VICTOR HUGO

SEFİLLER

-V-

JEAN VALJEAN

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 2500

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

VICTOR HUGO
SEFİLLER

ÖZGÜN ADI
LES MISÉRABLES

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
VOLKAN YALÇINTOKLU

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

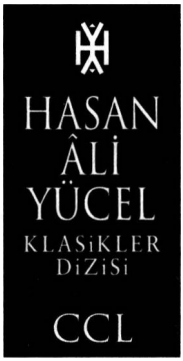
1. BASIM, HAZİRAN 2015, İSTANBUL

TAKIM NUMARASI: 978-605-332-474-4
ISBN 978-605-332-479-9 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 482 99 10
SERTİFİKA NO: 16053

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL.
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

VICTOR HUGO

SEFİLLER
V
-JEAN VALJEAN-

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

JEAN VALJEAN

Birinci Kitap
Dört Duvar Arasında Savaş

I

Saint-Antoine Mahallesi Kasırgası
Temple Mahallesi Sağanağı

Toplumsal hastalıkların gözlemcisinin en unutulmaz olarak nitelendirebileceği iki barikat bu kitabın geçtiği döneme ait değildir. Korkunç bir durumu iki farklı açıdan sembolize eden bu iki barikat Haziran 1848'deki o kaçınılmaz ayaklanma ve tarihin tanık olduğu en büyük sokak savaşı sırasında kurulmuştur.

Bazen o büyük çaresiz ayaktakımının endişelerinin, yoksunluklarının, öfkelerinin, kederlerinin, cehaletinin, karanlıklarının derinliklerinden çıkıp eşitlik, özgürlük, kardeşlik prensiplerini, genel oy prensibini, herkesi herkes adına yöneten hükümeti protesto ettiğine ve baldırı çıplakların halka savaş açtığına tanık olunur.

Dilenciler kamu hukukuna saldırır; çapulcular demokratlara karşı ayaklanır.

Böyle günler kasvetlidir; çünkü bu çılgınlık halinde bile belli bir ölçüde hak arayışı vardır; bu düello intihara benzer ve hakaret sayılmaya müsait dilenci, ayaktakımı, baldırı çıp-

lak, çapulcu gibi sözcükler ne yazık ki acı çekenlerden çok hüküm sürenlerin, yoksullardan çok ayrıcalıklıların hatalarının ifadesidir.

Bize gelince, bu sözleri ağzımıza ancak kederle ve saygıyla alırız, çünkü felsefe bunlara karşılık gelen olguları derinlemesine incelediğinde sefilliklerin yanında yüceliklerle de karşılaşır. Atina da ayaktakımının hâkimiyetindeydi, Hollanda'yı dilenciler kurdu; çapulcular Roma'yı birden çok kez kurtardı ve çulsuzlar İsa'yı izledi.

Alt katmanların muhteşemliğini az da olsa izlememiş tek düşünür yoktur.

Saint-Jerôme o gizemli *fex urbis, lex orbis*[1] sözlerini söylerken hiç kuşkusuz bu ayaktakımını, tüm yoksul insanları, içlerinden havarilerin, inançları uğruna ölenlerin çıktığı o sefilleri kastediyordu.

Acı çeken ve yarası kanayan bu kitlelerin, kendi yaşamlarını şekillendiren prensiplere yönelik şiddetleri, hakka yönelik zorba eylemleri halk darbeleridir ve bastırılmaları gerekir. Onurlu insan bunu kabullenir ve bu kitlelere olan sevgisinden dolayı onlarla savaşır. Ama ona kafa tutarken onun hoş görülmesi gerektiğini nasıl da bilir! Ona direnirken onu nasıl da sayar! İşte böyle anlar, yapılması gereken yapılırken, bir şeylerin uyumu bozduğunu ve daha ileri gidilmesine neredeyse mani olduğunu hissettiğimiz nadir anlardandır; ısrar edilir, bu zorunludur; ama tatmin olmuş bir vicdan kederlidir ve görevin yerine getirilmesine bir yürek sıkışması eşlik eder.

1848 Haziran'ının çok farklı olduğunu ve onu tarih felsefesinde bir sınıflandırmaya tabi tutmanın imkânsız olduğunu hemen belirtelim. Haklarını talep eden emeğin kutsal endişesi söz konusu olduğunda yukarıda telaffuz ettiğimiz sözcükler bir kenara bırakılmalıdır. Onunla savaşmak gerekti, cumhuriyete saldırdığı için bu bir görevdi. Ama 1848 Haziran'ı gerçekte neydi? Halkın kendine karşı ayaklanmasıydı.

1 Şehirlerin artıkları, dünyanın yasaları. (ç.n.)

Konu gözden yitirilmediği sürece, konunun dışına çıkılmış sayılmaz; okuyucunun dikkatini bir anlığına az evvel sözünü ettiğimiz ve bu devrimci ayaklanmaya damgasını vuran iki barikata çekmek için izin istiyoruz.

Bunlardan biri Saint-Antoine kenar mahallesinin girişini tutuyor, diğeri Temple Mahallesi'ni savunuyordu; parlak Haziran göğünün altında iç savaşın bu iki ürkütücü başyapıtıyla karşılaşmış olanların onları unutması mümkün değildir.

Üç kat yüksekliğinde ve yedi yüz ayak genişliğindeki Saint-Antoine barikat korkunç görünüyordu. Mahallenin geniş girişinin, yani üç sokağının ağzını kapayan bu girintili çıkıntılı, tırtıklı, geniş bir yarıkla oyulmuş, burcu andıran bloklarla desteklenmiş, sırtını sağlam bir biçimde evlerin oluşturduğu burunlara dayamış barikat 14 Temmuz'a tanık olan o ürkütücü meydanın dibinde devasa bir set oluşturuyordu. Bu ana barikatın arkasındaki ara sokakların derinliklerinde on dokuz barikat daha vardı. Mahalleye şöyle bir bakan, orada can çekişen derin bir acının, kederin felakete dönüşebileceği o son noktaya ulaştığını hissedebilirdi. Bu barikat nelerle yapılmıştı? Bazılarının söylediğine göre kasıtlı olarak yıkılan altı katlı üç evin yıkıntılarından. Bazılarına göre ise öfkelerin bir araya gelerek yarattığı bir mucizeydi. Her nefret yapısı gibi bu viranenin de içler acısı bir görünümü vardı. Şu sorulabilir: Burayı kim inşa etti? Aynı şekilde şu da sorulabilir: Burayı kim yıktı? Bu barikatın bir kargaşa ortamında kendiliğinden ortaya çıktığı söylenebilirdi. Alın! Şu kapıyı! Şu parmaklığı! Şu saçağı! Şu pervazı! Şu kırık mangalı! Şu çatlak tencereyi! Her şeyi yığın! Her şeyi atın! İtin, yuvarlayın, yıkın, kırın, dökün! Bu barikat kaldırım taşlarının, molozların, kalasların, demir çubukların, paçavraların, kırılmış döşeme taşlarının, hasırı yıpranmış iskemlelerin, lahana eşeleklerinin, yırtık pırtık giysilerin ve nefretlerin iş birliğini yansıtıyordu. Büyükle küçük yan yanaydı. Karmaşanın hemen oracıkta sergilediği bir uçurum

parodisiydi. Kütlenin yanında atom, sökülmüş duvar parçasının yanında kırık çanak, yıkıntıların tehdit edici kardeşliği oradaydı; oraya Sisyphos kayasını, Eyüp de kırık testisini atmıştı. Görüntü dehşet vericiydi. Burası baldırı çıplakların akropolüydü. Ters dönmüş arabalar yamacı engebeli hale getiriyordu; enlemesine duran bir yük arabası gökyüzüne bakan dingiliyle bu uğultulu cephede bir yara izine benziyordu; omnibüs bu vahşetin mimarlarının bu ürkütücü manzaraya biraz muziplik katmak istermişçesine barikatın tepesine yerleştirdikleri okunu sergiliyordu. Ayaklanmanın alüvyonu olan bu devasa yığın tüm devrimlerin Pelion'unun üstüne yığılan Ossa'yı, 89'un üstüne yığılan 93'ü, 10 Ağustos'un üstüne yığılan 9 Thermidor'u, 21 Ocak'ın üstüne yığılan 18 Brumaire'i, 1 Prairial[2] ayaklanmasının üstüne yığılan 13 Vendémiaire'i[3], 1830'un üstüne yığılan 1848'i andırıyordu. Meydan bu barikata layıktı ve bu barikat da yıkılan Bastille'in bir zamanlar durduğu yere inşa edilmeyi hak ediyordu. Okyanus mendirekler kursa, böyle inşa ederdi. Dalganın öfkesi bu şekilsiz yığıntıya damgasını vurmuştu. Ne dalgasıydı bu? İnsan kalabalığı. İnsanlar karmaşanın taşlamış halini gördüklerini, şiddetli ilerlemenin devasa arılarının bu barikatın üstünde kendi kovanlarının üstündeymişçesine vızıldadığı hissine kapılabilirdi. Bu bir çalılık mıydı? Şamatalı bir içki âlemi miydi? Bir kale miydi? Burayı âdeta taşkınlığın kanatları yapmıştı. Bu tabyada bir çirkef kuyusunun, bu kalabalıkta ise Olympos tanrılarının izleri vardı. Umutsuzluk dolu bir karmaşanın ortasında, hem öfkeyi hem hiçliği barındıran çatı mertekleri, boyalı kâğıtlarıyla tavan arası pencereleri, camlarıyla birlikte yıkıntıların ortasına iliştirilmiş pencere pervazları, sökülmüş bacalar, dolaplar, masalar, banklar uğultuyu andıran bir iniltiyle top ateşini bekliyorlardı. Âdeta halkın, odunun, demi-

2 20 Mayıs 1795. (ç.n.)

3 5 Ekim 1795. (ç.n.)

rin, tuncun, taşın süprüntüsünü devasa bir süpürge darbesiyle kapısına toplayan Saint-Antoine Mahallesi, barikatını kendi sefaletinden yapmıştı. Cellat kütüğüne benzeyen odun blokları, parçalanmış zincirler, darağacı gibi görünen takozlu kalaslar, enlemesine yerleştirilmiş tekerlekler bu anarşik bütünlüğe halkın çektiği eski işkencelerin karanlık yüzünü ekliyordu. Saint-Antoine barikatı her şeyi silaha dönüştürüyor, iç savaşın toplumun suratına fırlatacağı her şey oradan çıkıyordu; bu bir çatışma değil çılgınlığın son evresiydi; bu tabyayı savunan karabinalar fayans ve kemik parçalarını, elbise düğmelerini, bakırdan yapıldıkları için tehlikeli, mermi işlevi gören küçük tekerlekleri ateşliyorlardı. Çılgına dönen bu barikat bulutlara tasvir edilemez bir uğultu gönderirken, ara sıra fırtınayı andıran kalabalığıyla orduya korku salıyor, başı alevler saçan bir taçla sarmalanıyordu; tüfeklerden, kılıçlardan, sopalardan, baltalardan, mızrak ve süngülerden oluşan dikenli zirvesinde, rüzgârda büyük, kızıl bir bayrak dalgalanıyordu. Emir haykırışları, hücum şarkıları, davul gümbürtüleri, kadın hıçkırıkları, açlıktan ölenlerin karanlıklardan gelen kahkahaları duyuluyordu. Coşkulu ve hırçın barikatın zirvesi elektrik akımına kapılmış bir canavar gibi şimşek kıvılcımları saçıyordu. Devrim ruhunun yarattığı bulut halkın Tanrı'nınkine benzeyen sesinin uğuldadığı o zirveyi kaplıyor, bu devasa moloz yığınından garip bir görkem yayılıyordu. Burası bir çöp yığını ve Sina Dağı'ydı.

Yukarıda söylediğimiz gibi barikat Devrim adına saldırıyordu. Hangi Devrim? Tesadüflerin, kargaşanın, korkunun, yanlış anlamanın, cehaletin hâkim olduğu bu barikatın karşısında kurucu meclis, halkın egemenliği, genel oy hakkı, ulus, cumhuriyet vardı ve Carmagnole Marseillaise'e meydan okuyordu.

Saçma ama kahramanca bir meydan okumaydı bu, çünkü bu eski mahalle bir kahramandı. Mahalle ve tabyası yardımlaşıyordu. Mahalle tabyaya omuz veriyor, tabya sırtını

mahalleye yaslıyordu. Geniş barikat Afrika generallerinin stratejilerinin kırıldığı bir yalıyara benziyordu. Dehlizleri, girintileri, çıkıntıları, kabartıları yüzlerini buruşturuyor, duman ortasında âdeta sırıtıyorlardı. Yaylım ateşi şekilsizliğin içinde yok oluyor, gülleler dalıyor, gömülüyor, tükenip kayboluyorlardı; mermiler ancak delikleri delmeyi başarıyorlardı; kaosu topa tutmak neye yarar? En vahşi savaş görüntülerine alışık alaylar bir dağ gibi heybetli, bir kirpi gibi dikenli bu yırtıcı hayvana endişeli gözlerle bakıyorlardı.

Çeyrek fersah ötede, Château d'Eau'nun yakınındaki bulvara açılan Temple Sokağı'nın köşesinde, başını Dallemagne mağazasının vitrinin oluşturduğu sivri noktadan çıkarmaya cesaret eden biri, uzakta, kanalın ötesinde, Belleville yokuşlarının yükseldiği caddenin zirvesinde, boyu evlerin ikinci katına ulaşan, sağ ve soldaki evleri tek çizgide birleştiren bir duvarı fark edebilirdi. Cadde en yüksek duvarıyla âdeta kendini dışa kapatmıştı. Duvar kaldırım taşlarından yapılmıştı. Dümdüz, soğuk, dikeydi; çırpı ipi çekilmiş, çekülle hizalanmıştı. Çimentosu yoktu ama bu, bazı Roma duvarları gibi katı bir blok oluşturmasını engellemiyordu. Yüksekliğinden derinliği tahmin edilebiliyordu. Saçakları temeline paraleldi. Gri yüzeyinde eşit aralıklarla sıralanmış, siyah iplere benzeyen neredeyse görünmez mazgallar vardı. Sokak göz alabildiğine ıssızdı. Tüm pencereler ve kapılar kapalıydı. En dipte, sokağı çıkmaz sokak haline getiren o dingin ve hareketsiz duvar beliriyordu; ortalıkta kimsecikler yoktu; ne bir çığlık, ne bir gürültü, ne bir soluk, kulağa çarpan tek ses yoktu. Sokak mezarlıktan farksızdı.

Haziranın göz kamaştıran güneşi bu korkunç sokağı ışığa boğuyordu.

Bu Temple kenar mahallesinin barikatıydı.

Bu barikatın gizemli görüntüsü karşısında en yürekliler bile kayıtsız kalamazdı. Sıkı örülmüş, iç içe geçmiş, üst üste yığılmış, dümdüz, simetrik ve kasvetliydi. Bu duvar içinde

sessizliği ve karanlıkları barındırıyordu. Bu barikatın komutanının bir geometri ustası ya da bir hayalet olduğu hissediliyordu. İnsan onun karşısında ancak alçak sesle konuşabilirdi.

Ara sıra bir asker, bir subay ya da bir halk temsilcisi bu ıssız yola girme cesaretini gösterdiğinde, tiz ve zayıf bir vızıltı duyuluyor ve yoldan geçen kişi ya yaralanmış ya ölmüş halde yere yığılıyor ya da merminin kapalı bir pencere kanadına, moloz taşlarına, duvarın alçısına saplandığı görülüyordu. Bazen büyük kalibreli alaybozan tüfekleri kullanılıyordu. Barikattakiler ayrıca dökme demir iki gaz borusundan, her bir parçanın bir ucunu kıtık ve kumla tıkayarak iki küçük top imal etmişlerdi. Boş yere barut harcanmıyordu. Neredeyse her mermi hedefini buluyordu. Sağda solda cesetler, kaldırım taşlarının üzerinde kan birikintileri vardı. Sokakta beyaz bir kelebeğin uçuştuğunu hatırlıyorum. Yaz hakkından feragat etmiyordu.

Yakınlardaki arabacı kapılarının dibine yaralılar yığılmıştı.

İnsan orada görünmeyen birinin hedefi olduğunu ve o kişinin boydan boya tüm sokağa nişan aldığını hissediyordu.

Temple Sokağı'nın girişinde kanalın kemerli köprüsünün oluşturduğu tümsekte mevzilenen askerler ciddi ve düşüncelere dalmış bir halde bu kasvetli tabyayı, ölüm saçan bu hareketsizliği, bu durağanlığı gözlemliyorlardı. Bazıları şapkalarının görünmemesine dikkat ederek, köprü kemerinin yükseltisine kadar yüzükoyun sürünerek gidiyorlardı.

Yürekli Albay Monteynard bu barikatı içi ürpererek hayranlıkla izliyordu. "Nasıl da inşa etmişler!" diyordu bir halk temsilcisine. "Kaldırım taşları dümdüz. Sanki fayans döşemişler." Tam o sırada bir mermi göğsündeki nişanı parçaladı ve yere yığıldı.

— Ödlekler! diye bağrıştı askerler. Ortaya çıksalar ya! Cesaret edemiyorlar! Saklanıyorlar!

Seksen kişinin savunduğu, on bin askerin saldırdığı Temple Mahallesi barikatı üç gündür direniyordu. Dördün-

cü gün, Zaatcha ve Constantine'de yaptıkları gibi evlere çatıdan girdiler ve barikat ele geçirildi. Seksen ödlekten birazdan söz edeceğimiz liderleri Barthélemy hariç bir tanesi bile kaçmayı akıl edemedi, hepsi öldürüldü.

Saint-Antoine barikatına gök gürültülerini andıran uğultular, Temple barikatına ise sessizlik hâkimdi. İki tabya arasındaki fark birinin olağanüstü, diğerininse dehşet verici görünmesiydi. Biri ağza, diğeri maskeye benziyordu.

Öfkeden ve muammadan oluşan bu haziran ayaklanmasında ilk barikatın arkasında bir ejderha, ikinci barikatın arkasında ise bir sfenks vardı sanki.

Bu iki kale Cournet ve Barthélemy adlı iki kişi tarafından inşa edilmişti. Cournet Saint-Antoine barikatını, Barthélemy Temple barikatını kurmuştu. Her iki barikat da yaratıcısının izlerini taşıyordu.

Uzun boylu, geniş omuzlu, kırmızı suratlı, yumruğu güçlü, bakışları içten ve ürkütücü bir adam olan Cournet yürekli, dürüst, kararlı ve öfkeliydi. İnsanların en cana yakını, savaşçıların en korkuncuydu. Savaş, çatışma, kargaşa ona keyif veriyor, kavganın ortasında soluk aldığını hissediyordu. Eskiden deniz subayıydı; davranışlarına ve ses tonuna dikkat edilirse okyanustan çıktığını, kasırganın içinden geldiğini düşündürüyor ve savaşın içinde fırtına esintisini sürdürdüğü anlaşılıyordu. Danton'dakutsiyet açısından Herkül'den bir şeyler varsa, Cournet'de de deha açısından Danton'dan bir şeyler vardı.

Barthélemy sıska, solgun, suskun, garip bir adamdı. Kendisini tokatlayan bir zabıta çavuşunu pusu kurup öldürmüş, on yedi yıl kürek cezasına mahkûm edilmişti. Çıktığında bu barikatı kurmuştu.

Daha sonraları, her ikisi de İngiltere'ye sürgüne gittiklerinde trajik bir düellonun sonunda Barthélemy Cournet'yi öldürdü. Bir süre sonra, tutkunun karıştığı o gizemli maceralardan, Fransız adaletinin hafifletici nedenler kapsamına

aldığı, İngiliz adaletinin ölüme mahkûm ettiği suçlardan biri nedeniyle Barthélemy asıldı. Maddi yoksunlukları, manevi karanlıkları yüzünden adaletsiz hale gelen toplumsal yapı bu bahtsız, zeki, belki de yüce adamın Fransa'da kürek cezasıyla başlayan mahkûmiyetini ve sürgün sürecini İngiltere'de darağacında tamamladı. Barthélemy her fırsatta direğe kara bayrağı çekerdi.

II

Uçurumda Sohbet Etmekten Başka Ne Yapılır?

Ayaklanmanın yeraltı eğitimiyle geçen on altı yıldan sonra, 1848 Haziran'ı 1832 Haziran'ından çok daha fazlasını biliyordu. Bu yüzden Chanvrerie barikatı tasvir ettiğimiz iki devasa barikatla kıyaslandığında bir taslaktan ve embriyodan ibaretti, yine de o döneme göre ürkütücüydü.

Enjolras'ın komutasındaki isyancılar, zira Marius hiçbir şeyle ilgilenmiyordu, geceden istifade etmişlerdi. Barikat sadece onarılmakla kalmamış, güçlendirilmiş, boyu iki ayak yükseltilmişti. Kaldırım taşlarının arasına yerleştirilen demir çubuklar dikilmiş mızraklara benziyordu. Dört bir yandan getirilen her türden yıkıntı barikatın dışarıdan arapsaçı gibi görünmesini sağlıyordu. Tabya içeriden ustalıkla bir duvar gibi örülmüş, dışarıdan çalılıklarla desteklenmişti.

Kaldırım taşından yapmasını sağlayacak basamaklar, barikata bir kale duvarına tırmanılır gibi çıkılacak biçimde yeniden düzenlenmişti.

Barikat güçlendirilirken, basık tavanlı salon boşaltılmış, mutfak seyyar hastane olarak kullanılmaya başlanmış, yaralıların pansumanları yapılmış, yere ve masaların üzerine dökülen barut süpürülmüş, kurşunlar eritilmiş, fişekler üretilmiş, sargı bezleri hazırlanmış, yere düşen silahlar yeniden

dağıtılmış, tabyanın içi temizlenmiş, yıkıntılar bir kenara toplanmış, cesetler taşınmıştı.

Ölüleri toplu halde, hâlâ ellerinde tuttukları Mondétour Sokağı'na bıraktılar. Bu noktada kaldırım taşları uzun süre kırmızı renklerini korumuşlardı. Ölülerin arasında banliyöden gelen dört ulusal muhafız da vardı. Enjolras üniformalarını çıkarttırdı.

Enjolras herkese iki saat uyumayı tavsiye etmişti. Enjolras'ın tavsiyesi emir anlamına gelse de, buna sadece üç dört kişi riayet etti. Feuilly bu iki saati meyhanenin karşısındaki duvara şu yazıyı yazmakla geçirdi:

YAŞASIN HALKLAR!

Taşın üzerine çiviyle kazınan bu sözler 1848'de hâlâ okunabiliyordu.

Üç kadın gece molasından yararlanarak ortalıktan tamamen kaybolmuştu; bu da isyancıların biraz rahat etmesini sağlamıştı.

Yaralıların çoğu savaşacak durumdaydı ve savaşmak istiyorlardı. Seyyar hastaneye dönüştürülen mutfaktaki saman yığınlarının ve şiltelerin üzerinde ağır yaralı beş kişi vardı. Bunlardan ikisi ulusal muhafızdı ve ilk önce onlar tedavi edildi.

Basık tavanlı salonda, siyah şalın altında yatan Mabeuf'ten ve direğe bağlanmış Javert'den başka kimse kalmamıştı.

— Burası ölüler salonu, diyordu Enjolras.

Mum ışığıyla hafifçe aydınlanan bu salonun dibindeki direk ve onun arkasında enlemesine bir kalas gibi duran ölü masası, ayakta duran Javert ile yatan Mabeuf'ün bedenlerinin birlikte bir haç gibi görünmesine neden oluyordu.

Omnibüsün oku yaylım ateşiyle kırılmıştı, ama ona bayrak çekmek hâlâ mümkündü.

Liderlik niteliğiyle söylediği her şeyi yapan Enjolras bu direğe öldürülen ihtiyarın kanlı ve delik deşik ceketini astı.

Yiyecek bir şey kalmamıştı. Barikattaki elli kişi orada kaldıkları on dört saat boyunca meyhanenin yetersiz erzakını tüketmişti. Bir saatten sonra, direnmeye devam eden her barikat kaçınılmaz olarak Méduse'ün salına dönüşür. Açlığa katlanmak gerekiyordu. Jeanne'ın Saint-Merry barikatında, etrafına toplanıp ekmek isteyen tüm isyancılara "Neden mi? Saat üç. Dörtte hepimiz ölmüş olacağız," dediği o ünlü 6 Haziran gününün ilk saatlerine gelinmişti.

Yiyecek kalmadığı için şarap içmeyi yasaklayan Enjolras cinin de idareli kullanılması talimatını verdi.

Mahzende ağızları sıkıca kapatılmış on beş şişe şarap bulundu. Şişeleri incelerken Combeferre Enjolras'a "Bunlar işe bakkallıkla başlayan Hucheloup Baba'nın eski ganimetleri," dedi.

— Kaliteli bir şarap olmalı, diye ekledi Bossuet. Bereket versin ki Grantaire uyuyor. Ayık olsaydı bu şişeleri ondan kurtarmak zor olurdu.

Mırıldanmalara rağmen bu on beş şişeye el koyan Enjolras onları, kimse dokunmasın diye kutsallaştırarak Mabeuf Baba'nın yattığı masanın altına yerleştirdi.

Gece ikiye doğru sayım yapıldı. Otuz yedi kişiydiler.

Gün doğmaya başlamıştı. Kaldırım taşlarının arasındaki meşale yeni söndürülmüştü. Sokağın ortasındaki küçük bir avluya benzeyen barikatın içi karanlıklara gömülmüştü ve alacakaranlığın ürkütücülüğünde kaza geçirmiş bir geminin güvertesine benziyordu. Gelip giden isyancılar, hareket eden siyah silüetler gibiydi. Gölgelerle kaplı bu korkunç sokağın üzerinde sessiz evlerin kurşuni renkli cepheleri güçlükle seçilebiliyor, en tepede solgun bacalar görülüyordu. Gökyüzü beyazla mavi arasındaki o belirsiz nüansın çekiciliğini yansıtıyordu. Kuşlar mutlulukla öterek uçuşuyordu. Barikatın

dibindeki yüksek ev doğuya baktığından çatısında pembe bir yansıma beliriyordu. Sabah rüzgârı, üçüncü katın penceresindeki ölmüş adamın kır saçlarını dalgalandırıyordu.

— Meşaleyi söndürmelerine çok sevindim, diyordu Courfeyrac Feuilly'ye. Rüzgârdan ürken bu meşale canımı sıkıyordu. Korkar gibi bir hali vardı. Meşalelerin yaydığı ışık alçakların bilgeliğine benzer; kötü aydınlatırlar, çünkü ışıkları titrer.

Şafak kuşlar gibi zihinleri de uyandırmıştı; herkes sohbet ediyordu.

Joly oluğa bir kedinin tırmandığını görünce felsefi bir açıklamaya girişti:

— Kedi nedir? Bir yanılgının düzeltilmesidir. Fareyi yaratan ulu Tanrı kendi kendine "Gördün mü bak! Hata ettim," demiş ve kediyi yaratmış. Kedi fare hatasının telafisidir. Fare artı kedi, yaradılışın gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş halidir.

Combeferre etrafını çevreleyen öğrencilere ve işçilere ölenlerden, Jean Prouvaire'den, Bahorel'den, hatta Cabuc'ten, Enjolras'ın amansız kederinden söz ediyordu:

— Harmodius ve Aristogiton, Brutus, Chereas, Stephanus, Cromwell, Charlotte Corday, Sand, hepsi darbeyi indirdikten sonra bir endişe anı yaşadılar. Yüreğimiz öyle hassas, insan yaşamı öyle bir gizem ki vicdan azabı, adil bir cinayette, hatta varsa özgürleştirici bir cinayette dahi insanlığa hizmet etmenin sevincinden ağır basar.

Ve laf açıldıkça Jean Prouvaire'in bir mısrasından alıntı yapan Combeferre *Georgica*'nın çevirmenlerinden Raux'yu Cournand'la, Cournand'ı da Delille'le karşılaştırıyor, Malfilâtre tarafından çevrilen ve özellikle Sezar'ın ölümünden bahseden bazı metinleri anlatıyordu ve Sezar zikredilince sohbetin konusu birden Brutus oldu.

— Sezar'ın ölümü adildi, diyordu. Sezar'a acımasızca davranan Cicero haklıydı. Bu acımasızlık eleştiri değildir. Zoilos'un Homeros'a, Maevius'un Vergilius'a, Visé'nin

Molière'e, Pope'un Shakespeare'e, Fréron'un Voltaire'e hakaret etmesi eski bir kıskançlık ve nefret yasasının gereğidir; dehalar hakaretlere hedef olurlar; büyük insanlar her zaman az çok eleştirilirler. Zoilos ve Cicero farklıdır. Cicero düşünceyle, Brutus ise kılıçla adalet dağıtıyordu. Ben kınasam da kılıcın adaleti eski çağlarda kabul görüyordu. Rubicon'u aşan Sezar halktan gelen itibarı kendisine aitmiş gibi başkalarına dağıtır, senato huzurunda ayağa kalkmaz, Eutropius'un dediği gibi devleti krallar ve âdeta tiranlar gibi yönetirdi, *regia ac pene tyrannica.* Büyük bir adamdı; ne kötü ne iyi; çıkarılacak ders çok önemli. Onun yirmi üç yara almış olması, beni İsa'nın yüzüne tükürülmesi kadar ilgilendirmiyor. Sezar senatörler tarafından hançerlendi; İsa uşaklar tarafından tokatlandı. Hakaret arttıkça, Tanrı'nın varlığı daha çok hissedilir.

Sohbet edenleri elindeki karabinasıyla kaldırım taşlarının üzerinden izleyen Bossuet haykırıyordu:

— Ey Cynathenaeum, ey Myrrhinus, ey Probalinthos, ey Aeantidos'un güzelleri! Ah! Homeros'un mısralarını Lauriumlu ya da Edapteonlu bir Yunan gibi nasıl telaffuz edebilirim?

III

Aydınlanma ve Kararma

Enjolras sokağı kolaçan etmeye gitmişti. Evler boyunca kıvrılarak Mondétour Sokağı'ndan çıkmıştı.

İsyancıların umut dolu olduklarını söyleyelim. Gece saldırısını püskürtmeleri gün doğarken yapılacak saldırıyı âdeta küçümsemelerine neden olmuştu. Saldırıyı bekliyor, ona gülümsüyorlardı. Davaları kadar zaferlerine de inanıyorlardı. Zaten yardım geleceği kesindi. Buna güveniyorlar-

dı. Fransız savaşçılara özgü güçlerden biri olan o muzaffer kâhinliğin sağladığı kolaylıkla başlayacak günü üç evreye ayırıyorlardı: Sabah altıda "zahmetli" bir alay saflarına katılacaktı; öğlen tüm Paris ayağa kalkacaktı; hava kararırken Devrim olacaktı.

Saint-Merry'nin dünden beri bir dakika olsun susmayan alarm çanı Jeanne'ınkinin, daha büyük olan diğer barikatın direnmeye devam ettiğini bildiriyordu.

Tüm bu beklentiler gruptan gruba bir arı kovanındaki savaş vızıltısına benzeyen fısıltılarla dolaşıyordu.

Enjolras göründü. Barikatın dışındaki karanlıkta yaptığı kasvetli kartal gezisinden geri dönmüştü. Bir an için kollarını kavuşturdu, bir elini ağzına götürüp barikata hâkim olan sevinci izledi. Ardından sabahın giderek artan beyazlığında taze ve şen bir sesle:

— Paris ordusunun tamamı hareket halinde, dedi. Bu ordunun üçte biri bulunduğunuz barikata doğru geliyor. Bir de ulusal muhafızlar var. Beşinci taburun keplerini ve altıncı alayın flamalarını gördüm. Bir saat içinde saldırıya uğrayacaksınız. Halka gelince, dün kızışmıştı, oysa bu sabah kımıldamıyor bile. Umut edilecek bir şey yok. Ne bir mahalle ne bir alay yardıma gelecek. Yüzüstü bırakıldınız.

Grupların vızıltılarının üzerine düşen bu sözler, sağanağın ilk damlasının bir arı sürüsü üzerinde yarattığı etkiyi yarattı. Kimse ağzını açmadı. Bir an, içinde ölümün uçuştuğu korkunç bir sessizlik oldu.

Bu an kısa sürdü.

Dipte karanlıkta kalan gruptan biri ses Enjolras'a seslendi:

— Olsun. Barikatı yirmi ayağa yükseltelim ve hepimiz burada kalalım. Yurttaşlar ölülerimizin öcünü alalım. Halk cumhuriyetçileri terk etse de, cumhuriyetçilerin halkı terk etmediklerini gösterelim.

Zihinlerdeki bireysel endişelerin karanlık bulutlarını dağıtan bu sözler coşkulu alkışlarla karşılandı.

Bu sözleri kimin söylediği asla bilinemedi; sıradan bir işçi, tanınmayan, unutulmuş biri, yoldan geçen bir kahramandı; her seferinde insani duraksamalara ve toplumsal gelişmelere karışan, belli bir anda bir şimşeğin ışığında bir an için halkı ve Tanrı'yı temsil ederek o yüce ve nihai sözleri söyleyip karanlıklarda kaybolan o yüce isimsiz kişiydi.

6 Haziran 1832 gününe damgasını vuran bu kararlılık, neredeyse aynı anda Saint-Merry barikatında daha sonra tarihe ve dava dosyalarına geçecek şu haykırışların yükselmesine neden olacak kadar olağanüstüydü: "Destek gelsin ya da gelmesin, önemi yok! Hepimiz burada ölelim!"

Görüldüğü gibi fiziksel açıdan ayrı olsalar da, bu iki barikat temas halindeydi.

IV

Beş Eksik, Bir Fazla

"Ölülerin öcünün alınması" gerektiğini belirten ve ortak ruhu yaratan o meçhul kişinin konuşmasından sonra tüm ağızlardan korkunç ve tatmin olmuş, vurgusu "zafer", anlamı "ölüm" olan şu çığlıklar duyuldu:

— Yaşasın ölüm! Hepimiz burada kalıyoruz.

— Neden hepimiz? diye sordu Enjolras.

— Hepimiz! Hepimiz!

— Konumumuz iyi, barikat sağlam, diye ekledi Enjolras. Otuz kişi yeter. Neden kırk kişiyi feda edelim?

— Çünkü kimse buradan gitmek istemeyecek.

— Yurttaşlar, diye bağırdı Enjolras âdeta öfkeyle titreyen bir sesle, cumhuriyet gereksiz yere insan harcayacak kadar zengin değil. Böbürlenme israf demektir. Birilerinin görevi buradan gitmekse, bu görevi de diğer görevler gibi yerine getirmelidir.

İlkelerine bağlı olan Enjolras'ın yoldaşları üzerinde mutlak bir otoritesi vardı. Bu konumuna rağmen, yine de bazı mırıltılar duyuldu.

Liderlik vasıflarına tepeden tırnağa sahip olan Enjolras mırıltıları duyunca ısrar etti. Sesini yükselterek:

— Otuz kişi kalmaktan korkanlar öne çıksınlar.

Mırıltılar artmaya başladı.

— Zaten, dedi içlerinden biri, git demek kolay. Barikat kuşatıldı.

— Haller tarafı hâlâ açık. Mondétour Sokağı'nda kimse yok, Prêcheurs Sokağı'ndan Innocents çarşısına gidilebilir.

— Orada da hemen yakalanır, dedi bir başkası. Bir alayla ya da banliyöden gelen bir muhafız birliğiyle karşılaşılacak. İşçi gömleği ve kasketiyle geçen birini gördüklerinde "Nereden geliyorsun? Barikattan mı?" diye sorulacak. Ve elleri yoklandığında barut koktuğu anlaşılacak. Hemen kurşuna dizilecek.

Karşılık vermeyen Enjolras, Combeferre'in omzuna dokundu ve ikisi birlikte basık tavanlı salona gittiler.

Birazdan dışarı çıktıklarında, Enjolras'ın elinde kenara ayırttığı dört muhafız üniforması vardı. Combeferre kayış takımları ve keplerle ardından geliyordu.

— Bu üniformayla kalabalığa karışıp uzaklaşırsınız, dedi Enjolras. İşte dört kişi için.

Ve dört üniformayı kaldırım taşları sökülmüş zemine attı.

Kararlı dinleyiciler kıpırdamadı bile. Combeferre söze girdi:

— Hadi, biraz merhametli olmak gerek. Burada söz konusu olanın kim olduğunu biliyor musunuz? Söyleyin, kadınlar var mı yok mu? Çocuklar var mı yok mu? Ayaklarıyla beşiği iterken etraflarına bir yığın küçük çocuk toplanan anneler yok mu? İçinizde bebeğini emziren bir annenin memesini görmemiş olan varsa elini kaldırsın. Demek

kendinizi öldürtmek istiyorsunuz, ben de bunu istiyorum ama etrafımda boyunlarını bükmüş kadın hayaletleri görmek istemiyorum. Ölün, kabul, ama kendinizi öldürtmeyin. Burada az sonra gerçekleşecek intiharlar ulvidir, ama intiharın sınırları dar ve kişiseldir ve yakınlarınızı etkiliyorsa intiharın adı cinayettir. Küçük sarışın başları, beyaz saçları düşünün. Enjolras az önce bana Cygne Sokağı'nın köşesindeki yoksul bir evin beşinci katının mumla aydınlanmış penceresinde geceyi beklemekle geçirmiş gibi görünen yaşlı bir kadının titreyen gölgesini gördüğünü söyledi. O kadın belki de sizlerden birinin annesi. O kişi buradan hemen gidip annesine "Anne, işte geldim!" desin. İçi rahat olsun, burada onun istediği gibi çarpışılacak. Elinize bakan çocuklarınız, ebeveynleriniz varsa kendinizi feda etmeye hakkınız yoktur. Bu yaptığınız ailenizi ortada bırakmak demektir. Ya kızları, kız kardeşleri olanlar! Onları düşünüyor musunuz? Kendinizi öldürteceksiniz, güzel, peki ya yarın? Ekmeksiz kalan genç kızların hali haraptır. Erkek dilenir, kadın bedenini satar. Ah! Çiçekli başlıkları olan, evleri iffetle dolduran, şarkı söyleyen, çene çalan, canlı bir parfüm gibi kokular yayan, yeryüzündeki saflıklarıyla gökyüzünde meleklerin olduğunu kanıtlayan o zarif, uysal, sevimli varlıklar, o Jeanne, o Lise, o Mimi, sizin gururunuz ve erdeminiz olan o hayran olunası, dürüst yaratıklar, Tanrım onlar aç kalacaklar! Size ne söylememi bekliyorsunuz? İnsan bedeninin satıldığı pazarlar var; onların oraya düşmesini titreyen hayalet ellerinizle engelleyemezsiniz! Sokakları, gelip geçenlerle dolu caddeleri, kadınların çamurların içinde, açık saçık elbiselerle dolaştığı dükkânların önünü düşünün. O kadınlar da iffetliydiler. Kız kardeşi olanlar onları düşünsün. Sefalet, fuhuş, zabıtalar, Saint-Lazare, işte o zarif, güzel kızlar; ahlakın, nezaketin ve güzelliğin mayıs ayında açan leylaklardan daha taze olan o kırılgan muhteşemlikleri. Demek kendinizi öldürteceksiniz, demek yanlarında olmayacaksınız! Ne güzel, halkı krallık-

tan kurtarmak isterken kızlarınızı polise teslim ediyorsunuz. Dostlar önlem alın, merhametli olun. Erkekler kadınları, o bahtsız kadınları fazla düşünmezler. Kadınların eğitim almaları, okuma yazmayı öğrenmeleri, düşünmeleri, politikayla uğraşmaları engellenir; peki bu akşam cesetlerinizi teşhis etmek için morga gitmelerini engelleyebilecek misiniz? Hadi, ailesi olanlar makul davranıp elimizi sıktıktan sonra buradan gitsinler ve bizi kendi işimizle baş başa bıraksınlar. Buradan gitmenin cesaret istediğini, güç olduğunu biliyorum; ama güç olduğu kadar övülmeye de değer. Bir tüfeğim var, barikattayım, tamam, burada kalıyorum denebilir. Dostlarım bunun bir de yarını var; o yarında siz olmasanız da aileleriniz yaşamlarını sürdürmeye devam edecekler. Hem de ne büyük bir sefalet içinde! Dinleyin, elma gibi yanakları olan, cıvıldayan, gülücükler saçan, öpüldüğünde körpeliği hissedilen güzel bir çocuk terk edildiğinde başına neler gelir biliyor musunuz? Onlardan birini tanıdım, küçücüktü. Babası ölünce merhametli yoksul bir aile onu yanına almıştı, ama onların da yiyecek ekmekleri yoktu. Çocuk hep açtı. Mevsim kıştı. Çocuk ağlamıyordu. Hiçbir zaman yanmayan ve bilirsiniz, boruları harçla sıvanmış sobanın yanına oturuyor, parmağıyla kopardığı harcı yiyordu. Soluk alırken boğuk bir ses çıkarıyordu, yüzü solgun, bacakları sıska, karnı şişti. Hiçbir şey söylemiyor, bir şey sorulduğunda cevap vermiyordu. Sonunda öldü. Son saatlerinde onu benim stajyerlik yaptığım Necker Hastanesi'ne getirdiler. Şimdi aranızda pazar günleri güçlü elleriyle çocuğunun minik ellerini tutarak gezintiye çıkma mutluluğunu yaşayacak babalar varsa bu küçüğün kendi çocukları olduğunu düşünsünler. Hatırlıyorum, hatta görür gibi oluyorum, o zavallı yavrucağı anatomi masasına çırılçıplak yatırdıklarında, derisinin altındaki kaburga kemikleri bir mezarın otlarının arasındaki çukurlar gibi çıkıntılar oluşturuyordu. Midesinde çamura benzeyen bir şey buldular. Dişlerinin arasında kül vardı. Hadi vicda-

nımızın sesini dinleyelim. İstatistikler terk edilmiş çocukların ölüm oranının yüzde elli iki olduğunu gösteriyor. Tekrar ediyorum, burada söz konusu olan kadınlar, anneler, genç kızlar, yumurcaklar. Sizden söz eden kim? Ne kadar yürekli olduğunuzu, hepinizin ruhunda hayatını büyük dava uğruna feda etmenin sevincini ve şanını taşıdığını, kendinizi muhteşem ve yararlı bir ölüm için seçilmiş hissettiğinizi ve zafere bağlandığınızı herkes biliyor! Çok güzel. Ama bu dünyada yalnız değilsiniz. Düşünmeniz gereken insanlar var. Bencilce davranmamak gerek.

Herkes kederli bir ifadeyle başını öne eğdi.

En yüce anlarda insan yüreğinde garip çelişkiler yaşanır! Böyle konuşan Combeferre öksüz değildi. Başkalarının annelerini hatırlasa da, kendi annesini unutuyordu. Kendini öldürtecekti. Bu yüzden "bencil"di.

Tüm umutlarını peş peşe kaybetmiş, felaketlerin en kasvetlisine, kedere gömülmüş olan Marius kendini boşlukta hissediyor, daima seve seve kabul edilen o ölümcül saati önceleyen hülyalı şaşkınlığın derinliklerine dalıyordu.

Bir fizyolog ona baksa bilim tarafından kabul edilip sınıflandırılmış o derin içe kapanışın belirtilerinin arttığını gözlemleyebilirdi, şehvet zevk için neyse, bu derin içe kapanış da keder için aynı anlama geliyordu. Umutsuzluğun da bir esrimesi vardır. İşte Marius bu haldeydi. Her şeye dışarıdan bakıyor, kendini önünden geçen şeylerin çok uzağındaymış gibi hissediyor, bütünü seçebilse de ayrıntıları fark edemiyordu. Gelip geçenleri alevlerin arasından görüyor, konuşma seslerini uçurumun dibinden gelen sesler gibi duyuyordu.

Yine de bu son konuşma onu heyecanlandırdı. Bu sahnede ona kadar ulaşan, silkinmesini sağlayan bir dokunaklılık vardı. Tek düşüncesi ölmekti ve bundan vazgeçmek istemiyordu; ama o ürkütücü uyurgezerliğinin ortasında kendisinin ölmesinin bir başkasının hayatını kurtarmasını engellemediğini düşündü.

Sesini yükseltti:

— Enjolras ve Combeferre haklılar, gereksiz fedakârlığa yer yok. Onlara katılıyorum, acele etmek gerek. Combeferre size her şeyi anlattı. Aranızda aileleri, anneleri, kız kardeşleri, karıları, çocukları olanlar var. Bu kişiler saflardan çıksın.

Kimse yerinden kımıldamadı.

— Evli olanlar ve ailesini geçindirenler saflardan dışarı çıksın! diye tekrarladı Marius.

Etkisi büyüktü. Barikatın komutanı Enjolras'tı, ama Marius de kurtarıcısıydı.

— Emrediyorum! diye bağırdı Enjolras.

— Yalvarıyorum, dedi Marius.

Bunun üzerine, Combeferre'in kafalarını karıştırdığı, Enjolras'ın sarstığı, Marius'ün yalvarmasının duygulandırdığı bu yiğit adamlar birbirlerini önermeye başladılar.

— Bu doğru, diyordu bir genç kırkını geçkin bir adama. Sen aile babasısın. Gitmen gerek.

— Asıl senin gitmen gerek, diye yanıt veriyordu diğeri, iki kız kardeşine sen bakıyorsun. Ve görülmemiş bir tartışma koptu. Kimse mezarın kapısını bırakmak istemiyordu.

— Acele edelim, dedi Courfeyrac, on beş dakika sonra iş işten geçmiş olacak.

— Yurttaşlar, diye ekledi Enjolras, burada cumhuriyetin kuralları ve genel oy hakkı geçerli. Kimlerin gitmesi gerektiğini kendiniz belirleyin.

İtaat edildi. Birkaç dakika sonra oy birliğiyle seçilen beş kişi saflardan çıktı.

— Beş kişiler! diye haykırdı Marius.

Sadece dört üniforma vardı.

— Tamam o zaman, dediler seçilen beşler, birinin burada kalması gerek.

Bunun üzerine, orada kimin kalıp kalmayacağı konusundaki özverili tartışma yeniden başladı. Herkes birbirine orada kalmamasını gerektiren gerekçeleri sıralıyordu.

— Seni seven bir karın var.

— Senin yaşlı bir annen var.

— Senin ne annen ne baban var, bakman gereken üç küçük kardeşin ne olacak?

— Sen beş çocuk babasısın.

— Sen daha on yedi yaşındasın, ölmek için çok gençsin, yaşaman gerek.

Bu yüce devrimci barikatlar kahramanlıkların buluşma noktalarıydı. Bu adamlar bu davranışlarını son derece olağan buluyorlardı.

— Acele edin, diye tekrarladı Courfeyrac.

Toplu halde Marius'e bağırdılar:

— Kimin kalması gerektiğine siz karar verin.

— Evet, dedi beşi de, siz seçin, biz kabul edeceğiz.

Marius bir daha heyecanlanabileceğini hiç düşünmemişti. Yine de bir insanı ölmesi için seçmek düşüncesiyle kanı çekildi. Yüzü solabildiğince soldu.

Kendisine gülümseyen ve her birinin gözleri tarihin derinliklerindeki Thermopylae'nin alevleriyle parlarken "Beni! Beni! Beni!" diye bağıran beş kişiye doğru yürüdü.

Marius afallamış bir halde onları saydı; Hâlâ beş kişiydiler! Sonra bakışlarını dört üniformaya yöneltti.

O anda beşinci bir üniforma diğerlerinin üzerine düştü, âdeta gökten inmişti.

Beşinci adam kurtulmuştu.

Marius gözlerini kaldırdığında M. Fauchelevent'ı fark etti.

Jean Valjean barikata girmişti.

Ya bilgi aldığından, ya içgüdüsel olarak ya da tesadüf eseri Mondétour Sokağı'na girmiş, ulusal muhafız üniforması sayesinde yolda hiç sıkıntı çekmemişti.

İsyancıların Mondétour Sokağı'na yerleştirdikleri nöbetçi tek bir ulusal muhafız için alarm vermeye gerek duymamıştı. Onun sokağa girmesine izin verip içinden "Muhtemelen destek için geliyor ya da en kötü ihtimalle tutsak düşer,"

demişti. Durum nöbetçinin nöbetini bırakamayacağı ve görev yerini terk edemeyeceği kadar kritikti.

Herkes bakışlarını seçilen beş kişiye ve dört üniformaya sabitlediğinden Jean Valjean'ın tabyaya girdiğini kimse fark etmemişti. Olan bitenleri görüp duyan Jean Valjean sessizce üniformasını çıkarmış ve diğerlerinin üzerine atmıştı.

Olağanüstü bir heyecan yaşanıyordu.

— Bu adam kim? diye sordu Bossuet.

— Bu başkalarını kurtarmak isteyen bir adam, diye karşılık verdi Combeferre.

Marius ciddi bir ses tonuyla ekledi:

— Onu tanıyorum.

Bu tanıklık herkes için yeterliydi.

Enjolras Jean Valjean'a döndü:

— Yurttaş hoş geldiniz.

Ve ekledi:

— Burada herkesin öleceğini biliyorsunuz.

Jean Valjean hiç karşılık vermeden, üniformayı giymesi için kurtardığı isyancıya yardım etti.

V

Barikatın Zirvesinden Görünen Ufuk

Bu uğursuz saatte, bu korkunç mekânda herkesin ruh halinin ulaştığı en son ve doruk noktayı Enjolras'ın derin melankolisi temsil ediyordu.

Enjolras'ın içi devrim coşkusuyla doluydu, yine de bu his mutlak ne kadar mutlak olabilirse o kadar mutlaktı, eksikleri vardı; Saint-Just'den çok etkilenmiş, Anacharsis Clootz'a yeterince ilgi göstermemişti; bununla birlikte A B C Dostları Örgütü'nde Combeferre'in düşüncelerinin çekimine kapıldıktan sonra dogmatizmin dar kalıpların-

dan sıyrılmış, kendini ilerlemenin geniş ufkuna kaptırmış ve nihayet büyük Fransız Cumhuriyeti'nin devasa insanlık cumhuriyetine dönüşmesini kesin ve muhteşem bir evrim süreci olarak kabullenmişti. Acil çözüm gerektiren ve şiddet içeren koşullarda olan bitene hep şiddetle karşılık veriyordu ve Doksan Üç sözünün özetlediği o destansı ve ürkütücü akımın yandaşıydı.

Enjolras dirseklerinden birini karabinasına dayamış bir halde ayakta duruyor, yanından rüzgâr esiyormuş gibi ürperiyordu; ölümün kol gezdiği yerlerde böyle durağan anlar yaşanır. Gözbebeklerinden iç âlemini yansıtan sönmeye yüz tutmuş alevler yayılıyordu. Aniden başını kaldırdı; sarı saçları, yıldızdan yapılma dört atlı arabanın üstündeki melek gibi arkaya devrildi, bu saçlar bir halenin alevlenmesiyle korkmuş bir aslanın yelesini andırıyordu, Enjolras:

— Yurttaşlar, geleceği gözünüzde canlandırabiliyor musunuz? diye haykırdı. Işıklarla aydınlanmış şehir caddeleri, kapı eşiklerindeki yeşil dallar, kardeş uluslar, adil insanlar, çocukların iyiliğini düşünen yaşlılar, yaşanan anı seven bir geçmiş, özgür düşünürler, özgür inananlar, sunağa dönüşmüş insan vicdanının Tanrı'yla doğrudan ilişki kurduğu bir din, kinsiz bir dünya, atölyelerin ve okulların kardeşliği, cezanın ve ödülün herkesin onayıyla verilmesi, herkesin iş sahibi olması, herkesin hak sahibi olması, her yanda barış, kansız, savaşsız bir dünya, mutlu anneler! Maddeye hâkim olmak ilk adım, ideali gerçekleştirmek ikinci adım. İlerlemenin şu ana kadar yaptıklarını düşünün. Eskiden, ilk insan kavimleri denizlere üfleyen yedi başlı yılanı, ateş püsküren ejderhayı, göklerin canavarı kartal kanatlı kaplanı, insanüstü görünen bu ürkütücü yaratıkları korkuyla izliyordu. Yine de insan zekânın kutsal tuzaklarını kurup sonunda canavarları ele geçirdi. Yedi başlı yılanı alt ettik, ona artık buharlı gemi diyoruz; ejderhayı alt ettik, ona artık lokomotif diyoruz;

kartal kanatlı kaplanı alt etmek üzereyiz, ona da balon diyoruz. Prometheus'a özgü bu çalışmanın bittiği ve yedi başlı yılandan, ejderhadan ve kartal kanatlı kaplandan oluşan üçlü antik yanılgının arabaya koşulduğu gün insan denizleri, ateşi, havayı ele geçirecek ve zamanında eski tanrılar kendisi için ne anlama geliyorsa bu kez kendisi dünyanın geri kalanı için o anlamı taşıyacak. Cesaret ve ileri! Yurttaşlar nereye gidiyoruz? İktidara geçen bilime, nesnelerin gücünün toplumun gücüne dönüşmesine, yaptırımı ve cezayı kendi içinde barındıran ve aleni bir şekilde uygulayan doğal yasaya, gerçeğin gündoğumuna benzeyen doğuşuna. Halkların birliğine, insanın bütünlüğüne gidiyoruz. Artık yalana, kurmacaya, asalaklığa yer olmayacak. Gerçek tarafından yönetilen gerçek, işte hedefimiz. Uygarlık, toplantılarını Avrupa'nın zirvesinde, daha sonra da kıtaların bağrında, zekânın büyük parlamentosunda yapacak. Buna benzer bir şey daha önce de yaşanmıştı. Eski Yunan'da temsilciler meclisi biri tanrıların mekânı olan Delphes'de, diğeri kahramanların mekânı olan Thermopylae'de olmak üzere yılda iki toplantı yapardı. Avrupa'nın da, dünyanın da temsilciler meclisi olacak. Fransa o ulvi geleceği doğuracak güçte. Bu doğum XIX. yüzyıla damgasını vuracak. Eski Yunan'ın taslağını çizdiği eseri Fransa tamamlayacak. Feuilly, yiğit işçi, halk adamı, halkların adamı, beni dinle. Sana saygı duyuyorum. Öksüz olduğun için annen olarak insanlığı, baban olarak hakkı seçtin. Burada öleceksin, yani zafere ulaşacaksın. Yurttaşlar, bugün bozguna uğrasak da, zafer kazansak da bir devrim yapmış olacağız. Yangınlar nasıl tüm şehri aydınlatırsa, devrimler de tüm insanlığı aydınlatır. Peki nasıl bir devrim yapacağız? Size söyledim, Gerçeğin devrimini. Siyasi bakış açısına göre tek bir ilke vardır: İnsanın kendine egemen olması. Benin ben üzerindeki bu egemenliğine Özgürlük diyoruz. İki ya da üç egemenliğin bir araya geldiği yerde Devlet devreye girer. Ama bu bir araya gelişte hiçbir feragat yoktur. Her egemen-

lik kamu hukukunu oluşturmak için kendinden bir şeyler katar. Herkes aynı miktarda katkı sağlar. Herkesin herkes için özveride bulunmasına Eşitlik denir. Kamu hukuku herkesin hakkının herkes tarafından güvence altına alınmasından başka bir şey değildir. Herkesin herkesin hakkını korumasına Kardeşlik denir. İç içe geçen tüm bu egemenliklerin kesişim noktası toplumdur. Birleşme anlamına gelen bu kesişim, bir düğüm noktasıdır. Buna toplumsal bağ denir. Bazıları buna toplumsal sözleşme diyor, zaten bağ sözcüğü içinde sözleşmeyi de barındırdığından ikisi de aynı anlama geliyor. Eşitlik konusunda anlaşalım; çünkü özgürlük tepe noktasıysa, tabanda eşitlik var demektir. Yurttaşlar eşitlikçi toplum tüm bitki örtüsünün aynı hizada olması, birbirlerini kısırlaştıran kıskanç komşuluklardan, uzun ot demetleri ve kısa boylu meşelerden oluşan bir toplum değildir; hukuken tüm yeteneklerin aynı kanala boşalması, siyasi açıdan tüm oyların eşit değerde olması, din bakımından tüm vicdanların aynı hakka sahip olmasıdır. Eşitliğin temel düsturu ücretsiz ve zorunlu eğitimdir. İşe alfabeyi öğrenme hakkından başlanmalıdır. Herkes için zorunlu olan ilköğretim, kapısı herkese açık olan ortaöğretim yasasıyla. Özdeş okullardan eşit bir toplum çıkar. Evet bilgi! Aydınlık! Aydınlık! Her şey aydınlıktan gelir ve onun içinde dönüşür. Yurttaşlar, XIX. yüzyıl büyüktür, ama XX. yüzyıl mutlu olacaktır. O zaman hiçbir şey eskisine benzemeyecek; bugün olduğu gibi bir işgalden, bir yolsuzluktan, silahlı ulusların rekabetinden, kralların evliliği yüzünden uygarlığın kesintiye uğramasından, babadan oğula geçen tiranlıklardan, halkların kongrelerle paylaşılmasından, hanedanın yıkılmasıyla halkların parçalanmasından, sonsuzluğun köprüsünde karşı karşıya gelen iki dinin çatışmasından, açlıktan, sömürüden, yoksulluğun neden olduğu fuhuştan, işsizliğin neden olduğu sefaletten, darağacından, kılıçtan, savaşlardan ve olaylar ormanındaki hiçbir eşkıyalıktan korkmaya gerek kalmayacak. Âdeta

hiçbir olayın vuku bulmadığından söz edilebilecek. Herkes mutlu olacak. İnsanlık da dünya gibi yasasını uygulayacak; ruh ve yıldız arasındaki uyum yeniden sağlanacak; ruh gerçeğin, gerçek yıldızın etrafında dolanacak. Dostlar ne kadar kasvetli olursa olsun, size hitap ettiğim şu saatleri geleceğe yapılan yatırım olarak düşünün. Bir devrim bir aşamanın geçiş ücretidir. Ah! İnsanlık özgürleşecek, ayağa kalkacak, teselli bulacak! Bu barikatı bu amaçla kurduk. Aşk çığlığı bir özverinin zirvesinden başka, nerede daha anlamlı olabilir? Kardeşlerim, burası düşünenlerin ve sefalet çekenlerin buluşma noktası; bu barikat kaldırım taşlarının, kalasların, demir yığınlarının değil, düşüncelerin ve kederlerin bir araya gelmesiyle oluşturuldu. Sefalet burada idealle karşılaştı. Geceyi kucaklayan gündüz ona burada "Sen gelince öleceğim ve sen benimle yeniden doğacaksın," dedi. Tüm acıların birlikteliğinden inanç fışkırır. Burada acılar son dakikalarını, düşünceler ölümsüzlüklerini yaşarlar. Bu can çekişme ve bu ölümsüzlük birbirine karışacak ve ölüm halini alacak. Kardeşler, burada ölen geleceğin parıltısında ölür. Şafakla aydınlanan bir mezara girmek üzereyiz.

Susmasa da sözlerine ara veren Enjolras'ın dudaklarının kendi kendine konuşurmuşçasına hareket ettiğini görenler ona bakıp ne söylediğini anlamak için kulak kesildiler. Alkış kopmadı; ama uzun süren fısıltılar duyuldu. Söz bir esintidir, o yüzden zekânın titreyişi de yaprakların titreyişine benzer.

VI

Marius Şaşkın, Javert Az ve Öz Konuşuyor

Marius'ün aklından geçenleri anlatalım.

Ruh halini hatırlıyoruz. Onun için her şey bir hayalden ibaretti. Zihni karışıktı. Marius –ısrarla söyleyelim– karan-

lığın can çekişenlerin üstünde açılan geniş kanatlarının gölgesi altındaydı. Kendisini şimdiden mezarda, duvarın öte yanında hissediyor ve canlıların yüzünü bir ölünün gözleriyle görüyordu. M. Fauchelevent buraya nasıl gelmişti? Burada ne işi vardı? Marius kendine bu soruların hiçbirini sormadı. Zaten umutsuzluğumuzun sadece bizi değil, çevremizdekileri de sarmak gibi bir huyu vardır, herkesin ölmek için oraya gelmesi Marius'e mantıklı görünüyordu.

Sadece, yüreği burkularak Cosette'i düşündü.

Zaten M. Fauchelevent onunla konuşmamış, ona bakmamış, Marius "Onu tanıyorum," diyene kadar onu fark etmemişti.

Marius'e gelince, M. Fauchelevent'ın bu davranışı içini rahatlatıyor, böyle duygulara uygun düşecek bir sözcük kullanırsak, bu durum hoşuna gidiyordu. Hem kuşku hem saygı uyandıran bu gizemli adamla konuşmasının kesinlikle mümkün olmadığını hissediyordu. Ayrıca onu uzun zamandır görmemiş olması Marius'ün çekingen ve ihtiyatlı kişiliği için bunu daha da imkânsız hale getiriyordu.

Seçilen beş kişi Mondétour Sokağı tarafından barikattan çıktı; tam anlamıyla ulusal muhafızlara benziyorlardı. İçlerinden biri ağladı. Ayrılmadan önce geride kalanlarla kucaklaştılar.

Yaşama geri gönderilen beş adam gittiğinde, Enjolras ölüme mahkûm edilen kişinin yanına, basık tavanlı salona gitti. Direğe bağlı Javert düşünüyordu.

— Bir şey lazım mı? diye sordu Enjolras.

Javert karşılık verdi:

— Beni ne zaman öldüreceksiniz?

— Bekle. Şu anda bütün fişeklere ihtiyacımız var.

— O zaman bana içecek bir şey verin.

Ona bir bardak su veren Enjolras elleri bağlı olduğu için Javert'in suyu içmesine yardım etti.

— Hepsi bu kadar mı?

— Bu direk beni rahatsız ediyor, dedi Javert. Beni bütün gece böyle bıraktığınıza göre hiç de düşünceli değilsiniz. Beni dilediğiniz gibi bağlı tutun, ama şunun gibi bir masanın üzerine yatırın.

Ve başıyla M. Mabeuf'ün cesedini işaret ediyordu.

Hatırlanacağı gibi salonun ucunda kurşunların eritildiği ve fişeklerin hazırlandığı uzun ve geniş bir masa vardı. Fişekler hazırdı ve tüm barut kullanılmıştı, haliyle masanın üstü boşalmıştı.

Enjolras'ın talimatı üzerine dört isyancı Javert'i direğe bağlayan ipleri çözdü. İpler çözülürken, beşinci isyancı da göğsüne bir süngü dayamıştı. Ellerini arkadan, ayaklarını da darağacına gidenler gibi ancak minik adımlar atacak ölçüde sağlam kamçı ipiyle bağladılar ve salonun ucundaki masaya kadar yürütüp oraya yatırdıktan sonra ipi beline doladılar.

Daha güvenli olması için boynuna bir ip geçirip tüm kaçış girişimlerini engelleyen ve cezaevlerinde kelepser denen tarzda bağladılar, ipi midesinin üzerine indirip bacaklarının arasından geçirerek yeniden ellerine bağladılar.

Javert öyle bağlanırken, kapının eşiğinde duran bir adam onu dikkatle izliyordu. Bu adamın gölgesini fark eden Javert başını ona doğru çevirdi. Gözlerini kaldırdığında Jean Valjean'ı tanıdı. Hiç ürpermeden gözkapaklarını kibirle kapadı ve şunları söylemekle yetindi: "Başka ne beklenebilirdi ki?"

VII

Durum Ciddileşiyor

Gün hızla doğsa da, tek bir pencere açılmıyor, hiçbir kapı aralanmıyordu; bu uyanış değil şafaktı. Chanvrerie Sokağı'nın barikatın karşısında kalan ucu askerler tara-

fından boşaltılmıştı ve şu an için sessiz görünüyor, gelip geçenlere kasvetli bir dinginlikle yol veriyordu. Saint-Denis Sokağı Thebai'deki Sfenks yolu gibi sessizdi. Güneşin yansımasının beyazlaştırdığı kavşaklarda tek bir canlıya rastlanmıyordu. Hiçbir şey ıssız sokakların aydınlığı kadar kasvetli olamaz.

Hiçbir şey görülmüyor, hiçbir şey duyulmuyordu. Belli bir uzaklıkta gizemli bir hareketlilik vardı. Kritik anın yaklaştığı kesindi. Dün akşam olduğu gibi nöbetçiler geri çekilmişti, ama bu kez hepsi birden.

Beş kişinin gidişinden sonra yükseltilen barikat ilk saldırıdakine kıyasla güçlüydü.

Haller bölgesini inceleyen nöbetçinin söylediklerini dikkate alan Enjolras, arkadan saldırılması ihtimaline karşı ciddi bir önlem olarak o zamana kadar açık olan Mondétour Sokağı'na bir barikat kurdurma kararı aldı. Birkaç evin önündeki kaldırımlar söküldü. Böylece, önde Chanvrerie, solda Cygne, sağda Mondétour sokaklarının önün tıkayan üç barikat içeri girmeyi olanaksız kılıyordu; orada sıkışıp kalmışlardı. Üç barikat vardı, ama çıkış yoktu.

— Kale, ama fare kapanına benziyor, dedi Courfeyrac gülerek.

Enjolras Bossuet'nin "fazladan sökülmüş" dediği otuz kadar kaldırım taşını meyhanenin kapısının önüne yığdırdı.

Şimdi saldırının beklendiği yere öyle derin bir sessizlik hâkimdi ki Enjolras herkese mevzilenme talimatı verdi.

Herkese birer bardak cin dağıtıldı.

Hiçbir şey saldırıyı bekleyen bir barikat kadar ilginç olamaz. Herkes tiyatrodaki gibi kendi yerini seçer. Yan yana, dirsek dirseğe, omuz omuza durulur. Bazıları kendilerine taşlardan iskemle yapar. Bir duvarın köşesi riskliyse oradan uzaklaşılır, korunaklı bir çıkıntı bulunur, oraya sığınılır. Solaklar değerli olduğu için diğerlerine uygun gelmeyen yerlere mevzilenirler. Birçoğu oturarak savaşmaya hazırlanır. İnsan

öldürmek için zahmetsiz, ölmek için rahat bir yer ister. O kasvetli Haziran 1848 çatışmasında, bir çatının üstünde savaşan usta bir nişancı kendisi için bir Voltaire koltuğu[4] getirmiş, orada bir kurşuna hedef olmuştu.

Komutan savaş hazırlığı talimatı verir vermez, tüm karmaşa sona erer, çekişmeler, fısıltılar, gizli konuşmalar, laf atmalar kesilir; zihindeki tüm düşünceler değişir ve saldırının bekleyişine yoğunlaşır. Saldırıdan önce kaos halindeki barikat saldırı sırasında disipline kavuşur. Tehlike asayişi sağlar.

Enjolras çift namlulu karabinasını alıp bir mazgalın kenarına iliştiğinde herkes sustu. Kaldırım taşlarından oluşan duvar boyunca hafif bir çıtırtı yankılandı. Bunlar doldurulan tüfeklerin sesiydi.

Zaten davranışlar her zamankinden daha ağırbaşlı, daha kendinden emindi; özverinin aşırısı insanı güçlendirir; hiç umutları yoktu, ama umutsuzlukları vardı. Umutsuzluk bazen Vergilius'un dediği gibi zaferi getiren son silahtı. En olağanüstü çözümler en garip kararlardan çıkar. Ölümün gemisine binmek bazen deniz kazasından kurtulmak anlamına gelir ve tabutun kapağı kurtuluş salına dönüşür.

Dün akşam olduğu gibi tüm dikkatler şu an hava aydınlandığı için görülür hale gelen sokağın ucuna yönelmişti.

Bekleyiş uzun sürmedi. Saint-Leu tarafında yeniden bir hareketlenme başladı, ama ilk saldırıdakine benzemiyordu. Zincirlerin çalkantısından, bir kütlenin endişe verici sarsıntısından, kaldırım taşlarının üzerinde sıçrayan tuncun şıngırtısından oluşan görkemli bir gümbürtü kasvetli bir demir yığınının yaklaştığını haber veriyordu. Çıkarların ve düşüncelerin verimli akışı için inşa edilmiş ve savaş araçlarının tekerleklerinin dehşet verici gürültüsüne alışık olmayan bu eski, dingin sokaklar derinden sarsılıyordu.

---

4 İlk kez 19. yüzyılda üretilen arkası geniş ve yüksek, kendisi alçak bir koltuk modeli. (e.n.)

Tüm savaşçıların gözlerini sokağın ucuna dikmişti, gözbebeklerinden acımasızlık okunuyordu.

Bir top belirdi.

Ateşlenmeye hazır topu iten topçulardan ikisi kundağın, dördü tekerleklerin başındaydı; diğerleri mühimmat sandıklarıyla onları izliyorlardı. Yanan fitilin dumanı görülüyordu.

— Ateş! diye bağırdı Enjolras.

Tüm barikatın korkunç bir gürültüyle ateş açmasının ardından her yanı kaplayan bir duman bulutunun birazdan dağılmasıyla top ve askerler yeniden belirdi; topçular topu acele etmeden, ağır adımlarla barikatın karşısına doğru itiyorlardı. Vurulan yoktu. Topçu birliğinin komutanı namluyu yükseltmek için kamayı dengeleyerek dürbününü doğrultan bir astronomun ciddiyetiyle hedefini belirledi.

— Bravo topçular! diye bağırdı Bossuet.

Ve tüm barikat alkışlamaya başladı.

Bir an sonra, yolun tam ortasındaki su birikintisinin üzerine düzgün bir şekilde yerleştirilen topun namlusu barikatın karşısına bir canavarın ağzı gibi dikilmişti.

— Hadi neşelenin! dedi Courfeyrac. İşte canavar karşımızda. Fiskeden sonra yumruk. Ordu iri pençesini bize doğru uzatıyor. Barikat cidden sarsılacak. Yaylım ateşi yoklar, top ele geçirir.

— Bu tunçtan yapılmış yeni model bir sekizlik. Bu toplarda kalayın bakıra oranı yüzde onu aşarsa parçalanma riski artar. Kalayın fazlası onların katılıklarını azaltır. O zaman falyada oyuklar ve girintiler oluşur. Bu tehlikeyi önleyip ateşi güçlendirmek için XIV. yüzyıldan kalma bir geleneğe başvurup çemberleme yapmak ve topu kamasından namlusuna kadar lehimlenmeden bir araya getirilmiş çelik halkalarla sarmalamak gerekir. Şimdilik gerekli onarımlarla yetiniliyor; falyadaki oyukların ve deliklerin nerede oldukları uçlarında demir pençeler bulunan çubuklarla saptanıyor. Ama daha iyi bir yöntem var, Gribeauval'in devingen yıldızı.

— XVI. yüzyılda toplarda yiv açarlardı, dedi Bossuet.

— Evet, dedi Combeferre, böylece atış gücü artırılıyor ama hedefi tutturma şansı azalıyordu. Kısa menzilli atışlarda güllenin hareketi istenen kesinliği sağlayamaz, parabolün yay uzunluğu abartılıdır, güllenin güzergâhı topla hedef arasındaki mevzileri vuracak kadar doğrusal değildir, düşmanın yakınlığı ve ateşleme hızı istenilen konumda değilse göğüs göğüse çarpışma gerekebilir. XVI. yüzyılın yivli toplarının güllelerinin havada çizdiği eğrinin kısa olması yüklenen barutun eksikliğinden kaynaklanıyordu, bu tür toplara yeterince barut koymamak, kundağın güvence altına alınması gibi balistik mekanizmalar açısından zorunluydu. Netice itibarıyla bu despot top her istediğini yapamaz; güç büyük bir zaaftır. Bir top güllesi saatte altı yüz fersah hızla yol alır; oysa ışığın hızı saniyede yetmiş bin fersahtır. İşte Tanrı'nın Napoléon karşısındaki üstünlüğü buradadır.

— Tüfekleri doldurun, dedi Enjolras.

Barikatın duvarı top atışına dayanabilecek miydi? Gülle bir gedik açacak mıydı? Sorun buydu. İsyancılar tüfeklerini doldururken, topçular da topu dolduruyorlardı.

Tabyada endişe had safhadaydı.

Topun ateşlenmesiyle korkunç bir gümbürtü koptu.

— İşte geldim! diye haykırdı neşeli bir ses.

Gülle ve Gavroche aynı anda barikata girmişti.

Cygne Sokağı'ndan gelen Gavroche Petite-Truanderie dönemecine açılan küçük barikatı çevik bir hamleyle aşmıştı.

Gelişi barikatta gülleden daha büyük bir etki yaratmıştı.

Yıkıntıların arasına gömülen gülle sadece omnibüsün bir tekerleğini kırmış ve Anceau'nun eski yük arabasının işini bitirmişti.

Bu durum karşısında barikattakiler gülmeye başladılar.

— Devam edin, diye bağırdı Bossuet topçulara.

VIII

Topçular Ciddiye Alınmaya Başlıyor

Herkes Gavroche'un etrafına toplandı.

Ama bir şeyler anlatacak zaman bulamadı. Marius titreyerek onu bir kenara çekti.

— Burada ne işin var?

— Şu işe bakın! dedi çocuk. Ya sizin?

Ve destansı küstahlığıyla bakışlarını Marius'e sabitledi. İki gözbebeği de kibirli bir aydınlıkla genişledi.

Marius sert bir ses tonuyla devam etti:

— Buraya geri dönmeni kim söyledi? En azından mektubumu adresine teslim ettin mi?

Mektup konusunda Gavroche'un vicdanı rahat değildi. Barikata hemen geri dönmek için mektubu iletmesi gereken kişiye vermek yerine başından savmıştı. Kendi kendine mektubu yüzünü bile seçemediği bir adama emanet etmekle biraz hatalı davrandığını itiraf etmek zorunda kaldı. Adamın başında şapkası olmadığı doğruydu, ama bu yetmezdi. Bu yüzden kendini hafifçe paylıyor, Marius'ün yakınmalarından çekiniyordu. İşin içinden sıyrılmak için en basit yola başvurup iğrenç bir yalan attı.

— Yurttaş, mektubu kapıcıya verdim. Matmazel uyuyordu. Uyandığında mektup elinde olacak.

Bu mektubu gönderirken Marius'ün iki amacı vardı: Cosette'le vedalaşmak ve Gavroche'u kurtarmak. İstediğinin yarısıyla yetinmek zorunda kaldı.

Aklına bu mektubun gönderilmesiyle M. Fauchelevent'ın barikata gelmesi arasında bir bağlantı olabileceği geldi. Gavroche'a M. Fauchelevent'ı gösterdi.

— Bu adamı tanıyor musun?

— Hayır, dedi Gavroche.

Gerçekten de Gavroche, hatırlayacağımız gibi Jean Valjean'ı gece karanlığında görmüştü.

Marius'ün zihnindeki karmaşık ve kuşkulu endişeler kayboldu. M. Fauchelevent'ın siyasi düşüncelerini biliyor muydu? M. Fauchelevent belki de cumhuriyetçiydi. Bu çatışma alanına gelmesinin tek nedeni buydu.

Bu arada barikatın diğer ucuna giden Gavroche bağırıyordu: "Tüfeğimi verin!"

Courfeyrac ona tüfeğini verdi.

Gavroche "yoldaşlarım" diye hitap ettiği isyancılara barikatın tamamen kuşatıldığını, kendisinin de içeri güçlükle girebildiğini söyledi. Petite-Truanderie Sokağı'nda süngüleri parıldayan bir tabur Cygne Sokağı'nı kontrol altında tutuyordu; karşı tarafta muhafız birliği Prêcheurs Sokağı'nda bekliyordu. Karşılarında ise Paris ordusunun büyük bir bölümü vardı.

Gavroche verdiği bu bilgilerin ardından ekledi:

— Onların canlarına okumanızı istiyorum.

Bu arada Enjolras girdiği oyuntuda etrafı dinliyordu.

İlk atıştan hoşnut kalmayan saldırganlar ikinci atışı yapmamışlardı.

Bir piyade birliği sokağın ucuna, topun arkasına gelmişti. Kaldırım taşlarını söken askerler kendilerine barikatın tam karşısında yaklaşık yarım metrelik bir siper yapıyorlardı. Bu siperin sol köşesinde Saint-Denis Sokağı'nı tutan bir banliyö taburunun başı görünüyordu. Etrafı gözleyen Enjolras gülle kutularının mühimmat sandığından çıkarılırken yol açtığı garip gürültüyü duyar gibi oldu ve komutanın namlunun ağzını hafifçe sola doğru eğdiğini gördü. Ardından topçular topu doldurmaya başladı. Topçuların komutanı fitili eline alıp falyaya yaklaştırdı.

— Başlarınızı öne eğin, duvara yaslanın! Ve herkes barikatın önünde diz çöksün! diye bağırdı Enjolras. Gavroche'un gelmesi üzerine mevzideki yerlerinden ayrılan ve meyhane-

nin önüne dağılan isyancılar barikata doğru koştular; ama Enjolras'ın emrini yerine getirmelerinden önce top korkunç bir gürültüyle ateşlendi.

Tabyanın kenarındaki açıklığı hedef alan gülle duvardan sekmiş ve iki isyancının ölmesine, üçünün de yaralanmasına sebep olmuştu.

Böyle giderse barikat dayanamazdı, gülle içeri giriyordu.

Keder dolu bir uğultu yankılandı.

— İkinci atışı engelleyelim, dedi Enjolras.

Ve karabinasını o sırada falyaya doğru eğilmiş bir halde hedefi tespit etmeye çalışan komutana yöneltti.

Bu genç, yakışıklı, sarışın, temiz yüzlü topçu çavuşunun mükemmelleştikçe savaşlara son verecek olan bu seçilmiş ve ürkütücü silaha yakışan zeki bir ifadesi vardı.

Enjolras'ın yanında ayakta duran Combeferre bu genci izliyordu.

— Ne yazık! dedi. Bu savaşlar ne iğrenç! Krallar olmayınca savaşlar da olmayacak. Enjolras nişan aldığın şu çavuşu fark etmiyorsun. Düşünsene, yakışıklı bir delikanlı; yürekli; çok iyi bir eğitim aldığı, zeki olduğu anlaşılıyor, bir annesi, bir babası, muhtemelen bir sevgilisi var; en fazla yirmi beş yaşında; senin kardeşin olabilirdi.

— Olabilirdi, dedi Enjolras.

— Evet, diye ekledi Combeferre, benim kardeşim de olabilirdi. Onu öldürmeyelim.

— Beni rahat bırak. Bunu yapmam gerekiyor.

Ve Enjolras'ın heykeli andıran yanağından bir damla gözyaşı süzüldü.

O sırada karabinasının tetiğini çekmesiyle mermi şimşek gibi fırladı. Topçu kollarını öne doğru uzatıp, başını soluk almak istermişçesine kaldırarak kendi etrafında iki kere döndü, ardından yanlamasına topun üzerine düştü ve orada hareketsiz kaldı. Sırtından kanlar sızıyordu. Mermi göğsünü delip geçmişti, ölmüştü.

Onu taşımaları ve yerine birini bulmaları gerekecekti. Böylece birkaç dakika kazanılmıştı.

IX

Eski Kaçak Avcı Yeteneğinin Kullanılması ve 1796'daki Mahkûmiyette Gerekçe Gösterilen O Hedefini Şaşmaz Tüfek Atışı

Barikatta tartışmalar sürüyordu. Topçu ateşi yeniden başlayacaktı. Bu ateşe çeyrek saatten fazla dayanamazlardı. Güllenin etkisini kesinlikle hafifletmek gerekiyordu.

— Oraya bir şilte koymak lazım, dedi Enjolras.

— Elimizde yok, diye karşılık verdi Combeferre, şiltelerde yaralılar yatıyor.

Meyhanenin köşesindeki bir taşın üzerine oturup tüfeğini bacaklarının arasına almış olan Jean Valjean o ana kadar çatışmalara hiç katılmamıştı ve etrafındaki isyancıların "İşte işe yaramayan bir tüfek," dediklerini duymuyordu bile.

Enjolras'ın emri üzerine ayağa kalktı.

Hatırlanacağı gibi Chanvrerie Sokağı'nda toplanıldığı sırada, mermileri öngören yaşlı bir kadın şiltesini penceresinin önüne koymuştu. Bu pencere barikatın biraz dışında kalan altı katlı bir binanın çatı katındaydı. Enlemesine gerilmiş şilteyi alttan çamaşırların asıldığı iki çubuk destekliyor, üstten de uzaktan sicime benzeyen ve çatı penceresine çakılmış çivilere tutturulmuş iki ip tutuyordu. Bu iki ip gökyüzünde iki tel saç gibi görünüyordu.

— Biri bana çift namlulu bir karabina verebilir mi? dedi Jean Valjean.

Enjolras yeni doldurduğu tüfeğini ona uzattı.

Çatı penceresine nişan alan Jean Valjean ateş etti. Şiltenin iplerinden biri kopmuştu.

Şimdi şilteyi bir ip tutuyordu.

Jean Valjean tüfeğini ikinci kez ateşlediğinde ikinci ip pencerenin camına doğru savruldu. İki çubuğun arasından kayan şilte yola düştü.

Barikattan alkış sesleri yükseldi.

Herkes:

— İşte bir şilte, diye bağırıyordu.

— Evet, dedi Combeferre, ama onu almaya kim gidecek?

Gerçekten de şilte barikatın dışına, kuşatanlarla kuşatılanlar arasına düşmüştü. Üstelik topçu çavuşunun öldürülmesine öfkelenen askerler birkaç saniyeden beri kaldırım taşlarından yaptıkları siperlerde yüzükoyun yatmış, zorunlu olarak kesilen topçu ateşini telafi etmek üzere barikata ateş açmışlardı. İsyancılar mermi harcamamak için bu ateşe karşılık vermiyorlardı. Yaylım ateşi barikatın duvarında etkisini kaybetse de, mermilerle dolan sokağın görüntüsü ürkütücüydü.

Kenardaki aralıktan çıkıp sokağa dalan Jean Valjean mermi yağmurunun ortasında şilteyi yerden alıp sırtına attı ve barikata geri döndü. Şilteyi aralığa topçuların göremeyeceği şekilde yerleştirdi.

Ardından topçu ateşini beklediler.

Atış gecikmedi.

Top kükreyerek iri saçmalardan oluşan güllesini kustu. Ama bu kez sekme olmadı. Saçmalar şilteye gömüldü. İstenen sonuç alınmış, barikat korunmuştu.

— Yurttaş, cumhuriyet size minnettar, dedi Enjolras.

Bu sahneye hayran kalan Bossuet gülerek haykırdı:

— Bir şiltenin bu kadar güçlü olması ahlaka uygun değil. Eğilip bükülenin şimşekler saçana karşı zaferi. Ama olsun, topun etkisini yok eden şilte sen bin yaşa!

X

Gün Ağarması

O sırada Cosette uyanıyordu.

Dar, temiz, mütevazı odasının doğuya, evin arka avlusuna bakan uzun bir penceresi vardı.

Cosette Paris'te olup bitenler hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Önceki gece ortaklıklarda yoktu, Toussaint "Çatışma var," dediğinde o çoktan odasına çekilmişti.

Cosette kısa ama derin bir uyku çekmişti. Belki de küçük yatağının bembeyaz çarşafları sayesinde tatlı rüyalar görmüştü. Aydınlığın ortasında bir adam, Marius belirmişti. Gözlerine güneş vurunca uyanmıştı ki ışık yüzünden rüyasının devam ettiğini sandı.

Rüyadan çıkardığı ilk düşünce neşeliydi. Cosette tamamen rahatladığını hissediyordu. Jean Valjean'ın birkaç saat önceki ruh halindeydi, felaketten tamamen kaçınıyordu. Nedenini bilmeden var gücüyle umut etmeye başladı. Ardından yüreği daraldı. Marius'ü görmeyeli üç gün olmuştu. Ama mektubunu aldığını, nerede oturduğunu bildiğini, zekâsı sayesinde kendisine ulaşmanın bir yolunu bulacağını düşündü. Kendi kendine hava iyice aydınlansa da, güneşin ışınları çok yatay geldiğinden daha erken olduğunu, yine de Marius'ü karşılamak için kalkması gerektiğini söyledi.

Marius olmadan yaşayamayacağını hissediyor ve bu da ona yetiyordu, Marius gelecekti. Hiçbir aksiliği kabul edemezdi. Her şey kesindi. Üç gün acı çekmesi çok korkunçtu. Marius'ü üç gün görmemek, aman Tanrım ne kadar dehşet vericiydi. Ama artık Tanrı'nın acımasız muzipliği, geçmişte kalmış bir deneyimdi, Marius gelecek, iyi haberler getirecekti. İşte gençlik böyledir; gözyaşlarını hemen siler, acı çekmeyi anlamsız bulup reddeder. Geleceğin, geleceğin ta

kendisi olan "bilinmez" karşısındaki gülümsemesidir gençlik. Mutlu olmak ona göre doğaldır. Onun soluk alışverişi âdeta umut doludur.

Cosette Marius'ün bir gün sürecek yokluğu hakkında söylediklerini, yaptığı açıklamaları hatırlayamıyordu. Herkes yere düşen bozuk bir paranın nasıl gizlendiğine, büyük bir ustalıkla kendini görünmez kıldığına tanık olmuştur. Bize aynı oyunu oynayan düşünceler vardır; beynimizin bir köşesine büzüşüp kaybolduklarında, onu belleğin kayıt defterine geri getirmek imkânsızdır. Cosette hafızasının gösterdiği bu yararsız çabaya içerliyor, Marius'ün söylediği sözleri unutmakla hata ettiğini, bunun bir suç olduğunu düşünüyordu.

Yataktan çıkıp ruhunu duayla, yüzünü suyla temizledi.

Gerekirse okuyucuyu bir gerdek odasına sokabiliriz, ama genç bir kızın odasına sokmamız mümkün değil. Mısralar buna az da olsa cesaret edebilir, düzyazı ise bunu yapmamalıdır.

Orası henüz açmamış bir çiçeğin içi, gölgedeki bir beyazlık, bir zambağın güneşten önce hiçbir erkeğin görmemesi gereken mahrem hücresidir. Kadın kutsal bir goncadır. Örtüsü açılmış o masum yatağı, kendinden bile korkan o hayran olunası yarı çıplaklığı, bir terliğin içine sığınan o beyaz ayağı, sanki ayna kendisini izleyen bir gözbebeğiymiş gibi ayna karşısında örtünen o göğüsleri, bir mobilya gıcırtısı ya da yoldan geçen bir arabanın gürültüsüyle omuzları örtmek için aceleyle yukarı çekilen o bluzu, bağlanan kordonları, iliklenen düğmeleri, kopçaları, o titreyişleri, soğuk ve utançtan ürpermesi, tüm hareketlerindeki zarif ürkekliği, korkacak hiçbir şey olmadığı halde âdeta kanatlanan o endişeyi, giyinmenin şafağın bulutları gibi peş peşe gelen o çekici evrelerini anlatmak yakışık almaz ve şöyle bir sözünü etmek bile aşırı kaçar.

İnsan yataktan kalkan bir kız karşısında, doğan bir yıldız karşısında olduğundan daha dindar olmalıdır. Ona ulaşabilme olasılığı saygıyı daha da artırmalıdır. Şeftalinin tüyü, eriğin üzerindeki nemi, kar tanesinin ışıldayan kristali, kelebeğin çiçek tozlarıyla kaplı kanatları iffetin ne olduğunu bilmeyen bu iffetlinin yanında çok daha değersiz kalırlar. Bir düş parıltısından ibaret olan genç kız henüz heykele dönüşmemiştir. Yatağı idealin karanlık bölmesinde gizlidir. Bakışların aşırıya kaçan dokunuşları bu belli belirsiz alacakaranlığı rahatsız eder.

Bu yüzden biz de Cosette'in uyanmasını izleyen bu hoş küçük kargaşadan hiç söz etmeyeceğiz.

Bir Doğu masalı Tanrı'nın gülü beyaz yarattığını, ama goncanın hafifçe açtığı sırada Âdem'in bakışlarıyla karşılaşınca utanıp pembeleştiğini anlatır. Onlara duyduğumuz derin saygıdan dolayı genç kızlar ve çiçekler karşısında dili tutulanlardanız.

Hızla giyinen Cosette saçlarını tarayıp şekil verdi, bu iş kadınların saç buklelerini firketelerle tutturmadıkları, saçlarına bigudiler sarmadıkları o dönemde çok kolaydı. Sonra pencereyi açıp sokakta, binanın bir köşesinde, yolun kenarında Marius'ü görebileceği umuduyla bakışlarını gezdirdi. Ama dışarıda hiçbir şey görülmüyor, oldukça yüksek duvarlarla çevrili arka avludan ancak birkaç bahçe seçilebiliyordu. Cosette bu bahçelerin iğrenç göründüğünü düşündü; hayatında ilk kez çiçekleri çirkin buluyordu. Köşe başındaki bir su birikintisi bile gözüne daha hoş görünürdü. Marius'ün yukarıdan gelebileceğini düşünür gibi gökyüzüne baktı.

Aniden gözyaşlarına boğuldu. Bunun nedeni duygu değişimi değil, umutlarının birdenbire sönmesiydi. Belli belirsiz korkunç bir şeyler olduğunu hissetti. Gerçekten de olaylar solunan havadan sezilebilir. Kendi kendine hiçbir şey-

den emin olmadığını, birinin ortadan kaybolmasının onu kaybetmek anlamına geldiğini söyledi ve Marius'ün gökten inebileceği düşüncesini sevimli değil kasvetli buldu.

Sonra, gençliğin geçici bulutları gibi sakinleşip umutlandı ve yüzüne bilincinde olmadan Tanrı'ya güvenen bir gülümseme yayıldı.

Herkesin hâlâ uykuda olduğu eve taşraya özgü bir sessizlik hâkimdi. Tek bir pencere kanadı bile açılmamıştı. Kapıcının odası kapalıydı. Toussaint kalkmamıştı ve Cosette doğal olarak babasının uyuduğunu düşündü. Acı çekmişti, daha da çekmesi gerekiyordu; içinden babasının kendisine kötü davrandığını söylüyor, Marius'e güveniyordu. Böyle bir ışığın ortadan kaybolması imkânsızdı. Ara sıra biraz uzaklardan gelen boğuk sarsıntılar duyuyor, kendi kendine "Arabacı kapılarının bu kadar erken saatte açılıp kapanması çok garip," diyordu. Bunlar barikatı döven topun sesleriydi.

Cosette'in penceresinin biraz aşağısında, duvarın simsiyah olmuş kenar taşının üzerinde bir keçisağan kuşu yuvası vardı; yuva taşın kenarına doğru biraz çıkıntı yaptığından, yukarıdan bakıldığında bu küçük cennetin içi görülebiliyordu. Anne kanatlarını yavruların üzerinde yelpaze gibi açmıştı; baba uçup gidiyor, birazdan gagasındaki yiyecekler ve öpücüklerle geri dönüyordu. Doğan güneş bu mutlu sahneyi yaldızlarla süslüyordu. O büyük "Üreyiniz" yasası o yuvada güleç ve saygın bir ifadeyle beliriyor ve bu tatlı gizem sabahın görkeminde kendini ele vermeye başlıyordu. Saçları güneşte dalgalanan, hayallerle dolu ruhu içeriden aşkla, dışarıdan şafakla aydınlanan Cosette o anda Marius'ü düşündüğünü kendine bile itiraf edemeden, gayriihtiyari öne eğildi ve bu kuşlara, bu aileye, dişiye, erkeğe, yavrulara bir kuş yuvasının bir genç kızda yaratacağı kafa karışıklığıyla bakmaya başladı.

XI

Hedefi Asla Şaşırmayan Ama Kimseyi Öldürmeyen Tüfek

Saldırganlar ateşi kesmemişti. Yaylım ateşi ve top ateşleri büyük bir hasara yol açmadan birbirini izliyordu. Sadece Corinthe Meyhanesi'nin birinci katının iri saçmalar ve mermilerle delik deşik olan pencereleri göçmeye yüz tutmuştu. Oraya mevzilenen isyancılar geri çekilmişlerdi. Zaten bu barikat saldırılarında kullanılan bir taktikti; uzun süre ateş edilir, eğer isyancılar karşılık verme yanılgısına düşerlerse mühimmatları bu sayede tüketilmiş olurdu. Barikattan az ateş edilmeye başlanınca, mermilerin ve barutun tükendiği fark edildiğinde saldırıya geçilirdi. Enjolras bu tuzağa düşmediği için barikat yaylım ateşine karşılık vermiyordu.

Her top ateşinde kibirli bir küçümsemenin belirtisi olarak diliyle yanağını şişiren Gavroche:

— Çok güzel, paçavraları yırtın, sargı bezine ihtiyacımız var, diyordu.

Yaylım ateşinin barikatı hiç de zorlayamadığını söyleyen Courfeyrac da topa şöyle sesleniyordu:

— Dostum, işin çok zor.

Çatışmalarda balolarda olduğu gibi entrikalar döner. Tabyanın sessizliği yüzünden endişelenmeye başlayan saldırganlar beklenmedik bir tuzaktan kaygılanıyor; bu sarsılmayan, aldığı darbelere karşılık vermeyen taş yığınının ardında neler olup bittiğini görme ihtiyacı hissediyorlardı. İsyancılar aniden komşu binanın çatısında, güneşte parlayan bir miğferi fark ettiler. Yüksek bir bacaya sırtını yaslamış bir itfaiye eri oradan etrafı gözetliyordu. Gözlerini barikata dikmişti.

— İşte can sıkıcı bir baykuş, dedi Enjolras.

Jean Valjean karabinasını Enjolras'a geri vermişti, ama yanında kendi tüfeği vardı.

Hiçbir şey söylemeden itfaiye erine nişan aldı ve bir an sonra bir merminin hedefi olan miğfer gürültüyle sokağa düştü. Ürken itfaiyeci apar topar gözden kayboldu.

Onun yerini ikinci bir gözlemci, bir subay aldı. Tüfeğini dolduran Jean Valjean yeniden nişan alıp subayın miğferini askerin miğferinin yanına yolladı. Israrcı davranmayan subay hızla geri çekildi. Bu kez mesaj alınmıştı. Çatının üzerinde bir daha kimse görünmedi ve barikatın gözetlenmesinden vazgeçildi.

— Adamı neden öldürmediniz? diye sordu Bossuet.

Jean Valjean cevap vermedi.

XII

Düzenin Yandaşı Düzensizlik

Bossuet Combeferre'in kulağına mırıldandı:

— Soruma yanıt vermedi.

— Bu adam tüfek mermisiyle iyilik yapıyor, diye karşılık verdi Combeferre.

Artık geçmişte kalan bu döneme ait bazı anıları saklayanlar 1832 Haziran'ında banliyöden gelen ulusal muhafız birliğinin isyancılarla yiğitçe çarpıştığını bilirler. Ayaklanmanın işleri kesatlaştırdığını, dans salonlarının boş kaldığını gören Pantin, Vertus ya da Cunette meyhanelerinin sahipleri aslan kesilip koltuk meyhanelerinin temsil ettiği düzeni kurtarmak için canlarını feda ediyorlardı. O hem burjuva hem kahramansı dönemde düşüncelerin şövalyeleri, çıkarların da silahşorları vardı. Dürtülerin yavanlığı eylemlerin yiğitliğinden bir şey eksiltmiyordu. Para yığınlarının erimesi bankacılara Marseillaise'i söyletiyordu. Destansı bir ruhla para kasaları için kan dökülüyor, vatanın minyatür versiyonu olan işyerleri Spartalılara özgü bir coşkuyla savunuluyordu.

Aslında tüm bu yaşananlara büyük bir ciddiyet damgasını vurmuştu. Bunlar, dengeye kavuşacakları güne dek birbirleriyle çarpışan toplumsal unsurlardı.

Bu dönemin bir başka özelliği hükümet yandaşlığına (düzen partisinin barbarcası) anarşinin karışmasıydı. Disiplinsizlikle düzenin yanında yer alınıyordu. Davul bir ulusal muhafız albayının emriyle ansızın garip bir hava çalmaya başlar, bir yüzbaşı keyfince ateşe atılır, bir ulusal muhafız "kafasına göre" ve kendi hesabına çarpışırdı. Karmaşanın doruk noktasına ulaştığı kriz günlerinde astlar üstlerin emirlerinden çok kendi içgüdüleriyle hareket ediyorlardı. Düzenli ordunun içinde Fannicot gibi kılıç ustası ya da Henri Fonfrede gibi kalem ustası olan gerillalar vardı.

Uygarlık –o dönemde ne yazık ki ilkelerin bütünlüğünden çok çıkar birliklerince temsil ediliyordu– tehlikedeydi ya da öyle olduğunu sanıyordu; bir yardım çığlığı atıyor, herkes bir araya gelip onu kendince savunuyor, koruyor, herkes toplumu kurtarma görevini kendi üzerine alıyordu.

Bu çabalar bazen katliama varıyordu. Kendini ayrıcalıklı askerî mahkemenin yetkisiyle donatan bir ulusal muhafız birliği yakalanan bir isyancıyı beş dakika içinde yargılayıp kurşuna diziyordu. Kendiliğinden ortaya çıkan bu kararlardan biri Jean Prouvaire'in ölümüne neden olmuştu. Amerika'da cumhuriyetçiler, Avrupa'da monarşi yanlıları tarafından uygulandığı için, bu durum kimsenin kimseyi suçlayamayacağı acımasız Lynch yasasının tezahürüydü.[5] Bu Lynch yasasına yanılgılar damgasını vurmuştu. Bir ayaklanma gününde, Paul-Aimé Garnier adlı genç bir şair, Place Royale'e kadar süngülerle kovalanmış ve canını ancak 6 numaralı bir arabacı kapısına sığınarak kurtarmıştı. "İşte bir Saint-Simoncu daha!" diye bağırıyor, onu öldürmek is-

5 Charles Lynch (1736-1796) Amerikan bağımsızlık savaşında İngiliz yanlılarını düzmece mahkemelerle mahkûm etmiştir. Linç sözcüğü bu addan köken alır. (ç.n.)

tiyorlardı. Oysa genç şairin koltuğunun altında Dük Saint-Simon'un *Mémoires* adlı kitabı vardı. Bir ulusal muhafız kitabın üzerindeki *Saint-Simon* yazısını okumuş ve "Öldürelim onu!" diye bağırmıştı.[6]

6 Haziran 1832 günü, banliyöden gelen ve yukarıda ismini andığımız yüzbaşı Fannicot'nun komutasındaki bir ulusal muhafız bölüğü keyfi bir kararla Chanvrerie Sokağı'nda ölüme yollanmıştı. Ne kadar garip olursa olsun bu olay Haziran 1832 ayaklanmasından sonra yapılan adli soruşturma kayıtlarında yer almıştı. Sabırsız, yürekli, isyankâr ruhlu bir burjuva olan yüzbaşı Fannicot ateşli bir hükümet taraftarı, tasvir ettiğimiz düzenin paralı bir askeriydi. Birliğiyle birlikte barikatı tek başına ele geçirme tutkusunun çekiciliğine kapılarak vaktinden önce saldırıya geçme emri vermişti. Kızıl bayrağın ardından siyah bayrak sandığı eski ceketin belirmesiyle öfkelenip hâlâ görüş alışverişinde bulunan, saldırının nihai anının gelip gelmediğine karar veremeyen, içlerinden birinin ünlü "Bırakalım ayaklanma kendi yağında kavrulsun," sözüyle işleri oluruna bırakan generalleri, alay komutanlarını yüksek sesle eleştirmeye başlamıştı. Ona göre barikat olgunlaşmıştı, olgunlaşan her şeyin düşmesi gerektiğini düşünerek saldırıya geçmeyi denedi.

Kendisi gibi kararlı, bir tanığın söylediğine göre "zırvanadan çıkmış" askerlere kumanda ediyordu. Şair Jean Prouvaire'i kurşuna dizen bölüğü taburun en ön safında, sokağın köşesinde mevzilenmişti. Yüzbaşı en beklenmedik anda askerlerine barikata saldırmaları emrini verdi. Stratejik olmaktan çok keyfi bir kararın eseri olan bu saldırı emri Fannicot'nun bölüğüne pahalıya mal oldu. Askerler daha sokağın üçte ikisini katetmeden barikattan gelen yaylım ateşiyle karşılaştı. En önden giden en yürekli dört muhafız tab-

6 Dük Saint-Simon (1675-1755) XIV. Louis dönemindeki saray hayatını anlatan *Mémoires* adlı kitabın yazarı olan Fransız soylusu.
Saint-Simon (1760-1825) sosyalizme eğilimli Fransız sosyolog. (ç.n.)

yanın hemen önünde vuruldu ve oldukça yiğit ama askeri disiplinden yoksun ulusal muhafızlardan oluşan bu yürekli kalabalık bir duraksamadan sonra geride on beş ceset bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Duraksama anını fırsat bilip tüfeklerini yeniden dolduran isyancıların ikinci yaylım ateşi sokağın köşesine sığınmaya vakit bulamayan bölükte büyük can kaybına yol açtı. Bir an için iki ateş arasında kalan bölük ayrıca ateşkes emri almadığı için atışa devam eden topa hedef oldu. Yürekli ve tedbirsiz Fannicot da bu top güllesinin öldürdüğü kişiler arasındaydı. Top tarafından, yani verdiği emir tarafından öldürülmüştü.

Ciddiyetten yoksun, bu öfkeli saldırı Enjolras'ı kızdırdı.

— Ahmaklar! diye bağırdı. Bir hiç uğruna kendi adamlarını öldürtüp mermilerimizi tüketiyorlar.

Enjolras gerçek bir ayaklanma generali gibi konuşuyordu. İsyan ve bastırma girişimleri eşit silahlarla dövüşmezler. Çabucak tükenmeye müsait isyanın mermisi sayılıdır, harcayacak az sayıda savaşçısı vardır. Boşalan bir fişekliğin, ölen bir isyancının yerine yenisi konamaz. Elinde orduyu bulundurduğu için asker kaybını ve Vincennes bulunduğundan mühimmat kaybını önemsemeyen bastırma girişimlerinin barikattaki isyancı sayısı kadar alayı, barikattaki fişeklik kadar cephaneliği vardır. Bu yüzden bire karşı yüz kişinin karşı karşıya geldiği bu çatışmalar, aniden patlayan devrim, güçler dengesinin terazisine Tanrı'nın alevler saçan kılıcını atmadıkça her zaman için barikatların ezilip geçilmesiyle sonuçlanır. Devrim ağırlığını koyunca herkes ayağa kalkar, sokaklar kızışır, her yanda barikatlar kurulur, Paris büyük bir görkemle sarsılır, her yana *quid divinum*[7] yayılır, havada 10 Ağustos'un, 29 Temmuz'un esintisi hissedilir, olağanüstü bir parıltı belirir, gücün bir canavarı andıran ağzı geriler ve ordu, o aslan önünde kendinden emin ayağa kalkan peygamberi, Fransa'yı görür.

7 Lat. Kutsal şey. (ç.n.)

XIII

Geçici Aydınlıklar

Bir barikatı savunan duyguların ve tutkuların kaosunda cesaret, gençlik, onur, coşku, ideal, inanç, bir kumarbazın hırsı ve özellikle de ara sıra beliren umutlar da dâhil olmak üzere her şey vardır.

Bu geçişlerden, bu umut dalgalarından biri en beklenmedik anda Chanvrerie barikatına aniden hâkim olmuştu.

— Dinleyin, diye haykırdı birden her an tetikte olan Enjolras, sanırım Paris ayaklanıyor.

6 Haziran sabahı, bir iki saat boyunca ayaklanmanın belirli ölçüde şiddetlendiği kesindi. Saint-Merry Kilisesi'nin alarm çanının ısrarı bazı kararsızları harekete geçirmişti. Poirier, Gravilliers sokaklarında barikatlar hazırlandı. Saint-Martin Kapısı'nın önünde karabinalı bir delikanlı tek başına bir süvari bölüğüne saldırmış, caddenin ortasında diz çöküp nişan alarak bölük komutanını öldürmüş ve "İşte bir tanesi daha artık bize kötülük yapamayacak," dedikten sonra kılıçtan geçirilmişti. Saint-Denis Sokağı'nda bir kadın kapalı bir jaluzinin arkasından muhafızlara ateş etmişti. Her silah sesinden sonra jaluzinin şeritlerinin titrediği görülüyordu. Cossonnerie Sokağı'nda cebi fişeklerle dolu on dört yaşında bir çocuk yakalanmıştı. Birçok karakol saldırıya uğramıştı. Bertin-Poirée Sokağı'nın girişinde başında General Cavaignac de Baragne'ın bulunduğu bir süvari alayı aniden beklenmedik bir yaylım ateşine hedef oldu. Planche-Mibray Sokağı'nda, evlerin çatılarından askeri birliğin üzerine çatallar, kaşıklar, tencereler ve ev eşyaları atıldı. Bu durum hayra alamet değildi; bu olay Mareşal Soult'a anlatıldığında Napoléon'un eski yaveri, Suchet'nin Zaragoza'da ettiği şu sözleri hatırlayarak düşüncelere daldı: "Yaşlı kadınlar testilerini kafamıza fırlatıyorlarsa işimiz bitti demektir."

Ayaklanmanın belli bir bölgeyle sınırlı olduğu sanılırken ortaya çıkan bu genel belirtiler, yeniden alevlenen bu öfke, Paris'in kenar mahalleleri olarak adlandırılan o geniş yanıcı kütlelerin üzerinde uçuşan bu meşaleler komutanları endişelendiriyordu. Etrafa saçılan bu yangın başlangıçlarını söndürmek için acele edildi.

Bu küçük kıvılcımlar söndürülene kadar Maubuée, Chanvrerie ve Saint-Merry barikatlarına yapılacak saldırıların ertelenmesine karar verildi; daha sonra onlarla baş başa kalındığında işleri tek hamlede bitirilecekti. Hareketlenen geniş caddeleri süpüren ve küçük sokaklarda sağı solu kâh temkinli bir yavaşlıkla kâh koşar adım araştıran birlikler tüm kente dağıldı. Mangalar ateş edilen evlerin kapılarını kırarken, süvarilerin manevraları bulvarlardaki grupları dağıtıyordu. Bu bastırma, orduyla halkın karşı karşıya kaldığı anlara özgü uğultular ve korkunç gürültüler yayılmadan yapılamadı. Top ve tüfek ateşleri kesildiği sırada Enjolras'ın kulağına çarpan sesler bunlardı. Ayrıca, yolun ucunda sedyelerle taşınan yaralılar görmüştü ve Courfeyrac'a "Bu yaralılar bizden değil," diyordu.

Umut kısa sürdü; aydınlık hızla kayboldu. Yarım saat geçmeden isyan havasının gök gürültüsüz bir şimşek gibi sönüp gitmesiyle isyancılar halkın kayıtsızlığının yüzüstü bırakılmış dikkafalılara fırlattığı o ağır yükün altında ezildiklerini hissettiler.

Belli belirsiz ortaya çıkan genel hareketlilik bastırılmış ve savaş bakanının dikkati, generallerin stratejileri artık ayakta kalan üç dört barikata yönelmişti.

Güneş ufukta yükseliyordu.

İsyancılardan biri Enjolras'a seslendi:

— Aç kaldık. Hiçbir şey yemeden mi öleceğiz?

Her zamanki gibi dirseği mazgala dayalı duran Enjolras gözlerini sokağın ucundan ayırmadan onaylarcasına başını salladı.

XIV

Enjolras'ın Sevgilisinin Adının Geçeceği Bölüm

Enjolras'ın yanındaki kaldırım taşında oturan Courfeyrac topa sövmeye devam ediyor ve iri saçmalardan oluşan o kasvetli bulutun korkunç bir gürültüyle her geçişinde alaycı bir ifadeyle iç çekiyordu.

— Zavallı yaşlı dostum, soluğunu boşuna tüketmen içimi sızlatıyor, ihtişamını kaybediyorsun. Çıkardığın ses gök gürültüsüne değil aksırığa benziyor.

Ve etrafındakiler gülüşüyordu.

Tehlikeyle birlikte cüretkâr keyifleri yerine gelen Courfeyrac ve Bossuet Madam Scarron gibi yiyecek yerine eğlence dağıtıyor, şarabın yokluğunda etraflarına neşe saçıyorlardı.

— Enjolras'a hayranım, diyordu Bossuet. Kayıtsız atılganlığı beni şaşırtıyor. Tek başına yaşaması onu belki de biraz hüzünlü kılıyor; Enjolras kendisini yalnızlığa mahkûm eden yüceliğinden yakınıyor. Bizim tek tük de olsa bizi çıldırtan, yani cesaretimizi artıran sevgililerimiz var. Kaplan gibi bir âşıksan, aslan gibi savaşırsın. O hoppa kızların bize yaptıklarının intikamını böyle alıyoruz. Roland, Angélique'i öfkeden çıldırtmak için kendini öldürtür; tüm kahramanlıklarımızı kadınlarımıza borçluyuz. Kadınsız bir erkek horozsuz bir tabancaya benzer; erkeği harekete geçiren kadındır. Ama Enjolras'ın sevgilisi yok. Âşık olmamasına rağmen yürekli olabilmeyi beceriyor. Buz gibi soğukkanlı ve ateş gibi cesur olmak görülmemiş bir şeydir.

Enjolras onları dinler gibi görünmüyordu, ama o sırada yakınında biri olsa onun alçak sesle *Patria*[8] diye mırıldandığını duyabilirdi.

Courfeyrac:

— Yenisi geldi! diye haykırıp bir mübaşirin ses tonuyla:

8 Lat. Vatan. (ç.n.)

— Benim adım sekizlik top, diye eklediğinde Bossuet hâlâ gülüyordu.

Gerçekten de sahneye yeni bir karakter olarak ikinci bir top giriyordu.

Hızla manevra yapan topçular ikinci topu diğerinin yanına yerleştirdiler.

Sonun yaklaştığı hissediliyordu.

Birkaç saniye sonra, aceleyle doldurulan iki top tabyayı cepheden dövmeye başladı; tabur ve banliyöden gelen ulusal muhafızlar top ateşine tüfekleriyle destek oluyorlardı.

Biraz uzakta başka bir top sesi duyuluyordu. İki top Chanvrerie Sokağı tabyasını ateşe tutarken, biri Saint-Denis Sokağı'nda, diğeri Aubry-le-Boucher Sokağı'ndaki iki top Saint-Merry barikatını dövüyordu. Dört topun sesi iç karartıcı bir biçimde yankılanıyordu.

Bu kasvetli savaş köpekleri karşılıklı havlıyordu.

Şimdi Chanvrerie barikatını döven iki toptan biri gülle, diğeri misket bombası atıyordu.

Gülle atan topun namlusu barikatın tepesini hedef alacak, orayı dağıtacak ve kaldırım taşlarını iri saçmalar gibi isyancılara doğru parçalayacak şekilde biraz yukarı doğrultulmuştu. Bu ateşleme tarzının amacı isyancıları tabyadan uzaklaştırıp iç bölümde kümelenmelerini sağlamaktı, yani saldırıya geçeceklerdi.

İsyancılar gülleyle barikatın üzerinden ve misket ateşiyle meyhanenin pencerelerinden uzaklaştırıldığında, hücum kolları sokakta silahlara hedef olmadan, hatta belki de fark edilmeden girebilecek, aniden tabyaya tırmanıp belki de dün akşamki gibi içeri sızacak ve şaşkınlıktan istifade ederek barikatı ele geçireceklerdi.

— Topların ateşini azaltmaktan başka çare yok, dedi Enjolras ve haykırdı: Topçulara ateş!

Herkes hazırdı. Uzun zamandır suskun kalan barikat öfkesini ve neşesini yansıtırcasına tüfeklerini peş peşe yedi

sekiz kez ateşledi; sokakta dumandan göz gözü görmüyordu ve birkaç dakika sonra alevleri yaran bu sis bulutunun arasından topçuların üçte ikisinin topların tekerleklerinin dibinde yattıkları seçildi. Ayakta kalanlar kayıtsız bir sükûnetle topları doldurmaya devam etseler de, ateş zayıflatılmıştı.

— İşte bu güzel, dedi Bosseut Enjolras'a. Başardık.

Başını olumsuz bir ifadeyle sallayan Enjolras karşılık verdi:

— Bu başarı bir çeyrek saat sürer, o zaman barikatta on fişek bile kalmamış olacak.

Gavroche bu sözleri duymuş olmalıydı.

XV

Gavroche Barikattan Çıkıyor

Courfeyrac birinin aniden mermi yağmuru altında barikatın dışına, sokağa çıkmış olduğunu gördü.

Yanına bir sepet alan Gavroche aralıktan dışarı çıkmış, sakin bir ifadeyle cesetleri tabyanın hemen dibinde duran ulusal muhafızların dolu fişekliklerini sepetine boşaltmaya başlamıştı.

— Orada ne yapıyorsun? diye sordu Courfeyrac.

— Yurttaş, sepetimi dolduruyorum, dedi başını kaldıran Gavroche.

— Misket ateşini görmüyor musun?

— Evet yağmur yağıyor, ne oldu ki?

— Geri dön! diye bağırdı Courfeyrac.

— Birazdan, dedi Gavroche.

Ve bir hamlede sokağa daldı.

Hatırlanacağı gibi Fannicot'nun bölüğü geri çekilirken arkasında çok sayıda ceset bırakmıştı.

Sokak boyunca sağda solda yirmi kadar ölü yatıyordu. Gavroche için yirmi fişeklik demek, barikat için yüklü bir cephane demekti.

Duman sokağı bir sis bulutu gibi kaplamıştı. Bir dağın iki dik bayırı arasına inen bir bulutu görenler zihinlerinde yüksek evlerin kasvetli hatlarıyla kalınlaşmış gibi görünen bu yoğun dumanı canlandırabilirler. Yavaşça yükselen ve yaylım ateşiyle sürekli yenilenen duman yüzünden sokak gün ortasında hafif karanlığa gömülüyordu. Oldukça kısa olan sokağın iki ucundaki savaşçılar birbirlerini güçlükle ayırt edebiliyorlardı.

Komutanların barikata saldırmak için muhtemelen önceden planladığı bu karanlık Gavroche'un işine yaramıştı.

Cüssesinin ufaklığı sayesinde bu duman perdesinin altından fark edilmeden sokak boyunca ilerliyordu.

Yüzükoyun sürünüyor, dört ayak üzerinde koşuyor, sepetini dişlerinin arasına alıyor, süzülüyor, eğilip bükülüyor, kıvrılarak bir ölüden diğerine geçip ceviz açan bir maymun gibi kargılıkları, fişeklikleri boşaltıyordu.

Hâlâ barikatın çok yakınındaydı, dikkatleri onun üzerine çekmekten çekindikleri için geri dönsün diye seslenemiyorlardı. Bir onbaşının cesedinin üzerinde barut kesesi buldu.

— Susuzluğu gidermek için, dedi ve cebine koydu. İleri gittikçe tüfek ateşinin oluşturduğu sis bulutunun açılmaya başladığı bir noktaya geldi.

Taburun kaldırım taşlarından yapılan siperlerde mevzilenmiş olan nöbetçileri ve ulusal muhafızın sokağın köşesine yığılan öncü birlikleri aniden dumanların arasında bir şeyin hareket ettiğini gördüler.

Gavroche'un bir kenar taşının yanında yatan bir çavuşu fişeklerinden kurtardığı sırada bir mermi cesede isabet etti.

— Lanet olsun! dedi Gavroche. Şimdi de ölülerimi öldürüyorlar.

İkinci mermi hemen yanındaki kaldırım taşından kıvılcımlar sıçratırken, üçüncü mermi sepetini devirdi.

Etrafına bakınan Gavroche bu ateşin ulusal muhafızlardan geldiğini fark etti.

Ayağa dikildi, saçları rüzgârda dalgalanırken ellerini beline koyup bakışlarını üzerine doğru ateş eden ulusal muhafızlara sabitleyerek şarkı söylemeye başladı:

Çirkin dolu Nanterre'de
Bunun kabahati Voltaire'de
Ahmak dolu Palaiseau'da
Bunun kabahati Rousseau'da.

Ardından sepetini alıp bir tekini bile bırakmadan yere düşen fişekleri içine koydu ve yaylım ateşinin geldiği yöne doğru ilerleyerek bir başka fişekliği boşalttı. Dördüncü mermi de yanından geçip gidince Gavroche şarkısını sürdürdü:

Değilim ben bir noter
Bunun suçlusu sensin Voltaire
Yapıyorsam bir falso
Bunun suçlusu sensin Rousseau.

Beşinci mermi ondan ancak bir kıta daha koparabildi:

Her zaman sevinçliysem eğer
Bunun suçlusu sensin Voltaire
Sefalet olduysa benim için kader
Rousseau bunun hesabını sen ver.

Bu bir süre böyle devam etti.

Manzara hem ürkütücü hem büyüleyiciydi. Ateş altındaki Gavroche tüfeklerle dalga geçiyordu. Çok eğleniyormuş gibi bir hali vardı. Avcıyı gagalayan bir serçe gibiydi. Her mermiye bir kıtayla cevap veriyordu. Sürekli ona nişan alsalar da, bir türlü hedefi tutturamıyorlardı. Askerler ve ulusal muhafızlar nişan alırken gülüyorlardı. Yere yatıyor, doğruluyor, bir kapının köşesinde eğiliyor, sıçrıyor, gözden kayboluyor, yeniden beliriyor, mermileri savuşturuyor, yaylım ateşlerine nanik yaparak karşılık veriyor ve bu arada fişeklikleri

topluyor, sepetini dolduruyordu. İsyancılar endişeyle soluk soluğa onu izliyorlardı. Barikat tir tir titrerken o şarkı söylüyordu. Bu bir çocuk, bir yetişkin değil periyi andıran garip bir yumurcaktı. O âdeta barikatın mermi işlemez cücesiydi. Peşinden koşan mermilerden daha çevikti. Ölümle ürkütücü bir saklambaç oynuyor, yanına her sokuluşunda hayaletin buruşuk suratına bir fiske atıyordu.

Yine de hedefi iyi tutturan ya da diğerlerinden daha alçak bir mermi çocuğa mezarlardan yayılan hafif parıltıyı yansıtarak isabet etti. Gavroche'un sendeleyip yere yığıldığı görüldü. Barikattan çığlıklar yükseldi; ama bu ufaklığın içinde Antaneus[9] vardı; yumurcağın kaldırım taşının üzerine düşmesi devin yere devrilmesi gibiydi; Gavroche sadece yeniden doğrulmak için düşmüştü; yüzünden kanlar sızıyordu, iki kolunu havaya kaldırıp merminin geldiği yöne doğru şarkı söylemeye başladı:

Düştüysem yere eğer
Bunun suçlusu sensin Voltaire
Burnum çamurun içinde
Bunun...

Şarkısını tamamlayamadı. Aynı muhafızın ikinci mermisi sesini kesmişti. Bu kez başının üzerine düştü, bir daha hiç kımıldamadı. Bu küçük soylu ruh uçup gitmişti.

XVI

Ağabey Nasıl Baba Olur?

O sırada Luxembourg Bahçesi'nde –çünkü dramın nazarıdikkati her yerdedir– el ele tutuşmuş iki çocuk geziniyor-

9 Yunan ve Berberi mitolojisindeki yarı dev, yere devrildikçe devleştiği söylenirdi. (e.n.)

du. Biri yedi, diğeri beş yaşlarındaydı. Yağmurdan ıslandıkları için yolun güneşli tarafında yürüyorlardı. Büyük küçüğü yönlendiriyordu; üzerlerindeki giysiler yırtık pırtık, yüzleri solgundu; vahşi kuşlara benziyorlardı. Küçük olanı "Çok acıktım," diyordu.

Şimdiden koruyucu kimliğine bürünmüş olan ağabey sol eliyle kardeşini çekiştiriyordu, sağ elinde ise bir değnek vardı.

Bahçede yalnızdılar. Bahçe ıssızdı, demir kapıları ayaklanma yüzünden polis tarafından önlem olarak kapatılmıştı. Orada karargâh kuran askeri birlikler çatışmanın aciliyeti sebebiyle ayrılmıştı.

Bu iki çocuk orada ne arıyordu? Belki kapısı yarı açık duran bir karakoldan kaçmışlardı; belki de yakınlarda bir yerden, Enfer Kapısı'ndan, Observatoire Meydanı'ndan ya da köşesindeki levhada *invenerunt parvulum pannis involutum*[10] yazan komşu kavşaktaki soytarıların kulübesinden gelmişlerdi ya da dün akşam bahçe kapanırken kapıcıların gözünden kaçmış ve geceyi genellikle gazete okunan o nöbetçi kulübelerinden birinde geçirmişlerdi. Gerçek olan başıboş gezdikleri ve özgür göründükleriydi. Özgürce, başıboş gezinmek kaybolmak demekti. Gerçekten de bu küçük çocuklar kaybolmuşlardı.

Bu iki çocuk Gavroche'un kendileri için endişelendiği ve okuyucunun hatırlayacağı gibi Thénardierlerin Magnon'a kiraladıkları, Magnon'un M. Gillenormand'dan olduğunu iddia ettiği ufaklıklardı ve şimdi köksüz dallardan düşmüş yapraklar gibi rüzgârda sürükleniyorlardı.

Magnon'un yanındayken temiz olan ve M. Gillenormand için onay belgesi anlamına gelen giysileri paçavraya dönmüştü.

Bu yumurcaklar artık polisin Paris sokaklarından topladığı, elinden kaçırdığı, sonra yeniden bulduğu "Terk Edilmiş Çocuklar" kategorisine girmişlerdi.

10 Kundak bezine sarılmış bir bebek buldular. (ç.n.)

Bu küçük sefillerin bu bahçede böyle gezinebilmeleri için Paris'te bir karmaşa olması gerekirdi. Nöbetçiler onları fark etmiş olsalar, hemen kovalarlardı. Yoksul çocuklar kamuya ait bahçelere giremezler; yine de çocuk oldukları için onların da çiçekleri izleme hakkına sahip oldukları düşünülmeliydi.

Kapalı kapılar sayesinde oradaydılar. Yasayı ihlal ediyorlardı. Bahçeye gizlice sızmış, orada kalmışlardı. Kapıların kapalı olması nöbetçilerin izinde olduğu anlamına gelmiyordu, gözetim sürmeliydi, ama gözetim biraz gevşemiş ve dinlenmeye çekilmiş gibiydi ve toplumsal hareketlilikle heyecanlanan nöbetçilerin akılları içeriden çok dışarısıyla meşgul olduğundan bahçede ne olup bittiğine dikkat etmiyor, iki suçluyu göremiyorlardı.

Dün yağmur yağmış, sabah da biraz çiselemişti. Ama haziran sağanakları önemsizdir. Fırtınanın üzerinden bir saat geçtikten sonra bu güzel, sarışın günün ağlamış olduğu belli olmaz bile. Yazın toprak bir çocuğun yanağından daha hızlı kurur.

Gündönümünün bu evresinde öğle güneşi çok yakıcıdır. Her şeyi kavurur. Toprağı âdeta emer. Güneşin susadığı söylenebilir. Bir sağanak bir bardak sudur; bir yağmur hemen oracıkta içilir. Sabah her yanda su birikintileri oluşur, ama öğleden sonra her şey toz içinde kalır.

Hiçbir şey yağmurla yıkanmış, güneş ışığıyla kurulanmış, sıcak bir serinlik yayan yeşillikler kadar muhteşem olamaz. Köklerinde su, çiçeklerinde güneş olan bahçeler ve çayırlar buhurdana dönüşüp aynı anda kokularını yayarlar. Her şey güler, şarkı söyler, kendini sergiler. İnsan hafif sarhoş olduğunu sanır. İlkbahar geçici bir cennettir; güneş insana sabretmeyi öğretir.

Fazlasını istemeyen, göğün mavisini gördüklerinde "Bu yeter!" diyen insanlar, iyiye ve kötüye olan kayıtsızlığın özünü emen, güzelliklere dalmış düşünürler, evrenin ışıltısıyla kendinden geçip insanlardan kopmuş hayalperestler ağaçla-

rın altında düşlere dalmak varken, birilerinin açlığını, birilerinin susuzluğunu, yoksulun kış günündeki çıplaklığını, bel fıtığını, viraneyi, tavan arasını, zindanı, titreyen genç kızların üzerlerindeki paçavraları düşünmeye bir anlam veremezler; dingin, ürkütücü ve acımasızca tatmin olmuş zihinlerdir bunlar. Tuhaf ama sonsuzluk onlara yeter. İnsanın o büyük ihtiyacını, kucaklaşmayı içeren sonluluğu tanımazlar. İlerlemeyi, o ulvi emeği barındıran faniliği hiç düşünmezler. Sonsuzluğun ve sonluluğun insani ve ilahi karışımından oluşan belirsizlikten haberdar değildirler. Karşılarında enginlerin olması gülümsemeleri için yeterlidir. İnsanlık tarihi onlar için bütünden koparılmış bir taslaktan ibarettir. Her şey olan gerçek orada değildir, her şey dışarıda kalır; insan denen o ayrıntıyla uğraşmak neye yarar? İnsan acı çeker, olabilir; ama parıldayan Aldebaran'a baksanıza! Annenin sütü kesilmiş, bebek ölüyor, orasını bilmem, ama köknarın kabuğunun altındaki halkanın mikroskopta oluşturduğu şu muhteşem gülbezeği incelesenize! Bunları Malines dantelleriyle mukayese etsenize! Zodyak sevmeyi unutan bu düşünürlerin üzerine ağlayan çocukları görmelerini engelleyecek şekilde yerleşir, Tanrı onların ruhlarını karartır. İşte karşınızda hem küçük hem yüce zihinler silsilesi. Horatius onlardandı, Goethe onlardandı, belki La Fontaine de öyleydi, bu kimseler gibi acıları sükûnetle izleyen, hava güzelse Neron'u görmeyen, güneşin ışıltısında insanların yakıldığı odun ateşini fark etmeyen, giyotine sadece bir parıltı, bir ışık oyunu görmek için bakan, ne çığlığı, ne hıçkırığı, ne iniltiyi, ne alarm çanını duyan, mayıs başlarında kızıl ve altın sarısı bulutlar dolandıkça hoşnut olan ve yıldızların ışığı sönüp gidene, kuşların cıvıltısı kesilene dek mutlu olmaya karar vermiş, sonsuzluğun mükemmel egoistleri bu silsilede yer alırlar.

Bunlar karanlık ışıltılardır. Acınacak halde olduklarının farkında değildirler. Ağlamayan hiçbir şeyi görmez. Kaşlarının altında gözü olmayan, alınlarının ortasında bir yıldız

bulunan, hem gece hem gündüz olan yaratıklar gibi onlara hem hayranlık duymak hem de acımak gerekir.

Bu düşünürlerin kayıtsızlığı bazılarına göre mükemmel bir felsefeyi yansıtır. Kabul, ama bu mükemmelliğin içinde aksaklık vardır. Vulcanus gibi hem ölümsüz hem topal olunabilir. İnsan üstün ya da aşağılık olabilir. Muhteşem kusursuzluk doğadadır. Güneşin kör olmadığını kim bilebilir?

Ama o zaman ne yapmalı? Kime güvenmeli? *Solem quis dicere falsum audeat?*[11] Demek bazı dehalar, üstün zekâlar, yıldız insanlar yanılabiliyorlar? Yukarıda, zirvede, başucu noktasında bulunan, dünyaya onca aydınlık gönderen varlığın gözleri az, bulanık görecek ya da hiç görmeyecek, öyle mi? Bu insanı umutsuzluğa düşürmez mi? Hayır. Çünkü güneşin de üstünde ne var? Tanrı.

6 Haziran 1832 günü saat on bir buçuğa doğru, ıssız Luxembourg Bahçesi çok hoş görünüyordu. Ağaç kümeleri ve çiçek tarhları aydınlığın ortasında birbirlerine kokularını ve parıltılarını gönderiyor, öğlen ışığında çılgına dönen dallar birbirleriyle kucaklaşmak istermiş gibi görünüyorlardı. Firavun inciri ağaçlarında çalıbülbülleri cıvıldıyor, serçeler ötüşüyor, kestane ağaçlarına tırmanan ağaçkakanlar kabuklardaki deliklere hafif gaga darbeleri indiriyordu. Tarhlar zambakların meşruti krallığını kabul ediyordu: Parfümlerin en mükemmeli beyazlıktan çıkar. Karanfillerin acımtırak kokuları solunuyor, yüksek ağaçlarda Marie de Médicis'nin birbirlerine âşık yaşlı kuzgunları görülüyordu. Güneş çiçeklerden yapılmış alevlerden başka bir şey olmayan laleleri kızıla, altın sarısına boyuyor, tutuşturuyordu. Lale tarhlarının etrafında bu alev çiçeklerinin kıvılcımları olan arılar vızıldıyordu. Her şey hatta yağmaya başlayacak olan yağmur bile zarif ve neşe doluydu; inci çiçeklerini ve hanımelileri ferahlatacak bu yağmurdan endişelenmeye gerek yoktu; kırlangıçlar sevimli bir tehditkârlıkla alçaktan uçuyorlardı. Buradaki her şey mut-

11 Güneşin yanılsama olduğunu kim iddia edebilir? (ç.n.)

luluğu içine çekiyor, hayat güzel kokuyor, tüm doğadan içtenlik, dayanışma, dostluk, şafak yayılıyordu. Gökten düşen düşünceler öpülen bir çocuk eli kadar yumuşaktı.

Ağaçların altındaki çıplak ve beyaz heykellerin üzerinde gölgenin ışıkla delik deşik olmuş giysileri vardı; güneşin paçavralarını giyen bu tanrıçaların her yanından ışık sarkıyordu. Büyük havuzun etrafındaki toprak kavrulacak derecede kurumuştu. Hafif bir esinti sağda solda küçük toz bulutlarının havalanmasına neden oluyordu. Geçen sonbahardan kalma sarı yapraklar neşeyle birbirlerini kovalıyor, yaramazlık ediyorlardı.

Bu yoğun aydınlıkta iç rahatlatıcı bir taraf vardı. Yaşam, özsuyu, ısı, buğu yataklarından taşıyorlardı; yaratılışın altında yaratıcının yüceliği, aşk dolu esintilerde, yansımaların gelgitlerinde, bu yoğun ışık huzmelerinin ortasında, akışkan altının hiç durmayan akışında tükenmezliğin cömertliği hissediliyordu ve alevden bir perdeye benzeyen bu görkemin arkasında yıldız milyoneri Tanrı beliriyordu.

Kum sayesinde tek bir çamur lekesi yoktu; yağmur sayesinde tek bir toz zerresi yoktu. Çiçek demetleri yıkanmıştı; topraktan çiçek suretinde fışkıran tüm kadifeler, satenler, cilalar, altınlar kusursuzdu. Bu ihtişamda temizlik vardı. Doğanın derin suskunluğu bahçeyi dolduruyordu. Semavi sessizlik binlerce ezgiyle, kuş yuvalarından yükselen cıvıldamalarla, arıların vızıltısıyla, rüzgârın esintisiyle uyum içindeydi. Mevsimin tüm ahengi zarif bir bütünlük içinde beliriyor, ilkbaharın geliş gidişleri belirli bir düzen içinde gerçekleşiyordu; leylaklar soluyor, yaseminler çiçek açıyordu; bazı çiçekler açmakta gecikmiş, bazı böcekler zamanından önce ortaya çıkmıştı. Haziranın kırmızı kelebeklerinin öncüleri mayısın beyaz kelebeklerinin artçılarıyla birlikte uçuşuyorlardı. Çınarlar kabuk değiştirirken, meltemler kestane ağaçlarının muhteşem gövdelerini harelendiriyordu. Manzara harikuladeydi. Komşu kışlanın parmaklıkları arasından

bakan kıdemli bir asker: "İlkbahar üniformasıyla esas duruşa geçmiş," diyordu.

Tüm doğa kahvaltı ediyordu; yaratılış saati geldiğinden sofraya oturmuştu; geniş, mavi örtü göğe, geniş yeşil örtü yeryüzüne serilmişti; güneş parıltısıyla her yanı aydınlatıyor, Tanrı evrensel yemeğini sunuyordu. Herkesin otlağı, yiyeceği vardı. Yabangüvercini kenevir tohumunu, ispinoz darıyı, saka kuşu farekulağını, kızılgerdan solucanları, sinek haşlamlıları, serçe sinekleri buluyordu. Herkes kötülüğün iyiliğe karışmasının gizemiyle biraz ötekinden yiyor ama hiçbir hayvanın midesi boş kalmıyordu. Büyük havuzun yanına gelen iki terk edilmiş çocuk tüm bu aydınlıktan biraz ürktükleri için, yoksulun ve güçsüzün mükemmellik karşısındaki içgüdüsüyle kuğuların kulübesinin arkasına saklanmışlardı.

Ara sıra rüzgârın etkisiyle çığlık sesleri, uğultular, yaylım ateşinin gürültücü hırıltıları, top ateşinin boğuk gümbürtüleri duyuluyordu. Haller tarafındaki çatıların üzerinde duman vardı. Uzaklarda çalan sanki birilerini çağırıyordu.

Bu çocuklar bu gürültülere bir anlam veremiyorlardı. Küçük ara sıra alçak sesle "Acıktım," diye tekrarlıyordu.

Bir başka çift iki çocukla neredeyse aynı anda büyük havuza yaklaşıyordu. Elli yaşlarında bir adam altı yaşında bir çocuğun elinden tutmuştu. Kuşkusuz bu çift baba oğuldu. Çocuğun elinde iri bir çörek vardı.

O dönemde Madame ve Enfer caddelerinde nehre bakan evlerde oturanlar kendilerine verilen bir anahtar sayesinde demir kapıları kapalıyken de Luxembourg Bahçesi'nden yararlanabiliyorlardı, bu ayrıcalık sonra kaldırıldı. Bu baba oğul kuşkusuz o evlerin birinden geliyordu.

İki küçük zavallı "mösyönün" geldiğini görünce iyice saklandılar.

Bu adam bir burjuvaydı. Bu adam belki de, bir gün Marius'ün aşkın dalgınlığıyla aynı büyük havuzun yanından geçerken, oğluna "aşırılıklardan kaçınmasını" öğütlediğini

duyduğu adamdı. Kibar ve kibirli bir hali, hiç kapanmadan sürekli gülümseyen bir ağzı vardı. Çene kemiğinden ve biraz da deriden oluşan bu yapmacık gülümseme dişlerden çok ruhu gösterir. Isırdığı ama bitirmediği çöreğine bakılırsa doymuş görünen çocuk ayaklanma nedeniyle ulusal muhafız üniforması giymiş, babası temkinli davranarak burjuva giysileriyle dışarı çıkmıştı.

Baba ve oğul kuğuların oynaştıkları büyük havuzun yanında durmuşlardı. Bu burjuvanın kuğulara özel bir hayranlığı varmış gibi görünüyordu. Onlar gibi yürüdüğü için onlara benziyordu.

O sırada kuğular temel yeteneklerini kullanıyor, yüzüyorlardı; muhteşem görünüyorlardı.

İki zavallı çocuk dinleseler ve duyduklarını anlayacak yaşta olsalar ciddi bir adamın konuştuğunu fark edeceklerdi. Baba oğluna:

— Bilge azla yetinerek yaşar. Oğlum bana bak. Gösterişi sevmem. Altın ve değerli taşlarla süslü elbiseleri asla giymem; bu sahte ihtişamı görgüsüz kişilere bırakırım.

Bu sırada hallerden gelen boğuk çığlıklara çanlar ve uğultular eşlik ettiler.

— Bu sesler de ne? diye sordu çocuk.

— Şehirde şenlik var, diye yanıtladı babası.

Aniden kuğuların yeşil boyalı kulübelerinin arkasında paçavraya dönmüş giysileriyle kımıldamadan duran iki küçüğü fark etti.

— İşte başlangıç, dedi.

Ve bir sessizlikten sonra ekledi:

— Anarşi bu bahçeye de giriyor.

Bu arada çöreğini ısırıp yere tüküren çocuk birden ağlamaya başladı.

— Neden ağlıyorsun? diye sordu baba.

— Aç değilim.

Babanın gülümsemesi daha da belirginleşti.

— Bir çöreği yemek için aç olmaya gerek yok.

— Çörek bayatlamış.

— Yemek istemiyor musun?

— Hayır.

Baba kuğuları gösterdi.

— Onu şu perde ayaklılara at.

Çocuk duraksadı. Çöreği yemek istememesi onu bir başkasına vermesine gerekçe olamazdı.

Babası ekledi:

— İnsanca davran. Hayvanlara merhamet etmek gerekir.

Ve oğlunun elindeki çöreği alıp havuza attı.

Çörek havuzun hemen kenarına düştü. Uzakta, havuzun ortasındaki başka bir yemle meşgul olan kuğular ne burjuvayı ne çöreği fark etmişlerdi.

Çöreğin heba olacağını hisseden ve bu gereksiz deniz kazasının heyecanına kapılan burjuva el kol hareketleriyle kuğuların dikkatlerini çekmeye çalıştı.

Bir şeyin yüzdüğünü fark eden kuğular gemiler gibi dümeni o yana kırarak beyaz hayvanlara uygun düşen bir görkemle yavaşça çöreğe yöneldiler.

— Kuğular işaretten anlıyorlar, dedi burjuva nükte yapmanın mutluluğuyla.

O sırada, uzaktan gelen uğultuların şiddeti arttı. Bu kez gürültü çok kasvetliydi. Diğerlerinden daha anlamlı rüzgâr esintileri vardır. O anda esen rüzgâr beraberinde uğultuları, davulların, alarm çanının ve topların iç karartıcı gürültülerini de getirdi. Bu gürültüye aniden güneşi örten siyah bir bulut eşlik etti.

Kuğular henüz çöreğe ulaşamamışlardı.

— Geri dönelim, dedi baba, Tuileries'ye saldırıyorlar.

Oğlunun elini kavradıktan sonra ekledi:

— Tuileries ile Luxembourg arasında krallığı meclisten ayıran mesafe var; çok uzak sayılmaz. Mermi yağacak.

Buluta baktı.

— Ve belki de yağmur da yağacak; gökyüzü de işe karışıyor; Orléans Hanedanı mahkûm edildi. Çabuk eve dönelim.

— Kuğuların çöreği yemesini seyredecektim, dedi çocuk.

— Bu tedbirsizlik olur.

Ve küçük burjuvasını yanında götürdü.

Kuğuları seyredemediğine üzülen çocuk bir ağaç kümesinin ardında kayboluncaya kadar havuza baktı.

Bu arada, kuğular gibi iki aylak ufaklık da suyun üzerinde yüzen çöreğe yaklaşmışlardı. Küçük çöreğe, büyük giden burjuvaya bakıyordu.

Baba ve oğul Madame Caddesi tarafındaki ağaçlıkların arasındaki büyük merdivene açılan yollar labirentine girmişlerdi.

Gözden kaybolduklarında, havuzun yuvarlak kenarına yüzükoyun yatan büyük çocuk sol elinden destek alıp neredeyse suya düşecekmiş gibi öne doğru eğildi ve sağ elindeki değneği çöreğe uzattı. Düşmanı görüp acele eden kuğular küçük avcının işine yarayan bir göğüs hamlesi yaparak önlerindeki suyu ileri doğru ittiklerinde, eşmerkezli hafif dalgalanmalar çöreği yavaşça değneğe doğru itti. Kuğular yaklaşırken çöreğe dokunan değneği sertçe sallayan çocuk kuğuları ürküterek çöreği kavradı ve doğruldu. Çörek ıslanmıştı, ama hem aç hem susuzlardı. Çöreği ikiye bölen ağabey büyük parçayı kardeşine verip küçük parçayı kendine ayırırken:

— *Şunu midene indir*, dedi.

XVII

Mortuus Pater Filium Moriturum Expectat[12]

Marius barikattan çıkmış, Combeferre de arkasından gelmişti. Ama çok geçti. Gavroche ölmüştü. Combeferre fişeklerle dolu sepeti, Marius çocuğu aldı.

12 Ölen baba ölmek üzere olan oğlunu bekliyor. (ç.n.)

"Ne yazık!" diye düşünüyordu, Gavroche'un babasının babası için yaptığını o da onun oğluna yapıyordu; ama Thénardier babasını sağ getirmişti, o ise oğlunun ölüsünü getiriyordu. Marius kolları arasındaki Gavroche ile barikata döndüğünde, yüzü çocuğunki gibi kan içindeydi.

Gavroche'u almak için yere eğildiğinde bir mermi kafasını sıyırıp geçmişti, ama o bunu fark etmemişti.

Courfeyrac fularını çözdü ve onunla Marius'ün alnını sardı.

Gavroche'u Mabeuf Baba'nın yanına koyup iki bedenin üzerine siyah şalı örttüler. Şal ihtiyara da çocuğa da yetmişti.

Combeferre getirdiği sepetteki fişekleri dağıttı.

Herkesin on beş el ateş etmesine yetecek kadar fişek vardı.

Combeferre taşın üzerinde her zamanki gibi hiç kımıldamadan oturan Jean Valjean'a fişeklerini uzattığında o kafasını salladı.

— İşte nadir rastlanan bir garabet, dedi Combeferre alçak sesle Enjolras'a. Bu barikatta çarpışmamanın yolunu buluyor.

— Bu onun barikatı savunmasına engel olmuyor, diye karşılık verdi Enjolras.

— Kahramanlığın da orijinal mensupları var, diye ekledi Combeferre.

Ve konuşulanları duyan Courfeyrac:

— Mabeuf Baba'nın başka bir versiyonu, dedi.

Barikatı döven top ateşinin içeriyi fazla etkilemediğini belirtelim. Bu tür çarpışmaların girdabına kapılmamış olanların bu çatışmalara karışan garip dinginlik anlarına dair fikri yoktur. Dolaşılır, sohbet edilir, şakalar yapılır. Tanıdığımız biri, bir savaşçının yaylım ateşin ortasında: *Burada masaya oturmuş hep beraber yemek yiyor gibiyiz,* dediğini işitmişti. Chanvrerie Sokağı tabyasının içeride oldukça sakin gözüktüğünü tekrarlayalım. Tüm düğüm noktaları ve ayaklanmanın tüm evreleri katedilmişti ya da evreler tamamlanmak üzereydi. Kritik durum tehditkâr bir hal almıştı ve muhteme-

len umutsuzluk baş gösterecekti. Durum ciddileştikçe kahramanlığın ışığı barikatı daha da kızıllaştırıyordu. Enjolras barikata tüm ciddiyetiyle, yalın kılıcını Epidotas'ın kasvetli dehasına adamış genç bir Spartalı gibi liderlik ediyordu.

Önlüğünü giymiş Combeferre yaralılara pansuman yaparken, Bossuet ve Feuilly Gavroche'un ölü onbaşının üzerinden aldığı kesedeki barutla fişek hazırlıyorlardı. Bossuet Feuilly'ye: "Birazdan başka bir gezegene yolculuk yapacağız," diyordu; Enjolras'ın yanındaki kaldırım taşlarının üzerine oturan Courfeyrac kılıcından, tüfeğinden, iki toplu tabancasından ve yumruğundan oluşan cephaneliğini çeyizini hazırlayan genç bir kızın özeniyle düzenliyordu. Hiç konuşmayan Jean Valjean karşısındaki duvara bakıyordu. Bir işçi *başına güneş geçmesinden endişelendiği için* kafasına Hucheloup Ana'nın geniş hasır şapkasını takmıştı. Cougourde d'Aix'nin gençleri son bir kez daha taşra aksanıyla konuşmak için aceleleri varmış gibi neşeyle sohbet ediyorlardı. Hucheloup'nun aynasını söken Joly dilini inceliyordu. Birkaç isyancı bir çekmecede buldukları küflenmeye yüz tutmuş birkaç ekmek dilimini iştahla yiyorlardı. Marius babasının kendisine söyleyeceklerinden endişeliydi.

XVIII

Akbaba Ava Dönüşüyor

Barikatlara özgü psikolojik bir olgudan söz edelim. Bu şaşkınlık uyandırıcı sokak savaşlarının hiçbir ayrıntısı göz ardı edilmemelidir.

Sözünü ettiğimiz gibi barikatın içi ne denli sakin olursa olsun, barikat içinde olanlar için daha çok bir hayal gibidir.

Kıyamete benzeyen iç savaşlarda bilinmeyenin tüm sis bulutları amansız alevlenmelere karışır, devrimler sfenkstir ve barikatta çarpışmış kişi düş görmüş gibidir.

Marius ile ilgili olarak belirttiğimiz ve sonuçlarını ileride göreceğimiz gibi bu mekânlarda yaşam algısı hem zayıflar hem güçlenir. Barikattan çıkan biri neler yaşadığını bilemez. Başından korkunç bir olay geçtiğinin farkında değildir. Etrafı insan yüzleriyle, çarpışan düşüncelerle, yatan cesetler ve ayakta duran cesetlerle çevrilmişti. Saatler sonsuzluğun saatleri gibi geçmek bilmiyordu. Öldüğünü sanmış, her yanı karanlıklar kaplamıştı. Bu neydi? Kanlı eller görmüş, ürkütücü bir sağırlaşmanın etkisi altına girmiş, korkunç bir sessizliğe tanık olmuştu; açılmış ağızlar ya bağırıyor ya da susuyordu; dumanların, belki de gecenin ortasındaydı. Bilinmeyen derinliklerin kasvetli sızıntılarına dokunduğunu sanmıştı; tırnaklarındaki kırmızı bir şeye bakmıştı. Ve şimdi hiçbir şey hatırlamıyordu.

Chanvrerie Sokağı'na geri dönelim.

İki yaylım ateşi arasında aniden uzaklardaki bir çanın sesi duyuldu.

— Saat on iki, dedi Courfeyrac.

Saat on ikinci vuruşu yapmadan ayağa fırlayan Enjolras barikatın üzerinden gürleyen bir sesle haykırdı:

— Kaldırım taşlarını meyhaneye taşıyıp pencerenin ve çatı pencerelerinin önüne yığın. Yarınız tüfek başına, yarınız kaldırım taşlarına. Kaybedilecek bir dakika bile yok.

Bir istihkâm mangası –omuzlarında baltalarla– savaş düzeni almış bir halde sokağın köşesinde belirmişti. Bunlar bir alayın öncüleri olabilirdi, peki hangi alayın? Elbette saldırı alayının. Barikatı yıkmakla görevli istihkâmcıların ardından her zaman barikatı aşacak askerler gelir.

Hiç kuşkusuz M. de Clermont-Tonnerre'in 1822'de "büyük çatışma" dediği an çok yakındı.

Enjolras'ın emri kaçışın mümkün olmadığı iki mekânda, gemilerde ve barikatlarda olduğu gibi büyük bir hızla yerine getirildi. Bir dakika geçmeden Enjolras'ın Corinthe'in kapısına yığdırdığı kaldırım taşları birinci kata ve çatı katına çıkarılmıştı. İkinci dakika dolmadan ustalıkla üst üste konan bu taşlar birin-

ci katın penceresini ve çatı pencerelerini kaplamış, bu güvenlik önleminin baş mimarı olan Feuilly tüfek namlularının sığabileceği birkaç aralığı özenle düzenlemişti. Pencerelerin böyle koruma altına alınması yaylım ateşi kesildiği için kolayca tamamlanmıştı. Şimdi iki top güllesini bir delik, mümkünse de saldırı için bir gedik açmak için barikatın merkezine fırlatmışlardı.

Kaldırım taşları güçlü bir savunma için yerlerine yerleştirildiğinde, Enjolras Mabeuf'ün yattığı masanın altına koyduğu şişeleri birinci kata taşıttı.

— Bunları kim içecek? diye sordu Bossuet.

— Onlar, diye yanıtladı Enjolras.

Ardından alt katın penceresi geceleri meyhanenin içeriden kapanmasını sağlayan demir çubuklarla örüldü.

Kale tamamdı. Barikat kalenin gövdesi, meyhane ise burcuydu.

Geriye kalan taşlarla barikatın ucundaki aralık kapatıldı.

Bir barikatı savunanlar cephanelerini daima idareli harcamak zorunda olduklarından, bunu bilen kuşatmacılar düzenlemelerini öfkelendirici bir aylaklıkla yapar, bazen keyiflerine göre zamanından önce ateş açarlar. Saldırı hazırlıkları her zaman belli bir yavaşlıkla yapılır, ardından şimşekler çakmaya başlar.

Bu yavaşlık Enjolras'ın her şeyi yeniden gözden geçirip mükemmelleştirmesini sağladı. Hepsi ölecek olan bu insanların ölümlerinin bir başyapıta dönüşmesi gerektiğini düşünüyordu.

Marius'e "Komuta ikimizde. Ben içeridekilere emir vereceğim. Sen dışarıda kalıp etrafı gözetle," dedi.

Marius çevreyi gözlemlemek için barikatın üzerine çıktı.

Enjolras hatırlanacağı gibi hastaneye dönüştürülen mutfağın kapılarını çiviletti.

— Mermiler yaralıların üzerine sekmesin, dedi.

Basık tavanlı salonda kesin ama oldukça sakin bir ses tonuyla son talimatlarını verdi. Feuilly onu dinliyor ve herkes adına cevap veriyordu.

— Birinci katta merdiveni kesmeye yarayacak baltalar olsun. Elimizde var mı?

— Evet, dedi Feuilly.

— Kaç tane?

— İki balta, bir topuz.

— Tamam. Yirmi altı kişiyiz. Kaç tüfek var?

— Otuz dört.

— Sekizi fazla. Bu tüfekler de diğerleri gibi doldurulsun ve elimizin altında olsun. Kılıçlar ve tabancalar kemerlere takılacak. Yirmi kişi barikatı savunacak. Altı kişi saldırganlara taş aralıklarından ateş etmek için birinci katın penceresine ve çatı katının pencerelerine mevzilenecek. Burada işe yaramayan tek kişi kalmasın. Birazdan hücum borusu çaldığında yirmi kişi hemen barikata koşsun. İlk varanlar en iyi mevzileri kapacaklar.

Bu talimatları verdikten sonra Javert'e dönüp:

— Seni unutmadım, dedi.

Ve masanın üzerine bir tabanca koyup ekledi:

— Buradan son çıkan bu muhbirin kafasına sıkacak.

— Burada mı? diye sordu bir ses.

— Hayır, onun cesedini bizimkilere karıştırmayalım. Mondétour Sokağı'ndaki küçük barikat dört ayak yüksekliğinde olduğu için aşılabilir. Adam sıkıca bağlı. Oraya götürülüp orada infaz edilecek.

O anda Enjolras'tan soğukkanlı olan biri vardı, bu kişi Javert'di.

O sırada isyancıların arasına karışmış olan Jean Valjean öne çıktı ve Enjolras'a:

— Komutan siz misiniz? diye sordu.

— Evet.

— Az önce bana teşekkür etmiştiniz?

— Cumhuriyet adına. Barikatı Marius Pontmercy ve siz kurtardınız.

— Bir ödül hak ettiğimi düşünüyor musunuz?

— Elbette.

— Tamam bir önerim var.

— Nedir?

— Bu adamın kafasını parçalamayı ben istiyorum.

Başını kaldırıp Jean Valjean'a bakan Javert belli belirsiz bir mimikle:

— Hakkı var, dedi.

Karabinasını yeniden dolduran Enjolras bakışlarını etrafında gezdirdi.

— İtirazı olan var mı?

Ve Jean Valjean'a dönüp:

— Muhbir sizin, dedi.

Jean Valjean gerçekten de masanın ucunda oturan Javert'i öldürme iznini almıştı.

O sırada bir boru sesi duyuldu.

— Silah başına! diye bağırdı barikatın üzerindeki Marius.

Javert kendine özgü o sessiz gülümsemesiyle bakışlarını isyancılara sabitleyip:

— Benden daha iyi durumda sayılmazsınız, dedi.

— Herkes dışarı! diye bağırdı Enjolras. Gürültüyle dışarıya fırlayan isyancılar Javert'in şu imalı sözlerine hedef oldular:

— Birazdan görüşürüz!

XIX

Jean Valjean İntikam Alıyor

Jean Valjean Javert'le yalnız kaldığında, tutsağı belinden bağlayan ipi ve masanın üzerindeki düğümü kesti. Ardından ayağa kalkmasını işaret etti.

Javert zincire vurulmuş otoritenin yüceliğinin yoğunlaştığı tasvir edilemez bir gülümsemeyle itaat etti. Javert'i boynu-

na bağlı ipten tıpkı yularından çekilen bir at gibi sürükleyerek meyhaneden dışarı yavaşça çıkardı, çünkü ayakları sıkıca bağlanmış olan Javert ancak küçük adımlar atabiliyordu.

Jean Valjean'ın elinde tabanca vardı.

Barikatın içinden geçtiler. Saldırıyı bekleyen isyancıların sırtları onlara dönüktü.

Onların geçişini sadece barikatın sol ucundaki Marius gördü. Bu mahkûm ve cellat ikilisi Marius'ün içindeki mezar ışığıyla aydınlandı.

Jean Valjean biraz zor olsa da, sımsıkı bağlanmış Javert'i ipini bir an olsun bırakmadan Mondétour Sokağı'ndaki küçük barikatın üzerinden geçirdi.

Barikatı aştıklarında sokakta baş başa kaldılar. Evlerin oluşturduğu çıkıntı yüzünden isyancılar onları görmüyordu. Barikattan getirilen cesetler birkaç adım ötede korkunç bir yığın oluşturuyordu.

Bu ölüler arasında soluk bir yüz, dağılmış saçlar, delinmiş bir el ve bir kadının çıplak göğüsleri seçiliyordu. Bu Eponine'di.

Çaprazındaki bu ölüyü derin bir sükûnetle inceleyen Javert alçak sesle:

— Sanırım bu kızı tanıyorum, dedikten sonra Jean Valjean'a döndü.

Tabancayı koltuğunun altına koyan Jean Valjean bakışlarını "Javert, işte karşındayım," sözlerini söylemeye gerek bile duymadan Javert'e sabitledi.

Javert'in yanıtı şu oldu:

— İntikamını al.

Jean Valjean cebinden çıkardığı çakıyı açtı.

— Bir çakı! diye haykırdı Javert. Haklısın. Tam sana uygun bir alet.

Jean Valjean Javert'in boynundaki, bileklerindeki ipleri kestikten sonra eğilerek ayağındaki sicimi kesti ve yeniden doğrularak:

— Serbestsiniz, dedi.

Hiçbir şeye kolayca şaşırmayan Javert, kendine ne kadar hâkim olursa olsun hafifçe sarsıldı. Ağzı açık hiç kımıldamadan bekledi.

Jean Valjean ekledi:

— Buradan sağ çıkacağımı sanmıyorum. Yine de olur da çıkarsam, beni Fauchelevent ismiyle, l'Homme-Armé Sokağı 7 numarada bulabilirsiniz, orada oturuyorum.

Javert bir kaplan gibi homurdandı, dudağı aşağı doğru kıvrıldı ve dişlerinin arasından mırıldandı:

— Dikkat et.

— Hadi gidin, dedi Jean Valjean.

— Fauchelevent, l'Homme-Armé Sokağı mı dedin?

— Yedi numara.

Redingotunun düğmelerini ilikleyip omuzlarını asker edasıyla doğrulttuktan sonra yana döndü, bir elini çenesinin altına yerleştirip kollarını kavuşturarak hallere doğru yürümeye başladı. Jean Valjean onu gözleriyle takip ediyordu. Birkaç adım sonra geri dönen Javert, Jean Valjean'a seslendi:

— Canımı sıkıyorsunuz, böyle yapacaksanız beni öldürün daha iyi.

Javert Jean Valjean'la artık senli benli konuşmadığının farkında değildi.

— Hadi gidin, diye tekrarladı Jean Valjean.

Ağır adımlarla uzaklaşan Javert birkaç saniye sonra Prêcheurs Sokağı'nın köşesini döndü.

Javert gözden kaybolunca Jean Valjean tabancasını havaya ateşledi.

Barikata geri dönüp "Tamamdır," dedi.

Bu arada şunlar olmuştu:

İçeriden çok dışarıyla meşgul olan Marius daha önce basık tavanlı salonun dibinde bağlanmış halde bekleyen muhbire dikkat etmemişti.

Onu gün ışığında ölüme gitmek için barikatı aşarken gördüğünde tanıdı. Aklına aniden bir anı geldi. Pontoise Sokağı'ndaki polis müfettişini, kendine verdiği ve bu barikatta kullandığı iki tabancayı, sadece yüzünü değil ismini de hatırladı.

Yine de bu anı tüm düşünceleri gibi bulanık ve pusluydu. Emin değildi, sadece kendine şu soruyu sormuştu:

— Bu adam bana adının Javert olduğunu söyleyen polis müfettişi değil mi?

Belki de bu adam için hâlâ bir şeyler yapılabilirdi. Ama Marius önce bu adamın gerçekten Javert olup olmadığını öğrenmek istedi.

Barikatın diğer ucundaki Enjolras'a seslendi:

— Enjolras!

— Ne var?

— Bu adamın adı ne?

— Hangisinin?

— Polisin. Adını biliyor musun?

— Elbette. Bize söyledi.

— İsmi neymiş?

— Javert.

Marius yerinden kalktığı anda tabancanın sesini duydu.

Geri dönen Jean Valjean "Tamamdır," dedi.

Marius'ün yüreği kederle buz kesti.

XX

Ölüler Haklı, Yaşayanlar da Haksız Değil

Barikat yavaş yavaş can çekişmeye başlamıştı.

O ulvi anın trajik görkemi için her şey birbiriyle yarışıyordu; havadaki binlerce gizemli çatırtı, görünmeyen sokaklarda harekete geçen silahlı kitlelerin soluğu, süvarinin

düzensiz nal sesleri, yürütülen topların boğuk sarsıntısı, Paris'in karmaşasında giderek artan top ve tüfek sesleri, çatıların üzerinde yükselen savaş dumanları, uzaklardan gelen korkunç çığlıklar, her yandaki tehditkâr şimşekler, Saint-Merry'nin artık hıçkırır gibi çalan çanı, mevsimin güzelliği, güneş ve bulutlarla kaplı gökyüzünün heybeti, ışığın zarafeti, evlerdeki ürkütücü sessizlik birbirine karışıyordu.

Dünden beri, Chanvrerie Sokağı'nın iki yanındaki evler dehşet verici surlara dönüşmüştü. Kapılar, pencereler, pencere kanatları kapalıydı.

Yaşadığımız dönemden oldukça farklı olan o yıllarda, halkın fazla uzamış bir sorunla, ihsan edilen bir yasayla ya da Orléans Hanedanı'yla hesaplaşması gereken saat geldiğinde, genel öfke her yanı kapladığında, ayaklanma parolasını kulağına fısıldayarak burjuvaziyi gülümsettiğinde ayaklanmaya katılan kent sakinleri savaşın bir parçasına dönüşür, evler kendilerinden destek alan eğreti kaleye kardeşçe davranırlardı. Tam tersine koşullar yeterince olgunlaşmadığında, ayaklanma herkes tarafından kabul görmediğinde, kitleler ayaklanmayı reddettiklerinde isyancıların hali haraptı; şehir kendini ayaklanmadan geri çeker, ruhlar buz tutar, sığınakların kapısı kapanır, sokaklar ordu barikatı ele geçirsin diye ıssız bırakılırdı.

Bir halk ani bir hamleyle istemediği bir hızla yürümeye zorlanamaz. Bunu denemeye kalkanın vay haline! Halk kendinden her isteneni yapmaz. O zaman ayaklanma kendi kaderine bırakılır. İsyancılar cüzzamlılara, evler dik bayırlara, kapılar reddiyeye, binaların ön cepheleri duvara dönüşür. O duvar görür, duyar ama istemez. Hafifçe aralanıp sizi kurtarabilir. Hayır. O duvar bir yargıçtır. Size bakar ve sizi mahkûm eder. O kapalı evlerin görünümü ne kasvetlidir! Yaşasalar da ölüye benzerler. Orada yaşam ertelenmiş gibi görünse de sürüp gider. Yirmi dört saatten beri çıkan olmadı, ama bu içinde insanların olmadığı anlamına gelmiyor.

Bütün ailelerin gezindikleri, yatıp kalktıkları, yiyip içtikleri, korktukları bu kayanın içi korkunçtur! Korku bu ürkütücü misafir düşmanlığını mazur gösterirken, hafifletici neden olarak da dehşeti gösterir. Hatta bazen korku tutkuya, panik öfkeye, ihtiyatlılık nefrete dönüşebilir; *ılımlıların çılgınlığı* sözleri bundan kaynaklanır. Bu korkunç paniğin alevleri arasından iğrenç bir duman, öfke belirir.

— Bu adamlar ne istiyorlar? Hiçbir şeyden memnun kalmıyorlar. İnsanların huzurunu bozuyorlar. Sanki bunun gibi yeterince devrim yapılmadı! Buraya ne halt etmeye geldiler? Çekip gitsinler. Kendileri bilir. Kendi hataları. Hak ettiklerini bulacaklar. Bizi hiç ilgilendirmez. Zavallı sokağımız mermilerle delik deşik oldu. Akbabalar sürüsü. Kapıyı kesinlikle açmayın.

Böylece ev mezara benzer. Bu kapının önünde can çekişen isyancı, tüfeklerin, çekilmiş kılıçların yaklaştığını görür; bağırsa duyulacağını ama yardımına gelinmeyeceğini bilir; duvarlar onu koruyabilir, insanlar onu kurtarabilir, ama bu duvarların kulakları etten, bu insanların yürekleri taştandır.

Suçlu kim?

Hiç kimse ve herkes.

Şu yaşadığımız kusurlu zamanlar.

Tehlikeleri göze alarak ayaklanmaya evrilen ütopya daima felsefi itirazı silahlı protestoya, Minerva'yı Pallas'a dönüştürür. Sabırsızlanıp ayaklanmaya dönüşen ütopya kendini neyin beklediğini bilir; genellikle her zaman çok erken ortaya çıkar. Kaderine razı olur ve metanetle zafer yerine felaketi kabul eder. Kendini yadsıyanlara onları suçlamadan hizmet eder ve yüce gönlüyle terk edilişe razı olur. Engellere karşı amansızdır ve nankörlüğe karşı uysaldır.

Zaten buna nankörlük denilebilir mi?

İnsanlığın bakış açısıyla evet.

Bireyin bakış açısıyla hayır.

İlerleme insanın yaşam tarzıdır. İnsanlığın ortak yaşamı, kolektif adımları İlerleme demektir. İlerleme yürür; insani ve dünyevi olandan ilahi ve semavi olana doğru uzun bir yolculuk yapar; gecikenleri beklemek için durur; Kenan ülkesi ufukta aniden belirdiğinde düşünmek için mola verir; uyuduğu geceler vardır; ilerlemeyi uyandıramadan insan ruhunu saran gölgeyi görmek ve karanlığı elle yoklamak düşünürlerin dokunaklı endişelerinden biridir.

— Tanrı belki de öldü, demişti Gérard de Nerval bir gün bu satırların yazarına, Tanrı'yla ilerlemeyi ve hareketin kesintiye uğramasıyla Yaratıcı'nın ölümünü karıştırmıştı.

Umutsuzluğa kapılan yanılır. İlerlemenin uyanışı kaçınılmazdır ve netice itibarıyla büyüdüğü için uyurken bile yürüdüğü söylenebilir. Yeniden ayağa kalktığında, boyunun uzamış olduğu görülür. Nehirler gibi, ilerlemenin de daima sakin olduğu söylenemez. Önüne engel koymayın, içine kaya fırlatmayın; engel suyu köpürtüp insanlığı kızıştırır. Çatışmalar bundan kaynaklanır; ama bu çatışmaların ardından ileriye bir adım atıldığı fark edilir. Evrensel barıştan başka bir şey olmayan düzen kurulana, uyum ve birliğin hüküm sürdüğü an gelene dek, ilerlemenin menzili devrimin evreleri olacaktır.

O zaman ilerleme nedir? Söyledik. Halkların süregiden yaşamları.

Oysa bazen bireylerin geçici yaşamları insanlığın sonsuz yaşamına direnir.

Hiç kederlenmeden itiraf edelim, bireyin farklı çıkarları vardır ve haksız olduğunun farkına varmadan bu çıkarları dayatıp savunabilir; içinde yaşadığımız dönemin bağışlanabilecek bir bencilliği vardır; geçici yaşamın hakları vardır ve kendini sürekli olarak feda etmek zorunda değildir. Şu an hayatta olan kuşaklar ömürlerini gelecek kuşaklar için kısaltmak mecburiyetinde değildir. "Hepimiz" denen kişi "Varım," diye mırıldanır. "Gencim, âşığım, yaşlıyım, huzur isti-

yorum, aile babasıyım, çalışıyorum, refah içinde yaşıyorum, işlerim yolunda, kiraya verecek evlerim var, devlet tahvillerim var, mutluyum, karım ve çocuklarım var, tüm bunları seviyorum, yaşamak istiyorum, beni rahat bırakın." İşte bu yüzden derin bir soğukluk insanlığın yüce öncülerinin tepesinde kuluçkaya yatar.

Zaten bir konuda anlaşalım, ütopya savaşırken parıltılı yaşam alanından çıkar. O, yarının gerçekliği olarak kendi yöntemi olan savaşı dünün yalanından ödünç alır. Gelecek geçmiş gibi davranır. Saf düşünce olarak eylemin yoluna dönüşür. Kahramanlığını sorumluluğunu haklı olarak üstlendiği, koşullar gerektirdiğinde çare olarak kullandığı, onun yüzden acımasızca cezalandırıldığı, ilkelere karşı çıkan bir şiddetle harmanlar. Ütopik ayaklanma eski askeri yöntemler uyarınca savaşır; muhbirleri kurşuna dizer, hainleri infaz eder, canlı varlıkları yok edip onları bilinmeyen karanlıklara fırlatır. Ölümü araç olarak kullanması önemlidir. Ütopya parıltılı halesinin içinde karşı konulmaz ve sarsılmaz gücüne inancını kaybetmiş gibi görünür. Kılıçla saldırır. Oysa kılıcın iki keskin yanı vardır, başkasını yaralarken kendi de yaralanır.

Bu açıklamaları tüm katılığıyla yaptıktan sonra, başarılı olsun ya da olmasınlar, geleceğin şanlı savaşçılarına, ütopyanın savunucularına hayranlık duymamamız mümkün değildir. Kaybetseler de saygınlıklarını yitirmezler ve başarısız olduklarında azametleri belki daha da artar. Zafer ilerlemeyle iş birliği içindeyse halkların alkışlarına layıktır; ama kahramanca bir bozgun halkların kederini hak eder. Biri muhteşem, diğeri yücedir. Başarılı olanlardan çok bu yolda ölenlere saygı duyan bizler için John Brown Washington'dan, Pisacane da Garibaldi'den daha büyüktür.

Birileri yenilenlerin yanında olmalıdır.

Yenilgiye uğradıklarında geleceğin bu yüce öncülerine haksızlık edilir.

Devrimciler korku tohumları ekmekle suçlanır. Âdeta tüm barikat katillerden oluşmuştur. Teorileri geçersiz sayılır, amaçlarından kuşku duyulur, art niyetli olduklarından korkulur, vicdanları aşağılanır. Hüküm süren toplumsal düzene bir parça sefalet, keder, ıstırap, yakınma ve umutsuzluk yüzünden başkaldırmakla ve karanlıkların derinliklerdeki aşağı tabakayı savaşmak için ayağa kaldırmakla suçlanırlar. Onlara "Cehennemin kaldırım taşlarını söküyorsunuz!" diye bağırıldığında, onlar da "İşte bu yüzden barikatımız iyi niyetten yapılmıştır," yanıtını verebilirler.

Kuşkusuz en hayırlısı barışçıl çözümdür. Şu konuda anlaşalım, kaldırımı görünce aklımıza ayı gelir ve aslında bu toplumun iyi niyetli bir girişimden endişelenmesidir. Ama toplum kendi kendini kurtarabilir; onun iyi niyetine sesleniyoruz. Şiddet içeren hiçbir çözüm gerekli değildir. Hastalığı uzlaşmayla iyileştirmek gerekir. İşte herkesi buna davet ediyoruz.

Ne olursa olsun, evrenin tüm noktalarından bakışlarını Fransa'ya sabitleyen, idealin esneklik nedir bilmeyen mantığıyla büyük eseri yaratmak için çarpışan bu adamlar ölseler bile, özellikle de ölmüşlerse yücedirler; yaşamlarını ilerlemeye adarlar; kaderin iradesini hayata geçirip, dini bir görevi yerine getirirler. Belirlenen saatte, sahnede sırası gelen bir aktörün kayıtsızlığıyla ilahi senaryoya itaat ederek mezara girerler. Ve bu umutsuz mücadeleyi, bu kendini feda ederek ortadan kaybolma halini, 14 Temmuz 1789'da karşı konulmaz bir şekilde başlayan muhteşem insani hareketi görkemli ve ulvi sonuçlarına ulaştırmak için kabul ederler. Bu askerler rahiptir. Fransız Devrimi Tanrı'nın bir işaretidir.

Zaten bu farklılığı daha önceden belirttiğimiz farklılıklara eklememiz uygun düşer, devrim olarak anılan kabul görmüş isyanlar, ayaklanma olarak anılan reddedilmiş devrimler vardır. Patlak veren bir ayaklanma, halkın önünde sınav veren bir düşüncedir. Halk geçer not vermezse düşünce

olgunlaşmamış demektir; ayaklanma küçük bir kargaşadan öteye gidemez.

Her çağrıda, ütopyanın canı her istediğinde savaşa girmek halkın işi değildir. Uluslar her zaman kahramanlık gösterecek ve dava uğruna ölecek bir ruh halinde olamazlar.

Gerçekçidirler. Ayaklanma onları tiksindirir; bunun ilk nedeni sonucunun sıklıkla bir felaket olmasıdır; ikinci neden ise hareket noktasının her zaman için bir soyutlama olmasıdır.

Çünkü kendilerini feda edenler her zaman sadece ideal uğruna –güzel olan da budur– ölürler. Ayaklanma bir coşkudur. Coşku öfkelenebilir, insanlar bu yüzden silaha sarılır. Ama bir hükümete ya da bir yönetim biçimine nişan alan her ayaklanmanın hedefi daha yüksektir. Örneğin 1832 ayaklanmasının şefleri ve özellikle Chanvrerie Sokağı'nın coşkulu gençleri sadece Louis-Philippe'le savaşmıyorlardı. Açıkyüreklilikle konuştuklarında birçoğu yarı devrimci yarı monarşi yanlısı olan bu kralın hakkını teslim ediyor, hiçbiri ondan nefret etmiyordu. Ama tıpkı daha önce X. Charles'ın kişiliğinde Bourbon Hanedanı'na yaptıkları gibi Louis-Philippe'in kişiliğinde de kraliyetin kutsal hakkını savunan Orléans Hanedanı'na saldırıyorlardı ve Fransa'da krallığı devirerek aslında daha önce de açıkladığımız gibi insanın insan üzerindeki tahakkümünü, tüm dünyadaki imtiyazları kaldırmak istiyorlardı. Kralsız kalan Paris tüm dünyayı despotların yönetiminden kurtaracaktı. Böyle düşünüyorlardı. Hedeften kuşkusuz uzaktaydılar, hedef biraz belirsizdi belki ve gücün karşısında daha da uzaklaşıyordu, ama her durumda büyüktü. İşte işler böyle yürür. Ve başkaldıranlar kendilerini neredeyse her zaman bir yanılsama, tüm insani gerçekliklerin karıştığı bir yanılsama olan bu hayaller için feda ederler. İsyancı ayaklanmayı şiirleştirir, yaldızlarla süsler. Trajik koşulların içine atılır, yapacaklarıyla sarhoş olur. Kim bilir? Belki de hedefe varır. Sayıca azdır, karşısında koca

bir ordu vardır, ama o hukuku, doğal yasayı, hiçbir itiraz kabul etmeksizin insanın kendi üzerinde söz sahibi olmasını, adaleti, hakikati savunur ve gerekirse üç yüz Spartalı gibi ölür. Don Quijote'yi değil, Leonidas'ı düşünür. Ve bildiğimiz yolda ilerlerken asla geri adım atmaz, beklenmedik bir zaferi, tamamlanmış devrimi, özgürleşmiş ilerlemeyi, insanlığın yücelmesini, evrensel özgürlüğü ve en kötü olasılıkla da Termophylae'yi umut ederek öne atılır.

İlerleme için gerçekleşen silahlı ayaklanmalar nedenini açıkladığımız gibi sıklıkla başarısızlığa uğrarlar. Halk, kahramanların girişimi yanında pasif kalır. Ağır kitleler, kalabalıklar ağırlıkları yüzünden kırılgandır, maceraya kalkışmaktan korkarlar; ama idealin içinde macera vardır.

Zaten çıkarların ideali ve duygusallığı pek sevmediklerini unutmayalım. Bazen mide yüreğe üstün gelir.

Fransa'nın yüceliği ve güzelliği midesini diğer halklardan daha az düşünmesinden, kemerini daha kolayca sıkabilmesinden ileri gelir. İlk uyanan ve son yatan odur. Önden gider. Araştırmacıdır.

Bunun nedeni sanatçı olmasıdır.

İdeal nasıl ki mantığın doruk noktasıdır, güzel de gerçeğin zirvesidir. Sanatçı halklar aklı başında halklardır. Güzelliği sevmek ışığı görmektir. Bu yüzden Avrupa'nın meşalesi, yani uygarlık eski Yunan'dan İtalya'ya geçip Fransa'ya gelmiştir. Kutsal aydınlatıcı halklar! *Vitai lampada tradunt.*[13]

Bir halkın şiirinin o halkın ilerlemesinin bir unsuru olması harika bir şeydir. Uygarlığın niceliği hayalgücünün enginliğiyle ölçülür. Yalnızca uygarlaştırıcı bir halk, sözü geçen bir halk olarak kalabilir. Korinthos evet, Sybaris hayır. Gücünü kaybeden çökmeye mahkûmdur. Amatör ya da virtüöz değil, sanatçı olmak gerekir. Uygarlığı arındırmak değil yüceltmek gerekir. İdealin kalıbı insanlığa ancak bu koşullarda verilir.

13 Yaşamın meşalesini elden ele geçirdiler. (ç.n.)

Çağdaş idealin sanatta bir tarzı, bilimde bir yöntemi vardır. Şairlerin toplumsal zarafet denen o yüce hayali bilimle gerçekleşecektir. A+B cenneti yeniden yaratır. Uygarlığın ulaştığı bu noktada kesinlik gerçekten büyük olanın olmazsa olmaz bir unsurudur ve bilimsellik sanatçı duyarlılığına sadece hizmet etmez, onu tamamlar, düşler hesaplanmalıdır. Fetheden bir sanat bilimden destek almalıdır. Dayanağın sağlam olması önemlidir. Çağdaş düşünce Hint dehasının taşıtına binen eski Yunan'ın dehasıdır; fil üstündeki İskender'dir.

Dogmanın içinde taşlaşmış ya da kâr hırsıyla gözü dönmüş ırklar uygarlığın gelişimine uygun değildirler. Putun ya da paranın önünde diz çökmek yürüyen kasları, ilerleyen iradeyi köreltir. Ruhban ya da tüccar takımının hiyerarşisi bir halkın parlaklığını soldurur, seviyesini düşürerek ufkunu daraltır ve evrensel hedefin hem ilahi hem insani zekâsını ondan geri alarak onun sömürgeci bir ulusa dönüşmesine yol açar. Babil'in ideali yoktu, Kartaca'nın ideali yoktu. Atina ve Roma'nın idealleri vardı ve bu ikisi yüzyılların karanlık yoğunluğu içinde bile uygarlığın halelerini muhafaza etmişlerdir.

Fransız halkı Yunan ve İtalyan halklarıyla aynı nitelikleri taşır. Güzelliğe olan tutkusuyla Atinalı, yüceliğiyle Romalıdır. Ayrıca iyidir. Kendini adar. Kişilik itibarıyla diğer halklardan daha fedakârdır. Ancak mizacı bazen onu terk eder. İşte o zaman, o yürümek isterken koşanlar, o durmak isterken yürüyenler için büyük bir tehlike ortaya çıkar. Materyalizmin depreştiği dönemlerde Fransa'nın yüceliğine dair hiçbir şeyi çağrıştırmayan ve Missouri ya da Güney Carolina'da rastlanabilecek düşünceler o ulvi beynin işlevini yerine getirmesini engellerler. Ne yapmalı? Dev cüceyi oynar; devasa Fransa'nın kendini küçük göstermek gibi fantezileri vardır. Hepsi bu.

Buna hiçbir şey söylenemez. Halkların da yıldızlar gibi kararmaya hakları vardır. Işık geri gelecek ve karanlık ge-

ceye dönüşmeyecekse her şey yolundadır. Şafak ve yeniden doğuş eşanlamlıdır. Işığın yeniden belirmesi benliğin devamlılığıyla özdeştir.

Bu olayları sükûnetle gözlemleyelim. Barikatta ya da sürgünde ölmek, fedakârlık için gerektiğinde katlanılabilecek durumlardır. Fedakârlığın gerçek adı şahsi çıkar göz etmemedir. Terk edilenler terk edilsinler, sürgüne gönderilenler sürgünde kalsınlar ve büyük halklar gerilediğinde çok gerilere düşmemeleri için yakarmakla yetinelim. Aklın yoluna geri dönme bahanesiyle çok aşağılara inmemek gerek.

Madde vardır, zaman vardır, çıkarlar vardır, mide vardır; ama midenin tek bilgelik olmaması gerekir. Geçici yaşamın hakları vardır, bunu kabul ediyoruz, ama sonsuz yaşamın da hakları vardır. Ne yazık! Yükselmek düşmeyi engellemez. Tarihte bunun bolca örneği vardır. Bir ulus yücelip idealin keyfini çıkarır, ardından çirkefe bulaşır ve bu hoşuna gider; ona Falstaff için neden Sokrates'i yüzüstü bıraktığı sorulduğunda "Çünkü devlet adamlarını severim," diye cevap verir.

Çatışmaya dönmeden önce birkaç söz daha.

Şu anda anlattığımıza benzeyen bir savaş ideale doğru bir çırpındamadan başka bir şey değildir. Kösteklenen ilerleme hastalıklıdır ve sara nöbetleri geçirir. Yolumuzun üzerinde ilerlemenin bu hastalığıyla, iç savaşla karşılaşmak zorunda kaldık. İşte şimdi temel unsuru toplumsal bir lanet ve gerçek başlığı *İlerleme* olan bu dramın hem sergilendiği hem de ara verildiği o ölümcül evrelerinden birindeyiz.

İlerleme!

Sık sık attığımız bu çığlık tüm düşüncelerimizi kaplar ve bu dramın şu an bulunduğumuz bu noktasında düşünce hâlâ birçok sınavdan geçmeyi beklerken, onun üstündeki örtüyü kaldırmamıza değilse de içine net bir ışık yansıtmamıza izin verilsin.

Okuyucunun şu an elinde tuttuğu kitap tüm ayrıntılarıyla bir bütün olarak ele alındığında kesintileri, istisnaları,

bezginlikleri ne olursa olsun, başından sonuna kadar kötülükten iyiliğe, adaletsizlikten adalete, yanlıştan doğruya, geceden gündüze, tutkudan vicdana, çürümeden yaşama, sorumsuzluktan göreve, cehennemden cennete, hiçlikten Tanrı'ya doğru yürümektedir. Çıkış noktası madde, varış noktası ruhtur. Başta ejderha, sonunda melek.

XXI

Kahramanlar

Aniden hücum borusu öttü.

Saldırı bir kasırgayı andırıyordu. Dün gece karanlıkta barikata bir boa yılanı gibi sessizce yaklaşmışlardı. Şimdi, gün ortasında bu ağzı geniş sokakta ani bir baskın yapmak imkânsızdı. Zaten şiddet maskesini çıkarmış, top kükremeye başlamış, ordu barikata saldırmıştı. Öfke artık beceriydi.Yer yer ulusal muhafızlarla desteklenen ve arkasından görülmese de gürültüsü duyulan bir takviye kuvvetin katıldığı güçlü bir piyade alayı çalan trampetlerin, öten boruların, havaya kalkmış süngülerin, önden giden istihkâm erlerinin eşliğinde mermiler karşısında hiç yılmadan duvara çarpan tunçtan bir kalasın ağırlığıyla koşar adım doğrudan barikata yüklendi.

Barikat sağlam durdu.

İsyancılar öfkeyle ateş açınca barikatın üzerini şimşekten bir yele kapladı. Saldırı öyle şiddetliydi ki barikatın içi bir anda saldırganlarla dolmuştu, ama isyancılar askerleri tıpkı aslanın köpeklere yaptığı gibi püskürttüler. Saldırganlar köpükten bir yalıyar gibi dimdik, simsiyah ve dehşet verici bir şekilde yeniden ortaya çıkmak üzere geri çekildiler.

Sokağın ortasına yığılan askerler tabyaya korkunç bir yaylım ateşi açtılar. Havai fişek görmüş olanlar ışık demetlerinin saçak denen kıvılcım yığınları halinde nasıl dağıldığını

bilirler. Bu saçağın düşey değil yatay olarak hareket ettiğini, her ışık demetinin ucunda bir mermi, iri bir saçma olduğunu ve bu yıldırım tespihlerini ölüm için çektiğini düşünelim. İşte barikat böyle bir ateş altındaydı.

Her iki taraf da kararlıydı. Bu sokaktaki barbarca olarak nitelendirilebilecek yiğitliğe kendini feda etmekten kaynaklanan kahramanca bir vahşet karışıyordu. O dönemde bir ulusal muhafız hafif piyade askeri gibi çarpışırdı. Askeri birlik işi bir an önce bitirmek, ayaklanma ise çarpışmak istiyordu. İnsanın genç ve sağlıklı çağında can çekişmeyi kabullenmesi yürekliliği çılgınlığa dönüştürür. Bu çatışmaya katılan herkes o son saatin yüceliğini hissediyordu. Sokak cesetlerle dolmuştu.

Barikatın bir ucunda Marius, diğer ucunda Enjolras vardı. Barikata komuta eden Enjolras kendini sakınıyor ve mermilerden koruyordu; üç asker altında durduğu mazgalda onu fark edemeden peş peşe öldü; Marius ise açıkta çarpışıyordu. Kendini hedef haline getiriyordu. Yarı beline kadar barikatın üstündeydi. Hiç kimse gemi azıya almış bir cimri kadar müsrif olamaz; bir çatışma sırasında hiç kimse düşlere dalmış biri kadar tehlikeli olamaz. Marius olağanüstü ve düşünceliydi. Çatışmaya bir düşe dalar gibi dalmıştı. Âdeta bir hayalet ateş ediyordu.

İsyancıların mermileri tükense de şakaları bitmiyordu. İçinde bulundukları bu mezar girdabında gülüyorlardı.

Courfeyrac'ın başında şapkası yoktu.

— Şapkanı ne yaptın? diye sordu Bossuet.

— Bir top güllesi onu başımdan çaldı, diye yanıtladı Courfeyrac.

Ya da kibirli bir ifadeyle konuşuyorlardı:

— Bize destek olacaklarına şeref sözü veren, bize katılacaklarına yemin eden bu adamları, bu generalleri (ve eski ordunun tanınmış, ünlü isimlerini sıralıyordu) anlamak mümkün mü? diye haykırıyordu Feuilly kederle.

Ve Combeferre ona ciddi bir gülümsemeyle yanıt vermekle yetiniyordu:

— Ta uzakları, yıldızları gözlemler gibi şeref sözlerinin yolunu gözleyen insanlar vardır.

Barikat fişek kovanıyla öyle dolmuştu ki insan barikata kar yağdığını sanabilirdi.

Saldırganlar sayıca fazlaydı, konumları iyi olan isyancılar ise bir duvarın tepesinden ölülere ve yaralılara çarparak sendeleyen, karşılarında dik bir bayıra benzeyen barikatı bulan askerlere ateş ediyorlardı. Doğaçlama inşa edilen bu barikat hayranlık uyandıracak ölçüde sağlamdı ve bir avuç adamın bir alayı başarısızlığa uğratmasına imkân verecek şekilde konuşlanmıştı. Yine de sürekli takviye alan, mermi yağmurları arasında büyüyen saldırı alayı acımasızca yaklaşıyor ve artık, yavaş yavaş, adım adım, ama kendinden emin bir halde ilerliyor, barikatı vidayı sıkan bir cendere gibi kavrıyordu.

Saldırıların ardı arkası kesilmiyordu. Dehşet artıyordu.

Chanvrerie Sokağı'ndaki bu kaldırım taşlarında Troya surlarına yaraşan bir çatışma başladı. Yirmi dört saatten beri yemek yemeyen, uyumayan, atacak birkaç mermileri kalmış, boş ceplerini yoklayan, neredeyse hepsi yaralı, başları ya da kolları pas lekeli siyahımtırak sargı bezleriyle sarılmış, giysilerinde kanlı delikler bulunan bu solgun benizli, yırtık pırtık giysili, yorgunluktan tükenmiş adamlar bozuk tüfekleri ve körleşmiş kılıçlarıyla Titanlara dönüşmüşlerdi.

Bu çatışma hakkında fikir edinebilmek için ürkütücü cesaretlerden oluşan bir yığının ateşe verildiğini ve çıkan yangını zihnimizde canlandırmamız gerekir. Bu bir savaş değil, alev alev yanan bir fırının içiydi; ağızlar orada alev soluyor, yüzler korkunç görünüyor, insanlıktan eser kalmıyor, savaşçılar ateş saçıyorlardı ve kızıl dumanlar arasında gidip gelen bu semenderleri görmek dehşet vericiydi. Bu olağanüstü kıyımın peş peşe gelen ve eşzamanlı sahnelerini tasvir etmeyeceğiz. Bunu yapma hakkına yalnızca bir savaşı on iki bin mısrayla anlatan destanlar sahiptir.

Burasının Brahmanizmin cehennemi, *Vedalar*'ın Kılıçlar Ormanı dediği, on yedi uçurumun en korkuncu olduğu söylenebilirdi.

Göğüs göğüse, adım adım, tabancalarla, kılıçlarla, yumruklarla, yakından, uzaktan, aşağıdan, yukarıdan, her yandan, evlerin çatılarından, meyhanenin pencerelerinden, bazılarının indiği mahzenin küçük pencerelerinden çarpışıyorlardı. Altmış kişiye karşı tek kişiydiler. Corinthe'in yarı yarıya yıkılmış cephesi iğrenç görünüyordu. Yaylım ateşiyle delik deşik olmuş camsız ve pervazsız pencere aceleyle kaldırım taşlarıyla doldurulmuş şekilsiz bir deliğe benziyordu. Bossuet, Courfeyrac, Joly öldürülmüştü; yaralı bir askeri kaldırmaya çalışırken göğsüne üç süngü darbesi alan Combeferre başını göğe kaldırıp son nefesini vermişti.

Çarpışmaya devam eden Marius'ün her yanı yara içindeydi; yüzü âdeta kırmızı bir mendille kaplanmıştı, kandan görünmüyordu.

Sadece Enjolras yaralanmamıştı. Silahı kalmadığında sağ ya da sol elini uzatıyor ve bir isyancı ona herhangi bir silah veriyordu. Elinde dört tane kılıç kalmıştı; I. François'nın Marignan'da üç kılıcı vardı.

Homeros şunu anlatır: "Diomedes Teuthranis'in mutlu Arisba'da oturan oğlu Axylus'u boğazlar; Mecisteus'un oğlu Euryalus Dresus'u, Ophelitus'u, Esepius'u ve Irmaklar Tanrıçası Abarbarea'nın masum Bucolion'dan olma oğlu Pedasus'u katleder; Odysseus Perkosa'nın Pidytes'ini devirir; Antilokhus Ablerus'u, Polypaetes Astyalus'u, Polydamas Killene'nin Otos'unu, Teucrus da Areaton'u devirir. Meganthios Eriphylus'u mızrak darbesiyle öldürür. Kahramanlar kralı Agamemnon şırıl şırıl akan Satnoeis Nehri'nin sularıyla yıkanan dik kayalıklı bir şehirde doğmuş Elatus'u yere çakar." Eski Orta Çağ destanlarımızda, Esplandian'ın ateşten bir mızrakla saldırdığı dev marki Swantibore'un kendisini, kopardığı kuleleri şövalyenin üzerine atarak sa-

vunduğundan söz edilir. Eski duvar fresklerimizde Bretagne ve Bourbon dükleri silahları, armaları, ellerindeki baltaları, demir maskeleri, demir çizmeleri, demir eldivenleriyle at üzerinde yan yana savaşa giderken resmedilmişlerdir. Biri kakım kürkü, diğeri gök mavisi kaftanını giymiştir, Bretagne'ın tacının iki boynuzu arasında aslan tasviri, Bourbon'un miğferinin siperliğinde kocaman bir zambak arması vardır. Ama heybetli görünmek için Yvon gibi dükalık tolgası takmak, Esplandian gibi elinde kor ateş taşımak ya da Polydamas'ın babası Phyles gibi Euphrete kralının hediyesi olarak Ephyra'dan güzel bir zırh takımı getirmek gerekli değildir. Dünün Beauce ya da Limousin köylüsü olan, belinde palasıyla Luxembourg Bahçesi'ndeki dadıların etrafında dolanan o kısa boylu, temiz yüzlü asker, sakallarını makasla kendi kesen, bir kadavra parçasının ya da bir kitabın üzerine eğilmiş o solgun yüzlü sarışın yeniyetme tıp öğrencisi, her ikisini de alıp yüzlerine bir görevin esintisini üfleyin, onları Boucherat kavşağında ya da Planche-Mibray çıkmazında karşı karşıya getirin, biri bayrağı diğeri ideali için mücadele ederken her ikisi de ülkeleri için savaştıklarını düşünsünler; bu olağanüstü bir çatışma olur ve bu piyade askerinin ve tıp öğrencisinin, insanlığın karşı karşıya geldiği bu destansı savaş alanındaki gölgeleri, kaplanlarla dolu Likya'nın kralı Megaryon'un devasa Ajax'la kapışırken ortaya çıkan gölgelerine benzer.

XXII

Adım Adım

Barikatın iki ucunda Enjolras ve Marius'ten başka sağ kalan şef olmadığı için Courfeyrac, Joly, Bossuet, Feuilly ve Combeferre'in uzun süre savunduğu merkezdeki isyancılar geri çekildiler. Top girişe uygun bir gedik açamasa da tab-

yanın ortasında geniş bir yarık oluşturmuş, barikatın tepesi güllelerle yerle bir olmuştu ve içeriye ve dışarıya düşen yıkıntılar biri içeriye diğeri dışarıya bakan iki eğim oluşturmuştu. Tabyaya yaklaşan askerler karşılarında eğik bir düzlem buluyorlardı.

Çok şiddetli bir saldırı girişimi oldu ve bu kez başarılı olmuşlardı. Kalkık süngülerle donanmış, çevik adımlarla ilerleyen bir kitle ve hücum kolunun geniş ön cephesi dumanlar içindeki tabyanın zirvesinde belirdi. Bu sefer iş bitmişti. Merkezi savunan isyancılar panik halinde geri çekildiler.

Bunun üzerine bazılarının zihinlerinin derinliklerindeki yaşama arzusu uyanmaya başladı. Bir tüfekler ormanının nişan aldığı çoğu isyancı ölmek istemiyordu. Bu, kendini koruma içgüdüsünün inlediği ve insanın içindeki hayvanın yeniden canlandığı andı. Barikatın gerisindeki altı katlı yüksek evin önünde toplanmışlardı. Yukarıdan aşağıya kadar âdeta duvarla örülmüş gibi her yanı kapanmış bu ev kurtulmalarını sağlayabilirdi. Askeri birlikler barikata girene kadar geçen zaman bir kapının açılıp kapanmasına yeterdi, bir şimşek çakması için bu süre yeterliydi ve evin kapısının hemen açılıp kapanması bu umutsuz insanlar için yaşam demekti. Bu evin arkasındaki sokaklardan kaçılabilirdi. Seslenerek, bağırarak, yalvararak, ellerini birleştirerek kapıya kabzalarla ve tekmelerle vurdular. Kimse açmadı. Üçüncü katın penceresindeki ölünün başı onlara bakıyordu.

Ama Enjolras, Marius ve yanlarındaki yedi sekiz isyancı oraya gelerek onları koruma altına almışlardı. Askerlere "Yaklaşmayın!" diye bağıran Enjolras bu söze itaat etmeyen bir subayı öldürdü. Şimdi tabyanın küçük avlusundaydı ve sırtını Corinthe Meyhanesi'ne dayamış, bir elinde kılıcı, diğer elinde karabinasıyla saldırganların girmesine izin vermediği kapıyı açık tutuyordu. Umutsuz isyancılara bağırdı: "Açık tek bir kapı var, o da bu." Ve bedenini onlara siper ederek, bir tabura tek başına meydan okuyarak onların içeri girmelerini sağladı. Artık elindeki karabinasını Fransız değnekçilerinin

dikenli gül sapı olarak adlandırdıkları bir sopa gibi kullanan Enjolras etrafındaki ve önündeki süngüleri yere serip içeri girdi. O sırada korkunç bir sahne yaşandı. İçeri sızmak isteyen askerlerin ve kapıyı kapatmak isteyen isyancıların karşılıklı güç denemeleri sırasında kapı menteşelerine oturarak büyük bir şiddetle kapandığında kapının dışındaki bir askerin parmakları koptu, beş parmağı pervaza yapışıp kaldı.

Marius dışarıda kalmıştı. Bir mermi köprücük kemiğini kırmıştı; bayılmak ve yere yığılmak üzere olduğunu hissetti. Gözlerinin kapandığı o anda güçlü bir elin kendisini kavradığını hissetti ve bilincini yitirmeye başlarken Cosette'in yüce anısına şu düşünce karıştı: Tutsak düştüm. Beni kurşuna dizecekler.

Meyhaneye sığınanlar arasında Marius'ü göremeyen Enjolras da aynı şeyi düşünmüştü. Ama artık herkesin kendi ölümünü düşüneceği ana gelmişlerdi. Demir çubuğu yerleştiren Enjolras'ın sürgüleyip iki defa kilitlediği kapıya piyadeler kabza, istihkâm erleri ise balta darbeleri indiriyordu. Saldırganlar bu kapının önünde toplanmış, sıra meyhanenin kuşatılmasına gelmişti.

Askerlerin öfkeden kudurduklarını belirtelim.

Topçu çavuşunun öldürülmesi çok ağırlarına gitmiş, ayrıca saldırıdan birkaç saat önce aralarında tutsak edilen askerlere işkence edildiği, meyhanede başı kesilmiş bir asker olduğu söylentileri yayılmıştı. Genellikle tüm iç savaşlara eşlik eden bu tür rivayetler ileri bir tarihte Transnonain Sokağı katliamına yol açacaktı.

Kapı kapandığında Enjolras:

— Postumuzu pahalıya satalım, dedi.

Ardından Mabeuf'ün ve Gavroche'un yattıkları masaya yaklaştı. Siyah örtünün altında biri büyük, biri küçük iki bedenin düzgün hatları ve kefenin soğuk kıvrımları arasından iki yüz hayal meyal seçilebiliyordu. İhtiyarın kenara sarkmış eli yere doğru uzanmıştı.

Enjolras eğilerek dün alnını öptüğü Mabeuf'ün bu kez de saygın elini öptü.

Hayatı boyunca verdiği öpücükler bu iki öpücükten ibaretti.

Kısa keselim. Barikat bir Thebai kapısı gibi dövüşmüştü; meyhane bir Zaragoza evi gibi çarpıştı. Bu acımasız direnişlerde merhamete, olası bir uzlaşmaya yer yoktur. İnsan öldürdükçe ölmek ister. Suchet "Teslim olun," dediğinde Palafox'un yanıtı "Toplarla savaştan sonra bıçaklarla savaş!" olmuştu. Hucheloup'nun meyhanesindeki çatışmada, çatı penceresinden saldırganlar üzerine yağan ve yanlarındaki arkadaşlarının başlarının korkunç bir şekilde parçalanmasıyla askerleri kudurtan kaldırım taşları, mahzenden ve tavan arasından açılan ateşler, saldırının öfkesi ve nihayet kapının kırılmasıyla katliamın dizginsiz çılgınlığı dâhil olmak üzere hiçbir şey eksik değildi. Kırılan ve yere serilen kapının tahtalarına basarak içeri giren saldırganlar meyhaneye doluştuklarında içeride tek bir isyancı bile bulamadılar. Balta darbeleriyle kesilen spiral merdiven basık tavanlı salonun ortasına yığılmıştı, birkaç yaralı son nefesini veriyordu, öldürülmeyen herkes üst kattaydı ve oradan, merdivenin tavandaki deliğinden korkunç bir ateş başladı. Bunlar son fişeklerdi. Mermileri ve barutları bittiğinde, can çekişen bu dehşet verici isyancılardan her biri eline Enjolras'ın sakladığı şişelerden ikişer tane alıp bu kırılgan topuzlarla merdiven başında direnmeye devam etti. Bu şişelerde kezzap vardı. Kıyımın bu kasvetli görüntülerini olduğu gibi aktarıyoruz. Ne yazık ki kuşatılan kişi eline geçen her şeyi silaha dönüştürür. Bizans ateşi Arşimed'in onurunu lekelemedi. Kaynar zift Bayard'ın şanına gölge düşürmedi. Savaş dehşet vericidir ve seçme şansı yoktur. Kuşatanların yaylım ateşi aşağıdan yukarı olsa da öldürücüydü. Tavandaki deliğin kenarı bir süre sonra tüten kanların sızdığı ölü başlarıyla çevrelendi. Gürültüyü tasvir etmek imkânsızdı; her yanı kaplayan yakıcı bir

duman bu çatışmanın üzerini gece karanlığı gibi örtüyordu. Sözcükler bu raddeye ulaşmış bir dehşeti anlatmaya yetmiyor. Cehennemi andıran bu savaşta geriye insana benzer bir varlık kalmamıştı. Artık devlerin büyük heykellerle çarpışması değildi bu. Bu görüntü Homeros'tan çok Milton'ı ve Dante'yi çağrıştırıyordu.

Bu canavarca bir kahramanlıktı.

XXIII

Orestes Aç ve Pylades Sarhoş

Nihayet birbirlerine omuz veren, harap olmuş merdivenden yardım alan, duvarlara tırmanan, tavana asılan, deliğin kenarında direnmeyi sürdüren birkaç kişiyi öldüren yirmi kadar asker, ulusal muhafız ve zaptiye bu korkunç tırmanış sırasında yüzleri gözleri kan içinde kalmış, öfkeden gözleri dönmüş bir halde birinci katın salonuna girdi. Ayakta Enjolras'tan başka kimse yoktu. Fişeksiz ve kılıçsız kalmıştı, elinde sadece kabzasını yukarı çıkanların kafasında parçaladığı karabinasının namlusu vardı. Saldırganlarla arasında bilardo masasını bırakacak şekilde salonun köşesine gerilemişti ve orada gururlu gözleri, dimdik başı, elindeki namluyla öyle endişe vericiydi ki etrafına hâlâ kimse yaklaşamıyordu. Bir ses yükseldi:

— Bu şefleri. Topçuyu öldürdü. Madem oraya çekildi, olduğu yerde kalsın. Onu hemen kurşuna dizelim.

— Beni kurşuna dizin, dedi Enjolras.

Ve karabinanın namlusunu yere atıp kollarını kavuşturarak göğsünü öne çıkardı.

Ölme cesareti insanları daima etkiler. Sonunun geldiğini kabullenen Enjolras kollarını kavuşturduğunda salondaki çatışmanın kulakları sağır eden gürültüsü kesilmiş ve kaos

mezarlara özgü bir görkemle aniden yatışmıştı. Silahsız, kımıldamadan duran Enjolras'ın tehditkâr güveni bu uğultuya ağır basmış gibi görünüyordu ve tek yara bile almamış, elleri kolları sıçrayan kanlar içinde kalmış bu muhteşem, çekici gencin âdeta kurşun işlemeyen kayıtsızlığı bu uğursuz güruhu onu saygılı bir biçimde öldürmek zorunda bırakmıştı. O anda kibriyle artan güzelliği göz kamaştırıcıydı ve akıp giden o dehşet verici yirmi dört saatten sonra yaralanmadığı için yorulmamış gibiydi, yüzü de bu yüzden pembe ve tazeydi. Daha sonraları savaş mahkemesinde tanıklık yapan biri belki de ondan söz ediyordu: "Adının Apollon olduğunu duyduğum bir isyancı vardı." Enjolras'a nişan alan bir ulusal muhafız: "Sanki bir çiçeğe ateş edecekmişim gibi hissediyorum," diyerek silahını indirmişti.

Enjolras'ın karşısında manga düzeni alan on iki asker sessizce tüfeklerini hazırlamaya başladı.

Ardından bir çavuş bağırdı:

— Nişan al!

Bir subay araya girdi:

— Bekleyin.

Ve Enjolras'a hitaben:

— Gözlerinizin bağlanmasını ister misiniz?

— Hayır.

— Topçu çavuşunu siz mi öldürdünüz?

— Evet.

Grantaire birkaç saniye önce uyanmıştı.

Grantaire hatırlanacağı gibi dünden beri meyhanenin üst katındaki bir iskemleye oturmuş, bir masaya devrilmiş uyuyordu.

Tüm kararlılığıyla eski bir metaforu canlandırıyordu: *Ölü gibi sarhoş*. O iğrenç, absentli içki karışımı onu uyuşturmuştu. Oturduğu masa küçüktü, barikatta işe yaramayacağı için ona bırakılmıştı. Göğsü masaya dayalı, başı kollarına yaslanmış, etrafı bardaklar, şişelerle çevrelenmiş

bir halde aynı konumda duruyordu. Uyuşmuş bir ayının ve karnı doymuş bir sülüğün derin uykusunu uyumuştu. Yaylım ateşi, pencereden içeri giren mermiler, saldırının korkunç uğultusu onu hiç etkilememiş, sadece birkaç kez top sesine horlamayla karşılık vermişti. Bir merminin kendisini uyanma zahmetinden kurtarmasını beklermiş gibi görünüyordu. Etrafında çok sayıda ceset vardı ve ilk bakışta onu ölümün derin uykusuna dalmış olanlardan ayıran hiçbir işaret görülmüyordu.

Bir sarhoşu gürültü değil sessizlik uyandırır. Bu birden çok kez gözlemlenmiş bir tuhaflıktır. Etrafındaki şeyler düştükçe Grantaire'in daha bir içi geçiyor, yıkıntılar onu beşik gibi sallıyordu. Uğultuların Enjolras'ın karşısında mola vermesi onu ağır uykusundan uyandırmıştı. Bu dörtnala giden bir arabanın aniden durmasının yarattığı etkiye benzer. Uyuyanlar uyanırlar. Silkinerek doğrulan Grantaire gerinip gözlerini ovuşturdu, esneyerek etrafına baktığında olan biteni anladı.

Biten sarhoşluk yırtılan perdeye benzer. Bir bakışta gizlenen her şey bir bütün olarak görülür. Birdenbire her şey hafızaya dolmaya başlar ve yirmi dört saattir neler yaşandığından haberdar olmayan sarhoş bir anda gözkapakları açılır açılmaz her şeyin farkına varır. Düşünceleri ani bir parıltıyla geri gelir; beyni bir buğu gibi körelten sarhoşluğun dağılmasıyla gerçeklerin net ve kesin görüntüsü belirir.

Bilardo masasının arkasındaki köşe masaya oturmuş olduğundan, gözlerini Enjolras'tan ayırmayan askerler Grantaire'i fark etmemişlerdi ve çavuş "Nişan al!" emrini tekrarlamak üzereyken aniden yanlarında gür bir sesin haykırdığını duydular:

— Yaşasın cumhuriyet! Ben de cumhuriyetçiyim.

Grantaire ayağa kalkmıştı.

Kaçırdığı ve katılamadığı savaşın gözalıcı ışıltısı, biçim değiştiren sarhoşun parlayan gözlerinde belirdi.

— Yaşasın cumhuriyet! diye tekrarlayıp kararlı adımlarla tüfeklerin nişan aldığı Enjolras'ın yanına gitti.

— Bir ateşte ikimizi de vurun, dedi.

Ve kibarca Enjolras'a dönüp ekledi:

— İzin verir misin?

Enjolras gülümseyerek elini sıktı.

Gülümsemesini tamamlayamadan tüfekler patladı.

Sekiz merminin isabet ettiği Enjolras çivilenmiş gibi duvara yaslanmış olarak kaldı. Sadece başı öne düştü.

Grantaire hemen ölmüştü, dizlerinin üzerine düştü.

Birkaç saniye sonra askerler tavan arasına sığınmış isyancılara tahta bir kafesin aralıklarından ateş ediyorlardı. Çatıda süren çatışmalarda bazıları hâlâ canlı olan bedenleri pencerelerden aşağı atıyorlardı. Parçalanan omnibüsü kaldırmaya çalışan iki avcı piyade çatıdan ateşlenen iki karabina mermisiyle ölmüştü. Ateş eden işçi gömleği giymiş adamın karnı süngüyle deşildi. Çatının kiremitlerinde birlikte yuvarlanan bir asker ve isyancı birbirlerine vahşice sarılıp, birlikte aşağı düştüler. Mahzenden de çığlıklar, silah ve vahşi tepinme sesleri geliyordu. Ardından sessizlik oldu. Barikat düşmüştü.

Askerler çevredeki evleri araştırmaya ve kaçanları kovalamaya başladılar.

XXIV

Tutsak

Marius gerçekten de tutsak düşmüştü. Jean Valjean'ın tutsağıydı.

Yere düştüğü sırada kendisini arkadan kavradığını hissettiği el Jean Valjean'a aitti.

Jean Valjean çatışmaya giderken kendini feda etmeye karar vermişti. O olmasa can çekişmenin doruk noktasına

ulaştığı anda kimse yaralıları düşünmeyecekti. Bu katliamın ortasında âdeta Tanrı gibi her an her yerde olması sayesinde, yere düşenler ayağa kaldırılmış, salona götürülmüş, tedavi edilmişlerdi. Ara sıra barikatta yeniden ortaya çıksa da, ellerini ne bir saldırı, ne de bir savunma hamlesi için kullanmamıştı. Susuyor ve yardıma koşuyordu. Zaten hafif birkaç sıyrıktan başka yarası yoktu. Mermiler ona isabet etmek istememişlerdi. Bu mezarlığa gelirken aklından intihar etmek geçiyorsa, bu konuda başarılı olamamıştı. Ama dine aykırı bir girişim olan intiharı düşündüğünden emin değiliz.

Jean Valjean, çatışmanın koyu sis bulutlarında Marius'ü görmemiş gibi yapsa da, gözlerini ondan hiç ayırmamıştı. Marius bir mermiyle yere yıkıldığı sırada kaplan çevikliğiyle sıçradı, avına atılır gibi atıldı ve oradan çekip götürdü.

O sırada saldırının kasırgası büyük bir şiddetle Enjolras'a ve meyhanenin kapısına yöneldiğinden, kollarının arasında baygın Marius'ü taşıyan, barikatın kaldırımları sökülmüş bölümünden geçen ve Corinthe Meyhanesi'nin köşesinde gözden kaybolan Jean Valjean'ı kimse fark etmemişti.

Hatırlanacağı gibi bu sokakta bir çıkıntı oluşturan bu köşe birkaç metrekarelik bir alanı mermilerden, güllelerden ve bakışlardan koruyordu. Bazen yangınlarda hiç alev almayan bir oda ve en çalkantılı denizlerde bir burnun ötesinde ya da sığ bir kayalığın dibinde sakin bir köşe vardır. İşte Eponine barikatın içinde böyle bir sığınakta can çekişmişti.

Orada duran Jean Valjean Marius'ü yere bırakıp sırtını duvara yasladı ve gözlerini etrafında gezdirdi.

Durum çok kritikti.

Bu duvar girintisi, birkaç saniye, belki de birkaç dakika sığınak olarak kullanılabilirdi. Ama bu katliamın ortasından nasıl çıkılabilirdi? Sekiz yıl önce Polonceau Sokağı'nda yaşadığı endişeyi ve kaçmayı nasıl başardığını hatırladı; o zaman işi zordu, şimdiyse aynı şeyi yapması imkânsızdı. Önünde pencereden sarkan ölmüş adam dışında içinde kimse yok-

muş gibi görünen altı katlı, kayıtsız ve sağır ev vardı; sağında Petite-Truanderie Sokağı'nın alçak barikatı yer alıyordu; bu engeli aşmak kolay görünse de barikatın üzerinde bir dizi süngü seçilebiliyordu. Orada pusuda bekleyen bir birlik vardı. Bu barikatı aşmanın bir yaylım ateşinin ortasına düşmek anlamına geldiği ve kaldırımlardan oluşan bu setin üzerinde belirecek bir başın altmış tüfeğin hedefi olacağı kesindi. Solunda savaş alanı vardı. Ölüm bu köşenin ardındaydı.

Ne yapmalıydı?

Oradan sadece bir kuş kurtulabilirdi.

Bir an önce bir çözüm yolu bulup karar vermek gerekiyordu. Birkaç adım ötesinde çarpışmalar sürüyordu; ne mutlu ki herkes tek bir noktaya, meyhanenin kapısına yükleniyordu. Ama bir asker evin etrafından dolaşıp yandan saldırmayı akıl etse, her şey bitmiş olacaktı.

Jean Valjean karşısındaki eve, yanındaki barikata baktı ve nihayet olağanüstü bir dikkatle yere baktı, gözleriyle onu delmek ister gibiydi.

Böyle bir can çekişme halinde, baktıkça ayaklarının dibinde belli belirsiz bir şeyler ana hatlarıyla şekillenmeye başladı, sanki istenen şeyin ortaya çıkmasını sağlayan bakışlarının gücüydü. Birkaç adım ötesinde, sıkı korunan ve dışarıdan gözetlenen küçük bir setin dibinde, bir kısmı kaldırım taşı yığınıyla örtülü, zemine paralel yerleştirilmiş demir bir ızgara vardı. Enlemesine kalın parmaklıklardan yapılmış bu ızgara yaklaşık yarım metrekareydi. Onu sabit tutan, kaldırım taşından çerçevesi sökülmüştü ve yerinden oynamış gibi görünüyordu. Parmaklıkların arasından karanlık bir boşluk, bir baca borusuna ya da bir sarnıç silindirine benzeyen bir şey görülüyordu. Jean Valjean ızgaraya doğru hamle yaptı. Zihninde eski kaçış deneyimlerinin bilgeliği canlanmıştı. Kaldırım taşlarını itmesi, ızgarayı kaldırması, bir ceset gibi hiç kımıldamayan Marius'ü omuzlarına alması, sırtındaki bu yükle dirseklerinden ve omuzlarından destek alarak

ne mutlu ki çok derin olmayan bu kuyuya inmesi, üzerine yeniden kaldırım taşı yığılan ağır ızgarayı yerine yerleştirmesi, yerin üç metre altındaki bu zeminde yürümeye başlaması tıpkı bir hezeyandaki gibi, bir devin gücü ve bir kartalın hızıyla birkaç dakika içinde gerçekleşmişti.

Jean Valjean hâlâ baygın olan Marius'le birlikte kendini uzun bir yer altı dehlizinde buldu.

Oraya derin bir sükûnet, mutlak bir sessizlik, gece hâkimdi.

Vaktinde manastırın sokağına atladığı zaman hissetiklerini yeniden hissediyordu. Tek fark bu kez Cosette'i değil Marius'ü taşıyor olmasıydı. Şimdi yukarıda olanları, saldırıya uğrayan meyhanedeki patırtıyı belli belirsiz bir mırıltı gibi duyuyordu.

İkinci Kitap
Leviathan'ın Bağırsağı

I

Denizin Verimsizleştirdiği Toprak

Paris her yıl yirmi beş milyonu suya atıyor. Ve bu bir metafor değil. Nasıl ve ne surette? Hiç durmaksızın. Hangi amaçla? Hiçbir amaç gütmeden. Hangi düşünceye dayanarak? Hiç düşünmeden. Niçin? Hiçbir şey için. Hangi araçla? Bağırsaklarıyla. Bağırsakları nedir? Lağımları.

Yirmi beş milyon bu konuyu bilimsel olarak araştıran kurumun verdiği asgari rakamdır.

Uzun süre el yordamıyla ilerleyen bilim günümüzde en verimli ve en etkili gübrenin insan gübresi olduğunu artık biliyor. Çinlilerin bu bilgiye bizden önce vakıf olduklarını utanarak belirtelim. Eckeberg'in söylediğine göre hiçbir Çinli köylü, sırtında hintkamışının iki ucuna asılı bizim dışkı dediğimiz şeyle dolu iki kova olmadan şehre gitmezmiş. Çin toprağı insan gübresi sayesinde hâlâ Hz. İbrahim dönemindeki gibi gençtir. Çin buğdayından, tohumun yüz yirmi misli ürün elde edilir. Hiçbir yarasanın gübresi verimlilik konusunda bir başkentin atıklarıyla boy ölçüşemez. Büyük şehir dışkı üretme konusunda en önde gider. Ovayı gübrelemek

için şehri kullanmak kesinlikle başarılı sonuç verir. Eğer altınımız gübreyse, gübremiz de altındır.

Bu altın gübreyi ne yapıyoruz? Uçurumlara süpürüyoruz.

Büyük paralar harcayarak penguen ve fırtınakuşu pisliği toplamak için Güney Kutbu'na gemiler gönderiyor, elimizde bolca bulunan refah kaynağını denize döküyoruz. Dünyanın ziyan ettiği insan ve hayvan gübresi deniz yerine toprağa dökülseydi hiç kimse aç kalmazdı.

Köşe başındaki çöp yığınlarının, geceleri sokaklarda sarsılarak çamur taşıyan yük arabalarının, o ürkütücü pislik fıçılarının, kaldırımların gizlediği yer altındaki balçık akıntısının ne olduğunu biliyor musunuz? Çiçeklerle bezenmiş çayırlar, yeşil ve güzel kokan otlar, kekikler, adaçayları, akşamları büyükbaş hayvanların memnun böğürmeleri, altın sarısı buğdaylar, masanızdaki ekmek, damarlarınızda akan kan, sağlık, neşe, yaşam. Yeryüzünde dönüşüm, gökyüzünde başkalaşım demek olan gizemli yaratılış böyle istiyor.

Tüm bunları aynı potada eritirseniz oradan bereket fışkırır. Ovaların beslenmesi insanların beslenmesi demektir.

Bu zenginliği kaybetmek elinizde ve beni de gülünç buluyor olabilirsiniz. İşte bu da cehaletinizin başyapıtı olur.

İstatistikler her yıl, sadece Fransa'nın nehirlerinin ağzından Atlantik'e yarım milyar döktüğünü gösteriyor. Şunu bir kenara yazın: Bu beş yüz milyonla bütçe harcamalarının dörtte biri karşılanabilirdi. İnsanın becerisi öyle gelişmiştir ki beş yüz milyonu çirkef kuyusuna atıp kurtulmak ister. Burada damla damla, şurada dalga dalga birikip lağımlarımızın nehirlere bıraktığı o sefil kusmuklar ve nehirlerimizin okyanusa akıttığı o devasa kütleler halkın malıdır. Lağımların her hıçkırığı bize bin franka mal olur. Bunun iki sonucu vardır: Toprağın verimsizleşmesi ve suyun kirlenmesi. Saban izinden açlık, nehirden hastalık yayılır.

Örneğin herkese malum olduğu üzere günümüzde Thames Nehri Londra'yı zehirlemektedir.

Paris'e gelince, son zamanlarda lağım ağızlarının çoğu nehrin akış yönündeki son köprünün altına taşındı.

İngiltere'nin birçok belediyesinde faaliyete geçen ve insan akciğeri gibi basit bir işleyişi olan, emme ve püskürtme işlevi görevi gören supaplar ve tahliye pistonlarına sahip bir drenaj sistemi şehirlerimize tarlalarımızın temiz suyunu getirmeye ve tarlalarımıza şehrin zengin içerikli suyunu göndermeye yetecekti. Bu basit gelgit sistemi beş yüz milyonu çöpe atmamızı engelleyecekti. Ama herkesin aklı başka yerde.

Şu anki işleyiş iyilik yapmak isterken kötülük yapıyor. Niyet iyi, sonuç hüzün verici. Şehrin temizlendiği sanılırken halk yoksullaştırılıyor. Lağım bir yanlış anlaşılmadan ibarettir. Her yanda aldığını geri veren çifte işlevli bir drenaj sistemi yoksullaştırıcı basit bir temizlik tekniğine dayanan lağımların yerini aldığında ve bu sistem yeni toplumsal ekonominin yöntemleriyle bir araya getirildiğinde, toprağın ürünü on kat artar ve sefalet sorunu ilginç bir şekilde ortadan kalkar. Buna parazitlerin yok olmasını da ekleyin.

Bu arada, toplumsal zenginlik nehre akıyor, bu savurganlıktır. Savurganlık çok yerinde bir sözcük. Avrupa tüketerek kendini mahvediyor.

Fransa'ya gelince rakamları söyledik. Fransa'nın toplam nüfusunun yüzde yirmi beşi Paris'te yaşıyor ve Paris'in pisliği hepsi içinde en zengini, Paris'in kaybının Fransa'nın her yıl geri çevirdiği yarım milyarın içinde sadece yirmi beş milyon olduğunu düşünmek gerçeğin yanında hafif kalır. Bu yirmi beş milyon yardım, bağış amacıyla ve kamu yararına kullanılsa Paris'in görkemi iki katına çıkardı. Şehir bu parayı çirkef kuyularına harcıyor. Bu yüzden Paris'in büyük savurganlığının, muhteşem şenliklerinin, Beaujon eğlencelerinin, şölenlerinin, avuçlar dolusu altın saçmasının, şatafatının, ihtişamının Paris'in lağımları olduğu söylenebilir.

İşte berbat bir siyasi iktisadın körlüğünde herkesin zenginliği çukurlarda kaybolup gidiyor. Halkın serveti için o çukurlara Saint-Cloud'un ağlarını yerleştirmek gerekir.

Ekonomik açıdan durum şöyle özetlenebilir: Paris parasını saçıp savurmaktadır.

Bir Fo-Kian köylüsü Paris, bu örnek şehir, tüm halkların taklit etmek istediği iyi kurulmuş başkentlerin önderi, bu ideal metropol, girişimin, çabanın, denemenin bu saygın vatanı; bu zekâ merkezi, bu ulus şehir, geleceğin arı kovanı, bu muhteşem Babil ve Korint karışımı karşısında omuz silkerdi.

Paris'i taklit edin iflas edersiniz.

Zaten bu eski zamandan kalma ve anlamsız savurganlık konusunda Paris de birilerini taklit ediyor.

Bu şaşırtıcı ahmaklıklar yeni değil. Eskiler de böyle davranıyorlardı. Liebig: "Roma'nın çirkef kuyuları Roma köylüsünün refahını tüketti," der. Roma taşrası Roma lağımı tarafından yok edildiğinde Roma İtalya'yı tüketti ve İtalya'yı çirkef kuyusuna attıktan sonra sıra Sicilya'ya, Sardunya'ya ve Afrika'ya geldi. Roma'nın lağımı dünyayı silip süpürdü. Bu çirkef kuyusu pisliğini şehre ve evrene sunuyordu. *Urbi et orbi*. Sonsuz şehir, dipsiz lağım.

Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Roma örnek teşkil ediyor.

Paris düşünce şehirlerine özgü bir eblehlikle bu örneği izliyor.

Paris'in altında, açıkladığımız ihtiyaçların giderilmesine yarayacak bir başka Paris daha vardır; sokakları, kavşakları, çıkmaz sokakları, anacaddeleri ve en azından insan izi taşıyan balçık trafiğine sahip lağımların Paris'i.

Hiçbir şeyi hatta büyük bir halkı bile pohpohlamamak gerekir; her şeyin olduğu yerde, yüceliğin yanında alçaklığa da yer vardır ve Paris aydınlığın şehri olan Atina'yı, gücün şehri Tyr'i, erdemin şehri Sparta'yı, mucizeler şehri Ninova'yı ve onlar gibi çamurun şehri Lutetia'yı da kapsamaktadır.

Zaten gücünü de bundan alır ve Paris'in devasa batakhanesi Machiavelli, Bacon ve Mirabeau gibi bazı adamların önerdiği *yüce alçaklık* gibi garip bir ideali gerçekleştirir.

Bakışlar Paris'in derinliklerine sızabilseydi, devasa bir mercan kayasıyla karşılaşacaktı. Bu süngerde bile eski büyük şehrin üzerinde oturduğu altı fersahlık topraktakinden daha çok delik, girinti çıkıntı vardır. Kendisi de başka türden mahzenler olan yer altı mezarlarını, gaz şebeke hattının karmaşasını, küçük çeşmelere kadar uzanan içme suyu dağıtımında kullanılan geniş boru sistemini bir kenara bırakırsak, lağımlar tek başlarına nehrin iki kıyısında karanlık ve olağanüstü bir labirent oluştururlar.

II

Lağımların Tarihçesi

Paris'i bir kapak gibi kaldırdığımızı düşünelim, yer altı lağım şebekesine kuş bakışı bakınca karşımıza her iki kıyıdan nehre aşılanan büyük bir dal çıkacaktır. Sağ kıyıdaki lağım kemeri bu dalın gövdesini, tali yollar dalları ve çıkmaz sokaklar da dalcıkları oluşturur.

Bu görüntü özet mahiyetindedir ve tam değildir, yer altındaki bu tür dallanmalarda sıkça rastlanan dik açılara ağaçlarda nadiren rastlanır.

Bir yığıntı gibi karmakarışık ve biçimsiz harfleri birbiriyle alenen karman çorman bir biçimde veya rastlantıyla, kâh köşelerinden kâh uçlarından kaynaşmış bir Doğu alfabesinin karanlık bir zemin üzerindeki görüntüsü bu garip geometrik düzleme en yakın görüntüdür.

Çirkef kuyularının ve lağımların Orta Çağ'da, Bizans'ta ve eski Doğu'da önemli bir rolleri vardı. Veba oralardan doğar, despotlar bu yüzden ölürlerdi. Kitleler bu kokuşmuş yataklara, ölümün dehşet veren beşiklerine dini bir korkuyla bakarlardı. Benares'ın haşere dolu çukurunun Babil'in Aslanlar Çukuru'ndan aşağı kalır yanı yoktur. Tiglat-Palasar,

eski hahamların yazdıklarına bakılırsa, Ninova'nın çirkef kuyuları üzerine yemin edermiş. Jean de Leyde sahte ayını Munster lağımından ve doğulu ikizi, Horasan'ın peçeli peygamberi Mukanna da sahte güneşini Kekşeb'in[14] çirkef kuyularından çıkarıyordu.

Çirkef kuyularının tarihi insanlık tarihini yansıtır. Gemoniaeler[15] Roma'yı anlatır. Yaşlı ve ürkütücü Paris lağımı hem mezar, hem sığınak işlevi görmüştür. Suç, zekâ, toplumsal ayaklanma, düşünce özgürlüğü, hırsızlık, XIV. yüzyılda VI. Charles'a karşı ayaklananlar, XV. yüzyılda palto hırsızları, XVI. yüzyılda Protestanlar, XVII. yüzyılda Morin'in meczupları, XVIII. yüzyılda soydukları kişileri konuşturmak için ayaklarının altını yakan eşkıyalar ve insani yasaların kovaladığı her şey bu deliğe saklanmıştır. Yüz yıl önce hançer darbesi oradan çıkıyor, hırsız oraya saklanıyordu; ormanın mağarası, Paris'in lağımı vardı. O dilenciler, Galyalı dolandırıcılar takımı lağımı Cour des Miracles'ın bir parçası sayar, bu sinsi ve acımasız yaratıklar akşamları yataklığa gider gibi Maubuée geçidine giderlerdi.

Günlük geçimlerini Vide-Gousset[16] çıkmazından ya da Coupe-Gorge[17] Sokağı'ndan sağlayanların gecelerini Chemin-Vert Köprüsü'nün altında ya da Hurepoix batakhanesinde geçirmeleri çok doğaldı. Buralar anı yüklüdür. Her nevi hayalet bu uzun, ıssız geçitleri arşınlar; her yandan çürümüşlük ve kokuşmuşluk yayılır; sağda solda içerideki Villon'un dışarıdaki Rabelais ile konuşurken kullandığı hava delikleri vardır.

Lağım eski Paris'te tüm tükenmişliklerin ve tüm denemelerin buluşma noktasıdır. Siyasi iktisat orada bir delik, toplumsal felsefe orada bir tortu görür.

14 Maveraünnehir'de bir yerleşim, bazı kaynaklarda Nakşab olarak geçer. (e.n.)

15 İşkenceyle öldürülenlerin cesetlerinin Tiber Nehri'ne atılmadan önce teşhir edildikleri merdivenler. (ç.n.)

16 Boş cep. (e.n.)

17 Kesik gırtlak. (e.n.)

Lağım toplumun vicdanıdır. Her şey oraya yönelir ve orada bir araya gelir. Bu kasvetli mekânda karanlıklar olsa da, sırlara asla yer yoktur. Her şeyin gerçek ya da en azından belirgin bir görünüşü vardır. Atık yığınlarının yalan söylememek gibi bir huyu vardır. Saflık oraya sığınmıştır. Basil'in maskesi oradadır, ama kartonu, iplikleri, dışı ve içi görünür ve yüzünün ifadesi onurlu bir çamurla keskinleşmiştir. Scapin'in takma burnu onun hemen yanındadır. Uygarlığın gözden çıkardığı tüm pislikler toplumun devasa sızıntısının sonlandığı bu gerçeklik çukuruna düşerler. Orada boğulup gitseler de, kendilerini orada gösterirler. Bu karmaşa bir itiraftır. Orada, yapmacık görünüşe, makyaja yer yoktur, atık elbiselerini çıkardığında, mutlak çıplaklık yanılsamaları ve serapları bozguna uğratır ve geriye sadece gerçekliğin kasvetli görüntüsü kalır. Gerçeklik ve ortadan kaybolma. Orada, bir şişenin dibi sarhoşluğu itiraf eder, bir sepet sapı uşaklığı anlatır, edebi görüşleri olan bir elma eşeleği yeniden elma eşeleğine dönüşür, bozuk paranın kabartması paslanır, Caiaphas'ın tükürüğü Falstaff'ın kusmuğuyla karşılaşır, kumarhaneden gelen altın para intihar ipinin asılı durduğu çiviye çarpar, morarmış bir fetüs büyük perhizden önceki karnaval günü operada dans eden sırça pullarla sarmalanmış bir halde yerde yuvarlanır, insanları yargılayan bir yargıç başlığı Margoton'un paçavraya dönmüş eteğinin yanında yatar. Orada kardeşlikten de öte bir senli benlilik vardır. Makyajlanmış her şey orada kirlenir. Hayânın son perdesi yırtılmıştır. Lağım edepsizdir. Her şeyi söyler.

Pisliğin bu içtenliği hoşumuza gider ve ruhumuzu dinlendirir. İnsan yeryüzünde zamanını devletin çıkarıyla ilgili alınan önemli kararlar, yeminler, siyasi bilgelik, insani adalet, mesleki dürüstlükler, ağırbaşlılıklar, rüşvet yemez cüppelerle geçirmişse, bir lağıma girip kendine uygun düşen balçığı gördüğünde kendini rahatlamış hisseder.

Lağım aynı zamanda öğreticidir. Az önce belirttiğimiz gibi, tarih lağımlarda yazılır. Taşlarının arasından damla damla Saint-Barthélemyler sızar. Büyük halk katliamları, siyasi ve dini kıyımlar uygarlığın bu yer altı dehlizinden geçip ölülerini oraya atar. Tarihe geçmiş tüm katiller orada, iğrenç bir alacakaranlıkta içler acısı bir halde yaptıklarının üzerine sünger çekmeye çalışırlar. XI. Louis ve Tristan, I. François ve Dupral, IX. Charles ve annesi, Richelieu ve XIII. Louis, Louvois, Letellier, Hébert ve Maillard orada taşları kazır, yaptıklarının izlerini silmeye çalışırlar. Kubbelerinin altında hayaletlerin süpürge sesleri duyulur. Orada toplumsal felaketlerin pis kokulu havası solunur. Köşelerde kızılımtırak harelenmeler görülür. Orada kanlı ellerin yıkandığı dehşet verici bir su akar.

Toplumsal gözlemci bu karanlıklara dalmalıdır. Bunlar onun laboratuvarının bir parçasını oluşturur. Felsefe, düşüncenin mikroskobudur. Her şey ondan kaçmak ister, ama onun gözünden hiçbir şey kaçamaz. Ayak sürümenin yararı yoktur. Ayak sürürken insanın hangi yanı gözükür? Utanılacak yanı. Felsefe kötülüğü doğru bakışlarıyla izler ve onun hiçliğe kaçmasına izin vermez. Ortadan kaybolan şeylerin silinip gitmesinde, yok olup giden şeylerin küçümsenmesinde her şeyi bilir. Yırtık pırtık elbiseden hükümdar pelerinini, paçavradan da kadını yeniden yaratır. Çirkef kuyusuyla şehri, çamurla gelenekleri yeniden düzenler. Şişe kırıklarından amfora ya da testi yapar. Bir parşömenin üzerindeki parmak izinde Judengasse Yahudiliği ile Ghetto Yahudiliğini birbirinden ayıran farkı bulur. Geriye kalanların arasında iyiyi, kötüyü, yanlışı, doğruyu, sarayın kan lekesini, mağaranın mürekkep lekesini, genelevin ter damlasını, çekilmiş çileleri, maruz kalınan felaketleri, hoş görülen eğilimleri, kusulan içki âlemlerini, boyun eğmeye alışık kişiliklerdeki kırışıklıkları, kabalığın yetenek kazandırdığı ruhlardaki fuhuş izlerini ve Romalı hamalların gömleklerinde Messaline'in dirsek izlerini arayıp bulur.

III

Bruneseau

Orta Çağ'da, Paris'in lağımı efsaneviydi. XVI. yüzyılda II. Henri'nin girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Mercier'nin söylediğine göre, çirkef kuyusunun kendi haline bırakılıp kaderine terk edilmesinin üzerinden yüz yıl bile geçmedi.

İşte çatışmaların, kararsızlıkların, el yordamıyla hareket etmenin hüküm sürdüğü eski Paris böyleydi. Uzun süre ahmaklık etti. Daha sonra 89 zekânın kentlere nasıl yerleştiğini gösterdi. Ama o eski güzel zamanlarda, başkentin kafası pek çalışmıyor, işleri hem maddi hem de manevi açıdan nasıl yürüteceğini bilmiyor, çöpler gibi suistimalleri de süpüremiyordu. Her şey engele, soruna dönüşüyordu. Örneğin lağım hiçbir güzergâha uymuyordu. Şehirde uzlaşmazlıklar çözülemiyor, lağımda atıklarla nasıl baş edileceği bilinmiyordu; yukarıda anlaşmazlık vardı, aşağıda ise işin içinden çıkılamıyordu; dillerin karmaşasının altında dehlizlerin karmaşası uzanıyordu; Daidalos Babil'in karmaşasını artırır.

Paris lağımı bazen taşmaya kalkışırdı, bu değeri bilinmeyen Nil sanki aniden öfkeye kapılırdı. Orada, iğrenç ama lağım taşkınları olurdu. Uygarlığın midesi arada sırada yediklerini sindiremez, çirkef şehrin boğazına geri tırmanır, Paris'in ağzında balçık tadı bırakırdı. Lağım ve vicdan azabı arasındaki benzerliklerin olumlu bir yanı vardı; her ikisi de uyarıydı; ama bu uyarılara yeterince kulak verilmedi; şehir kendi atığının cüretkârlığına öfkeleniyor ve geri gelmesini kabul edemiyordu. Onu iyice uzaklaştırmalıydı.

1802 lağım taşkını seksen yaşlarındaki Parislilerin hâlâ hafızasındadır. XIV. Louis'nin heykelinin bulunduğu Victoires Meydanı'na haç şeklinde yayılan balçık Champs-Elysées'deki iki lağım ağzından Saint-Honoré Caddesi'ne, Saint-Florentin lağımından Saint-Florentin Sokağı'na, Son-

nerie lağımından Pierre-à-Poisson Sokağı'na, Chemin-Vert lağımından Popincourt Sokağı'na, Lappe Sokağı lağımından Roquette Sokağı'na ulaşmış, Champs-Elysées'nin taş olukları üzerinde otuz beş santimetre kalınlığında bir örtü oluşturmuştu; güneyde ters yöne akan Seine'in girişinde, Mazarine, Echaudé ve Marais caddelerine sızıp dokuz yüz metre ilerlemiş, XVII. yüzyılda kraldan çok şaire saygı göstererek Racine'in evine tam olarak birkaç adım kala durmuştu. Azami yükseliği Saint-Pierre Sokağı'nın döşeme taşlarının üzerinde bir metreyi, azami genişliği ise Saint-Sabin Sokağı'nda iki yüz otuz sekiz metreyi bulmuştu.

Bu yüzyılın başında Paris lağımı gizemini hâlâ koruyordu. Bir lağım asla iyi bir ünle anılmazdı, ama burada korkunç şanı herkesi ürkütüyordu. Paris altında dehşet verici bir mahzen olduğunu belli belirsiz biliyordu. Ondan Thebai'nin, dört beş metre boyundaki çıyanların cirit attığı, Behemoth'un küvet olarak kullanabileceği devasa balçık çukuru olarak söz ediliyordu. Lağımcıların kalın çizmeleri bazı belli noktaların ötesine geçmeye cesaret edemiyordu. Atık arabalarının, yüklerini hemen üstünde Sainte-Foix ve Créqui markisinin ahbaplık ettiği lağıma boşaltmasının üzerinden de çok zaman geçmedi. Temizleme işlemi ise yolları süpürmekten çok tıkayan sağanaklara havale ediliyordu. Roma çirkef kuyusuna biraz şiirsellik katarak onu Gemoniae olarak adlandırsa da, Paris kendi lağımına hakaret ederek onu Pis Kokulu Delik olarak anıyordu. Bilim ve batıl inanç iğrençlik konusunda hemfikirdi. Pis kokulu delik hem temizlik kurallarına, hem de efsanelere tiksinti veriyordu. Lanetli keşiş, Mouffetard lağımının kubbesinin altında ortaya çıkmıştı. Marmousetlerin cesetleri Barillerie lağımına atılmıştı; Fagon 1685'teki büyük salgının Marais lağımının Saint-Louis Sokağı'nda, Messager Galant levhasının karşısında 1833'e kadar açık kalan geniş ağzından kaynaklandığını ileri sürmüştü. Mortellerie Sokağı'ndaki la-

ğım, ağzından yayılan veba ile ünlüydü; bu ağız ölüm saçan sokakta bir dizi dişi andıran demir parmaklığıyla insanlara cehennem üfleyen bir ejderhaya benziyordu. Halkın hayalgücü Paris'in kasvetli bulaşık teknesini sonsuzluğun iğrenç bir bulamacıyla çeşnilendiriyordu. Dipsiz bir çukur olan lağım haydutların yeraltı dünyasıydı. Bu cüzamlı bölgeleri denetlemek polisin aklına bile gelmiyordu. Bu karanlıkları araştırmaya, bu uçuruma devriye yollamaya kim cesaret edebilirdi? Bunu düşünmek bile tüyleri ürpertiyordu. Yine de biri ortaya çıktı. Lağım Kristof Kolomb'unu bulmuştu.

1805'te, imparatorun nadiren geldiği Paris'te olduğu bir gün, İçişleri Bakanı uyanma saatinde majestelerini ziyarete geldi. Carrousel Meydanı'nda büyük cumhuriyetin ve büyük imparatorluğun olağanüstü askerlerinin sürüdüğü kılıçların sesi duyuluyordu; Napoléon'un kapısında Ren'den, Escaut'dan, Adige'den, Nil'den gelen adamlardan; Joubert'in, Desaix'nin, Marceau'nun, Hoche'un, Kléber'in silah arkadaşlarından; Fleurus'un baloncularından, Mayence'ın humbaracılarından, Cenova'nın istihkâm erlerinden, piramitlerin gördüğü hafif süvari subaylarından, Junot'nun güllesinin kıvılcımlarından nasiplenmiş topçulardan, Zuyderzée'de demir atmış gemilere saldıran zırhlı piyadelerden oluşan bir kahramanlar topluluğu vardı. Bazıları Lodi Köprüsü'nde Bonaparte'ın ardından gitmiş, bazıları Mantova Boğazı'nda Murat'a eşlik etmiş, bazıları da Montebello hendeğine Lannes'dan önce gelmişlerdi. O dönemin Tuileries'nin avlusunda, bir bölük ya da bir mangayla temsil edilen tüm ordusu dinlenmeye çekilmiş olan Napoléon'u bekliyorlardı. Büyük ordunun Marengo'yu geride bıraktığı ve Austerlitz'e hazırlandığı o muhteşem dönemdi.

— Majesteleri, dedi içişleri bakanı Napoléon'a, dün imparatorluğunuzun en yürekli adamını gördüm.

— Bu adam kim ve ne yaptı? diye sordu imparator.

— Bir şey yapmak istiyor.

— Nedir?
— Paris'in lağımlarını araştırmak istiyor.
Böyle bir adam gerçekten vardı ve adı Bruneseau'ydu.

IV

Bilinmeyen Ayrıntılar

Lağım gezildi. Bu ürkütücü bir sefer, vebaya ve boğulmaya karşı verilen bir savaş ve aynı zamanda bir keşif yolculuğuydu. Bu çalışmanın hayattaki tanıklarından biri, o vakitler çok genç olan zeki bir işçi, birkaç yıl öncesine kadar Bruneseau'nun Emniyet Müdürlüğü'ne yazdığı raporda resmi üsluba uygun düşmeyeceğini düşünerek yer vermediği ilginç ayrıntıları anlatıyordu. O zamanlar temizlik uygulamaları çok ilkeldi. Bruneseau yer altı şebekesinin ilk bölmelerini geçtikten sonra yanındaki yirmi işçiden sekizi daha ileri gitmeyi reddetmişti. İş çok karmaşıktı ve temizlik yapılmasını gerektiriyordu, bu yüzden ilerlerken bir yandan da temizlik yapmak zorunda kalmışlardı. Su girişlerini tespit etmek, ızgaraları ve lağım ağızlarını saymak, dallanmaları ayrıntılandırmak, kesişim noktalarındaki akıntıları, farklı havuzların düzeylerini belirlemek, ana lağıma açılan küçük lağımları saptamak, her dehlizin yüksekliğini ve hem ark tabanının, hem kubbelerin genişliğini, nihayet kâh ark tabanından lağıma, kâh da zeminden caddeye kadar her su girişinin düzeyini ölçmek gerekiyordu. Güçlükle ilerliyorlardı. Merdivenler sıklıkla bir metre kalınlığındaki balçığa gömülüyor, fenerler bu havasız ortamda can çekişiyordu. Arada sırada, bayılan bir lağımcı dışarı taşınıyordu. Bazı noktalar uçurum gibiydi. Zemin çökmüş, taşlar göçmüş, lağım dipsiz bir kuyuya dönüşmüştü. Ayaklarını basacak sağlam zemin bulamıyorlardı; bir işçi aniden ortadan kayboldu, onu yukarı çekmekte

çok zorlandılar. Fourcroy'un tavsiyesi üzerine aralıklı olarak havanın bol olduğu noktalarda içinde reçineye daldırılmış kıtık bulunan kafes şeklinde büyük fenerler yakıyorlardı. Bazı duvarlarda tümöre benzeyen süngerimsi kabartılar vardı; bu soluk alınamayan mekânda taşlar bile hastalanmıştı sanki.

Bruneseau bu keşif gezisi sırasında suyun giriş noktasından aşağıya doğru ilerledi. Grand-Hurleur'ün iki atık su giderinin kesişim noktasında çıkıntı oluşturan bir taşın üzerinde 1550 tarihini okudu; II. Henri'nin Paris'in yer altı çöplüğünü araştırması için görevlendirdiği Philibert Delorme'un ulaştığı son noktayı gösteren bu taş XVI. yüzyılın lağıma bıraktığı bir damgaydı; Bruneseau, kubbeleri 1600 ile 1650 yılları arasında örülen Ponceau ve Vieille-du-Temple dehlizlerinde XVII. yüzyıl işçiliğinin, toplayıcı kanalın duvarı ve kubbesi 1740'ta örülen batı bölümünde XVIII. yüzyıl işçiliğinin izlerine rastladı. Hele ki 1740'ta yapılan en yeni kubbe, ana lağımın 1412'de yapılan duvarından daha çok çatlamış ve yıpranmıştı. 1412'de Ménilmontant Deresi'nin suları Paris'in Büyük Lağım'ının seviyesine yükseltilmişti, bu gelişme kralın baş odacısı olan bir köylünün kaydettiği ilerlemeye ya da Gros-Jean'ın Lebel'e dönüşmesine benziyordu.

Sağda, solda, özellikle de Adliye Sarayı'nın altında, lağımın içine açılmış eski hücre oyuklarına rastlandı: iğrenç zindan. Hücrelerden birinde demir bir halka asılıydı. Hepsi duvarla örüldü. Aralarında 1800'de, Jardin des Plantes'dan kaçan, muhtemelen XVIII. yüzyılın son senesinde Bernardins Sokağı'nda şeytanın alenen görülmesiyle ilişkilendirebileceğimiz orangutanın iskeletinin de bulunduğu bazı ilginç kalıntılar buldular. Zavallı şeytan sonunda lağımda boğulmuştu.

Arche-Marion'da sonlanan uzun, kemerli dehlizin altında uzmanlar tarafından takdirle karşılanan, kusursuzca muhafaza edilmiş bir paçavracı küfesine rastladılar. Lağım-

cıların cesaretle karıştırmaya alıştıkları balçığın her yanından değerli eşyalar, altın ve gümüş mücevherler ve paralar çıkıyordu. Bir dev bu çirkef kuyusunu elekten geçirse yüzyılların zenginliğine sahip olabilirdi. Temple ve Saint-Avoye sokaklarının kollarının kesişme noktasında, bir yüzünde kardinal şapkası takmış bir domuz, diğer yüzünde başına papalık tacı geçirmiş bir kurt bulunan bakırdan garip bir Protestan madalyonu buldular. En şaşırtıcı kalıntı Büyük Lağım'ın girişindeydi. Bu giriş bir zamanlar, şimdi artık geriye sadece menteşesi kalmış bir parmaklıkla kapalıydı. Bu menteşelerden birinde, hiç kuşkusuz geçerken oraya takılıp kalmış biçimsiz ve çamura bulanmış bir paçavra sarkıyor, karanlıklarda dalgalanıyor ve yok olmayı bekliyordu. Fenerini yaklaştıran Bruneseau paçavrayı inceledi. İnce patiskadandı ve yeterince parçalanmamış köşelerinden birinde üzerine bir tacın işlendiği şu yedi harf okunuyordu: LAVBESP. Taç bir markiye aitti ve yedi harf de *L'Aubespine*[18] anlamına geliyordu. O zaman bunun Marat'nın kefeninin bir parçası olduğu anlaşıldı. Marat gençliğinde aşk maceraları yaşamıştı. O sırada Artois kontunun çiftliğinde veteriner olarak görev yapıyordu. Tarihin doğruladığı üzere soylu bir kadınla olan ilişkisinden ona bir çarşaf kalmıştı. Kalıntı ya da hatıra. Öldüğünde evinde bulunan tek çarşaf bu olduğundan kefen olarak onunla sarmalanmıştı. Yaşlı kadınlar "halk"ın trajik bir şekilde ölen bu "dostu"nu mezara bu şehvet dolu çarşafla hazırlamışlardı. Bruneseau paçavrayla fazla ilgilenmedi. Onu olduğu yerde bıraktılar ve parçalamadılar. Bu küçümsemeden mi yoksa saygıdan mı kaynaklanıyordu? Marat her ikisini de hak ediyordu. Üstelik kader ona damgasını vurmuştu, öyle ki insan ona dokunmakta tereddüt ediyordu. Zaten mezarlığa ait nesneleri, kendi seçtikleri yerde bırakmak gerekir. Netice itibarıyla garip bir kutsal emanetti. Bir markiz onun üzerinde uyumuş, Ma-

18 Marat Aubespine markisinin evinde de hekimlik yapmıştır. (e.n.)

rat onun içinde çürümüş, bu paçavra Panthéon'dan geçip lağım farelerinde son durağına ulaşmıştı. Watteau'nun bir zamanlar her kıvrımını neşeyle süsleyeceği bu yatak çarşafı sonunda Dante'nin sabit bakışlarına layık bir hale gelmişti.

Yer altındaki çirkef kuyusunun yeniden düzenlenmesi 1805'ten 1812'ye kadar yedi yıl sürdü. Bruneseau bu incelemeleri sırasında önemli kararlar alıyor, işleri kendi yönetip sonlandırıyordu; 1808'de, Ponceau dehlizinin ark tabanını alçalttı ve her yanda yeni dehlizler açarak lağımı 1809'da Saint-Denis Sokağı'ndaki Innocents Çeşmesi'nin, 1810'da Froidmanteau Sokağı ve Salpêtrière'in, 1811'de Neuve-des-Petits-Pères, Maille, Echarpe caddelerinin, Place Royale'in, 1812'de Paix Sokağı'nın ve Antin şosesinin altına kadar ilerletti. Aynı zamanda tüm şebekeyi dezenfekte ettirip temizletiyordu. İkinci yıldan itibaren çalışmalarına damadı Nargaud'yu da dâhil etmişti.

İşte eski toplum bu yüzyılın başında, âdeta görünmeyen yüzünü temizlemiş, lağımına makyaj yapmıştı.

Dolambaçlı, girintili çıkıntılı, duvarları çatlaklarla kaplı, taşları sökülmüş, zemini çukurlarla dolu, garip dirseklerle sarsılan, hiçbir mantığa dayanmaksızın bir alçalıp bir yükselen, pis kokulu, vahşi, dehşet verici, karanlıklara gömülmüş, döşemeleri sıyrılmış, duvarları harap olmuş, ürkütücü; işte geriye dönüp baktığımızda Paris'in eski lağımı böyle bir manzara arz ediyordu. Her yöne ayrılan kollar, kesişen hendekler, çatallanmalar, sıçanyoluna benzeyen kavşaklar, kör bağırsaklar, çıkmaz sokaklar, güherçileli kubbeler, kokuşmuş çirkef kuyuları, duvarlardaki kurdeşenli sızıntılar, tavandan düşen damlalar, karanlıklar; hiçbir şey bu eski yer altı gömütü, Babil'in bu sindirim organları; bu mağara, bu çukur, sokakların delik deşik ettiği bu uçurum kadar; aklın bu görkemli pislikte gölgeler boyunca gezindiğini izler gibi olduğu geçmiş denen o devasa köstebeğin yuvası kadar korkunç olamazdı.

Bunun eski lağım olduğunu hatırlatalım.

V

Güncel Gelişmeler

Günümüzde lağım temiz, soğuk, düzgündür. İngiltere'de "respectable" [saygıdeğer] sıfatını taşıyan ideali hayata geçirilmiştir diyebiliriz. Kullanışlı, grimtırak, düzenlidir, hatta iki dirhem bir çekirdek olduğu bile söylenebilir. Danıştay üyesi olmuş bir toptancıya benzer. İçi net bir biçimde görünür. Balçık orada edebiyle davranır. Onu görenler ilk bakışta, "halkın kralını sevdiği" o eski güzel zamanlarda çok yaygın olan ve kralların, prenslerin kaçmasına yarayan o yer altı geçitlerinden biri olduğunu sanır. Günümüzdeki lağım güzeldir; sade bir görünümü vardır; şiirden kovulan ve mimariye sığınmış gibi görünen klasik on iki heceli manzume bu uzun, gölgeli ve beyazımtırak kubbenin her taşına sinmiş gibidir; her kanalın girişi bir kemerdir; Rivoli Caddesi lağıma damgasını vurmuştur. Zaten geometrik bir çizgi bir yerlerde kendine bir yer bulabilseydi bu hiç kuşkusuz büyük bir şehrin dışkı çukuru olurdu. Orada her şey en kısa yola tabi olmak zorundadır. Lağım günümüzde bir ölçüde resmi bir kimlik kazandı. Bazen konu olduğu polis raporları bile ona saygıda kusur etmiyorlar. Yönetim dilinde onu saygın ve özel sözcüklerle nitelendiriyorlar. Sıçanyoluna geçit, deliğe, ölçme ağzı diyorlar artık. Villon eski zulasını şimdi görse tanıyamaz. Bu mahzenler şebekesi çok eski çağlardan beri konuğu olan kemirgen nüfusunu misliyle barındırmaya devam ediyor; ara sıra bir fare, o gedikli asker, başını pencereden dışarı uzatmaya cesaret edip Parislileri inceler; yer altındaki sarayından memnun bu kemirgen bile insana alışmıştır. Lağımın eski vahşi görünümünden geriye hiçbir şey kalmamıştır. Eskiden onu kirleten yağmur şimdi onu temizliyor. Yine de ona fazla güvenmeyin. Hastalık saçan pis kokulu havası hâlâ oradadır. Mükemmel olmaktan çok ikiyüzlüdür.

Emniyet Müdürlüğü'nün ve Sağlık Kurulu'nun çabaları boşunadır. Tüm iyileştirmelere rağmen şüpheli bir koku yayar, tıpkı itirafından sonraki Tartuffe gibi.

Her hâlükârda temizlik lağımın uygarlığa gösterdiği saygının ifadesi olduğundan ve bu bakış açısına göre Tartuffe'ün vicdanı Augias'ın ahırına kıyasla bir gelişme anlamına geldiğinden, Paris lağımının kesinlikle daha iyi durumda olduğu konusunda uzlaşalım.

Bu ilerlemeden fazlasıdır; bu bir başkalaşımdır. Eski lağımla yenisi arasında bir devrim vardır. Bu devrimi kim yaptı?

Herkesin unuttuğu ama bizim adını telaffuz ettiğimiz Bruneseau.

VI

Gelecekteki Gelişmeler

Paris lağımını kazmak öyle küçük bir iş değildi. Son on yüzyılda Paris'i nasıl tamamlayamadılarsa, bu çalışmayı da bitiremeden öyle sürdürdüler. Gerçekten de lağım Paris'in büyümesiyle bire bir ilgilidir. Toprağın altında, Paris'le birlikte genişleyen bin kollu bir polip gibidir. Şehirde bir sokağın açılması lağımın kollarının uzamasına neden olur. Eski monarşi sadece yirmi üç bin üç yüz metre uzunluğunda bir lağım inşa edebilmişti; 1 Ocak 1806'da Paris'in yer altı şebekesinin durumu buydu. Birazdan ele alacağımız bu dönemden itibaren çalışmalar büyük bir gayret ve kararlılıkla yeniden başladı; rakamlar ilginç, Napoléon dört bin sekiz yüz dört metre; XVIII. Louis beş bin yedi yüz dokuz metre; X. Charles on bin sekiz yüz otuz altı metre; Louis-Philippe seksen dokuz bin yirmi metre; 1848 Cumhuriyeti yirmi üç bin üç yüz seksen bir metre; şu anki yönetim yetmiş bin beş yüz metre lağım inşa etti; böylece şu an Paris'in devasa

bağırsaklarının uzunluğu iki yüz yirmi altı bin altı yüz on metreyi, yaklaşık elli fersahı buluyor. Sürüp giden gizemli bir dallanma; meçhul ve devasa bir yapı.

Görüldüğü gibi Paris'in şu anki yer altı labirenti yüzyılın başındakine kıyasla on kat uzun. Çirkef kuyusunu günümüzdeki göreli mükemmellik seviyesine ulaştırabilmek için harcanan çabayı ve gösterilen sebatı tasavvur edebilmek güçtür. Eski monarşi yönetimi ve XVIII. yüzyılın son on yılındaki devrimci belediyeler –1806'ya kadar– topu topu beş fersah lağım kazabilmeyi başarmışlardı. Her tür sorun çalışmaların sürdürülmesine engel teşkil ediyordu. Bu engellerden kimileri toprağın yapısıyla, kimileri Paris'in emekçi halkının önyargılarıyla ilgiliydi. Paris kazmaya, çapaya, insan müdahalesine garip bir şekilde dayanıklı bir zemin üzerine inşa edilmişti. Paris denen o muhteşem tarihi yapının üstünde yükseldiği o jeolojik oluşumu kazmak ya da ona nüfuz etmek kadar zor olamaz; bir şekilde çalışılmaya başlandı diyelim, alüvyon tabakasına ulaşıldığında yer altı direnişleri artar. Kaynak sularına karışmış killer, sert kayalar, bilimin hardal dediği o yumuşak ve kalın balçık tabakası ortaya çıkar. Kazı, ince şeritler halindeki kili ve Âdem öncesi okyanuslarla çağdaş istiridye kabuklarıyla kaplı, şistli katmanı izleyen kalker tabakalarda güçlükle ilerler. Bazen bir dere inşasına yeni başlanmış bir kubbenin üzerine aniden çöker ve işçileri sırılsıklam eder ya da ortaya çıkan sulu bir marn sızıntısı bir şelalenin taşkınlığıyla payanda kirişlerini cam gibi tuzla buz eder. Kısa süre önce Villette'de gemi seferlerini iptal etmeden ve kanalı boşaltmadan, Saint-Martin kanalının altından toplayıcı bir lağım borusu geçirmek istediklerinde, kanalın dibinde bir yarık ortaya çıkmış, su tahliye pompalarının çabalarına rağmen bir anda yer altı şantiyesine dolmuştu; bir dalgıcın büyük havuzun ağzındaki yarığı bulması gerekmiş ve bu yarık güçlükle kapatılmıştı. Yine Seine yakınlarında, hatta nehirden yeterince uzakta, örneğin Belleville'deki Grande-Rue'de

ve Lumière geçidinde, insanın güpegündüz içine batıp kaybolup gidebileceği dipsiz kumlar vardır. Bunlara pis havanın neden olduğu boğulmaları, göçükleri, ani çöküntüleri, işçilerin zamanla yakalandığı tifüs hastalığını ekleyin. Günümüzde on metre derinlikteki bir çukurda çalışıp Ourcq suyunun lağıma bağlanması için Clichy geçidini kazdıktan, zemin göçüklerinin, pis kokuların yayıldığı kazılar sayesinde Hôpital Bulvarı'ndan Seine'e kadar Bièvre'in kubbesini payandalarla destekledikten, Paris'i Montmartre'ın sel sularından kurtarmak ve Martyrs Kapısı'nın yanındaki dokuz hektarlık kokuşmuş su birikintisine bir akış istikameti vermek için çabaladıktan, dört ay boyunca gece gündüz çalışarak Blanche Kapısı'yla Aubervilliers yolu arasındaki lağımı inşa ettikten ve daha önce hiç görülmedik bir şekilde yerin altı metre altında hendeksiz bir lağım kanalı döşedikten sonra, ustabaşı Monnot öldü. Traversière-Saint Antoine Caddesi'nden Ourcine Sokağı'na kadar şehrin her yanında üç bin metrelik lağım hattının kubbelerini ördükten, Arbalete geçidindeki Censier-Mouffetard kavşağındaki yağmur sularını boşalttıktan, akışkan kumlara atılan temeller ve beton üzerine Saint-Georges lağımını inşa ettikten, Notre-Dame-de-Nazareth lağım kolunun ark tabanının korkunç alçalmasını düzenledikten sonra mühendis Duleau öldü. Savaş alanlarındaki ahmakça çatışmalardan daha yararlı olan bu yiğitlikler için resmi bir bülten hazırlanmadı.

1832'de Paris lağımları bugünkünden çok farklıydı. Bruneseau ilk kıvılcımı çakmıştı, ama lağımların geliştirilmesi çalışmalarına yeniden başlamak için kolera salgınının geçmesini beklemek gerekti. Örneğin 1821'de Venedik'teki gibi Büyük Kanal olarak anılan lağım hattının Gourdes Sokağı'ndaki ağzının hâlâ açık durması şaşırtıcıdır. Paris şehrinin bu pisliğin kapatılması için gereken iki yüz altmış bin seksen frank altı santimi yelek cebinde arayıp bulması 1823'ü buldu. Combat, Cunette ve Saint-Mandé'nin ku-

yuları, savakları, toplayıcı boruları ancak 1836'da tamamlandı. Paris'in bağırsak kanalları söylediğimiz gibi, çeyrek asırda on kat uzamıştı.

Otuz yıl önceki 5-6 Haziran ayaklanmasında birçok noktadaki lağım hâlâ eskiydi. Bugünün düzenli caddelerinin birçoğu o zamanlar zemini yarık şoselerden ibaretti. Bir caddenin ya da bir kavşağın sonlandığı eğimli noktalarda sıklıkla iri demir çubukları gelip geçenlerin adımlarıyla parlayan, arabalar için tehlikeli olan ve atları düşüren, kaygan, tehlikeli, kare şeklinde geniş ızgaralar görülüyordu. Resmi dilde bu eğimli noktalar ve ızgaralar anlamlı bir şekilde *kasis* olarak anılıyordu. 1832'de Etoile, Saint-Louis, Temple, Vieille-du-Temple, Notre-Dame-de-Nazareth, Folie-Méricourt, Quai-aux-Fleurs, Petite-Muse, Normandie, Pont-aux-Biches, Marais, Faubourg Montmartre, Grange-Batelière, Champs-Elysées, Jacob, Tournon gibi birçok caddede eski gotik çirkef kuyusu lanetli ağızlarını göstermeye devam ediyordu. Bunlar bazı noktalarda, abidevi bir küstahlığın eseri olarak kenarları taşlarla çevrilmiş geniş boşluklar suretinde beliriyorlardı.

Paris'in 1806'daki lağımlarının uzunluğu Mayıs 1663 tarihli tespite göre beş bin üç yüz yirmi sekiz kulacın biraz üzerindeydi. Bruneseau'dan sonra 1 Ocak 1832'de, bu uzunluk kırk bin üç yüz metreye ulaşmıştı. 1806'dan 1831'e kadar, her yıl ortalama yedi yüz elli metre lağım döşendi; o zamandan beri de her yıl beton üzerine sulu kireç kullanarak sekiz, hatta on bin metre uzunluğunda geçitler açıldı. Metresi iki yüz franktan hesap edilirse, Paris'in şu anki elli fersahlık lağımının maliyeti kırk sekiz milyon ediyor.

Başlangıçta sözünü ettiğimiz ekonomik gelişmenin yanı sıra kamu sağlığını tehdit eden ciddi sorunlar Paris lağımıyla bağlantılıdır.

Paris biri hava diğeri su olan iki katman arasında yer alır. Oldukça derinde olsa da, iki sondaj çalışmasıyla ulaşılan su

katmanı Jura jeolojik döneminden kalma kalker ve kireç tabakaları arasında yer alan yeşil kumtaşı tabakasında bulunur; yarıçapı yirmi beş fersah olan bir daire şeklindeki bu tabakaya birçok nehrin ve derenin suyu sızar; Grenelle'in bir kuyusundan çekilen su Seine'e, Marne'a, Yonne'a, Oise'a, Aisne'e, Cher'e, Vienne'e ve Loire'a aittir. Yer altı suyu sağlıklıdır, başta gökyüzünden sonra da yeryüzünden gelir; ama yer altı havası mikropludur, zira lağımdan gelir. Çirkef kuyusunun pis havası kentin havasına karışır; nefeslerin kötü kokması ondandır. Bir gübreliğin üzerindeki havanın Paris'in üzerindeki havadan daha temiz olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Zamanla, ilerlemenin desteğiyle düzenekler mükemmelleştikçe ve aydınlık arttıkça su katmanı hava katmanını temizlemek için kullanılacak, yani lağımlar yıkanacak. Lağımın yıkanması balçığın toprağa geri verilmesi, gübrenin tarlalara gönderilmesi anlamına gelir. Bu basit yöntem sayesinde toplumun sefaleti yok olacak, sağlık koşulları düzelecektir. Şu an itibarıyla, Paris'in hastalıkları ölüm saçan bir tekerlek poyrası gibi, Louvre'un etrafında elli fersahlık bir bölgeye yayılıyor.

Diyebiliriz ki on yüzyıldan beri çirkef kuyusu Paris'in hastalığı olagelmiştir. Lağım şehrin kanındaki pisliktir. Halkın içgüdüsü bu konuda asla yanılmamıştır. Eskiden lağımcılık mesleği halk tarafından tehlikeli ve uzun süre cellatlara bırakılmış mezbahacılık kadar iğrenç bulunurdu. Bir duvar ustasının o pis kokulu çukura inmesi için yüksek ücretler ödenirdi; kuyucunun merdiveni oraya inmekte tereddüt ederken bir halk deyişi *lağıma inmenin mezara girmek* olduğunu söylerdi ve türlü türlü tiksindirici efsane, daha önce de söylediğimiz gibi, dünya devrimleri gibi halk devrimlerinin izlerini taşıyan ve Marat'nın paçavrasına kadar her türden felaketin kalıntılarını bulabileceğiniz bu devasa evyenin, bu ürkütücü batakhanenin üzerini korkuyla kaplıyordu.

Üçüncü Kitap
Çamur Ama Ruh

I

Çirkef Kuyusu ve Sürprizleri

Jean Valjean Paris lağımındaydı.

Paris'in denizle bir benzerliği daha. Okyanusta olduğu gibi orada da insan gözden kaybolabilir.

Geçiş hiç beklenmedik bir şekilde gerçekleşmişti. Jean Valjean şehrin ortasındayken şehirden çıkmış ve göz açıp kapayıncaya kadar, bir kapağın inip kalkma süresinde aydınlıktan zifirî karanlığa, öğleden gece yarısına, uğultudan sessizliğe, gök gürültülerinin girdabından mezarın durağanlığına geçmiş, Polonceau Sokağı'ndakinden daha olağanüstü bir mucizeyle, daha büyük bir tehlikeden mutlak bir güvenliğe kavuşarak kurtulmuştu.

Aniden bir mahzene düşmek, Paris'in unutulmuşluğunda gözden kaybolmak, bu yaşam dolu mezara girmek için ölümün kol gezdiği sokaktan ayrılmak çok garipti. Bir süre afallamış bir halde etrafı dinledi. Kurtuluşun kurduğu tuzak aniden açılmış, semavi iyilik onu bir hileyle kurtarmıştı. Kaderin hayranlık uyandıran pusuları!

Ancak yaralı hiç kımıldamadığından Jean Valjean bu çukurda sırtında bir canlıyı mı yoksa bir ölüyü mü taşıdığını bilemiyordu.

İlk etapta körleştiğini hissetti. Birdenbire hiçbir şey göremez olmuştu. Bir süre sonra sağır olduğunu düşünmeye başladı. Hiçbir şey duymuyordu. Birkaç metre üzerinde kopan katliamın dizginsiz fırtınası, aradaki toprak tabakasının kalınlığından dolayı daha önce de söylediğimiz gibi derinliklerden gelen cılız, silik bir uğultu gibiydi. Ayaklarının altında sadece sağlam bir zemin olduğunu hissediyor, ama bu ona yetiyordu. Önce bir kolunu sonra diğerini duvarın iki yanına dokundurduktan sonra dehlizin dar olduğunu anladı, ayağı kaydığında zeminin ıslak olduğunu fark etti. Önünde bir çukur, kuyu ya da uçurum olmasından ürkerek temkinli bir adım attı ve zeminin uzayıp gittiğini saptadı. Pis kokulu bir esinti ona nerede olduğunu hatırlattı.

Birkaç saniye sonra etrafını belli belirsiz de olsa görmeye başladı. Aşağı indiği ızgaranın aralıklarından sızan bir parça ışık sayesinde gözleri karanlığa alışmıştı. İndiği dehliz –tarif etmenin en iyi yolu bu– arkasından duvarla örülmüştü. Bilimsel terminolojide bağlantı noktası olarak adlandırılan çıkmazlardan birindeydi. Önünde kapkara bir duvar daha vardı. Jean Valjean'ın bulunduğu noktanın önünü on adım kadar aydınlatan ızgaranın ışığı lağımın birkaç metre ötedeki nemli duvarında solgun bir beyazlık oluşturuyordu. Daha ötedeki yoğun karanlığa girmek ürkütücü görünüyor, insan orada boğulacağı hissine kapılıyordu. Yine de bu karanlık duvara yönelebilirdi ve bunu yapması, hatta acele etmesi gerekiyordu. Jean Valjean kaldırım taşlarının arasından fark ettiği o ızgarayı askerlerin de görebileceğini ve her şeyin tesadüflere bağlı olduğunu düşündü. Onlar da kuyuya inip etrafı araştırabilirlerdi. Kaybedilecek bir dakika bile yoktu. Yere bıraktığı Marius'ü omzuna atıp yürümeye başladı ve kararlılıkla bu karanlığın içine daldı.

Aslında Jean Valjean'ın sandığı kadar kurtulmuş sayılmazlardı. Belki de onları başka türden ve yukarıdakinden hiç de aşağı kalmayan tehlikeler bekliyordu. Çatışmanın şiddetli kasırgasının ardından, mikroplu hava ve tuzaklarla dolu bir dehliz; kaostan sonra çirkef kuyusu. Jean Valjean cehennemin bir köşesinden diğerine düşmüştü.

Elli adım sonra durmak zorunda kaldı. Dehliz yanlamasına kestiği bir başka dehlizde sonlanıyor, yol ikiye ayrılıyordu. Hangisini seçmek gerekirdi? Sağa mı yoksa sola mı dönmeliydi? Bu siyah labirentte yolunu nasıl bulabilirdi? Daha önce belirttiğimiz gibi bu labirentin çıkış güzergâhını belirleyen eğimiydi.

Jean Valjean bunu hemen anlamıştı.

Muhtemelen Les Halles lağımında olduğunu, sola dönüp eğimi izlerse bir çeyrek saat sonra Seine'in Pont-au-Change ile Pont-Neuf köprüleri arasındaki bir kıyısına, yani gün ortasında Paris'in en kalabalık noktasına çıkacağını, belki de bir kavşağa ulaşacağını düşündü. Kanlar içinde ayaklarının dibinde yerden çıkanları görenler şaşkınlıkla belediye çavuşlarına, yakındaki karakollara haber verecek, daha dışarı çıkmadan yakalanacaklardı. En iyisi labirente dalmak, o karanlığa güvenmek, kendini kadere emanet etmekti.

Eğimin tersine gitti ve sağa döndü.

Dehlizin köşesini döndüğünde, ızgara deliğinin uzakta kalan ışığı tamamen kayboldu, karanlığın perdesi bir kez daha çökünce yeniden göremez olmuştu. Yine de olabildiğince hızlı adımlarla ilerledi. Marius'ün iki kolu boynuna dolanmış, bacakları yandan sarkmıştı. Marius'ün kanlar içindeki yanağı Jean Valjean'ın yanağına yapışıyordu. Üzerinde ve gömleğinin altında Marius'ten gelen ılık bir sızıntının yayıldığını hissediyordu. Yine de yaralının ağzına değen kulağındaki nemli sıcaklık soluk alıp verdiğini, yani yaşadığını gösteriyordu. Şimdi Jean Valjean ilkinden daha dar olan ikinci dehlizde güçlükle ilerliyordu. Dün yağan yağmur he-

nüz tahliye edilmediğinden arkın ortasında bir su birikintisi oluşturuyordu; bu yüzden ayakları ıslanmasın diye duvarın kenarından yürümek zorunda kaldı. Karanlıkta böyle yürüyor, görünmeyenin içinde el yordamıyla ilerleyen, karaltıların derinliklerinde kaybolmuş yaratıklara benziyordu.

Yine de kâh uzaklardaki ızgara deliklerinin yoğun karanlığa gönderdiği titrek ışık huzmeleri, kâh da gözlerinin karanlığa alışması sayesinde, etrafını belli belirsiz görmeye, dokunduğu duvarı ve altından geçtiği kubbeyi az da olsa seçebilmeye başlamıştı. Gözbebekleri geceleri büyür ve gündüzü bulur; aynı şekilde ruh da felaketin içinde büyür ve Tanrı'ya ulaşır.

Yönünü bulabilmesi güçtü.

Lağım yolları altından geçtikleri sokakları yansıtır. O zamanlar Paris'te iki bin iki yüz sokak vardı. Buna dayanarak yerin altındaki lağım denen o karanlık orman hakkında bir fikir yürütülebilir. O dönemdeki lağım yolları uç uca eklense uzunluğu on bir fersah tutardı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, son otuz yıldaki yoğun faaliyetler sayesinde günümüzde yer altı şebekesinin uzunluğu elli fersaha ulaşmıştır.

Jean Valjean yolunu şaşırmaya başladı. Saint-Denis Sokağı'nın altında olduğunu sanıyordu ve orada olmaması can sıkıcıydı. Saint-Denis Sokağı'nın altında XIII. Louis döneminden kalma taş bir lağım vardı; doğrudan Büyük Lağım olarak anılan toplayıcı kanala açılan, tek dönemeçli, dört dehlizi haç biçiminde kesişen bu lağım Cour des Miracles'a çıkıyordu. Ama girişi Corinthe Meyhanesi'nin yanında olan Petite-Truanderie dehlizinin Saint-Denis geçidiyle hiçbir bağlantısı yoktu ve Montmartre lağımında sonlanıyordu, Jean Valjean da oraya yönelmişti. Orada yolunu kaybetme olasığı çok yüksekti. Montmartre lağımı eski şebekenin en karmaşık kısımlarından biridir. Ne mutlu ki Jean Valjean geometrik planı iç içe geçmiş grandi ve pruva direklerine benzeyen haller lağımını geride bırakmıştı, ama önünde karanlıkların içinde soru işareti gibi duran birçok can sıkıcı dönemeç –çün-

kü dehlizler de birer sokaktı– vardı: İlk olarak solunda Çin bulmacasına benzeyen, T ve Z harflerinden oluşan karmaşasını Merkez Postane ve buğday hali meydanının altında sürdürdükten sonra Seine'de bir Y harfi çizerek sonlanan geniş Plâtrière lağımı uzanıyordu; ikinci olarak sağında, üç dişi andıran üç çıkmazıyla Cadran Sokağı'nın eğri dehlizi vardı; üçüncü olarak solunda girişi çatala benzeyen ve zikzaklar çizerek ilerledikten sonra Louvre'un her yöne doğru kollara ayrılan lağımında sonlanan Mail lağımı yer alıyordu; nihayet sağda –birkaç küçük dehlizi saymazsak– ana lağıma varan ve onu yukarıya güvenle çıkabileceği oldukça ıssız bir bölgeye götürecek olan Jeûneurs Sokağı dehlizi vardı.

Jean Valjean lağımlar hakkında sözünü ettiğimiz bilgilere sahip olsaydı, Saint-Denis Sokağı'nın altındaki dehlizde olmadığını hemen fark edecek, eski tarz kesme taşı, lağıma kadar inmiş kibirli kraliyet mimarisi, yağlı kireçten harç, granitten ark tabanı ve duvarlarıyla metresi dört yüz franka mal olmuş eski lağım yerine, burjuva duvarcıların *ucuz malzeme* dediği beton zemin üzerine sulu kireç dökülerek yapılmış, pütürlü sert taştan duvarıyla metresi iki yüz franka mal olmuş lağımda olduğunu hemen anlayacaktı. Ama bunları bilmiyordu.

Hiçbir şey görmeden, nereye gittiğini bilmeden, kendini tesadüflerin, yani kaderin eline bırakmış bir halde endişeyle ama sükûnetle yürüyordu.

Şunu da söyleyelim ki içini yavaş yavaş korku kaplıyordu. Etrafını çeviren karanlık ruhuna doluyordu. Bir muammanın ortasında yürüyordu. Bu ürkütücü çirkef kuyusu karmakarışıktı; Jean Valjean'ın başını döndürüyordu. Bu karanlık Paris'te kapalı kalmak kasvetli bir şeydir. Jean Valjean yolunu görmeden bulmak, âdeta keşfetmek zorundaydı. Bu meçhul lağımda atacağı her adım son adımı olabilirdi. Buradan nasıl çıkacaktı? Bir çıkış yolu bulabilecek kadar zamanı var mıydı? Bu devasa yer altı süngeri taştan delikleriyle ona geçit verecek miydi? Orada karanlığın beklenmedik bir

kördüğümüyle mi karşılaşacaktı? Bu karmaşayı aşıp ulaşılmaza varabilecek miydi? Marius kan kaybından, kendi de açlıktan ölmek üzereydi, sonunda ikisi de burada ölüp bu karanlığın bir köşesinde iskelete mi dönüşeceklerdi? Bunu bilmiyordu. Bu soruları kendine soruyor ama yanıtlayamıyordu. Paris'in bağırsağı uçurum gibidir. Peygamber gibi, o da canavarın karnındaydı.

Beklenmedik bir şey oldu. Düz bir hat üzerinde ilerlerken, artık yokuş yukarı çıkmadığını fark etti; çirkef suyu ayak uçları yerine topuklarına çarpıyordu. Neden? Birdenbire Seine'e mi çıkacaktı? Bu çok tehlikeliydi, ama geri dönmek daha da tehlikeliydi. İlerlemeye devam etti.

Seine'e doğru gitmiyordu. Paris'in zemininin sağ kıyıda oluşturduğu sırt, suyu biri Seine'e diğeri Büyük Lağım'a uzanan iki kanala boşaltır. Suyun iki kola ayrıldığı bu sırtın tepesi girintili çıkıntılı bir hat çizer. Akıntının bölündüğü doruk noktası, Michel-le-Comte Sokağı'nın ötesindeki Sainte-Avoye lağımında, bulvarların yakınındaki Louvre lağımında, hallerin yakınındaki Montmarte lağımındadır. İşte Jean Valjean bu doruk noktasına varmıştı. Sağ kıyıdaki lağıma doğru gidiyordu, doğru yoldaydı. Ama bunun farkında değildi.

Her yol ayrımında köşeleri elleriyle yokluyor ve yolun genişliği bulunduğu yoldan daha darsa oraya girmiyor ve haklı olarak her dar dehlizin bir çıkmazla sonlanacağını, dolayısıyla kendini hedefinden, yani çıkış noktasından uzaklaştıracağını düşünerek yoluna devam ediyordu. Böylece yukarıda sıraladığımız dört labirentin karanlıkta kendisine kurduğu tuzağa düşmemiş oldu.

Birazdan Paris'in ayaklanma yüzünden taş kesildiği, barikatlar yüzünden trafiğin durduğu kısmından çıkıp gündelik yaşamını sürdüren normal Paris'e girdiğini anladı. Aniden tepesinde uzaklardan gelen, gök gürültüsünü andıran kesintisiz bir gürültü duydu. Bu arabaların tekerlek sesiydi.

Yaptığı hesaba göre yaklaşık yarım saattir yürüyordu ve dinlenmeyi henüz hiç düşünmemiş, sadece Marius'ü tuttuğu

kolunu değiştirmişti. Karanlık her zamankinden daha yoğun olsa da, bu yoğunluk içini rahatlatıyordu.

Aniden önünde gölgesini gördü. Gölge ayaklarının altındaki ark tabanını ve yukarıdaki kubbeyi hafifçe kızıllaştıran ve sağında solunda iki çamurlu duvarın üzerinde süzülen belli belirsiz bir kırmızılığın ortasında beliriyordu. Afallayıp arkasına döndü.

Arkasında, geride bıraktığı dehlizde, çok uzak görünen bir mesafede yoğun karanlığı yaran ürkütücü bir yıldız kendisine bakar gibi parıldıyordu.

Bu endişe verici yıldız polisin lağımdaki yükselen yıldızıydı.

Bu yıldızın arkasında siyah, ürkütücü, dik duran sekiz on suret belli belirsiz hareket ediyordu.

II

Açıklama

6 Haziran günü yenilenlerin oraya sığınacakları endişesiyle lağımların denetlenmesi talimatı verilmişti. Emniyet müdürü gizli Paris'i araştırırken, General Bugeaud Paris'in üstünü süpürüyordu. Birbirleriyle bağlantılı bu çifte operasyon yukarıda ordu, aşağıda polisin temsil ettiği kamu gücünün çifte stratejisini gerektiriyordu. Polislerden ve lağımcılardan oluşan üç manganın ilki sağ kıyının, ikincisi sol kıyının, üçüncüsü Cité'nin yer altı şebekesini araştırmakla görevlendirilmişti.

Polislerin karabinaları, topuzları, kılıçları, hançerleri vardı.

Şu anda Jean Valjean'a doğru yönelen fener sağ kıyıyı denetleyen devriyeye aitti.

Cadran Sokağı'nın altındaki eğri dehlizi ve üç çıkmazı araştıran bu devriye mangası fenerini bu çıkmazların dibine

doğrulturken, Jean Valjean eğri dehlizin girişine gelmiş, onu ana dehlizden daha dar bulduğu için içine girmemiş, yoluna devam etmişti. Cadran dehlizinden çıkan polisler sağ kıyının lağımından gelen bir ayak sesini duyar gibi olmuşlardı. Bunlar gerçekten de Jean Valjean'ın ayak sesleriydi. Devriye mangasının komiseri fenerini kaldırmış ve manga da gürültünün geldiği yöne bakmaya başlamıştı.

Jean Valjean tasvir edilemez bir dakika yaşadı.

Ne mutlu ki o feneri alenen görse de, fener onu pek seçemiyordu. Fener ışık, Jean Valjean karanlıktı. Çok uzakta lağımın karanlıklarına karışmıştı. Duvarın kenarına büzülüp durdu.

Zaten arkasında kımıldayan şeyin ne olduğunu anlamıyordu. Uykusuzluk, açlık, yaşadığı heyecanlar onu düşler âlemine sürüklemişti. Bir alev ve bu alevin etrafında larvalar görüyor, bunun ne olduğuna bir anlam veremiyordu.

Jean Valjean durunca gürültü de kesilmişti.

Polisler dinleseler de bir şey duymuyor, baksalar da bir şey görmüyorlardı. Birbirlerine danıştılar.

O dönemde Montmartre lağımında, şiddetli sağanaklarda dolan yağmur suyu küçük bir göl oluşturduğu için sonradan yıkılan ve servis olarak adlandırılan bir kavşak vardı. Devriye bu kavşakta toplandı.

Jean Valjean bu larvaların halka oluşturduğunu gördü. Bu buldog kafaları birbirine yaklaştı ve fısıldaşmaya başladılar.

Bekçi köpeklerinin toplantısından çıkan karara göre yanılmışlardı, bir gürültü duymamışlardı, orada kimse yoktu, o tarafa gitmek zaman kaybı olacaktı, hemen Saint-Merry tarafına gitmeleri gerekiyordu, yapılacak bir iş ve peşine düşülecek bir "bousingot"[19] varsa onu mutlaka orada bulacaklardı.

Siyasi partiler ara sıra eski hakaretleri alıp yeniliklerle süslerler. 1832'de *bousingot* sözcüğü anlam bakımından

19 Aşırı ve demogojik olarak değerlendirilen düşüncelere sahip demokrasi yanlısı gençlere verilen isim. (e.n.)

artık modası geçen *jakoben* sözcüğüyle, henüz pek kullanılmaya başlanmamış olan ve daha sonraları büyük hizmetler gören *demagog* sözcüğü arasında bir yerdeydi.

Komiser sola, Seine'in yamacına doğru gidilmesi emrini verdi. Akıllarına ikiye ayrılıp iki yönü de araştırmak gelseydi Jean Valjean yakalanmış olacaktı. Çatışmaları öngören ve isyancıların kalabalık olduğunu sanan Emniyet Müdürlüğü'nün devriye mangalarına dağılmama talimatı vermiş olması muhtemeldi. Jean Valjean'ı arkasında bırakan manga ilerlemeye başladı. Jean Valjean'ın tüm bu hareketlilikten algıladığı tek şey geri dönen fenerin aydınlığının kaybolmasıydı.

Komiser gitmeden önce vicdanını rahatlatmak için karabinasını doldurup terk edilen bölmeye, Jean Valjean'a doğru ateş etti. Merminin sesi bu devasa lağımın çıkardığı bir gurultu gibi yankılandı. Jean Valjean birkaç adım ötesindeki bir su birikintisinin bir alçı tabakasıyla çalkanmasından merminin başının üzerindeki kubbeye isabet ettiğini anladı.

Uzaklaştıkça hafifleyen uygun ve ağır ayak sesleri bir süre daha ark tabanını titreştirdi. Kara suretlerden oluşan grup karanlıklara daldı, kubbede giderek azalan kırmızımtırak bir kemer oluşturduktan sonra kaybolup gitti, her yanı yeniden derin bir sessizlik ve yoğun bir karanlık kapladı ve kımıldamaya cesaret edemeyen Jean Valjean sırtını duvara yaslamış bir halde uzun süre etrafı dinledi, büyümüş gözbebekleri hayaletler mangasının gözden kayboluşunu izliyordu.

III

Takip Edilen Adam

En ciddi koşullarda bile gözetim ve denetim görevlerini hiç aksatmadan yerine getiren dönem polisine hakkını teslim etmek gerek. Bir ayaklanma ve hükümetin tehdit altında olması emniyet teşkilatı açısından eşkıyaların yularını gev-

şetmek ve halkı ihmal etmek için bir bahane olamazdı. Olağanüstü görevlerin yanında gündelik görevler de eksiksizce yerine getiriliyordu. Bir polis, başlayan ve sonu kestirilemeyen siyasi bir olayın ortasında, olası bir devrimin baskısı altında dahi kendini ayaklanma ya da barikata kaptırmaz, bir hırsızı takip etmeyi ihmal etmezdi.

6 Haziran günü öğleden sonra, Seine'in sağ kıyısının yamacında, Invalides Köprüsü'nün biraz ilerisinde buna benzer bir durum yaşanıyordu.

O yamaç günümüzde yok. Paris'in görünümü değişti.

Bu yamacın üzerinde belli mesafeyle ilerleyen iki adam birbirlerini gözlemliyor, öndeki diğerinden uzaklaşmaya, arkadaki ise ona yaklaşmaya çalışıyordu.

Bu durum uzaktan ve sessizce oynanan bir satranç oyununa benziyordu. İkisinin de acelesi yok gibiydi ve acele edip birbirlerinin adımlarını sıklaştırmaktan korkarmışçasına yavaş yürüyorlardı. Âdeta bir avcı avını ürkütmeden peşinden gidiyordu. Av kurnaz ve dikkatliydi.

Sıkıştırılan av ile sıkıştıran av köpeği arasında korunması gereken mesafeye riayet ediliyordu. Kaçmaya çalışanın kuşku uyandıran ve solgun bir yüzü vardı; onu yakalamaya çalışan ise uzun boylu, sağlam yapılı bir adamdı, başa çıkılması zor birine benziyordu.

Kendini daha güçsüz hisseden öndeki adam diğerinden derin bir öfkeyle uzaklaşmaya çalışıyor, gözlerinden kaçışın kasvetli düşmanlığı, korkunun barındırdığı tüm tehditler okunuyordu.

Issız yamaçta kimse yoktu; sağa sola bağlanmış kayıkların yanında ne bir kayıkçı ne bir hamal vardı.

Bu iki adam ancak karşı kıyıdan kolayca fark edilebilirdi ve onları bu mesafeden izleyen biri önde gidenin paçavraya dönmüş gömleğinin altında titreyen, ürkmüş, endişeli, art niyetli biri, diğerinin ise çenesine kadar düğümlediği otorite redingotuyla, klasik ve resmi biri olduğunu düşünebilirdi.

Okuyucu yakından görebilseydi, belki de bu iki adamı tanıyabilecekti.

Arkadan gelenin amacı neydi?

Muhtemelen önden gidenin üzerine onu daha sıcak tutacak elbiseler giydirmek. Devletin giydirdiği bir adam paçavralar içindeki bir adamın peşinden gidiyorsa, hedefi onu devletin giydirdiği bir adama dönüştürmektir. Tek sorun giysilerin ne renk olacağıdır. Mavi giysiler giymek insana şan katar, kırmızı giymek ise hiç hoş değildir.

Bir de ayaktakımı kırmızısı vardır.

Önden gidenin kaçmaya çalıştığı şey muhtemelen bu türden bir kırmızı kazak giymenin yaratacağı hoşnutsuzluktu.

Arkadan gelenin önden gidenin yürümesine izin vermesinin ve onu hâlâ yakalamamış olmasının nedeni hiç kuşkusuz onun birileriyle buluştuğunu görmek ve "bereketli bir avla" geri dönmekti. Böyle nazik operasyonlara "gizli takip" denir.

Redingotu çenesine kadar ilikli adamın rıhtımdan boş geçen bir arabanın sürücüsüne işaret etmesi üzerine ne yapması gerektiğini anlayan sürücünün yönünü değiştirip, yavaşça rıhtımda yürüyen iki adamı izlemeye başlaması bu olasılığı güçlendiriyordu. Önden giden ve yırtık pırtık giysileriyle şüphe uyandıran kişi bu işareti fark etmemişti.

Araba Champs-Elysées'nin ağaçlarının kenarından ilerliyor, korkuluğun üstünden elindeki kamçısıyla arabacının gövdesi görünüyordu.

Emniyet teşkilatının polislere verdiği gizli talimatlardan biri onlara "her zaman için ellerinin altında bir arabanın hazır bulunmasını" öğütler.

Her biri kusursuz manevralarla ilerleyen bu iki adam, rıhtıma inen, Passy'den gelip nehirde atlarına su içirmek isteyen arabacılara imkan tanıyan bu yamaca yaklaştı. Bu yamaç günümüzde simetri uğruna yok edilmiştir; atlar susuzluktan çatlasa da bu hali gözlere pek hoş geliyor.

Gömlekli adamın bu yamacı tırmanıp ağaçlarla kaplı Champs-Elysées'de kaçmaya çalışacağı tahmin edilebilirdi, ama buna karşılık orası polis kaynıyordu, orada peşindekinin eli daha güçlü olacaktı.

Rıhtımın bu noktası Albay Brac'ın ön cephesini Moret'den getirttiği ve I. François'nın Evi denen evden fazla uzak değildi. Orada bir karakol vardı.

Kendisini izleyen adamı büyük bir şaşkınlığa uğratarak, yamaca tırmanmadı. Rıhtım boyunca ilerlemeye devam etti.

Durumu açıkça kritikleşiyordu.

Kendini Seine'e atmaktan başka ne yapabilirdi?

Artık yamaçla ya da bir merdivenle yukarı çıkma ihtimali kalmamıştı ve Seine'in Iéna Köprüsü'ne doğru kıvrıldığı ve giderek daralan kıyı şeridinin ince bir dille sonlanarak suyun altında kaybolduğu noktaya çok yaklaşmıştı. Orada sağdan dik duvar, soldan ve karşıdan nehir, arkadan da otoriteyle kuşatılmış olacaktı.

Herhangi bir yıkıntının yarattığı altı yedi ayak yüksekliğindeki moloz yığını kıyı şeridinin sonlandığı noktayı gerçekten de görünmez kılıyordu. Ama bu adam bu moloz yığının etrafından dolanıp arkasına saklanmaktan medet mi umuyordu? Böyle bir çare pek çocuksu olurdu. Hiç kuşkusuz bunu düşünmüyordu. Hırsızların saflığı o kadar ileri gitmez.

Bu moloz yığını suyun kenarında rıhtım duvarına bir burun gibi uzanan bir yükselti oluşturuyordu.

Takip edilen adam bu tepeciğe yaklaşıp arkadan gelenin göremeyeceği şekilde arkaya dolandı.

Takip eden adam göremediği için görülemeyeceği düşüncesiyle gizlilik kurallarını bir kenara bırakıp hızla yürümeye başladı. Birkaç saniye sonra, tepeciğin arkasına dolandığında şaşkınlıktan donakaldı. İzlediği adam ortada yoktu.

Sanki yer yarılmış, içine girmişti.

Bu moloz yığınından sonra otuz adım ötede sonlanan kıyı şeridi rıhtımın duvarını döven suların altında gözden kayboluyordu.

Kaçak kendini Seine'e atmış ya da peşindeki adama fark ettirmeden yukarı tırmanmış olamazdı. Peki ama nereye kaybolmuştu?

Redingotu ilikli adam kıyı şeridini sonuna kadar yürüdü ve orada düşünceli bir ifadeyle, yumruklarını sıkarak bir süre etrafı kolaçan etti. Aniden alnına vurdu. Kıyı şeridinin bittiği ve nehrin sularının başladığı noktada büyük bir kilidi, üç kalın menteşesi olan geniş ve zemine paralel demir bir ızgarayı fark etmişti. Rıhtımın altına inmeye yarayan bir kapı işlevi gören bu ızgara hem nehre hem kıyıya açılıyor, altından akan siyah renkli su Seine'e dökülüyordu.

Paslanmış kalın çubukların altında kubbeli ve karanlık bir dehliz seçiliyordu.

Adam kollarını kavuşturup sitemkâr bir ifadeyle ızgaraya baktı.

Bu bakışı yeterli bulmayınca onu açmayı, sarsmayı denedi, ama ızgara direndi. Böyle paslanmış bir ızgaranın hiç gürültü çıkartmadan açılmış olması muhtemeldi, ama geri kapatılmıştı. Bu durum kapının az önce önünde açıldığı kişinin elinde bir kanca değil anahtar olduğunu gösteriyordu.

Izgarayı kaldırmaya çalışan adamın zihninde aniden canlanan bu düşünce ağzından şu öfkeli sözlerin dökülmesine neden oldu:

— Bu kadarı da fazla! Devletin anahtarını kullanıyor!

Ardından hemen sakinleşerek zihnindeki tüm düşünceleri âdeta ironik bir şekilde vurguladığı şu tek hece silsilesiyle dışa vurdu:

— Bak! Bak! Bak! Bak!

Bunları söyledikten sonra adamın oradan tekrar çıkmasını ya da oradan birilerinin aşağıya inmesini görme umuduyla ve bir bekçi köpeğinin sabırlı öfkesiyle moloz yığınının kenarına gizlendi.

İstikametini ona göre belirleyen araba hemen üzerindeki korkuluğun yanında durmuştu. Uzun süre bekleyeceğini tahmin eden arabacı atlarının kafasını o nemli yulaf çuvalına soktu, laf arasında söyleyelim, bazen hükümet tarafından kendi başlarına da geçirildiği için Parisliler o çuvalı iyi bilirler. Iéna Köprüsü'nden geçmekte olan birkaç kişi manzaranın bu hiç kımıldamayan iki ayrıntısını, kıyıdaki adamı ve rıhtımdaki arabayı şöyle bir görebilmek için başlarını çeviriyorlardı.

IV

O da Kendi Haçını Taşıyor

Jean Valjean yürümeye devam etti ve hiç durmadı.

Bu yürüyüş giderek daha zahmetli bir hal alıyordu. Kubbelerin yükseklikleri farklılık gösterir; insan boyuna göre örülen kubbelerin ortalama yüksekliği bir metre yetmiş santimdir. Jean Valjean Marius'ün kubbeye çarpmaması için sürekli eğilip yeniden doğrulmak, hiç durmadan eliyle duvarı yoklamak zorunda kalıyordu. Taşların nemi, ark tabanının kayganlığı ellerinin ve ayaklarının sağlam bir destek noktası bulmasına izin vermiyor, şehrin iğrenç lağımında sendeliyordu. Hava deliklerinden uzun aralıklarla ışık sızıyordu ve ışık öyle solgundu ki güneş ışığı ay ışığına benziyordu; bunun dışında her yanı karaltılı sisler, pis hava, karanlıkla kaplıydı. Jean Valjean aç ve susuzdu, daha çok susamıştı ve burası tıpkı deniz gibi içilmeyen suyla doluydu. İffetli ve kanaatkâr yaşam tarzı sayesinde yaşlansa da pek azalmayan olağanüstü gücü de yavaş yavaş tükenmeye başlıyordu. Yorulduğunu hissediyor, gücü tükendikçe taşıdığı yükün ağırlığı artıyordu. Marius belki de ölmüş, bir ceset gibi ağırlığı artmaya başlamıştı. Jean Valjean onu göğsüne baskı yapmadan, ra-

hat soluk alıp verebilmesini sağlayacak biçimde taşıyordu. Ayaklarının arasından farelerin geçtiğini hissediyordu. İçlerinden biri onu ısıracak kadar korktu. Zaman zaman lağım ağızlarının parmaklıkları arasından onu canlandıran serin bir hava geliyordu.

Sağ kıyıda kemer oluşturan lağıma vardığında saat öğleden sonra üç olmalıydı.

Lağımın böyle aniden genişlemesine şaşırdı. Kendini birdenbire iki elini yana açtığında duvarlarına dokunamadığı, başının kubbelerine değmediği bir dehlizde buldu. Gerçekten de Büyük Lağım'ın genişliği sekiz, yüksekliği yedi ayaktır.

Montmartre lağımının Büyük Lağım'la birleştiği noktaya Provence ve Abattoir sokaklarının yer altı dehlizleri eklenir, birlikte bir kavşak oluştururlar. Yeterince bilge olmayan biri bu dört yol ağzında kararsız kalırdı. Jean Valjean en geniş olana, yani sağ kıyıda kemer oluşturan dehlize girdi. Ama şimdi de sıra şu sorulara gelmişti: Aşağı mı inmeli? Yoksa yukarı mı çıkmalı? Artık durumun ciddileştiğini ve ne pahasına olursa olsun Seine'e doğru ilerlemek zorunda olduğunu düşünüp sola döndü ve aşağıya doğru yürüdü.

Yerinde bir karar vermişti. Çünkü sağ kıyıda kemer oluşturan bu lağımın ismine bakarak biri Bercy'ye diğeri Passy'ye açılan iki çıkışının olduğunu sanmak büyük bir yanılgı olurdu. Büyük Lağım –hatırlanacağı gibi– eski Menilmontant Deresi'nden başka bir şey değildi, yukarı doğru çıkıldığında, bir çıkmazda, yani Menilmontant tümseğinin dibindeki kaynağında, çıkış noktasında sonlanıyordu. Popincourt Mahallesi'nden başlayarak Paris sularını toplayan, eski Louviers Adası'nın üstünde Amelot lağımı aracılığıyla Seine'e dökülen kanalla doğrudan ilişkisi yoktu. Toplayıcı lağımı tamamlayan bu kol, Menilmontant Caddesi'nin altında, suyun üst ve alt akıntı olarak ikiye ayrıldığı noktayı işaret eden bir kazıkla lağımdan ayrılır. Eğer Jean Valjean

dehlizde yukarı doğru ilerleseydi, onca çabadan sonra, yorgunluktan tükenmiş bir halde karanlık bir duvarın önünde son nefesini verecekti. Kaybolacaktı.

Gerektiğinde geri dönüp Boucherat kavşağının altındaki dört yol ağzında duraksamamak koşuluyla Filles-du-Calvaire dehlizine girebilir, önce Saint-Louis geçidini, sonra da solda Saint-Gilles dehlizini geçebilir, ardından da Saint-Sébastien geçidine girmeden Amelot lağımına ulaşabilirdi ve orada Bastille'in altında F harfi şeklindeki dolambaçta yolunu şaşırmazsa, Arsenal yakınından Seine'e çıkabilirdi. Ama bunun olabilmesi için yer altı şebekesinin tüm dallanmalarını ve çıkmazlarını, lağımın devasa mercan kayasını iyi tanımak gerekiyordu. Oysa ısrarla altını çizdiğimiz gibi, bu ürkütücü çirkef kuyusu hakkında hiçbir şey bilmiyordu ve ona neyin içinde olduğu sorulsa yanıtı *gecenin içinde* olacaktı.

İçgüdülerinin yardımıyla aşağı doğru yürümesi kurtuluşunu güvence altına alıyordu.

Laffitte ve Saint-Georges caddelerinin altında pençe pençe dallara ayrılan iki dehlizi ve Antin şosesinin çatallı uzun geçidini sağına aldı.

Madeleine'in bir kolu gibi görünen bir suyun biraz ötesinde mola verdi. Çok yorulmuştu. Anjou Caddesi'nin ızgarası olması muhtemel geniş bir açıklıktan canlı bir ışık sızıyordu. Jean Valjean bir ağabeyin yaralı kardeşine göstereceği özenle Marius'ü bir taşın üzerine bıraktı. Marius'ün kanlı yüzü ızgaradan sızan beyaz ışığın altında sanki bir mezarın dibindeymiş gibi görünüyordu. Gözleri kapalıydı, saçları tıpkı kırmızı renkli boyada kurutulmuş fırçalar gibi şakaklarına yapışmıştı, elleri ölmüş gibi yana sarkmıştı, bedeni buz gibiydi, dudaklarının kenarındaki kan pıhtılaşmıştı. Bir kan pıhtısı fularının düğümünde toplanmıştı; gömleği yaralarının içine giriyor, ceketinin kumaşı açık yaralarına sürtünüyordu. Gömleği yırtan Jean Valjean yaraları elinden

geldiğince sararak kanamaları durdurdu; ardından yarı aydınlıkta hâlâ baygın yatan, âdeta soluk almayan Marius'ün üzerine eğilip ona büyük bir kinle baktı.

Marius'ün ceketini düzeltirken ceplerinde dün alıp yemeyi unuttuğu ekmeği ve cüzdanını buldu. Ekmeği yerken cüzdanı açtı. Bir kâğıtta hatırlanacağı gibi Marius'ün yazdığı şu satırlar vardı:

"Adım Marius Pontmercy. Cesedimi Filles-du-Calvaire Sokağı 6 Numara, Marais'de ikamet eden dedem M. Gillenormand'a götürün."

Izgaranın ışığında bu satırları okuyan Jean Valjean düşüncelere dalarak alçak sesle: "Filles-du-Calvaire Sokağı, 6 numara, M. Gillenormand," diye tekrarladı. Cüzdanı Marius'ün cebine koydu. Ekmeği yedi, gücü yerine geldi; Marius'ü sırtına alırken başını özenle sağ omzuna gelecek şekilde yerleştirdikten sonra lağımdan aşağı inmeye başladı.

Ménilmontant vadisinin eğri hattına yönelen Büyük Lağım'ın uzunluğu yaklaşık iki fersahtı ve büyük bir bölümü taşla döşenmişti.

Jean Valjean'ın yer altındaki yürüyüşünü okuyucu için aydınlatmakta kullandığımız Paris sokak isimleri meşalesi Jean Valjean'ın elinde yoktu. Şehrin hangi bölümünde olduğunu, ne kadar yol kat ettiğini bilmiyordu. Sadece, ara sıra rastladığı ızgaralardan sızan ışık huzmelerinin solgunlaşması kaldırımlardan çekilen güneşin kısa süre sonra batacağına işaret ediyordu ve tepesindeki araba sesleri giderek azalmış, sonra da tamamen kesilmişti, bundan da Paris'in merkezinde olmadığı ve dış bulvarların ya da rıhtımın sonuna yakın bir yerde bulunduğu sonucuna varıyordu. Evlerin ve sokakların azaldığı yerde ızgaraların sayısı da azalır. Etrafındaki karanlık iyice yoğunlaştı. Jean Valjean el yordamıyla ilerlemeye devam etti.

Bu karanlık aniden ürkütücü hale gelmişti.

V

Kadınlar Gibi Kumda da Aldatıcı Bir İncelik Vardır

Suya daldığını ve ayaklarının altında taş değil balçık olduğunu hissetti.

Bretagne'ın ya da İskoçya'nın bazı kıyılarında, sular çekildiğinde kıyıdan uzak bir kumsalda yürüyen biri ya da bir balıkçı aniden birkaç dakikadır yürümekte zorlandığını fark eder. Ayaklarının altındaki kumsal zift gibidir, tabanı yere yapışır, bu artık kum değil öksedir. Kumsal kupkurudur, ama atılan her adımın ardından ayak izinin içi su dolar. Zaten görüntüde hiçbir değişiklik yoktur; devasa kumsal bir bütün olarak sakindir, kumun görünümü aynıdır, zeminin sağlam olup olmadığını belli eden hiçbir şey yoktur; deniz bitlerinin küçük, neşeli bulutu yolcunun ayaklarının dibinde gürültüyle sıçramaya devam eder. Adam kıyıya yaklaşmak için yoluna devam eder. Endişeli değildir. Endişelenecek ne vardır ki? Ancak attığı her adımda ayaklarının ağırlaştığını hisseder. Aniden birkaç santim toprağa gömülür. Hiç kuşkusuz tekin bir yolda değildir, yönünü değiştirmek için durur. Aniden ayaklarına bakar. Ayakları kumun altında kaybolmuştur. Ayaklarını kumdan çekip geri dönmek ister. Arkasını döndüğünde, daha derine batar. Kum ayak bileklerine ulaşmıştır, kendini çekip sola doğru atılır, kum baldırlarına kadar çıkmıştır, sola doğru hamle yapar, kum dizlerindedir. O zaman büyük bir dehşetle bataklığı andıran bir kumsalda olduğunu ve altında insanın yürüyemeyeceği, balığın yüzemeyeceği korkunç bir zemin bulunduğunu anlar. Yükü varsa yere atar, batmak üzere olan bir gemi gibi safrasını hafifletir; ama artık zamanı kalmamıştır, kum çoktan dizlerinin üzerine çıkmıştır.

Yardım ister, şapkasını ya da mendilini sallar, kum gitgide yükselmektedir; kumsal ıssız, sağlam zemin çok uzak-

taysa, bu kumsalın adı kötüye çıkmışsa, yakınlarda kendini kurtaracak bir kahraman yoksa işi bitmiş, kuma gömülmeye mahkûm olmuş demektir. Saatler süren, bitmek bilmeyen, insanı ayakta, özgür ve sağlıklıyken yakalayan, yaptığı her hamlede, attığı her çığlıkta, direnişi cezalandırmak istermişçesine daha derinlere çeken, ona ufka, ağaçlara, yeşil çayırlara, ovadaki köylerden yükselen dumanlara, gemilerin yelkenlerine, uçan ve ötüşen kuşlara, güneşe, gökyüzüne bakacak zamanı bırakarak yavaş yavaş yerin dibine çeken bu kaçınılmaz gömülmeyi geciktirmek ya da hızlandırmak mümkün değildir. Böyle bir yutulma, bataklığa dönüşen ve toprağın derinlerinden bir canlıya doğru yükselen bir mezara girmek demektir. Her bir dakika acımasız birer mezar kazıcıdır. Sefil oturmaya, yatmaya, tırmanmaya çalışır; yaptığı tüm hareketler onu dibe çeker; doğrulur, gömülür; boğulduğunu hisseder; inler, bulutlara bağırır, yakarır, kollarını büker, umutsuzluğa kapılır. İşte karnına kadar kuma batmıştır; kum göğsüne ulaştığında artık bir büstten ibarettir. Ellerini kaldırır, öfkeyle haykırır, tırnaklarını kumsala saplar. Bu küle tutunmak ister, bu yumuşak kılıftan kurtulmak için dirseklerinden destek almak ister, çılgınca ağlar. Kum yükselip omuzlarına, boynuna ulaşır; artık sadece yüzü görülür. Bağırdıkça ağzına kum dolar; sessizliğe gömülür. Kum hâlâ açık gözlerini gece karanlığıyla doldurur. Sonra alın kaybolur, bir tutam saç kumun üzerinde titreşir; bir el çıkar, kumsalın yüzeyinde bir delik açar, kımıldar, sarsılır ve yok olur. İnsan içler acısı bir şekilde silinip gider.

Bazen bir süvari atıyla, bazen bir sürücü arabasıyla kumun altına gömülür. Bu, suya gömülmekten farklıdır. İnsanı boğan bu kez topraktır. Altına okyanusun sızdığı zemin tuzağa dönüşür. Bir ova gibi görünür, ama bir dalga gibi yarılır. Uçurumda böyle hainlikler vardır.

Herhangi bir kumsalda meydana gelebilecek böyle ürpertici bir ölüm, otuz yıl önceki Paris lağımında da olasıydı.

1833'te başlatılan çalışmalardan önce Paris'in yer altı şebekesi ani göçüklere maruz kalırdı.

Alt katmanlardaki fazla yumuşak toprak yığınlarına su sızıyordu; ark tabanı ister eski lağımlardaki gibi taştan, ister yeni lağımlardaki gibi beton üstüne sulu kireç dökülerek yapılmış olsun, destek noktası olmadığından eğilip bükülüyordu. Zemindeki bu tür eğilip bükülmeler bir yarık, bir çöküntü anlamına gelir. Ark tabanında belli bir uzunlukta bir yarık oluşurdu. Bu yarığa, yani çamurun içindeki boşlukların yarattığı açıklıklara bilimsel dilde *çöküntü* denir. *Çöküntü* nedir? Deniz kenarında bulunan, bataklığı andıran kumulların yer altındaki halidir, bir lağımda karşımıza çıkan Saint-Michel kumsalıdır. Aşırı nemlenen toprak kaynaşma halindedir; tüm molekülleri akışkan bir ortamda asılı durmaktadır; bu, ne su ne de topraktır. Bazen çok derindir. Hiçbir şey böyle bir toprak yığınıyla karşılaşmak kadar tehlikeli olamaz. Su ağır basarsa ölüm çabuk gelir, çünkü boğulma vardır; toprak ağır basarsa ölüm yavaş gelir, zira gömülme vardır.

Böyle bir ölümü tahayyül edebiliyor musunuz? Bir kıyıda kuma gömülmek dehşet vericiyse, çirkef kuyusunda boğulmayı nasıl nitelendirebiliriz? Açık havada, aydınlığın ortasında, engin ufkun, gürültülerin, yaşam yağdıran o özgür bulutların, uzaklarda beliren kayıkların, her türden umudun, birilerinin yakınlardan geçme olasılığının, son ana kadar yardım gelmesi ihtimalinin hâkim olduğu bir ortam yerine körlük, sağırlık, siyah bir kubbe, hazır bir mezar, çamurdan tabut kapağının altında ölüm! Çirkefin içinde insan soluk alamadıkça balçığın içinde giderek açılan pençesiyle boğazınıza sarılan taştan bir kutunun içinde boğulmak; iniltilere karışan pis kokular; kumsal yerine çamur, kasırga yerine kükürtlü hidrojen, okyanus yerine lağım! Ve her şeyden habersiz, o devasa şehrin altında çığlık atmak, dişlerinizi gıcırdatmak, eğilip bükülmek, çırpınmak, can çekişmek!

Bu yolla ölmek tasvir edilemeyecek kadar korkunçtur! Ölüm bazen vahşetini korkunç bir saygınlıkla telafi edebilir. İnsan bir odun yığının üzerinde, batan bir gemide yücelebilir; alevlerin ve dalgaların ortasında cesurca bir tavır sergilemek mümkündür; insan orada yok olurken dönüşebilir. Ama burada böyle bir ihtimal hiç yoktur. Ölüm pisliktir. Orada son nefesini vermek aşağılayıcıdır. Dalganan hayallerin son görüntüleri iğrençtir. Her şey sıradan, çirkin ve alçaktır. Clarence gibi bir şarap fıçısının içinde ölmek hoş görülebilir; ama Escoubleau gibi bir çirkef çukurunda ölmek korkunçtur. Orada bata çıka can çekişerek çırpınmak iğrençtir. Bu çöküntünün cehenneme benzer karanlıkları, çirkef kuyusuna benzer balçıkları vardır ve orada ölmek üzere olan hayalete mi yoksa kurbağaya mı dönüşeceğini bilemez.

Başka her yerde mezar kasvetlidir; burada ise şekilsizdir.

Çöküntü derinlikleri, uzunlukları, yoğunlukları yer altındaki toprağın kalitesine göre değişiyordu. Bir çöküntünün derinliği bazen üç dört ayağı, bazen sekiz on ayağı buluyor, bazen de dipsiz bir uçuruma benziyordu. Balçık burada katı, şurada sıvı haldeydi. Lunière çöküntüsünde insanın ölmesi bir gün sürebilir, oysa Phélippeaux çirkef kuyusunda balçıklar onu beş dakikada yutar. Balçık yoğunluğun az ya da çok olmasına bağlı olarak etkisini gösterir. Bir yetişkinin ölüp gittiği yerde bir çocuk kurtulabilir. Sağ kalmanın ilk yolu tüm yüklerden kurtulmaktır. Altındaki zeminin kaydığını hisseden lağımcının ilk işi çantasını, küfesini, kovasını atmaktır. Çöküntü oluşmasının toprağın yumuşaklığı, insanın erişemeyeceği bir derinlikteki toprak kaymaları, yazın şiddetli sağanakları, kışın dinmek bilmeyen su baskınları, uzun süren ahmakıslatanlar gibi çeşitli nedenleri vardı. Bazen kumlu ya da marnlı bir zeminin üzerine inşa edilmiş evler yer altı galerilerinin kubbelerini zorlar, çarpıklaşmalarına neden olurdu ya da ark tabanı bu ezici basıncın altında çatlar ve yarılırdı. Panthéon'un ağırlığı, yüzyıl önce Sainte-Geneviève

Dağı'ndaki mağaraların bir bölümünün kapanmasına neden olmuştu. Lağımın evlerin basıncıyla çökmesi, bazı koşullarda yukarıya kaldırım taşları arasında testere gibi aralık oluşması şeklinde yansıyordu; bu yarık çatlayan kubbenin uzunluğu boyunca yılankavi bir hat çizerek sokağa yayılıyor, hastalığın belirtileri alenen görüldüğünden tedavisi çabuk oluyordu. Sıklıkla da aşağıdaki yıkım yukarıya hiçbir şekilde yansımıyordu; bu durumda lağımcıların işleri çok zordu. Çökmüş lağıma tedbirsizce girmeye kalkarlarsa işleri bitikti. Eski kayıtlarda bu yüzden toprağa gömülen birkaç lağımcının adı geçer. Onlardan biri de Carême-Prenant Sokağı'nın altındaki çirkef kuyusundaki çöküntüye gömülen Blaise Poutrain'dir; bu Blaise Poutrain 1785'te kullanıma kapatılıp boşaltılan Innocents Mezarlığı'nın son mezar kazıcısı Nicolas Poutrain'in ağabeyiydi.

Benzer bir olay ipek çoraplar ve kemanlarla saldırıya geçilen Lérida kuşatmasının kahramanlarından biri olan yukarıda sözünü ettiğimiz genç ve yakışıklı Vikont Escoubleau'nun başına da gelmişti. Bir gece kuzini Sourdis düşesinin evinde basılan D'Escoubleau dükten kaçmak için Beautreillis lağımının çukuruna sığınmıştı. Madam Sourdis bu ölüm kendisine anlatıldığında küçük şişesini istemiş, ağlamamak için amonyak koklamıştı. Çirkef kuyusu böyle durumlarda hiç umursamadığı aşkı söndürür. Hero, Leandros'un cesedini yıkamayı reddeder. Thisbe, Pyramos'un yanında burnunu tıkayıp "Püf!" der.

VI

Çöküntü

Jean Valjean'ın önünde bir çöküntü vardı.

Bu tür çökmeler, altındaki aşırı akışkan toprak su tahliyesi çalışmalarına ve yer altı yapılarının korunmasına hiç

de elverişli olmadığı için Champs-Elysées lağımında çok sık rastlanırdı. Bu akışkanlık, beton bloklarla güçlendirilince sağlamlaşmış Saint-Georges Mahallesi zeminindeki kumların dayanıksızlığını da, altına lağım açılırken dökme demirden bir boruyu gerektirecek kadar yumuşak Martyrs Mahallesi zemininin kıvamını da geride bırakırdı. 1836'da şu an Jean Valjean'ın içinde bulunduğu eski taştan lağımın Saint-Honoré Caddesi altında kalan kısmı yeniden inşa edilmek üzere yıkıldığında, Champs-Elysées'den Seine'e kadar uzanan bölgenin altında yer alan kumdan zemin hareket etmiş, –Seine Nehri kıyısının, özellikle konakları ve arabaları olan sakinlerinin şikâyetlerine rağmen– inşaatın yaklaşık altı ay sürmesine neden olmuştu. Çalışmalar sadece sağlıksız değil, oldukça tehlikeli koşullarda yürütülmüştü. Yine de bu süreç boyunca dört buçuk ay yağmur yağdığını ve Seine'in üç kere yükseldiğini belirtmemiz gerekir.

Jean Valjean'ın karşısına çıkan çöküntü dünkü sağanak yağmur sırasında oluşmuştu. Alttaki kumların yeterince desteklemediği ark tabanının taşları göçünce yerlerine yağmur suyu dolmuş, suyun sızmasını zeminin çökmesi izlemişti. Yarılan ark tabanı balçığın içine çökmüştü. Uzunluğunun ne kadar olduğunu söylemek mümkün değildi. Karanlık orada başka her yerde olduğundan daha yoğundu. Gece mahzeninin içinde çamurdan bir delikti.

Altındaki zeminin kaybolmaya başladığını hisseden Jean Valjean bu balçığın içine girdi. Yüzeyde su, dipte çamur vardı. Geri dönmesi imkânsız olduğu için burayı geçmesi gerekiyordu. Marius son nefesini vermek üzereydi, Jean Valjean'ın gücü tükenmişti. Başka nereye gidebilirdi? Bu yüzden ilerledi. Zaten balçık çukuru ilk adımlarda pek de derin gelmemişti. Ama ilerledikçe ayakları dibe gömülüyordu. Birazdan balçık baldırlarına, su da dizlerinin üstüne kadar ulaştı. Marius'ü kollarıyla havaya kaldırıp elinden geldiğince sudan uzak tutarak yürüyordu. Şimdi balçık kalçalarına, su beline geliyordu. Artık geri dönemezdi. Giderek dibe ba-

tıyordu. Bir kişinin ağırlığı için bile yeterince yoğun olan bu balçık iki kişinin ağırlığını taşıyamıyordu. Marius ve Jean Valjean tek başlarına olsalardı, bu çukurdan kurtulmaları mümkündü. Jean Valjean belki de artık bir cesede dönüşmüş olan bu bedeni taşıyarak ilerlemeye devam etti.

Su koltukaltlarına geliyor, işinin bittiğini hissediyor, içinde bulunduğu çukurda güçlükle hareket edebiliyordu. Balçığın yoğunluğu hem destek hem engel oluyordu. Marius'ü inanılmaz bir güç harcayarak hâlâ yukarıda tutan Jean Valjean ilerledikçe dibe gömülüyordu. Sadece başı suyun üzerindeydi. Tufanla ilgili eski resimlerde çocuğunu böyle taşıyan bir anne vardır.

Daha dibe daldığında, sudan kurtulmak ve nefes alabilmek için başını geri attı; onu bu karanlıkta görenler karanlık sularda çalkanan bir maske sanabilirlerdi; üzerinde Marius'ün sarkan başını ve solgun yüzünü belli belirsiz görebiliyordu; umutsuz bir çabayla öne doğru attığı ayağı sert bir şeye, bir dayanak noktasına çarptı. Tam zamanıydı.

Doğrulup toparlandı ve ayaklarını çılgınca bu destek noktasının üzerine yerleştirdi. Bu taş ona hayata çıkan merdivenin ilk basamağı gibi göründü.

Ölmek üzereyken balçığın içinde rastladığı bu destek noktası ark tabanının suyun altında göçmeden tek parçalık bir tahta gibi eğrilmiş olan diğer yamacının başlangıcıydı. Sağlam döşenen taşlar kubbe oluşturdukları için dayanıklıdırlar. Ark tabanının suyun altında kalsa da sağlam duran bu bölümü dikçe bir yokuştu ve bu yokuşa ulaşmak kurtuluş anlamına geliyordu. Bu eğik düzlemin üzerine çıkan Jean Valjean çöküntünün diğer yanına ulaştı. Sudan çıkarken ayağının bir taşa çarpmasıyla dizlerinin üzerine düştü. Bunun yerinde olduğuna karar verip bir süre öylece kaldı, ruhu Tanrı'ya yönelttiği bilinmez sözlere dalmıştı.

Buz kesmiş, taşıdığı can çekişen bedenin altında iki büklüm olmuş bir halde titreyerek, her yanından balçıklar süzülerek ayağa kalktığında ruhunu garip bir aydınlık kapladı.

VII

Bazen Karaya Çıkıldığı Sanılırken Karaya Oturulur

Bir kez daha yola koyuldu.

Zaten hayatını değilse de gücünü çöküntüde bırakmış gibi görünüyordu. Bu aşırı çaba onu tüketmişti. Yorgunluğu öyle artmıştı ki üç dört adımda bir duvara yaslanıp soluklanması gerekiyordu. Bir keresinde Marius'ün pozisyonunu değiştirmek için bir kenar taşının üzerine oturmak zorunda kaldığında artık daha ileri gidemeyeceğini düşündü. Ama gücü tükense de kararlılığı hâlâ oradaydı. Ayağa kalktı.

Acele ederek, umutsuzca, başını hiç kaldırmadan, âdeta soluk bile almadan yüz adım kadar yürüdükten sonra aniden bir duvara çarptı. Lağımın dönemecine gelmişti. Gözlerini kaldırdığında önünde, yer altı şebekesinin sonunda, uzakta, çok uzakta bir ışık fark etti. Bu kez bu ürkütücü bir ışık değildi; iyi ve beyaz bir ışıktı. Bu gün ışığıydı.

Jean Valjean çıkış noktasını görüyordu.

Alevlerin ortasındaki lanetlenmiş bir ruh aniden cehennemin çıkışını görse Jean Valjean'la aynı duyguları hisseder, kendinden geçerek yanmış kanatlarıyla o ışıklı kapıya uçardı. Artık yorgunluğunu ve Marius'ün ağırlığını unutan, baldırlarının çelikleştiğini hisseden Jean Valjean yürümekten vazgeçip koşmaya başladı. Yaklaştıkça çıkışı daha da net seçebiliyordu. Bu, giderek alçalan kubbeden daha kısa ve kubbe alçaldıkça daralan geçitten daha dar bir köprü kemeriydi. Tünel içeride cezaevi kapılarını taklit eden, cezaevleri için mantıklı, ama bir lağım için gereksiz olan, sonraları düzeltilen kusurlu bir daralmayla, bir huniyle sona eriyordu.

Jean Valjean çıkışa ulaştığında durdu.

Köprü kemeri görünüşe bakılırsa nadiren açılıp kapandığı için menteşeleri paslanmış ve taş kasası kızıl pasla kaplandığından devasa bir tuğlayı andıran kalın bir kilit vurulmuş-

sağlam bir parmaklıkla kapatılmıştı. Anahtar deliği ve kilit köprüsüne iyice gömülmüş kilit dili görülebiliyordu. Anahtar belli ki iki kere çevrilmişti. Bu kilit, eski Paris'te sıkça karşılaşılan cezaevi kilitlerindendi.

Parmaklığın ötesinde açık hava, nehir, gün ışığı, çok dar olsa da geçmeye yetecek bir kıyı şeridi vardı. Uzak rıhtımlar, insanın kolayca girip saklanabileceği o Paris uçurumu, geniş bir ufuk, özgürlük vardı: Sağda, nehrin akışı yönündeki Iéna Köprüsü ve solda Invalides Köprüsü seçiliyordu; burası geceyi bekleyip kaçmak için çok uygun görünüyordu. Gros-Caillou'nun karşısındaki bu kıyı şeridi Paris'in en ıssız noktalarından biriydi. Parmaklıkların arasından sinekler girip çıkıyordu.

Saat akşam sekiz buçuk olmalıydı. Hava kararıyordu.

Marius'ü ark tabanında kuru bir duvarın dibine bırakan Jean Valjean parmaklığa doğru yürüyüp parmaklarını demir çubuklara geçirdi; şiddetli sarssa da parmaklık hiç sarsılmadı, yerinden bile kımıldamadı. Jean Valjean en çürüğünü bulup ızgarayı kaldırmak için bir kaldıraç olarak kullanmak ya da kilidi kırmak umuduyla demir çubukları tek tek yokladı. Demir çubuklardan hiçbiri kımıldamadı. Bir kaplanın dişleri bile bunlardan daha sağlam olamazdı. Kaldıraç yoktu; herhangi bir basınç uygulamak mümkün değildi. Engel aşılmaz gibi görünüyordu. Izgarayı yerinden oynatmak imkânsızdı.

Demek burada ölmesi gerekiyordu? Ne yapmalıydı? Geri dönecek, geldiği o korkunç güzergâhı bir kez daha kat edecek gücü kalmamıştı. Zaten bir mucize eseri kurtuldukları o balçık çukurunu bir kez daha nasıl aşacaktı? Ve balçık çukurundan sonra ellerinden ikinci kez kurtulamayacağı polisler devriye gezmiyor muydu? Üstelik nereye gidecek, hangi yöne sapacaktı? Yokuşu çıkarak çıkışa ulaşamazdı. Başka bir çıkışa ulaşsa bile onu da bir ızgarayla ya da lağım kapağıyla kapatılmış bulacaktı. Kuşkusuz bütün çıkışlar böyle

kapatılmıştı. Bu ızgara tesadüfen yerinden oynatılmıştı ama diğer tüm lağım ağızlarının kapalı olduğu kesindi. Her şey bitmiş, Jean Valjean'ın tüm çabaları boşa gitmişti. Tükenmişlik hissine başarısızlık hissi eşlik ediyordu.

İkisi de ölümün kasvetli ve devasa ağına yakalanmıştı ve Jean Valjean karanlıklarda titreşen o siyah ağların üzerinde korkunç bir örümceğin dolaştığını hissediyordu.

Sırtını ızgaraya dönüp hiç kımıldamadan yatan Marius'ün yanına yığıldı ve başını dizlerinin arasına aldı. Çıkış yoktu. Bu endişenin son damlasıydı.

Bu derin çöküntü anında kimi düşünüyordu? Ne kendini, ne Marius'ü. Sadece Cosette'i düşünüyordu.

VIII

Yırtık Giysinin Kenarı

Bu büyük yok oluşun ortasında bir el omzuna dokundu ve alçak bir ses ona:

— Yarı yarıya kırışalım, dedi.

Bu karanlıkta biri mi vardı? Hiçbir şey bir düşe umutsuzluk kadar benzemez. Jean Valjean düş gördüğünü sandı. Bu mümkün müydü? Kafasını kaldırdı.

Karşısında biri duruyordu.

Adamın üzerinde gömlek vardı; ayakları çıplaktı; sol elinde tuttuğu ayakkabılarını hiç kuşkusuz Jean Valjean'a sessizce yaklaşabilmek için çıkarmıştı.

Jean Valjean bir an bile tereddüt etmedi. Karşılaşma ne kadar beklenmedik de olsa, bu adamı tanıyordu. Bu Thénardier'den başkası değildi.

Âdeta irkilerek kendine gelmiş olsa da hiç beklenmedik hamleleri savuşturmaya alışık olan Jean Valjean zihnini hemen topladı. Zaten durum daha da kötüye gidemezdi, yıkım

belli bir noktaya ulaştıktan sonra daha da büyüyemezdi ve Thénardier bile bu geceye daha fazla karanlık katamazdı.

Bir süre sessizlik oldu.

Sağ elini alnına siper eden Thénardier gözlerini kırpıştırarak kaşlarını çattı, karşısındakinin kim olduğunu çıkarmaya çalışan bir adamın öngörülü dikkatiyle dudaklarını büzdü. Ama onu tanıyamadı. Jean Valjean belirttiğimiz gibi sırtını gün ışığına dönmüştü ve balçık, kan içindeydi, haliyle gün ortasında bile tanınamayacak haldeydi. Oysa dehlizin ızgaranın ışığıyla aydınlanan ve kesin bir görüş sağlayan loşluğu sayesinde –o cıvıl cıvıl bayağı ifadeyle– Jean Valjean'ın gözü Thénardier'yi bir yerden ısırıyordu. Koşulların böyle eşitsiz olması iki adam arasındaki gizemli düelloda Jean Valjean'a içini rahatlatmaya yetecek bazı üstünlükler sağlıyordu. Yüzü tanınmaz haldeki Jean Valjean maskesi düşmüş Thénardier ile kapışacaktı. Jean Valjean Thénardier'nin kendisini tanımadığını hemen anladı. Sessizliği ilk bozan Thénardier oldu.

— Buradan nasıl çıkacaksın?

Jean Valjean cevap vermedi.

Thénardier devam etti:

— Izgarayı kancayla açmak mümkün değil. Yine de buradan çıkman lazım.

— Bu doğru, dedi Jean Valjean.

— Tamam o zaman, yarı yarıya kırışırız.

— Ne demek istiyorsun?

— Adamı öldürdün, tamam. Bende de anahtar var.

Parmağıyla Marius'ü işaret eden Thénardier devam etti:

— Seni tanımıyorum, ama yardım etmek istiyorum. Bizdensin belli ki.

Jean Valjean Thénardier'nin kendisini bir katil sandığını anlamaya başlıyordu.

— Dinle dostum, dedi Thénardier. Bu adamı öldürdükten sonra ceplerini karıştırdın. Yarısını bana ver. Ben de sana ızgarayı açayım.

Ve delik deşik gömleğinin altından büyük bir anahtar çıkarıp ekledi:

— Özgürlüğün anahtarının nasıl bir şey olduğunu görmek ister misin?

Jean Valjean gördüğü şeyin gerçekliğinden şüphe edecek kadar şaşırmış, –yaşlı Corneille'in deyişiyle– "kalakalmıştı." Kader ürkütücü yüzünü gösteriyor, iyilik meleği yerden Thénardier kılığında yükseliyordu.

Elini gömleğinin altındaki gizli geniş cebe sokan Thénardier bir ip çıkarıp Jean Valjean'a uzattı.

— Al, dedi, sana ip de veriyorum.

— İpi ne yapacağım?

— Sana taş da gerekiyor, ama dışarıdaki moloz yığınından alırsın.

— Taşı ne yapacağım?

— Ahmak, bu leşi nehre atman için bir ip ve taş gerekiyor, yoksa yüzeyde kalır.

Jean Valjean ipi aldı. Herkesin bir şeyleri gayriihtiyari bir şekilde kabullendiği anlar vardır.

Thénardier aniden aklına bir şey gelmiş gibi parmaklarını şıklattı.

— Ah dostum, o balçık çukurundan çıkmayı nasıl başardın? Ben oraya dalmayı göze alamadım. Püf! Hiç de iyi kokmuyorsun.

Bir sessizlikten sonra devam etti:

— Sana sorular soruyorum, ama cevap vermemekte haklısın. Sorgu hâkiminin önünde geçireceğin o berbat on beş dakika için güzel bir hazırlık. Hiç konuşmadığın sürece fazla konuşma riski de ortadan kalkmış olur. Olsun, ama yüzünü görmediğim ve ismini bilmediğim için kim olduğunu ve ne istediğini bilmediğimi sanıyorsan yanılıyorsun. Her şey ortada. Bu mösyönün canını yakmışsın; şimdi onu bir yere tıkıştırman gerekecek. Sana alçaklıkların sırdaşı nehir lazım. Seni bu sıkıntıdan kurtaracağım. Zor durumdaki iyi insanlara yardım etmek hoşuma gider.

Jean Valjean'ın suskun kalmasını onaylarmış gibi yaparken onu konuşturmaya çalıştığı ortadaydı. Yüzünü yandan görebilmek için omzunu itti ve sesini fazla yükseltmeden:

— Vay canına, şu balçık çukuru şimdi aklıma geldi, sen tam bir hayvansın. Neden herifi orada bırakmadın?

Jean Valjean sessizliğini bozmadı.

Thénardier ağırbaşlı bir adamın kendine güvenen ifadesini tamamlamak için paçavradan fularını boğazına kadar çekti.

— Aslında belki de akıllıca davrandın. Yarın deliği açmaya gelen işçiler orada unutulmuş cesedi bulacaklardı ve polis izini adım adım takip ederek sana ulaşacaktı. Lağıma biri girmiş! Kim? Dışarı nereden çıkmış? Çıkarken gören olmuş mu? Polisin kafası çalışır. Hain lağım sizi ihbar eder. Burada bir cesede rastlanması dikkat çeker, nehir varken çok az kişi işini burada görür. Nehir gerçek bir mezardır. Öldürülen kişi bir ay sonra Saint-Cloud ağlarına takılır. Ama kimse umursamaz. Bir leştir, hepsi bu! Bu adamı kim öldürdü? Paris. Adaletin bundan haberi olmaz. İyi yapmışsın.

Thénardier konuştukça Jean Valjean suskunlaşıyordu. Thénardier yeniden omzunu sarstı.

— Şimdi işimizi halledelim. Parayı bölüşelim. Anahtarımı gördün, sen de bana parayı göster.

Thénarider'nin sert, vahşi, alçak, tehdit eder gibi bir hali vardı, yine de dostane davranıyordu.

Garip bir şeyler dönüyordu; Thénardier'nin davranışları doğal değildi; sıkıntılı görünüyordu; gizemli bir tavır takınmasa da alçak sesle konuşuyor, ara sıra parmağına dudağına götürüp: "Şişşşt!" diyordu. Bunun nedenini tahmin etmek güçtü. Etrafta onlardan başka kimse yoktu. Jean Valjean yakınlarda bir yerlerde birkaç eşkıyanın daha saklanmış olduğunu ve Thénardier'nin ganimeti onlarla paylaşmak istemediğini düşündü.

Thénardier devam etti:

— Hadi bu işi bitirelim. Bu leşin cebinde ne kadar vardı?

Jean Valjean ceplerini karıştırdı. Hatırlanacağı gibi üzerinde her zaman para taşırdı. Mahkûm olduğu kaçak yaşamı bunu bir yasa haline getirmişti. Yine de bu kez yanında fazla para yoktu. Dün gece ulusal muhafız üniformasını giyerken kasvetli düşüncelere daldığı için cüzdanını yanına almayı unutmuştu. Balçıkla kaplı yeleğinin cebini ters çevirdiğinde bir altın louis, iki beş franklık ve beş altı santim ark tabanının üzerine düştü.

Thénardier dudağını anlamlı bir şekilde büktü:

— Onu çok ucuza öldürmüşsün.

Tüm içtenliğiyle Jean Valjean'ın ve Marius'ün ceplerini yokladı. Sırtının özellikle gün ışığına dönük durmasına dikkat eden Jean Valjean hiç sesini çıkarmadı. Marius'ün üzerini araştıran Thénardier bir hokkabazın el çabukluğuyla Jean Valjean'a hiç fark ettirmeden delikanlının ceketinden kopardığı bir kumaş parçasını gömleğinin altına sakladı. Muhtemelen bu kumaş parçasının daha sonra katilin ve kurbanın kim olduğunu anlamasına yarayacağını düşünüyordu. Toplam ganimeti otuz franktı.

— Olacağı buydu, ikisini toplasan bir adam etmez, demek bütün paranız bu.

Ve *yarı yarıya kırışalım* sözlerini unutarak bütün parayı aldı.

Bozuk paraları alıp almama konusunda biraz düşündükten sonra homurdanarak hepsini cebine doldurdu.

— Boş ver! Ama bu üç frank için insan öldürmek demek.

Ardından gömleğinin altındaki anahtarı yeniden çıkardı.

— Dostum, şimdi dışarı çıkman gerek. Burası panayır gibidir, ödeme çıkarken yapılır. Paranı ödedin, şimdi dışarı çık.

Ve gülmeye başladı.

Bu anahtarla tanımadığı birine ya da kendisinden başka birinin bu parmaklılardan çıkmasına yardım ederken, tamamen iyi niyetle ve hiçbir çıkar gütmeden bir katili kurtarmak mı istiyordu? Bu konuda tereddütlerimiz var.

Jean Valjean'ın Marius'ü omuzlarına almasına yardım ettikten sonra, ona kendisini izlemesini işaret edip parmak ucunda ızgaraya doğru yürüdü, dışarı baktı, parmağını dudağına götürdü ve birkaç saniye hiç kımıldamadı; etrafı kolaçan ettikten sonra anahtarı deliğine soktu: Kilit dilinin dönmesiyle ızgara açıldı. Ne bir gıcırtı ne bir takırtı duyulmuş, her şey sessizce hallolmuştu. Özenle yağlanmış bu ızgara ve menteşelerin sanıldığından daha fazla kullanıldığı belliydi. Bu iç karartıcı sessizlikte, işlerini gece halleden adamların kaçamak giriş çıkışları, suçun temkinli adımları hissediliyordu. Lağımın bilinmeyen bir çeteyle iş birliği yaptığı ve bu suskun ızgaranın onlar için açıldığı kesindi.

Izgarayı Jean Valjean'ın geçebileceği şekilde aralayan Thénardier onun ardından ızgarayı kapatıp iki kere kilitledikten sonra bir soluk sesi bile çıkarmadan karanlıklarda kayboldu. Âdeta bir kaplanın kadife pençeleriyle yürüyordu. Bu iğrenç kader bir süre sonra yeniden görünmez oldu.

Jean Valjean dışarı çıkmıştı.

IX

Marius Bu İşten Anlayanlara Bile Ölü Görünüyor

Marius'ü kıyıya bıraktı.

Dışarı çıkmışlardı!

Pis hava, karanlık, dehşet arkada kalmıştı. Saf, canlı, neşeli, özgürce solunabilen temiz hava içine doluyordu. Etrafı sessizdi, ama bu sessizlik ufukta batmak üzere olan güneşin sevimli sessizliğiydi. Alacakaranlık çökmüş, bir endişeden kurtulmak için karaltıların paltosuna ihtiyaç duyanların dostu olan özgürleştirici gece bastırmaya başlamıştı. Gökyüzünün her yanından derin bir sükûnet yayılıyordu. Nehir bir öpücük sesi çıkararak ayaklarına çarpıyordu. Champs-

Elysées'nin karaağaçlarında yuvadan yuvaya iyi akşamlar diyen kuşların sohbeti duyuluyordu. Tepedeki solgun maviliğe hafifçe gömülmüş, yalnızca düşlere dalmış olanların fark edebileceği birkaç yıldız bu enginlikte belli belirsiz parıldıyordu. Akşam Jean Valjean'ın üzerinde sonsuzluğun tüm zarafetini sergiliyordu.

Ne evet ne hayır dedirten o eşsiz ve kararsız anlardan biriydi. Hava biraz uzaklaşıp gözden kaybolmak için yeterince karanlık, biraz öteden fark edilmeye yetecek kadar aydınlıktı.

Yine de Jean Valjean birkaç saniye boyunca bu muhteşem ve okşayıcı dinginliğe karşı koyamadı; insanın her şeyi unuttuğu anlar vardır; acı sefili zorlamaktan vazgeçer, huzur hayalperestin içini bir gece gibi kaplar, ruh ışıldayan alacakaranlığın ortasında ve aydınlanan gökyüzünü taklit ederek yıldıza dönüşür. Kendini üzerinde uzanan o aydınlık geniş gölgeyi hayranlıkla izlemekten alıkoyamayan Jean Valjean sonsuz göğün bu heybetli sessizliğine coşkusunu ve dualarını katıyordu. Ardından görev duygusu geri dönmüş gibi, aceleyle Marius'e doğru eğildi ve avucuna doldurduğu suyu hafifçe yüzüne serpti. Marius'ün gözkapakları aralanmadı, ama aralık ağzından soluk alıp vermeye devam ediyordu.

Jean Valjean tam elini yeniden suya daldırmaya hazırlanıyordu ki tedirgin oldu, arkasında biri vardı sanki.

Herkesin tanıdığı bu duyguyu daha önce anlatmıştık.

Arkasına döndü.

Gerçekten de az önce olduğu gibi arkasında biri vardı.

Kibirli görünüşlü, uzun bir redingot giymiş, kollarını kavuşturmuş bir adam sağ elinde kurşun başlığı görünen bir topuzla, Marius'e doğru eğilmiş Jean Valjean'ın birkaç adım ötesinde duruyordu.

Bir gölgenin yardımıyla görülebilen bir hayaleti andırıyordu.

Sıradan bir adam alacakaranlık yüzünden, zeki bir adam elindeki topuz yüzünden ondan korkabilirdi.

Jean Valjean Javert'i tanıdı.

Okuyucu hiç kuşkusuz Thénardier'yi takip eden kişinin Javert olduğunu tahmin etmiştir. Beklenmedik bir şekilde barikattan çıkan Javert Emniyet Müdürlüğü'ne gitmiş, kısa bir sözlü rapor verdikten sonra, hatırlanacağı gibi üzerinde bulunan notta yazılı olan görevini yerine getirmek, yani Champs-Elysées'nin, polisin bir süredir dikkatini çeken sağ kıyısını denetlemek üzere harekete geçmişti. Orada Thénardier'ye rastlamış ve onu takip etmişti. Gerisi biliniyor.

Lağımın ızgarasının Jean Valjean'ın önünde kibarca açılmasının Thénardier'nin kurnazlığının eseri olduğu anlaşılacaktır. Thénardier Javert'in hâlâ orada olduğunu sezinliyordu; takip edilen birinin koku duyuları asla yanılmaz; bu av köpeğinin önüne bir kemik atmak gerekiyordu. Bir katil, ne büyük bir rastlantıydı! Bu asla geri çevrilmemesi gereken önemli bir avdı. Kendi yerine Jean Valjean'ı dışarı çıkaran Thénardier polisin önüne bir yem atıyor, kendini ve izini daha büyük bir serüvende unutturarak Javert'in bekleyişini ödüllendirerek onu gururlandırıyor, otuz frank kazanıyor ve bu değişiklik sayesinde kurtulduğunu düşünüyordu.

Jean Valjean bir felaketten diğerine sürüklenmişti.

Peş peşe gelen bu iki karşılaşma, Thénardier'nin elinden Javert'in eline düşmek katlanılacak gibi değildi.

Javert söylediğimiz gibi artık kendisine hiç benzemeyen Jean Valjean'ı tanımadı. Kavuşturduğu kollarını çözmeden algılanamaz bir hareketle topuzunu sıkıca kavradı ve sakin bir sesle sordu:

— Kimsiniz?

— Benim.

— Siz kimsiniz?

— Jean Valjean.

Topuzunu dişlerinin arasına alan Javert, gövdesini öne doğru eğdi ve birer mengeneyi andıran iki eliyle Jean Valjean'ı omuzlarından kavradı ve onu dikkatle inceledi. Yüzleri neredeyse birbirine değiyordu. Javert'in bakışları korkunçtu.

Jean Valjean, Javert omuzlarını sıkarken bir vaşağın pençe darbesine maruz kalmış bir aslan gibi hiç kımıldamadı.

— Müfettiş Javert, dedi, beni yakaladınız. Zaten bu sabahtan beri kendimi sizin tutsağınız olarak görüyorum. Adresimi size, sizden kaçmak için vermedim. Beni tutuklayın. Ancak bana bir iyilikte bulunun.

Onu duymuyormuş gibi görünen Javert bakışlarını Jean Valjean'dan ayırmıyordu. Öne doğru çıkan çenesinin dudaklarını burnuna itmesi vahşi bir düşünceye daldığının işaretiydi. Nihayet Jaen Valjean'ı bırakıp doğruldu, topuzunu yeniden eline alıp bir rüyadaymış gibi mırıldandı:

— Burada ne yapıyorsunuz? Bu adam kim?

Jean Valjean'la hâlâ senli benli konuşmuyordu.

Jean Valjean yanıt verdi ve Javert onun sesiyle düşlerinden sıyrılmıştı:

— Sizinle konuşmak istediğim de buydu. Bana istediğiniz gibi davranın ama önce onu evine götürmeme yardım edin. Sizden sadece bunu istiyorum.

Javert'in yüzü bir taviz verdiği zamanlardaki gibi kasıldı. Hayır demedi.

Jean Valjean yeniden öne doğru eğilip cebinden çıkardığı mendili suya daldırdı ve Marius'ün kanla kaplı alnını sildi.

— Bu adam barikattaydı, dedi kendi kendine konuşurmuşçasına alçak sesle. Adı Marius.

Birinci sınıf bir hafiye olarak, öleceğini sandığı anda bile her şeyi gözlemiş, her şeyi dinlemiş, her şeyi aklında tutmuş, can çekişirken bile etrafını inceleyip mezara inen ilk basamağa dirseklerini yaslayıp not almıştı.

Marius'ü elinden tutup nabzını yokladı.

— Yaralı, dedi Jean Valjean.

— Ölmüş, dedi Javert.

— Hayır, henüz ölmedi.

— Demek onu barikattan buraya getirdiniz? diye sordu Javert.

Lağımda geçen endişe verici kurtarma operasyonu üzerinde durmayacak ve Jean Valjean'ın sorusuna cevap vermediğini fark etmeyecek kadar düşünceli olmalıydı.

Jean Valjean, kendi açısından tek bir şey düşünüyor gibiydi:

— Marais'de oturuyor, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndaki dedesinde... Adını bilmiyorum.

Marius'ün cebini karıştıran Jean Valjean cüzdanı çıkarıp Marius'ün yazdığı kâğıdı Javert'e uzattı.

Hava yazıyı okumaya yetecek kadar aydınlıktı. Ayrıca Javert'in gözleri gece kuşları kadar keskindi. Marius'ün yazdığı birkaç satırı homurdanarak okudu:

— Gillenormand, Filles-du-Calvaire Sokağı, 6 numara.

Ardından bağırdı:

— Arabacı!

Hatırlanacağı üzere araba her ihtimale karşı orada bekliyordu.

Javert Marius'ün cüzdanını cebine koydu.

Yamaçtan aşağı inen araba kısa bir süre sonra kıyıdaydı. Marius'ü arka sıraya yerleştirip birlikte ön sıraya oturdular.

Kapı kapanınca araba rıhtımı geçerek hızla yokuş yukarı Bastille yönünde ilerlemeye başladı.

Rıhtımları geride bırakıp caddelere daldılar. Sürücü, oturağın üzerindeki siyah silüet, cılız atları kamçılıyordu. Arabada içinde ise buz gibi bir sessizlik vardı. Sırtı sıranın köşesine yaslanmış, kolları aşağı sarkmış, başı göğsünün üzerine düşmüş olan Marius hiç kımıldamayan dimdik bacaklarıyla tabut bekler gibiydi. Jean Valjean gölgeden, Javert taştan yapılmış gibiydi; karanlıklarla kaplı bu araba bir sokak fenerinin önünden her geçtiğinde aralıklarla çakan bir şimşekle aydınlanır gibi kurşuni kesiyor, tesadüf denen şey bu üç trajik hareketsizliği, cesedi, hayaleti ve heykeli iç karartıcı bir biçimde birleştiriyor, yüz yüze getiriyordu.

X

Hayatındaki Haylaz Çocuğun Geri Dönüşü

Arabanın her sarsıntısında Marius'ün saçlarından bir damla kan düşüyordu.

Araba Filles-du-Calvaire Sokağı, 6 numaranın önüne geldiğinde hava iyice kararmıştı.

Arabadan ilk Javert indi, arabacı kapısının üzerindeki numaraya göz attıktan sonra, eski modaya uygun bir şekilde birbirine meydan okuyan bir teke ve bir satirin tasvir edildiği bir resimle süslenmiş ağır demir tokmağı sertçe vurdu. Javert aralanan kapıyı itti. Esneyen ve uyku sersemi kapıcı elindeki mumla kapıda belirdi.

Evde herkes uyuyordu. Marais'de, özellikle de ayaklanma günlerinde erken yatılır. Devrimden ürken bu yaşlı mahalle tıpkı gulyabaninin geldiğini duyup yorganlarının altına saklanan çocuklar gibi uykuya sığınırlar.

Bu arada Jean Valjean ve arabacı Marius'ü indirmekle meşguldü, Jean Valjean Marius'ü koltukaltlarından, arabacı da baldırlarından tutmuştu.

Marius'ü bu şekilde taşırken, elini yırtık pırtık gömleğinin altına sokup delikanlının göğsünü yoklayan Jean Valjean onun kalbinin hâlâ attığını saptadı. Arabanın sarsıntısı ona canlılık katmış gibiydi, kalbi eskisinden biraz daha hızlı çarpıyordu.

Javert karşısında bir isyancının kapıcısı bulunan bir hükümet temsilcisine uygun düşen bir ses tonuyla:

— Burada Gillenormand adında biri var mı?

— Kendisi burada. Ondan ne istiyorsunuz?

— Oğlunu getirdik.

— Oğlunu mu? diye geveledi kapıcı.

— Öldü.

Yırtık pırtık ve çamura bulanmış giysileriyle Javert'in arkasından gelen ve kapıcının kendisini dehşetle izlediği Jean Valjean kafasını hayır anlamında salladı.

Kapıcı Javert'in sözlerini de, Jean Valjean'ın işaretini de anlamamış gibi görünüyordu.

— Barikata gitti ve işte sonu böyle oldu.

— Barikat! diye haykırdı kapıcı.

— Kendini öldürttü. Gidip babasını uyandırın.

Kapıcı yerinden kımıldamadı.

— Hadi çabuk olun! dedi Javert.

Ve ekledi:

— Yarın burada cenaze töreni olacak.

Javert'e göre alışıldık kamusal olaylar kesin bir sınıflandırmaya tabiydi ki bu öngörünün ve gözetimin çıkış noktasıydı ve her olasılığın kendine göre bir yeri vardı; olası tüm olaylar, gerektiğinde –niceliklerine uygun boyutlardaki– çekmecelerden çıkardı; sokaklarda uğultular, ayaklanmalar, karnavallar, cenaze törenleri olurdu. Kapıcı Basque'ı uyandırmakla yetindi. Basque Nicolette'i, Nicolette Gillenormand Teyze'yi uyandırdı. Dedeye gelince, olan biteni nasıl olsa öğreneceği için ona ilişmediler.

Marius'ü kimseye fark ettirmeden birinci kata çıkarıp M. Gillenormand'ın bekleme odasındaki eski bir kanepenin üzerine bıraktılar. Basque'ın doktor çağırmaya gittiği ve Nicolette'in çamaşır dolabını açtığı sırada Jean Valjean Javert'in omzuna dokunduğunu hissetti. Durumu anlayan Jean Valjean Javert'in önünden merdivenleri inmeye başladı.

Kapıcı onların gidişini tıpkı gelişleri gibi korku dolu bir uyku sersemliğiyle izledi.

Onlar arabaya binerken arabacı da yerine geçti.

— Müfettiş Javert, dedi Jean Valjean, bana bir iyilik daha yapar mısınız?

— Nedir? dedi Javert sert bir ses tonuyla.

— Bir saniyeliğine evime gitmeme izin verin. Sonra bana istediğinizi yaparsınız.

Çenesini redingotunun yakasının altına sokup birkaç saniye sessiz kalan Javert ardından ön camı indirdi.

— Arabacı, dedi, l'Homme-Armé Sokağı, 7 numaraya.

XI

Mutlak Kararlılığın Sarsılışı

Yol boyunca ikisi de ağzını açmadı.

Jean Valjean ne yapmak istiyordu? Başladığını bitirmek, Cosette'i durumdan haberdar edip Marius'ün nerede olduğunu söylemek, belki ona bazı yararlı öğütler vermek, fırsat bulursa son hazırlıklarını yapmak. Kendisine gelince, onu şahsi olarak ilgilendiren hiçbir şey kalmamış, Javert tarafından yakalanmıştı ve buna hiç direnmiyordu; bir başkası olsa, böyle bir durumda Thénardier'nin verdiği ipi ve hayal meyal de olsa gireceği ilk zindanın demir çubuklarını düşünebilirdi; ama piskoposla karşılaştığından beri –kendisine karşı olanlar dahil– her saldırı girişimi dini inancı konusunda derin bir tereddüt anlamına geliyordu.

Bilinmeyene karşı gizemli bir saldırı olan ve belli ölçülerde ruhun ölümünü de içinde barındıran intihar Jean Valjean için imkânsızdı.

Araba l'Homme-Armé Sokağı'nın girişinde durdu, bu sokak bir arabanın geçemeyeceği kadar dardı. Javert ve Jean Valjean arabadan indi.

Arabacı "Sayın Müfettiş"e arabasının Utrecht kadifesinden döşemesinin katledilenin kanıyla ve katilin çamuruyla lekelendiğini mütevazı bir ifadeyle belirtti. Onun tüm olup bitenlerden çıkardığı tek sonuç buydu. Kendisine bir tazminat ödenmesi gerektiğini ekledi. Cebinden bir kâğıt çıkarıp

müfettişten "buna tanık olduğuna dair ufak tefek bir şeyler" yazmasını rica etti.

Arabacının uzattığı kâğıdı iten Javert:

— Beklediğin saatler de dâhil olmak üzere ne kadar gerekiyor? dedi.

— Yedi saat on beş dakika, üstelik kadifem yepyeniydi. Seksen frank sayın müfettiş.

Cebinden dört Napoléon altını çıkaran Javert arabacıyı gönderdi.

Jean Valjean Javert'in niyetinin kendisini oldukça yakındaki Blancs-Manteaux ya da Archives Karakolu'na yaya olarak götürmek olduğunu düşündü.

Sokağa girdiler. Sokak her zamanki gibi ıssızdı. Javert Jean Valjean'ı izledi. 7 numaranın önüne geldiler. Jean Valjean kapıyı çaldı. Kapı açıldı:

— Tamam, dedi Javert, yukarı çıkın.

Konuşmakta zorlanır gibi garip bir ifadeyle ekledi:

— Sizi burada bekliyorum.

Jean Valjean Javert'e baktı. Bu davranış tarzı Javert'le hiç de bağdaşmıyordu. Yine de Javert'de kibirli bir kendine güven vardı, fareye pençesinin uzunluğu ölçüsünde özgürlük tanıyan kedininkine benzer bir güven ve Jean Valjean da teslim olup bu işi bitirmeye karar vermişti, o halde Javert'in bu tavrı hiç de şaşırtıcı sayılmazdı.

Birinci kata çıktığında bir mola verdi. Tüm kederli yollarda duraklar vardır. Sahanlığın giyotin penceresi açıktı. Eski evlerin çoğunda olduğu gibi, sokağa bakan merdiven ışık alıyordu. Tam karşıdaki sokak feneri basamaklara yansıyor, böylece aydınlanma masrafından tasarruf edilmiş oluyordu.

Jean Valjean soluk almak için başını gayriihtiyari pencereden dışarı uzattı. Fener bu kısa sokağı uçtan uca aydınlatıyordu. Jean Valjean şaşkınlıkla hayal gördüğünü sandı; sokakta kimsecikler yoktu.

Javert gitmişti.

XII

Dede

Basque ve kapıcı kanepenin üzerinde hiç kımıldamadan yatan Marius'ü salona taşımışlardı. Çağrılan doktor hemen gelmiş, Gillenormand Teyze kalkmıştı.

Ellerini kavuşturan Gillenormand Teyze salonda ürkmüş bir halde gidip geliyor ve hiç durmadan: "Tanrım bu mümkün mü?" diyor ve ara sıra ekliyordu: "Her taraf kan olacak!" İlk korkusunu atlattığında, olayların gelişimi zihninde canlanınca şu sonuca vardı: "Sonunun böyle olacağı belliydi!" Yine de böyle koşullar altında sıklıkla kullanılan *Ben demiştim!* lafını edecek kadar ileri gitmedi.

Doktorun talimatı üzerine kanepenin yanına bir karyola getirilmişti. Marius'ü muayene eden doktor, nabzın atmaya devam ettiğini, yaralının göğsünde derin bir yara bulunmadığını ve dudaklarının kenarındaki kanın burnundan geldiğini gözlemleyince onu yatağa başı göğsüyle aynı hizada, hatta başı biraz daha aşağıda olacak şekilde yastık kullanmadan sırtüstü yatırttı, rahat nefes alsın diye gömleğini çıkartırdı. Marius'ün gömleğini çıkardıklarını gören Matmazel Gillenormand odasına çekilip tespih çekmeye başladı.

Herhangi bir iç kanama yoktu; cüzdanın şiddetini hafiflettiği mermi hedefinden sapıp kaburgaların arasında iğrenç ama derin olmayan, dolayısıyla tehlike arz etmeyen bir yarık açmıştı. Yer altındaki uzun yürüyüş kırılan köprücük kemiğinin dağılmasına neden olmuştu ve o noktada ciddi sorunlar vardı. Kollarında kılıç yaraları vardı. Yüzünde hiç yara izi olmasa da, başında sıyrıklar vardı; başındaki yaralar ne durumdaydı? Deri yüzeyinde mi kalmışlardı yoksa kafatasının içine kadar iniyorlar mıydı? Bunu söylemek henüz mümkün değildi. Bu yaraların bayılmasına neden olması önemli bir belirtiydi, bu tür bayılmalar her zaman ayılmayla

sonuçlanmazdı. Ayrıca kan kaybı yaralının gücünü tüketmişti. Barikat belden aşağısını korumuştu.

Basques ve Nicolette çamaşırları yırtıp sargı bezi hazırlıyorlardı; Nicolette onları dikiyor, Basque sarıyordu. Sargı bezi bittiğinde, doktor yaralardan akan kanı geçici olarak pamuk parçalarıyla durdurdu. Yatağın yanındaki masada duran üç mum doktorun cerrahi aletlerini aydınlatıyordu. Doktor Marius'ün yüzünü ve saçlarını soğuk suyla yıkamıştı. Bir kova su bir anda kızıl kesmişti. Kapıcı elindeki mumla ışık tutuyordu.

Doktor hüzünle düşüncelere dalmış gibiydi. Ara sıra kendine yönelttiği bir soruyu cevaplarmış gibi başını olumsuz bir ifadeyle sallıyordu. Doktorların bu gizemli iç diyalogları hasta için hayra alamet değildir.

Marius'ün yüzünü kurulayan doktor yaralının hâlâ kapalı duran gözkapaklarına hafifçe dokunduğu sırada, salonun ucundaki bir kapı açıldı, uzun boylu solgun bir silüet belirdi.

Gelen dedeydi.

Ayaklanma iki gündür M. Gillenormand'ı öfkelendirmiş, zihnini meşgul etmiş, dün ateşlenmesine ve bütün gece uyuyamamasına neden olmuştu. Akşam, evin tüm kapılarının sürgülenmesi talimatını verdikten sonra erken saatte uykuya dalmıştı.

İhtiyarların uykusu hafiftir; M. Gillenormand'ın odası salona bitişikti ve ne kadar tedbirli davranılırsa davranılsın gürültüden uyanmıştı. Kapısının aralığından sızan ışığı görünce şaşırmış, yatağından kalkıp el yordamıyla yürümüştü.

Yarı açık kapının tokmağını tutmuş, titreyen başını hafifçe öne doğru eğmiş, bedeni kefeni andıran beyaz, dümdüz, kırışıksız bir robdöşambrın içine sarmalanmış, afallamış bir halde, mezara bakan bir hayalet gibi eşikte duruyordu.

Yatağı ve üzerinde, balmumu gibi beyaz yüzü, kapalı gözleri, açık ağzı, solgun dudakları, belinden yukarısı çıplak

ve her yanı kızıl yara izleriyle kaplı gövdesiyle kanlar içinde, hiç kımıldamadan yatan delikanlıyı fark etti.

Geçkin yaşı yüzünden korneası sararmış gözleri donuk bir harelenmeyle buğulanmış, tüm yüzü bir anda solgun bir kurukafanın hatlarına kavuşan, kolları zembereğinden boşanmış yay gibi iki yana sarkmış, şaşkınlığını iki elinin parmaklarını açarak dışa vuran dede duyarsızlaşmış kol ve bacakları titrerken, robdöşambrının arasından beyaz tüyleri diken diken olmuş sıska bacaklarını açık eden bir biçimde öne doğru eğilerek mırıldandı:

— Marius!

— Mösyö, dedi Basque, mösyöyü getirdiler. Barikata gitmiş ve...

— Ölmüş! diye bağırdı ihtiyar dehşet verici bir ses tonuyla. Ah! Haydut!

Bunun üzerine yüz yaşına yaklaşmış bu adam mezardan çıkmışçasına aniden bir delikanlıya dönüşerek doğruldu.

— Mösyö siz doktorsunuz değil mi? Bana önce şunu söyleyin. Öldü, değil mi?

Endişesi doruk noktaya varan doktor cevap vermedi.

M. Gillenormand ürkütücü bir kahkahayla yumruklarını sıktı.

— Öldü! Öldü! Bana olan kininden dolayı kendini barikatlarda öldürttü! Bunu beni kahretmek için yaptı! Ah! Kan içici! Bana bu halde geri döndü! Hayatımın rezaleti, öldü!

Pencerelerden birine yürüdü, pencereyi ardına kadar açtı, boğuluyordu sanki ve karanlığın karşısında dikilerek, sokaktaki geceye seslendi:

— Delik deşik olmuş, kılıçtan geçirilmiş, boğazlanmış, parçalara ayrılmış! Şu alçağa bakın! Onu beklediğimi, odasını hazırlattığımı ve yatağımın başucuna çocukluk resmini astığımı biliyordu! Sadece gelmesinin yeteceğini, yıllardır onu çağırdığımı, akşamları ateşin kenarında ne yapacağımı bilmez bir halde ellerimi dizlerimin üstüne koyarak ahmak

gibi oturduğumu biliyordu! Eve dönüp "Ben geldim," demenin yeteceğini, evin efendisi olacağını, sana itaat edeceğimi, bu ahmak ihtiyar dedenin sen ne istersen onu yapacağını biliyordun! Bunların hepsini biliyordun ama hayır, "O bir kralcı, onun yanına dönmeyeceğim!" dedin. Ve barikatlara gidip bana acı çektirmek, Berry dükü hakkında söylediklerimin öcünü almak için kendini öldürttün. Buna alçaklık denir! Gidin yatın ve huzur içinde uyuyun! O öldü. İşte şimdi gözüm açıldı.

Her ikisi için de endişelenmeye başlayan doktor bir an Marius'ün yanından ayrılıp M. Gillenormand'a doğru yürüdü ve koluna girdi. Başını çeviren dede büyümüş ve kan çanağına dönmüş gibi görünen gözlerini ona çevirip sakince devam etti:

— Mösyö size teşekkür ederim. Sakinim, önemli değil, XVI. Louis'nin ölümüne tanık oldum, acılara katlanmasını bilirim. Ama asıl korkunç olan tüm kötülüklerin sizin gazetelerinizden kaynaklanması. Kendilerini bir şey sanan yazarlarınız, hatipleriniz, avukatlarınız, kürsüleriniz, tartışmalarınız, ilerlemeleriniz, aydınlanmalarınız, insan haklarınız, basın özgürlüğünüz var ama çocuklarınız evlerine işte bu halde dönüyorlar. Ah! Marius! Bu yaptığın iğrenç bir şey! Öldürülmek! Benden önce ölmek! Barikat! Ah! Eşkıya! Doktor, sanırım bu mahallede oturuyorsunuz. Evet sizi tanıyorum. Arabanızla geçtiğinizde sizi penceremden görüyorum. Size her şeyi anlatacağım. Öfkelendiğimi sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Bir ölüye öfkelenilmez. Bu ahmakça bir şey olur. Bu çocuğu ben yetiştirdim. O daha küçücükken ben yaşlıydım. Tuileries'de küçük kazması ve küçük iskemlesiyle oyun oynardı, bekçiler azarlamasın diye toprağa kazdığı çukurları bastonumla kapatırdım. Bir gün "Kahrolsun XVIII. Louis!" diye bağırdı ve çekip gitti. Bu benim suçum değil. Yüzü pespembe, saçları sapsarıydı. Annesi öldü. Tüm küçük çocukların sarışın oldukları dikkatinizi çekmiş miydi?

Bunun sebebi ne? O Loire haydutlarından birinin oğlu, ama babalarının hataları yüzünden çocuklar suçlanamaz. Daha ufacıkken d harfini telaffuz edemediğini hatırlıyorum. Konuşması bir kuş gibi tatlı ve gizemliydi. Bir keresinde Hercule Farnèse heykelinin önünde herkesi etrafına toplamıştı, hayranlıkla onu izlemişlerdi, öyle güzel bir çocuktu! Yüzü tablolardakilere benzerdi. Ona sesimi yükseltir, bastonumu kaldırırdım, ama bunun şaka olduğunu bilirdi. Sabahları odama girdiğinde homurdanır gibi yapsam da, güneşi görmüş gibi olurdum. Bu yumurcaklara karşı koymak mümkün değil. Sizi yakalar, kendilerine bağlar, bir daha bırakmazlar. Gerçek şu ki kimse bu çocuk kadar sevgi dolu olamaz. Şimdi onu öldüren Lafayette'iniz, Benjamin Constant'ınız, Tirecuir de Corcelles'iniz hakkında ne söyleyeceksiniz? İşler böyle yürümemeli.

Doktorun yanına geri döndüğü, hâlâ solgun ve kımıldamadan yatan Marius'e yaklaştı ve kollarını ovuşturdu. İhtiyarın gayriihtiyari kımıldayan dudaklarından bir iniltinin soluğuna benzeyen ve güçlükle anlaşılan şu sözler dökülüyordu: "Ah! Kalpsiz! Ah! Devrimci! Ah! Alçak! Ah! Eylülcü!" Bunlar can çekişen birinin bir cesede ettiği sitemlerdi.

İçerideki patlamalar nasıl hep yavaş yavaş dışa yansırsa, sözcükleri öyle sıralamaya devam etti, ama artık onları telaffuz edecek gücü yoktu, sesi bir uçurumun karşı yakasından gelircesine boğuktu.

— Tamam, ben de öleceğim. Demek Paris'te bu sefili mutlu ederek mutlu olacak hoppa bir kız çıkmadı! Eğlenip hayatın keyfini çıkaracağı yerde çatışmaya giden ve kendini bir hayvan gibi yaylım ateşinin önüne atan bir alçak! Ama kim için? Ne için? Cumhuriyet için! Diğer gençler gibi Chaumière'de dans etmeye gideceği yerde! Daha yirmi yaşında. Cumhuriyet lanetli bir saçmalık! Zavallı anneler, güzel çocuklar doğurun! Tamam öldü. Kapıdan iki cenaze arabası çıkacak. Demek tüm bunları General Lamarque'ın

güzel gözleri için yaptın! O General Lamarque senin için ne yaptı? Bir kılıç ustası! Bir geveze! Bir ölü için kendini öldürtmek! Böyle çılgınlık olur mu? Anlasanıza! Daha yirmi yaşında! Ve geride birilerini bıraktığına aldırmadan başının dikine gidiyor! Artık zavallı yaşlılar tek başlarına ölmek zorundalar. Mezarında çürü baykuş! Tamam, aslında iyi oldu, umduğum da buydu, bu yaptığıyla beni öldürecek. Çok yaşlıyım, yüz yaşındayım, yüz bin yaşındayım, uzun zaman önce ölmüş olmam gerekirdi. Bu darbe işimi bitirdi. Demek buraya kadarmış, ne büyük mutluluk! Ona amonyak koklatıp bir yığın ilaç vermek neye yarar? Doktor denen ahmak, boşuna çaba harcıyorsunuz! Hadi, o öldü. Ben de öldüğüm için bunu iyi bilirim. Hiçbir şeyi yarım bırakmaz. Evet bu çok alçak, çok lanetli bir dönem. Düşünceleriniz, sistemleriniz, üstatlarınız, kehanetleriniz, doktorlarınız, yazar bozuntularınız, sefil filozoflarınız ve elli yıldan beri Tuileries'nin karga sürülerini ürküten devrimleriniz hakkında işte böyle düşünüyorum! Ve madem kendini öldürtecek kadar acımasız davrandın, ben de senin ölümüne üzülmeyeceğim, duyuyor musun katil?

O sırada yavaşça gözkapaklarını aralayan Marius uyuşukluğun şaşkınlığıyla hâlâ bulanık olan gözlerle M. Gillenormand'a baktı.

— Marius! diye haykırdı ihtiyar. Marius! Küçük Marius'üm! Sevgili çocuğum! Gözlerini açıp bana bakıyorsun, yaşıyorsun, Sana müteşekkirim!

Ve bayıldı.

Dördüncü Kitap
Duyguları Altüst Olan Javert

Javert l'Homme-Armé Sokağı'ndan ağır adımlarla uzaklaşmıştı.

Hayatında ilk kez başı önünde ve hayatında ilk kez ellerini arkasında birleştirmiş bir halde yürüyordu.

Javert o güne kadar Napoléon'un iki duruşundan sadece kararlılığı gösteren kollarını kavuşturmayı örnek almış, ne yapacağını bilemenin ifadesi olan ellerini arkada birleştirmeyi kendisine hiç yakıştırmamıştı. Şimdi tüm benliğinde endişenin damgasını vurduğu ağır ve kasvetli bir değişim yaşadığını hissediyordu.

Issız sokaklara daldı.

Yine de belli bir yönde ilerliyordu.

Seine'e giden en kestirme yolu izleyip Ormes Rıhtımı boyunca ilerledi, Grève Meydanı'nı geride bırakıp Notre-Dame Köprüsü'nün köşesindeki Châtelet Karakolu'nun biraz ötesinde durdu. Seine bu noktada, bir yandan Notre-Dame Köprüsü ve Pont-au-Change, diğer yandan Mégisserie ve Fleurs rıhtımları arasında, ortasından kuvvetli bir akıntı geçen kare şeklinde bir göl oluşturuyordu.

Seine'in bu bölgesi denizcilerin gözünü korkuturdu. Hiçbir şey o dönemde daraltılmış bu geçidin, eskiden köprünün üzerinde bulunan bugün ise yıkılmış değirmenin kanatları-

nın coşturduğu sular kadar tehlikeli olamaz. İki köprünün birbirine yakın olması tehlikeyi artırır ve köprü kemerlerinin altına büyük, ürkütücü kıvrımlar oluşturarak yığılan sular korkunç bir hızla akar. Dalgalar orada köprünün kemer ayaklarını koparmak isteyen sudan sicimler gibi taşkınlaşır. Orada suya düşen birini bir daha görmek mümkün değildir; en iyi yüzücüler bile burada boğulur.

Dirseklerini korkuluğa, çenesini iki ellerine dayadı ve parmaklarını gür favorilerinde dolaştırırken düşüncelere daldı.

Zihninin derinliklerinde bir yeniliğin, bir devrimin, bir felaketin gerçekleştiğini hissediyor ve buna bir anlam vermeye çalışıyordu.

Javert büyük bir ıstırap içindeydi.

Javert birkaç saatten beri eski Javert değildi. Kafası allak bullak olmuştu; gaflet anında bile berraklığını koruyan bu zihin saydamlığını yitirmiş, kristalin içinde bir bulut belirmişti. Javert vicdanında görevinin ikiye bölündüğünü hissediyor ve bunu kendisinden gizleyemiyordu. Seine'in kıyısında Jean Valjean'la aniden karşılaştığında içinden avını yeniden yakalamış kurdun ve sahibine yeniden kavuşan köpeğin hissettiğine benzer bir şeyler hissetmişti.

Önünde iki yol uzanıyordu, ikisi de dümdüzdü, ama bu hayatında sadece tek bir çizgiyi tanımış olan Javert'i ürkütüyordu. Ve endişesini içler acısı kılan da bu iki yolun zıt yönlere gitmesiydi. Bu iki doğrusal çizgiden biri diğerini dışlıyordu. Doğru yol hangisiydi?

Tasvir edilemez bir haldeydi.

Yaşamını bir suçluya borçlu olmak, bu borcu kabul etmek ve ödemek, istemese de adaletin mahkûm ettiği birinin seviyesine inmek ve yardımına karşılık ona yardım etmek; kendisine "Hadi git," denmesine izin vermek ve bunun karşılığında ona "Özgürsün," demek; görevi şahsi gerekçelere feda etmek ve bu şahsi gerekçelerde de aynı şekilde genel

hatta daha da üstün bir şeyler hissetmek; vicdanına sadık kalabilmek için topluma ihanet etmek; tüm bu saçmalıkların başına gelmiş olması, sonra böyle üstüne çöreklenmeleri, tüm bunlar onu bunaltıyordu.

Javert'i şaşırtan, Jean Valjean'ın onu bağışlamış olmasıydı ve yüreğini donduran ise kendisinin de Jean Valjean'ı bağışlamış olmasıydı.

Neler olmuştu? Buna verilecek bir yanıt arıyor ama bulamıyordu.

Şimdi ne yapacaktı? Jean Valjean'ı adalete teslim etmek kötüydü; Jean Valjean'a özgürlüğünü vermek kötüydü. İlk durumda otoritenin adamı kürek mahkûmundan daha aşağılık bir duruma düşüyordu; ikinci durumda da bir kürek mahkûmu yasanın üstüne çıkıyordu. Her iki durum da Javert'in onurunu lekeliyordu. Alabileceği tüm kararlar onu alçaltacaktı. Kaderin dimdik imkânsıza çıkan ve ötedeki yaşamın bir uçurumdan ibaret olduğu köşeleri vardır. Javert bu uç noktalardan birindeydi.

Endişelerinden biri düşünmek zorunda olmasıydı. Çelişen duyguların yoğunluğu onu buna zorluyordu. Hiç alışık olmadığı düşünme eylemi ona garip bir şekilde ıstırap verici geliyordu.

Düşünce daima bir miktar iç isyan barındırır ve Javert bünyesinde böyle bir şey barındırmaktan rahatsızdı.

Görevlerinin dar çerçevesi dışında kalan herhangi bir düşünce onun için gereksizdi ve yorucuydu; ama geçirdiği günü düşünmek bir işkenceydi. Yine de böyle sarsıntıların ardından vicdanını yoklaması ve kendi kendine hesap vermesi gerekiyordu.

Yaptığı şey içini ürpertiyordu. Emniyet teşkilatının tüm kurallarına, toplumsal ve hukuki yapıya, tüm yasalara rağmen onu serbest bırakmayı uygun görmüş, kamunun çıkarları yerine kendi çıkarını gözetmişti, bundan daha beteri olabilir miydi? Hâlâ anlamlandıramadığı bu davranışıyla her

yüz yüze gelişinde tepeden tırnağa titriyordu. Nasıl bir çözüm bulmalıydı? Tek çare hemen l'Homme-Armé Sokağı'na gitmek ve Jean Valjean'ı adalete teslim etmekti. Yapması gerekenin bu olduğu çok netti. Ama yapamıyor, bir şey oraya gitmesini engelliyordu.

Bir şey mi? Bu ne olabilirdi? Dünyada mahkemelerden, verilen hükümlerden, polisten, otoriteden başka bir şey var mıydı? Javert altüst olmuştu.

Adaletin ele geçiremediği kutsal bir kürek mahkûmu! Ve işte, onu Javert yaratmıştı.

Biri yasa gereği cezalandırmak, diğeri verilen cezaya boyun eğmek için yaratılmış bu iki insan, Javert ve Jean Valjean yasaların üstüne çıkmışlardı, bundan daha ürkütücü bir şey olabilir miydi?

Nasıl olurdu? Böyle suçlar işlenecek ve kimse cezalandırılmayacaktı! Toplumsal düzenden daha güçlü olan Jean Valjean özgür kalacak ve kendisi de hükümetin ekmeğini yemeğe devam edecekti!

Düşünceleri giderek katlanılmaz bir hal alıyordu.

Daldığı bu düşler arasında aklına Filles-du-Calvaire Sokağı'na götürülen isyancı da gelebilirdi; ama onu düşünmüyor, küçük bir hata çok daha büyük bir hatanın içinde kaybolup gidiyordu. Zaten o isyancının öldüğüne şüphe yoktu ve yasal açıdan ölüm halinde dava düşerdi.

Zihnini asıl meşgul eden Jean Valjean'dı.

Jean Valjean kafasını karıştırıyordu. Yaşamının dayanak noktası olan tüm değerler o adamın karşısında yok olup gitmişti. Jean Valjean'ın Javert'e gösterdiği yücegönüllük Javert'i ezip geçmişti. Hatırladığı ve bir zamanlar yalanlardan, çılgınlıklardan ibaret olduğunu düşündüğü diğer olaylar ona şimdi gerçekmiş gibi görünüyordu. M. Madeleine, Jean Valjean'ın arkasında beliriyor ve bu iki silüet saygıdeğer bir bütün oluşturacak biçimde birleşiyordu. Javert ruhuna ürkütücü bir şeyin, bir forsaya duyulan hayranlığın sızdığını

hissediyordu. Bir kürek mahkûmuna saygı duymak mümkün müydü? Bu düşünceyle ürperiyor, ne yapacağını bilemiyordu. Çırpınması boşunaydı, vicdanen bu sefilin yüceliğini kabul ediyordu. Bu iğrenç bir düşünceydi.

Kötülüğü iyilikle, nefreti hoşgörüyle karşılayan, intikam almak yerine merhamet etmeyi tercih eden, düşmanı yerine kendisini feda eden, kendisine darbe indireni kurtaran, erdemin zirvesinde diz çöken, insandan çok meleğe benzeyen iyiliksever bir suçlu, merhametli, iyi niyetli, yardımsever, zeki bir kürek mahkûmu. Javert böyle bir canavarın var olduğunu kendi kendine itiraf etmek zorunda kalmıştı.

Bu böyle sürüp gidemezdi.

Israrla belirtelim ki, hem öfkelenip hem hayret ettiği bu canavara, bu aşağılık meleğe, bu iğrenç kahramana hemen teslim olmamıştı. O arabada Jean Valjean'la karşı karşıya otururken, içindeki yasanın kaplanı defalarca kükremiş, defalarca Jean Valjean'ın üzerine atılıp onu kavramak, parçalamak, yani adalete teslim etmek istemişti. Gerçekten de bundan daha kolay bir şey olabilir miydi? Önünden geçtikleri ilk karakolda "İşte kaçak bir mahkûm!" diye bağırıp, jandarmalara "Bu adamı size teslim ediyorum!" diyebilir, ardından hiç umursamadan, hiçbir şeye karışmadan o lanetliyi orada bırakıp gidebilirdi. Yasa da sonsuza dek kendine ait olan bu tutsağa dilediğini yapabilirdi. Bundan daha mantıklı ne olabilirdi? Javert tüm bunları düşünmüş, bu adamı hiç aldırmadan tıpkı şimdi olduğu gibi adalete teslim etmek istemiş ama yapamamıştı ve çırpınan elleri Jean Valjean'ın boynuna doğru hamle yapmaya her meylettiğinde korkunç bir yükün altında hissedip bunu becerememiş, zihninin derinliklerinden kendisine garip bir biçimde şöyle seslenildiğini duymuştu: "Çok güzel. Kurtarıcını teslim et. Ardından da Pontius Pilatus'un leğeninde pençelerini yıka."

Ardından yine kendini düşünmeye başladı, büyüyen taraf Jean Valjean'dı, kendisi, yani Javert ise alçalıyordu.

Kurtarıcısı bir forsaydı!

Ama o adamın hayatını kurtarmasına neden izin vermişti? O barikatta öldürülecekti ve ölmesi gerekirdi. Diğer isyancılara seslenip kendini kurşuna dizdirmesi daha hayırlı olurdu.

En büyük endişesi kesinliğin kaybolmuş olmasıydı. Köklerinden koparılmış gibi hissediyordu. Yasa artık elindeki bir kütük parçasından ibaretti. Vicdanına yabancı garip düşüncelerle baş başaydı. Ruhunda o ana dek tek ölçütü olmuş yasaların kesinliğinden tamamen farklı duygusal bir devrim gerçekleşiyordu. Eski dürüst yaşamını sürdürmek onun için artık yeterli değildi. Beklenmedik bir olaylar zincirinin boyunduruğuna girmişti. Ruhunda, yeni bir dünya beliriyordu: Kabul edilen ve karşılığı verilen iyilik, fedakârlık, merhamet, hoşgörü, acıma duygusunun katı tutumlara baskın çıkışı; nihai mahkûmiyete, lanetlemeye inanmama, yasanın gözünde bir damla yaş olması ihtimali, insanların adaletiyle ters yönde ilerleyen ilahi adalet. Karanlıklarda korkuyla bilmediği bir ahlak güneşinin doğuşunu izliyordu; korkuyordu ve gözleri kamaşıyordu. Kartalın gözlerine bakmaya zorlanan baykuş gibiydi.

Kendi kendine istisnaların olabileceğini, otoritenin bazen tereddüde düşebileceğini, kuralların bir olay karşısında yetersiz kalabileceğini, her şeyin kanunların çerçevesine dâhil olmadığını, beklenmedik bir olay karşısında boyun eğilebileceğini, bir forsanın erdeminin bir güvenlik görevlisininkine tuzak kurabileceğini söylüyor ve umutsuzlukla kendisinin de gayet tabii bu tür tuzaklara düşebileceğini düşünüyordu.

İyiliğin var olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştı. Bu forsa iyi bir adamdı. Ve kendisi de garip bir şekilde iyi niyetli düşünmeye başlamıştı, bu da onu bunaltıyordu.

Kendini alçalmış hissediyor, kendinden korkuyordu.

Javert'in ideali insan olmak değil, büyük, yüce, kusursuz olmaktı. Oysa şimdi tüm dengesi sarsılmıştı.

Bunlar başına nasıl gelmişti? Tüm bunlar nasıl olup bitmişti? Bunun yanıtını kendine bile veremiyordu. Başını ellerine dayadı, ama boşunaydı, içinde bulunduğu duruma bir açıklama getiremiyordu.

Niyeti elbette Jean Valjean'ı, Jean Valjean'ın tutsağı, kendisinin de kölesi olduğu yasaya teslim etmekti. Elinde tuttuğu sürece onu serbest bırakmayı bir an bile düşünmemişti. Ama elleri iradesi dışında açılmış ve onu salıvermişti.

Gözlerinin önünde türlü türlü soru işareti alev alev yanıyordu. Kendine sorular soruyor, verdiği cevaplar karşısında dehşete kapılıyordu. Kendine: "İşkence edercesine peşine düştüğüm ve beni eline geçirdiğinde intikamını alabilecek durumda olan, bunu kini ve güvenliği açısından yapması gerekirken bana merhamet ederek hayatımı kurtaran bu umutsuz forsanın yaptığı nedir?" diye soruyordu. "Görevini mi yaptı? Hayır. Daha fazlasını. Ya ben kendi açımdan onu serbest bırakırken ne yaptım? Görevimi mi? Hayır. Daha fazlasını. Demek görevden daha yüce bir şey var?" Burada korkuya kapılıyor, terazisinin dengesi bozuluyor, bir kefesi uçuruma yuvarlanırken, bir kefesi göklere yükseliyordu ve Javert aşağıdaki kefe kadar yukarıdaki kefeden de korkuyordu. Voltaireci, filozof ya da inançsız değildi, tam tersine toplumsal düzenin sarsılmaz bir parçası gibi benimsediği yerleşik kilise düzenine içgüdüsel olarak saygı duyuyordu; düzen onun dogmasıydı ve bu ona yetiyordu; yetişkinlik çağına gelip de mesleğini ifa etmeye başladığında, neredeyse tüm dini vecibelerini polis teşkilatı nezdinde yerine getirmişti. Burada sözcükleri az miktarda dahi olsa ironi katmadan, en ciddi anlamlarıyla kullandığımızı belirterek tıpkı bir rahibin kendini dinine adadığı gibi onun da kendini mesleğine öyle adadığını söyleyelim. Bir üstü vardı, M. Gisquet; o güne kadar diğer üstünü, Tanrı'yı hiç düşünmemişti.

Birdenbire karşısına çıkan bu yeni şef canını sıkıyordu.

Onun beklenmedik varlığı kafasını karıştırıyor, bu yeni üste nasıl davranacağını bilemiyordu. Ona göre bir ast her

zaman boyun eğmeli, itaat etmeli, tartışmaya girmekten kaçınmalı, bir üstüyle ters düştüğünde istifa etmeliydi.

Ama Tanrı'ya istifasını nasıl verecekti?

Her ne olursa olsun, dönüp dolaşıp korkunç bir suç işlediği konusuna geliyordu. Suçunu tekrar eden bir kaçağı salıvermiş, bir kürek mahkûmuna özgürlüğünü bağışlamış, yasalara ait bir adamı yasalardan çalmıştı. Bunu yapmıştı. Artık kendini anlayamıyordu. Kendinde olup olmadığından emin değildi. Bu davranışının gerekçelerini bile hatırlayamıyor, başının şiddetle döndüğünü hissediyordu. Şimdiye kadar gizemli dürüstlüğün yarattığı o kör inançla yaşamıştı. Şimdi bu inanç ve dürüstlük onu terk ediyordu. İnandığı tüm değerler silinip gidiyordu. Kabullenmek istemediği gerçeklikler acımasız takıntılara dönüşüyordu. Artık başka birisi olmak gerekiyordu. Dumura uğramış bir bilincin garip ıstıraplarını çekiyordu. Görmekten tiksindiği şeyi görüyordu. Kendini hiçleşmiş, yararsız, geçmişinden kopmuş, tükenip gitmiş gibi hissediyordu. İçindeki otorite ölmüştü. Varlık sebebi ortadan kalkmıştı.

Duygulanmak korkunç bir şeydi!

Granit olmak ve kuşku duymak! Yasanın kalıbında yekpare eritilen cezanın abidesi olmak ve birdenbire bronzdan göğsünün altında kalbe benzeyen anlamsız ve itaatsiz bir şeyin bulunduğunu fark etmek! O güne kadar kötülük olarak bellediği iyiliğin iyilik olduğunu kabul etmek! Bekçi köpeği olmak ve kemiği tam ısıracakken onu yalamaya başlamak! Buz olmak ve erimek! Mengeneyken bir ele dönüşmek! Aniden parmaklarının açıldığını hissedip, bir kaçağı serbest bırakmak! Bunlar çok ürkütücüydü.

Yolunu şaşırıp geri dönen insan kılığındaki bir mermiye benziyordu.

Yanılmazlığın da yanılabileceğini, sistemin işleyişinde de hatalar olabileceğini, yasa konuştuğunda her şeyin söylenmediğini, toplumun mükemmel olmadığını, otoritenin de tereddüde düşebileceğini, değişmezliğin değişebileceğini,

yargıçların da insan olduklarını, mahkeme heyetlerinin de yanlış kararlar verebileceklerini kendi kendine itiraf etmek, göğün devasa mavi camında bir çatlak olduğunu fark etmek katlanılmazdı.

Javert'in aklından kesin bir iradenin de raydan çıkabileceği, bir ruhun yolunu şaşırabileceği, doğrusal bir hatta fırlatılmış karşı konulmaz doğruluğun ezilebileceği, Tanrı'ya çarparak parçalanabileceği geçiyordu. Kuşkusuz, düzenin sürücüsünün, otoritenin arabacısının kör bir ata binip kesin olarak belirlenmiş dümdüz bir yolda giderken gözüne vuran tek ışık huzmesiyle devrilmesi, sarsılmaz, düzenli, geometrik, itaatkâr, mükemmel olanın gücünü yitirmesi, bir anda esin dolu başka bir yolun belirmesi ne garipti!

İnsanın her zaman içinde olan Tanrı yanılgıya gerçek vicdanla karşı koyar, kıvılcıma sönmesini yasaklar, ışına güneşi hatırlamasını öğütler, kurgusal mutlakla yüz yüze gelen ruha gerçek mutlakı kabullenmeyi emreder; Javert insanlığın, insan yüreğinin asla kaybolmayacağını, ruhumuzdaki mucizelerin en güzeli olan o görkemli olguyu anlıyor muydu? Bunların farkında mıydı? Elbette hayır. Ama bu anlaşılmaz karşı konulmazlığın baskısıyla zihninin aralandığını duyumsuyordu.

Bu mucizeyle dönüşüme uğrayacağı yerde onun kurbanı olmuştu. Ona öfkeyle boyun eğiyordu. Tüm bunlarda var olmanın katlanılmaz güçlüğünü görebiliyor, bundan böyle sonsuza dek kolayca soluk alıp veremeyeceğini hissediyordu.

Başının üzerinde bir bilinmeyenin olmasına alışık değildi.

O ana dek karşısında düz, berrak, düzenli, belirli, bütün arz eden, sınırlı, kesin, doğru, gizemli bir yanı olmayan, her şeyin önceden planlandığı bir yüzey görmüştü; otorite üzerinde hiçbir şeyin kaymayacağı, üzerinden hiçbir şeyin düşmeyeceği düz bir kesitti. Javert kendine yabancı olanı ancak aşağısında görmüştü. Düzensizlik, beklenmedik olaylar, kargaşa, bir uçuruma yuvarlanma olasılığı; bunlar hep top-

lumun alt katmanlarındaki isyankârların, eşkıyaların, sefillerin başına gelirdi. Oysa Javert şimdi sırtüstü devrilmişti ve bir anda beliren şu görünüm karşısında korkuya kapılmıştı: Yukarıdaki uçurum.

Nasıl! Her şey tepeden tırnağa yıkılmıştı! Tüm hesaplar altüst olmuştu! Kime güvenecekti? İnandığı her şey yıkılıyordu!

Demek toplumun zırhındaki deliği yücegönüllü bir sefil mi bulmuştu! Demek yasanın onurlu bir hizmetkârı, bir adamın kaçmasına yardım etmek ve böyle bir adamı adalete teslim etmek gibi iki suç arasında kalabiliyordu! Demek devletin görevlilerine verdiği talimatname kusursuz değildi! Görevin de çıkmazları olabilirdi! Nasıl olurdu, tüm bunlar doğru olabilir miydi? Mahkûmiyet kararlarının altında iki büklüm olmuş eski bir haydutun ayağa kalkması, haklı çıkması mümkün olabilir miydi? Yasanın, içeriği değişmiş suçlar karşısında bahaneler geveleyerek geri çekildiği durumlar var mıydı?

Evet vardı! Ve Javert onları görüyor, onlara dokunuyordu! Ve sadece onları yadsımakla kalmıyor, onların yanında yer alıyordu. Bunlar gerçekti. Gerçek olayların böylesine karmaşık bir hal alması iğrençti.

Olaylar üzerlerine düşeni yapsa, yasanın tanıkları olmakla yetinirlerdi; olayları Tanrı gönderir. Anarşi artık yukarıdan aşağıya mı inecekti?

Böylece endişesinin derinleşmesi ve kederinin yol açtığı göz yanılsamasıyla duygularını bastırıp düzeltebilecek her şey tek tek silinip gidiyor ve toplum, insanlık, evren gözlerinin önünde sıradan ve korkunç bir çizgide özetlenir hale geliyordu; böylece ceza yasası, yargılamalar, yasamanın gücü, her şeye kadir mahkemelerin kararları, yargıçlar heyeti, hükümet, önyargılar ve baskılar, resmi bilgelik, yasanın şaşmazlığı, otorite ilkesi, siyasi ve toplumsal güvenliğin destek aldığı tüm dogmalar, egemenlik, adalet, yasaların mantığı, toplumsal mutlak, kamusal gerçeklik, bunların her biri çö-

küyor, parçalara ayrılıyor, Javert'in kendisi de bu düzenin denetçisi, emniyet teşkilatının sarsılmaz görevlisi, toplumun bekçi köpeği olarak yere seriliyor ve tüm bu yıkıntının üzerinde bir adam kafasında yeşil bir başlık, alnının etrafında bir haleyle ayakta duruyordu; işte bu denli altüst olmuştu; işte zihnindeki ürkütücü görüntü buydu.

Buna katlanmak mümkün değildi.

İnsan bundan daha şiddetli bir sarsıntı yaşayamazdı. Bu durumdan kurtulmanın iki yolu vardı. İlki korkusuzca Jean Valjean'a gitmek ve kürek mahkûmunu zindana yerleştirmekti. Diğeri...

Javert korkuluktan uzaklaştı, bu kez başı dikti, kararlı adımlarla Châtelet Meydanı'nın köşesinde bir sokak feneriyle aydınlanan karakola yöneldi.

Oraya vardığında bir zabıta çavuşunu görüp içeri girdi. Polisler karakolun kapısını itiş tarzından birbirlerini hemen tanırlar. İsmini söyleyip çavuşa kimliğini gösteren Javert nöbetçinin bir mumun aydınlattığı masasına oturdu. Masanın üzerinde gerektiğinde devriye tutanakları ya da raporlar için kullanılan bir kalem, bir mürekkep hokkası ve kâğıt vardı.

Daima hasır bir iskemleyle tamamlanan bu masa kendi başına bir kurumdur; tüm polis karakollarında bulunur; üzerinde hep içi talaş dolu bir fincan ve mühür için gerekli kırmızı balmumuyla dolu karton bir kutu bulunur; bu masa resmi yazışma tarzının ilk basamağıdır. Devletin edebiyatı orada başlar.

Bir kalem ve kâğıt alan Javert yazmaya başladı:

HİZMETLERİN İYİLEŞTİRİLMESİ İÇİN BAZI GÖZLEMLER

Birinci olarak: Sayın Emniyet Müdürü'nün bu yazıya bir göz atmasını diliyorum.

İkinci olarak: Sorgudan gelen tutuklular üzerleri aranırken ayakkabılarını çıkarıp taş zemin üzerinde çıplak ayak bekliyorlar. Birçoğu hapishaneye öksürerek gidiyor. Bu durum sağlık harcamalarının artmasına neden oluyor.

Üçüncü olarak: Suçlunun aralıklı mesafelerde bulunan polislerce izlenmesi uygundur, ama önemli koşullarda en az iki polisin birbirini gözden kaybetmemesi polislerden birinin herhangi bir nedenle görevini yapamayacak duruma düşmesi halinde diğerinin onun yerini alması açısından gereklidir.

Dördüncü olarak: Madelonnettes Hapishanesi'nin parasını verseler dahi mahkûmlara iskemle verilmesini yasaklayan iç düzenlemenin gerekçesi bilinmemektedir.

Beşinci olarak: Madelonnettes'in kantininde iki parmaklık vardır, bu durum kantinci kadının elinin mahkûmlarınkilerle temas etmesine neden olmaktadır.

Altıncı olarak: Anonsları yapan mahkûmlar, mahkûmları görüş odasına çağırırken isimlerini anlaşılır bir biçimde telaffuz etme karşılığında onlardan yarım frank ücret almaktadırlar. Bu hırsızlıktır.

Yedinci olarak: Dokuma atölyesinde kumaşın kalitesini etkilemese de kopan her iplik için ücretten yarım frank kesiliyor, bu büyük bir suistimaldir.

Sekizinci olarak: Force'un ziyaretçilerinin Sainte-Marie-l'Egyptienne görüşme odasına gitmek için çocukların avlusundan geçmeleri hiç yakışık almamaktadır.

Dokuzuncu olarak: Jandarmaların her gün Emniyet Müdürlüğü'nün avlusunda, sorgu odasında konuşulanlardan söz ettikleri malumdur. Kutsal bir görev üstlenmiş olan jandarmanın sorgu odasında duyduklarını anlatması dikkate değer bir düzen ihlalidir.

Onuncu olarak: Madam Henry onurlu bir kadındır; kantini tertemizdir; ama mahkûmlara yemeği bir kadının getirmesi sakıncalıdır. Bu durum büyük bir uygarlığın bekçisine yakışmaz.

Javert bu satırları çok sakin bir ifadeyle, düzgünce, tek bir virgülü bile ihmal etmeden, kalemini kâğıdın üzerinde gıcırdatarak yazdı ve altına imzasını attı:

Javert.
1. Derece Müfettiş
Châtelet Meydanı Karakolu,
7 Haziran 1832, gece bire doğru.

Mürekkebini kuruttuğu kâğıdı mektup gibi katlayan Javert mührü basıp üstüne *Emniyet Müdürlüğü*'ne yazdı ve karakoldan çıktı. Camlı ve parmaklıklı kapı ardından kapandı.

Châtelet Meydanı'nı yeniden çaprazlamasına geçip rıhtıma ulaştı ve çeyrek saat önce ayrıldığı noktaya geri döndü, az önceki tavrıyla dirseklerini korkuluğa yasladı. Sanki yerinden hiç kımıldamamıştı.

Ortalığı gece yarısını izleyen mezar karanlığı kaplamıştı. Buluttan bir tavan yıldızları gizliyordu. Gökyüzü uğursuz bir karaltı gibiydi. Cité'deki evlerde tek bir ışık yoktu, yoldan kimse geçmiyordu, caddeler ve rıhtım ıssızdı; Notre-Dame ve Adliye Sarayı gecenin ortasında birer çizgi gibi görünüyordu. Bir sokak feneri rıhtımın ucundaki duvarı aydınlatıyordu. Peş peşe sıralanan köprülerin silüetleri karaltıların ortasında biçimsiz bir görüntü oluşturuyorlardı. Yağmur nehrin su seviyesini yükseltmişti.

Hatırlanacağı gibi, Javert'in dirseklerini dayadığı noktada çok hızlı akan Seine'in suları yüzeyde durmaksızın bir sıkışan bir gevşeyen vida gibi girdaplar oluşturuyordu.

Javert başını eğdi ve baktı. Her şey simsiyahtı. Bir köpüklenme sesi işitiliyor, ama nehir görünmüyordu.

Bu baş döndürücü derinlikte arada sırada bir parıltı beliriyor ve belli belirsiz kıvrılıyordu, su en karanlık gecede bile nereden geldiği belli olmayan bir ışığı kavrayıp, onu bir karayılana dönüştürme gücüne sahiptir. Işık kaybolduğunda her şey belirsizleşiyordu. Büyük sonsuzluk âdeta orada açılıyordu. Aşağıdaki su değil uçurumdu. Rıhtımın buğular arasından hayal meyal seçilen, birdenbire gözden kaybolan dik duvarı sonsuzluğa inen sarp bir yamaç izlenimi bırakıyordu.

Hiçbir şey görünmüyor, ama suyun düşmanca soğukluğu ile ıslak taşların yavan kokusu hissediliyordu. Bu uçurumdan amansız bir esinti yükseliyordu. Nehrin –görülmekten çok sezilen– kabarması, dalgaların hüzünlü fısıltısı, köprü kemerlerinin kasvetli yüksekliği, bu karanlık boşluğa düşmenin hayali, tüm bunlar dehşet vericiydi.

Javert birkaç dakika hiç kımıldamadan karanlığın açılmasını izledi; görünmeyeni dikkate benzeyen sabit bir ba-

kışla inceledi. Sular uğulduyordu. Aniden şapkasını çıkarıp rıhtımın kıyısına koydu. Bir an sonra korkuluğun üzerinde, uzaktan geçen geç kalmış bir yolcunun bir hayalete benzeteceği uzun ve karanlık bir figür belirdi, Seine'e eğildikten sonra geri doğruldu ve doğrudan karanlıklara düştü; boğuk bir çalkantı duyuldu ve suyun altında gözden kaybolan bu karaltının çırpınışlarının tek tanığı geceydi.

Beşinci Kitap
Torun ile Dede

I

Çinko Levhalı Ağaç Yeniden Ortaya Çıkıyor

Anlattığımız olaylardan bir süre sonra, Bay Boulatruelle büyük bir heyecan yaşadı.

Bay Boulatruelle daha önceden, bu kitabın gizemli bölümlerinde tanıdığımız yol işçisiydi.

Belki de hatırlanacağı gibi Boulatruelle karanlık ve karmaşık işlerle uğraşan bir adamdı. Taşları kırar ve anayoldan geçenlerin işlerini geciktirirdi. Hırsız ve yol işçisi olarak Montfermeil Ormanı'nda bir definenin gömülü olduğuna inanıyordu. Günün birinde o hazineyi bir ağacın dibinde bulacağını umuyor, bu arada, gelip geçenin ceplerini yokluyordu.

Yine de şimdilik temkinli davranıyordu. Paçayı zor kurtarmıştı. Bilindiği gibi Jondrettelerin evinde diğer soyguncularla birlikte yakalanmış, kötü alışkanlığı bir işe yaramış, sarhoşluğu sayesinde hapse girmekten kurtulmuştu. Orada soyduğu mu yoksa soyulduğu mu hiçbir zaman anlaşılamamış, tuzağın kurulduğu akşam sarhoş olduğu kesin

olarak saptandığından serbest bırakılmıştı. Özgürlüğüne kavuştuğunda başını öne eğmiş, düşüncelere dalmış, az kalsın mahvına neden olacak hırsızlıktan biraz soğumuş bir halde Gagny'den Lagny'ye giden yola dönmüş, orada kendini kurtaran şaraba daha derin bir kederle bağlanarak Emniyet Müdürlüğü'nün gözetiminde devlet için taş döşemeye başlamıştı.

Tavanı çimden kulübesine geri döndükten bir süre sonra heyecana kapılmasının nedeni şuydu:

Bir sabah, gün doğmadan az önce her zamanki gibi işine, belki de pusu kurduğu yere giden Boulatruelle dalların arasından sadece sırtını fark edebildiği ama aradaki mesafeye ve alacakaranlığa rağmen kendisine hiç de yabancı gelmeyen bir adam gördü. Boulatruelle ayyaş olsa da, hafızası kuvvetliydi; iyi bir hafıza başı yasalarla biraz dertte olan biri için olmazsa olmaz bir silahtır.

— Bu adama benzeyen birine hangi cehennemde rastlamıştım? diye sordu kendi kendine.

Bu soruya, zihninde izlerini belli belirsiz taşıdığı bu adamın tanıdığı birine benzediği dışında bir yanıt veremedi.

Boulatruelle adamın kim olduğunu çıkaramasa da, bazı yaklaşımlara ve hesaplamalara başvurdu. Bu adam buralı değildi. Buraya hiç kuşkusuz yaya gelmişti. Bu saatte Montfermeil'den yolcu arabası geçmezdi. Bütün gece yürümüştü. Nereden geliyordu? Çok uzaktan olamazdı. Çünkü ne sırt çantası, ne de bavulu vardı. Kuşkusuz Paris'ten geliyordu. Bu ormanda, bu saatte ne işi olabilirdi?

Defineyi düşünen Boulatruelle hafızasının derinliklerini kaza kaza yıllar önce buna benzeyen bir adam yüzünden aynı heyecanı yaşadığını belli belirsiz hatırladı.

Düşüncelerinin yoğunluğu altında doğal olarak ama bu koşullara hiç uygun düşmeyecek bir şekilde aşağı doğru eğilen başını kaldırdığında ortada kimse yoktu. Adam ormanda ve alacakaranlıkta gözden kaybolmuştu.

— Lanet olsun! dedi Boulatruelle, ama onu bulacağım. Bu herifin kimin nesi olduğunu öğreneceğim. Bu haydut gezginin burada ne işi olduğunu anlayacağım. Benim ormanımda benden sır saklanamaz.

Sivri kazmasını eline aldı.

— İşte bu alet toprağı ve bir adamı kazmama yarayacak, diye homurdandı. Ve birbirine bağlı iki iplik gibi elinden geldiğince sıklaştırdığı adımlarla ormanda adamın yöneldiği tarafa doğru yürümeye başladı.

Yüz adım attıktan sonra doğmaya başlayan güneş ona yardımcı oldu. Kumun üzerindeki ayak izleri, üzerine basılmış otlar, kırılmış fundalar, çalılıklarda, eğildikten sonra uyandığında gerinen güzel bir kadının ağır zarafetiyle doğrulan genç dallar ona iz üstünde olduğunu gösterdiler. Bir süre bu izi takip etti, sonra kaybetti. Zaman geçiyordu. Ormanda daha da ilerleyip bir yükseltinin üzerine geldi. Uzaktaki bir patikada ıslıkla Guillery'nin ezgisini çalan bir şafak avcısını duyduğunda aklına bir ağaca tırmanmak geldi. Yaşlı olsa da çevikti. Orada sığırtmaç Tityrus'a ve Boulatruelle'e yaraşır uzun bir gürgen ağacı vardı. Boulatruelle olabildiğince yukarı tırmandı.

Çok yerinde bir fikirdi. Ormanın ağaçların sık ve vahşi bir görünüm sergilediği ıssız kısmını incelerken aniden adamı fark etti.

Ama fark eder etmez gözden kaybettiği adam oldukça uzakta, ulu ağaçların arasında kaybolmuş geniş bir açıklığa süzüldü. Boulatruelle koca bir değirmen taşı yığınının yanında gövdesine pansuman niyetine çinko bir levha sarılmış, hasta bir kestane ağacının bulunduğu bu noktayı iyi biliyordu. Orası bir zamanlar Blaru arazisi olarak anılırdı. Otuz yıl önce oraya hangi amaçla yığıldığı bilinmeyen taşlar kuşkusuz hâlâ oradaydı. Tahta çit dışında hiçbir şey bir taş yığını kadar uzun ömürlü değildir. Geçici olarak bir yere yığılmak. Kalıcı olmak için ne güzel gerekçe!

Boulatruelle sevincin verdiği hızla ağaçtan kendini aşağı atar gibi indi. İn bulunmuştu, şimdi sıra avı yakalamaya gelmişti. Düşlediği o ünlü hazine muhtemelen oradaydı.

Oraya ulaşmak hiç de kolay değildi. Muziplik edercesine binlerce zikzak çizen patikalardan gitmek on beş dakikadan daha fazla zaman alırdı. O noktada garip bir şekilde sıklaşan dikenlerle kaplı ağaçlıktan düz gitmek için yarım saat gerekirdi. İşte Boulatruelle bunu anlamamıştı ve böyle yaparak hata etti. Birçok insanın mahvına neden olan ciddi bir göz yanılsamasıyla dosdoğru gitmeye karar verdi.

Bu sık ağaçlıklar arasından gitmeyi uygun bulmuştu.

— Kurtların Rivoli Caddesi'nden gidelim, dedi

Kestirmeden gitmeye alışık olan Boulatruelle bu kez hata edip uzun yoldan gitmişti.

Kararlılıkla çalılıklara daldı.

Çobanpüsküllleriyle, ısırganotlarıyla, akdikenlerle, yabani gül ağaçlarıyla, devedikenleriyle, öfkeli böğürtlenlerle uğraşması gerekti. Her yanı sıyrıklar içinde kalmıştı.

Akarsu yarığındaki su birikintisini aştı.

Nihayet kırk dakikada terden sırılsıklam olmuş, nefes nefese kalmış, her yanı tırmalanmış bir halde Blaru arazisine ulaştı.

Arazide kimse yoktu.

Koşmaya başlayan Boulatruelle taş yığının aynı yerde durduğunu, kimsenin ona dokunmadığını fark etti.

Adama gelince ormanda gözden kaybolmuş, kaçmıştı. Nereye? Hangi tarafa? Hangi ağaçlığa? Bunu tahmin etmek mümkün değildi.

Ve taş yığınının arkasında, çinko levhalı ağacın önünde, yeni kazılmış bir toprak parçası, unutulmuş ya da bırakılmış bir kazma ve bir delik vardı.

Bu delik boştu.

— Hırsız! diye bağırdı yumruklarını ufka doğru sallayan Boulatruelle.

II

İç Savaştan Çıkan Marius Aile Savaşına Hazırlanıyor

Marius uzun süredir ne ölüydü, ne de diri. Haftalarca sayıklamaların eşlik ettiği yüksek ateşle boğuşmuş ve gövdesindeki yaralardan ziyade başındaki yaraların sarsıntılarının beyinde yol açtığı önemli rahatsızlık belirtileri göstermişti.

Geceler boyunca, yüksek ateşin içler acısı konuşkanlığıyla ve can çekişmenin kasvetli inadıyla Cosette'in ismini tekrarlamıştı. Bazı yaraların genişliği ciddi bir tehlike yaratır, derin yaralarda irin daima içeri akar ve belli hava koşullarında hastayı öldürebilir; bu yüzden doktor her hava değişiminde, en ufak esintide bile endişeleniyordu.

— Hiçbir suretle heyecanlanmaması gerek, diye tekrarlıyordu. O dönemde pansuman yapmak karmaşık ve zor bir işti, aparatlar ve sargı bezlerini askıyla sabitlemek henüz kimsenin aklına gelmemişti. Bir çarşafı sargı bezine dönüştüren Nicolette "tavan kadar büyük" diyordu. Klorürlü losyonlar ve gümüş nitrat Marius'ü kangrenin eşiğinden döndürmüştü. Hâlâ tehlikede olduğu için, torununun başucunda kendinden geçmiş bir halde bekleyen M. Gillenormand da Marius gibi ne ölü, ne de diriydi.

Her gün, bazen de günde iki kez kapıcının söylediğine göre şık giyimli, beyaz saçlı bir beyefendi yaralı hakkında bilgi almaya geliyor ve pansuman için koca bir paket sargı bezi bırakıyordu.

Nihayet, dedesinin evine can çekişir halde getirildiği o kederli akşamdan tam üç ay sonra 7 Eylül günü doktor iyileşmeye başladığını bildirdi. Yine de Marius köprücükkemiğinin kırılmasının yol açtığı komplikasyonlar nedeniyle iki ay boyunca bir şezlongda yatmak zorunda kaldı. Daima bir türlü kapanmak bilmeyen ve hastaya bıkkınlık verse de pansumana devam edilmesini gerektiren son bir yara vardır. Bu uzun hastalık ve nekahet dönemi Marius'ü takip edilmekten

kurtarmıştı. Fransa'da hiçbir öfke kamusal alanda dahi altı aydan fazla sürmez. Toplumun içinde bulunduğu koşullarda ayaklanmalar herkesin suçu olarak görüldüğünden soruşturmalarda biraz hoşgörülü davranma ihtiyacı duyulur.

Şunu da ekleyelim, Gisquet'nin, doktorları yaralıları ihbar etmekle yükümlü kılan o uygunsuz talimatı sadece halkı değil, en başta kralı öfkelendirdiği için, yaralılar koruma altına alınmıştı ve askeri mahkemeler çatışma anında yakalananlar dışında kimseyi soruşturmaya cesaret edememişlerdi. Böylece Marius de kendi haline bırakılmış oldu.

İlk başlarda türlü türlü endişeler duyan M. Gillenormand şimdi mutluluktan coşma evresine geçmişti. Bütün geceyi torununun yanında geçirmesini engellemek için çok çaba harcandı; geniş koltuğunu Marius'ün yatağının yanına getirtip, kızından evdeki en güzel çarşaftan kompres ve sargı bezi hazırlamasını istedi. Makul ve yaşını başını almış kızı babasının dediklerini yerine getirmiş gibi yaparak en güzel çarşafı kurtarmanın bir yolunu buldu. M. Gillenormand sargı bezi yapmak için ince beyaz ketenin kalın keten kadar, yeni bezin eski bez kadar elverişli olduğunun kendisine açıklanmasına izin vermedi. Matmazel Gillenormand'ın ahlaki nedenlere katılmadığı tüm pansumanlara o eşlik ediyor, ölü dokular makasla kesilirken "Ay! Ay!" diye bağırıyordu. Hiçbir şey onu titreyen yaşlı elleriyle yaralıya bir fincan bitki çayı uzatırken görmek kadar dokunaklı olamazdı. Doktoru sorularıyla bezdiriyor, aynı soruları tekrarladığını fark etmiyordu.

Doktorun Marius'ün tehlikeyi atlattığını söylediği gün yaşlı adam çılgına dönmüştü. Kapıcıyı üç altınla ödüllendirdi. Akşam akşam odasına dönerken başparmağını ve işaretparmağını kastanyet gibi çırparak şu şarkının eşliğinde dans etti:

Fougère'de doğmuştu Jeanne
Bu yüzden olmuştu bir çoban
Eteğine hayran oldum
Hoppa selvi boylum.

Sen onda yaşarsın ey aşk
Dilersen gözlerinin içine bak
At oklarını yere
Sinsilik etme yine!

Ben severim, onun için şarkı söylerim
Onu Diane'a yeğlerim
Jeanne'ın o sert memelerini gördüğümde
Kendimden geçerim.

Ardından bir iskemlenin üzerinde diz çökmüştü ve kapı aralığından onu gözetleyen Basque onun dua ettiğinden emindi.

O güne dek Tanrı'ya pek inanmazdı.

Giderek hızlanan iyileşmenin her yeni evresinde dede aşırıya kaçan davranışlarda bulunuyor, farkında olmadan bir sürü taşkınlık yapıyor, nedenini bilmeden merdivenleri inip çıkıyordu. Güzel bir komşu kadın bir sabah kendisine büyük bir demet çiçek teslim edildiğinde afallamıştı; gönderen M. Gillenormand'dı. Kocası karısına kıskançlıkla sitem etti. M. Gillenormand Nicolette'i dizlerinin üzerine oturtmaya çalışıyor, Marius'e "Sayın Baron" diye hitap ediyor, "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağırıyordu.

Doktora sürekli "Artık tehlike kalmadı değil mi?" diye soruyor, Marius'e bir büyükannenin gözleriyle bakıyordu. Marius yemek yerken onu büyük bir sevgiyle izliyordu. Kendini artık tanıyamıyor, hiç hesaba katmıyordu, Marius evin reisiydi, sevincinde bir feragatin izleri okunuyordu, artık torununun torunuydu.

Bu neşeli davranışlarıyla en saygıdeğer çocuk konumuna gelmişti. Marius'ü yormamak ya da tedirgin etmemek için ona arkasından gülümsüyordu. Neşeli, sevimli, memnun, genç görünüyordu. Beyaz saçları yüzündeki sevinçli ışığa hoş bir görkem katıyordu. Zarafet kırışıklıklara karıştığında muhteşem olur. Işık saçan yaşlılıkta kim bilir nasıl bir şafak gizlidir.

Kendini pansumanlara, tedavilere teslim etmiş Marius'e gelince aklında tek bir düşünce vardı: Cosette.

Yüksek ateş ve sayıklamalardan kurtulduğundan beri bu ismi ağzına almıyor, sanki onu düşünmüyormuş gibi görünüyor, ruhu onunla olduğu için susuyordu.

Cosette'e ne olduğunu bilmiyordu; Chanvrerie Sokağı'nda yaşananlar hafızasında bir bulut gibiydi; zihninde âdeta iç içe geçmiş karaltılar dalgalanıyordu, Eponine, Gavroche, Mabeuf, Thénardierler, içler acısı bir şekilde barikatın dumanlarına karışan tüm dostları; garip bir biçimde M. Fauchelevent'ın bu kanlı maceraya katılması ona bir kasırgadaki muamma gibi geliyordu; hâlâ nasıl hayatta olduğuna akıl sır erdiremiyor, kim tarafından nasıl kurtarıldığını bilmiyordu ve bunu etrafındakiler de bilmiyordu; ona tek söylenen gece vakti bir arabayla Filles-du-Calvaire Sokağı'na getirildiğiydi; geçmiş, şu an, gelecek içindeki her şey belirsiz bir düşüncenin sisiyle kaplıydı; ama bu sisin içinde hiç kımıldamayan bir nokta, net ve dümdüz bir çizgi, granite benzer bir şey, bir kararlılık vardı: Cosette'e yeniden kavuşmak. Onun için yaşama düşüncesi Cosette düşüncesinden bağımsız değildi, biri olmadan diğerini kabul etmeyecekti ve dedesi, kader, cehennem, onu yaşamaya zorlayacak kim olursa olsun, ondan kaybolan cennetini geri vermesini istemek konusunda kararlıydı.

Önünde engeller olduğunu kendisinden saklamıyordu.

Burada bir ayrıntının altını çizelim: Dedesinin ona gösterdiği onca özen, onca şefkat yüreğini hiç yumuşatmamış, onu pek etkilememişti. Öncellikle olan bitenin farkında değildi; ayrıca belki de hâlâ o çalkantılı hastalık düşlerinin içinde, hedefi evcilleştirmek olan bu yeni ve garip sevgi gösterilerine güvenmiyor, soğuk davranıyordu. Dedenin zavallı yaşlı gülümsemeleri boşunaydı. Marius, derdini açmayıp her şeyi oluruna bıraktıkça böyle sürüp gideceğini, ama Cosette'den söz ettiğinde karşısında başka bir yüz bulaca-

ğını, dedesinin gerçek yüzünün ortaya çıkacağını düşünüyordu. O zaman işler ciddiye binecek, ailevi sorunlar nüksedecek, konumlar karşılaştırılacak, dudaklarından itirazlar ve alaycı Fauchelevent, Coupelevent, servet, yoksulluk, sefalet, intihar, gelecek sözcükleri dökülmeye başlayacaktı. Şiddetli bir dirençle karşılaşacak, neticede söyledikleri reddedilecekti. Marius şimdiden katı bir tavır sergilemeye hazırlanıyordu.

Üstelik sağlığına kavuştukça eski yaraları depreşiyor, hafızasının kıvrımlarındaki sızıyı duyumsuyor, geçmişi yeniden düşünüyor, Albay Pontmercy bir kez daha dedesiyle kendisi arasına giriyor, kendi kendine babasına karşı o kadar adaletsiz ve katı davranan birinden hiçbir iyilik ummamak gerektiğini söylüyor, dedesine soğuk davranıyordu. İhtiyar da bu durum karşısında kederleniyordu.

Zaten M. Gillenormand, hiçbir şey belli etmese de, Marius'ün eve getirildiği ve bilincinin yerine geldiği günden beri kendisine bir kez bile babacığım demediğinin farkındaydı. Doğrusu mösyö de demiyordu; her ikisini de kullanmamanın bir yolunu buluyor, cümlenin gidişatını ona göre değiştiriyordu.

Bir çatışmanın yaklaştığına şüphe yoktu.

Böyle durumlarda hep olduğu gibi, Marius savaştan önce kendini sınamak için ufak tartışmalar çıkardı. Buna nabız yoklamak denir. Bir sabah, eline geçirdiği bir gazeteyi okuyan M. Gillenormand Konvansiyon hakkında ileri geri konuşup, Danton, Saint-Just ve Robespierre hakkında ağzından bir şeyler kaçırdı.

— Onlar 93'ün devleriydi, dedi Marius sertçe. Yaşlı adam sustu ve gün boyunca bir daha ağzını açmadı.

Dedesinin düşüncelerinden asla taviz vermediğini çocukluğundan beri bilen Marius bu sessizlikte derin bir öfkenin biriktiğini, şiddetli bir savaşın kapıda olduğunu sandı ve zihninin arka cephesindeki hazırlıklara hız verdi.

Reddedilirse tüm dikişlerini sökmeye, köprücükkemiğini yeniden parçalamaya, yaralarının geri kalanını açmaya ve yemek yememeye karar verdi.

Hastaların sinsi sabrıyla uygun anı bekledi.

Ve o an geldi.

III

Marius Saldırıyor

Bir gün M. Gillenormand, kızı konsolun mermerinin üzerindeki fincanları ve küçük şişeleri düzenlerken Marius'ün üzerine eğilip en şefkatli ses tonuyla şunları söylemişti.

— Baksana küçük Marius'üm, senin yerinde olsam balık yerine et yemeyi tercih ederdim. Kızarmış bir dil balığı nekahet döneminin başında mükemmeldir, ama ayağa kalkmak için nefis bir pirzola gerekir.

Marius neredeyse eski gücüne kavuşmuştu, oturduğu yerde doğrulup sıktığı iki yumruğunu yatağının çarşafına bastırıp korkunç bir ifadeyle dedesine baktı:

— Bu durumda size bir şey söylemem gerek.

— Nedir?

— Evlenmek istiyorum.

— Düşünüldü ve gereği yapıldı, dedi dedesi. Ve bir kahkaha attı.

— Nasıl gereği yapıldı?

— Evet, gereği yapıldı. Küçük sevgiline kavuşacaksın.

Afallayan ve gözleri kamaşan Marius'ün tüm bedeni titredi.

— Evet, küçük, güzel sevgiline kavuşacaksın. Her gün yaşlı bir mösyö kılığına girip hakkında bilgi almaya geliyor. Yaralandığından beri, bütün zamanını ağlayarak ve sana sargı bezi hazırlayarak geçiriyor. Onu araştırdım. l'Homme-

Armé Sokağı, 7 numarada oturuyor. Ah işte nihayet konuya girdik! Demek onu istiyorsun. Tamam ona kavuşacaksın. Kendi kendini ele verdin. Küçük bir komplo hazırlamış, içinden "Bu konuyu dedemle, o Régence ve Direktuvar mumyasıyla, zarif bir delikanlıyken ahmak bir bunağa dönüşen o eski çapkınla açıkça konuşacağım, onun da zaaflarının, geçici aşklarının, Cosettelerinin olduğunu, kızlarla oynaştığını, havalarda uçtuğunu, ilkbaharın keyfini çıkardığını, bunları hatırlaması gerektiğini söyleyeceğim. Hesaplaşacağız. Savaş," diyordun. Ah! Mayıs böceğini boynuzlarından kavrıyorsun. Ne güzel. Sana pirzola yemeni söylüyorum, bana evlilikten bahsediyorsun. Buna konuyu değiştirmek denir! Ah! Bir hiç yüzünden kavga çıkarmak istedin! Benim yaşlı bir ödlek olduğumu bilmiyordun. Buna ne dersin? Çuvalladın. Dedenin senden daha ahmak olabileceğini tahmin etmiyordun, sayın avukat, bana yapman gereken savunmayı bile unuttun, çok gülünç. Tamam o zaman öfkelen. İstediğini yapmam seni şaşırttı, aptal! Dinle. Ben de sinsinin teki olarak bilgi topladım; çekici, görgülü bir kız, mızraklı süvariyle bir ilişkisi olduğu doğru değil, pırlanta gibi, sana tapıyor; ölseydin, üçümüz de ölecektik; tabutu benimkine eşlik edecekti. Sen iyileşir iyileşmez onu yatağının başucuna getirmeyi düşünmüştüm, ama genç kızların sevdikleri yakışıklı yaralının yanına patavatsızca getirilmesine ancak romanlarda rastlanır. Bu yakışık almaz. Teyzen ne derdi? Günün dörtte üçünde çırılçıplaktın. Buraya bir kadın çağırmanın mümkün olup olmadığını yanından bir dakika bile ayrılmayan Nicolette'e sor. Üstelik doktorun ne diyecekti? Güzel bir kız ateşi düşürmez. Tamam, artık bundan bahsetmeyelim, her şey konuşuldu, kararlaştırıldı, onunla evlen. İşte benim acımasızlığım böyle. Beni sevmediğini anladığımda içimden: 'Bu canavarın beni sevmesi için ne yapabilirim?' diye sordum. Kendi kendime 'Bak sen, elimin altında küçük Cosette'im var, onu ona vereceğim, o zaman beni biraz olsun sevmesi gerekecek ya da neden sevmediğini

açıklayacak,' dedim. Ah! Ortalığı birbirine katacağımı, yüksek sesle 'Hayır!' diye bağıracağımı ve bu şafağa bastonumu sallayacağımı düşünüyordun. Hiç de öyle olmadı. Cosette, kabul; aşk, kabul; daha fazlasını istemiyorum. Mösyö lütfedip evlenin. Mutlu ol sevgili çocuğum.

Ve ihtiyar hıçkırıklara boğuldu.

Marius'ün başını alıp ihtiyar göğsüne yasladı ve ikisi birden ağlamaya başladı. Bu büyük bir mutluluğun dışavurumudur.

— Babacığım! diye haykırdı Marius.

— Ah! Demek beni seviyorsun! dedi yaşlı adam.

Tasvir edilemez bir an yaşandı. Soluk alamıyor, konuşamıyorlardı.

Nihayet ihtiyar geveledi:

— Hadi! Dili çözüldü. Bana 'Babacığım,' dedi.

Başını dedesinin kollarının arasından kurtaran Marius sakince:

— Ama babacığım, artık sağlığım yerine geldiğine göre sanırım onu görebilirim.

— Onun da gereği yapıldı, onu yarın göreceksin.

— Babacığım!

— Ne var?

— Neden bugün değil?

— Tamam kabul, bugün olsun. Bana üç kere "babacığım" diyerek bunu hak ettin. Bunu halledeceğim. Onu sana getirecekler. Sana 'Gereği yapıldı,' dedim. Bu söylediklerim daha önceden mısralara dökülmüştü. André Chenier'nin *Genç Hasta* ağıtının sonunda vardı. André Chenier'yi 93'ün alçak... devleri boğazlamıştı.

M. Gillenormand Marius'ün kaşlarını hafifçe çattığını sandı, oysa söylememiz gerekir ki Marius coşkuyla kendinden geçmiş, 1793'ten çok Cosette'i düşünüyordu. Söze André Chenier'yi karıştırdığı için titremeye başlayan dede aceleyle devam etti:

— Boğazlamak uygun bir sözcük değil. Aslında kötü niyetli olmadıkları tartışmasız, bu kahraman devrimci dehalar André Chenier'nin biraz canlarını sıktığını düşünüyorlardı, bu yüzden onu giyot.... Yani bu büyük adamlar 7 Thermidor'da kamu yararı için André Chenier'den bu dünyadan çekip gitmesini rica ettiler...

Kendi cümlesinin tuzağına düşen M. Gillenormand ne cümlesini geri alabildi, ne bitirebildi, ne de konuşmaya devam edebildi; kızı Marius'ün arkasındaki, yaşanan onca heyecandan dolayı altüst olmuş yastığını düzeltirken kendini yaşının elverdiği bir hızla yatak odasından dışarı attı, kapıyı arkasından kapadı ve kıpkırmızı olmuş, soluğu kesilmiş, gözleri yuvalarından fırlamış bir halde ağzından köpükler saçarken bekleme odasında çizmeleri cilalayan Basque'la karşılaştı. Basque'ı yakasından kavrayıp yüzüne öfkeyle bağırdı:

— Şeytana bin kere lanet olsun ki o haydutlar onu katlettiler!

— Kimi mösyö?

— André Chénier'yi!

— Evet mösyö, dedi korkuya kapılan Basque.

IV

Matmazel Gillenormand Nihayet M. Fauchelevent'ın Koltukaltı Dolu Gelmesine Ses Çıkarmıyor

Cosette ile Marius yeniden görüştüler.

Görüşmenin içeriğini anlatmayı reddediyoruz. Güneş de dâhil olmak üzere tasvir edilmemesi gereken şeyler vardır.

Cosette içeri girdiği sırada, Basque ve Nicolette'in de aralarında bulunduğu tüm aile Marius'ün odasında bir araya gelmişti.

Cosette kapıda belirdiğinde yüzü bir haleyle çevrelenmiş gibi görünüyordu.

Tam o sırada sümkürmek üzere olan dede durup burnundaki mendilin üzerinden Cosette'e baktı:

— Muhteşem! diye haykırdı.

Ve ardından gürültüyle sümkürdü.

Kendinden geçmiş, büyülenmiş, ürkmüş olan Cosette göklerde uçuyordu. İnsan mutluluğun etkisiyle ne kadar korkabilirse o kadar korkmuştu. Solmuş, kızarmış bir halde Marius'ün kollarına atılmak istiyor, buna cesaret edemiyor, kekeliyordu. Herkesin önünde sevgisini göstermek utanç vericiydi. Mutlu âşıklara merhamet edilmez; yalnız kalmak istediklerinde kimse yanlarından ayrılmaz. Oysa onların etraflarında kimsenin olmasına ihtiyaçları yoktur.

Cosette'in arkasından beyaz saçlı, ağırbaşlı olsa da belli belirsiz ve hüzünlü bir şekilde gülümseyen bir adam içeri girmişti. Bu kişi M. Fauchelevent yani Jean Valjean'dı.

Yepyeni siyah takım elbisesi ve beyaz kravatıyla kapıcının dediği gibi *pek şık* giyinmişti.

Kapıcı muhtemelen noter olan bu düzgün giyimli burjuvanın 7 Haziran gecesi çamura bulanmış, iğrenç, yırtık pırtık giysileriyle kapıda beliren ve yüzü gözü çamur, kan içinde Marius'ü koltukaltlarından taşıyan kişi olduğunu anlamaktan bin fersah uzaktaydı; yine de kapıcı içgüdüsü ayaklanmış, M. Fauchelevent Cosette'le birlikte içeri girdiğinde karısına alçak sesle şu sözleri etmekten kendini alamamıştı: "Tam olarak hatırlayamıyorum ama bu yüzü bir yerlerde gördüğümü sanıyorum."

Marius'ün odasında, biraz uzakta, kapının kenarında duran M. Fauchelevent'ın elinde bir formalık bir kitapçığı andıran, yeşilimtırak, küflenmiş gibi görünen bir kâğıda sarılmış bir paket vardı.

— Acaba mösyö koltuğunun altında hep kitap mı taşıyor? diye sordu alçak sesle kitapları sevmeyen Matmazel Gillenormand Nicolette'e.

— Elbette, diye karşılık verdi kızının söylediklerini duyan M. Gillenormand aynı ses tonuyla, o bir bilge. Hem bu onun suçu mu? Bir zamanlar tanıdığım Mösyö Boulard da sokağa asla kitapsız çıkmaz, yüreğinin üzerinde hep böyle bir kitap taşırdı.

Ve selam vererek yüksek sesle:

— Mösyö Tranchelevent... dedi.

Gillenormand Baba bunu kasıtlı olarak söylememişti, soyadlarına önem vermemesi aristokrasiden kalma alışkanlıklarından kaynaklanıyordu.

— Mösyö Tranchelevent, torunum Baron Marius Pontmercy adına sizden kızınızı istemekten onur duyuyorum.

"Mösyö Tranchlevent" öne doğru eğildi.

— Tamamdır, dedi dede.

Ve Marius ile Cosette'e dönüp iki kolunu onları kutsarmış gibi öne doğru uzatarak:

— Artık birbirinizi sevebilirsiniz, dedi.

Söylenenleri ikiletmeden cıvıldamaya başladılar. Alçak sesle konuşuyorlardı. Marius şezlonguna dizlerini dayamıştı, Cosette ayakta duruyordu.

— Ah! Tanrım! diye mırıldandı Cosette, sizi yeniden görüyorum! Sensin! Sizsiniz! Böyle çatışmaya gitmek! Ama neden? Bu çok korkunç. Dört aydır ölüp ölüp dirildim. Ah! O savaşa katılmak ne kötü! Ben size ne yaptım? Sizi bağışlıyorum, ama bir daha böyle bir şey yapmayacaksınız. Az önce, buraya davet edildiğimizde, yine öleceğimi sandım, ama bu kez neşeden. Çok üzgündüm! Giyinecek zaman bile bulamadım. Sizi ürkütmüş olmalıyım. Aileniz beni böyle kırışık bir yakalıkla gördüğünde ne der? Ama konuşsanıza! Bana karşılık vermiyorsunuz. Hâlâ l'Homme-Armé Sokağı'nda oturuyoruz. Sanırım omzunuzdan çok kötü yaralanmışsınız. Bana bir parmağın girebileceği kadar derin olduğunu söylediler. Üstelik etlerinizi makasla kesmişler. Bu çok korkunç. Durmadan ağladım, gözlerimde yaş kalmadı. Böyle acı çekmek

çok garip. Dedeniz çok iyi birine benziyor! Rahatsız olmayın, dirseklerinize yaslanmayın, dikkat edin, kendinize zarar vereceksiniz. Ah! Ne kadar mutluyum! Demek bahtsızlığım sona erdi! Çok aptalım. Size söylemek istediğim her şeyi unuttum. Beni hâlâ seviyor musunuz? L'Homme-Armé Sokağı'nda oturuyoruz. Evin bahçesi yok. Sürekli sargı bezi hazırladım, bakın mösyö, bu sizin suçunuz, parmaklarım nasır tuttu.

— Melek! diyordu Marius.

Melek dilde içi boşalmayan tek sözcüktür. Başka hiçbir sözcük âşıkların hunharca kullanımına bu kadar direnemez.

Ardından yalnız olmadıkları için konuşmayı kestiler ve birbirlerinin ellerine hafifçe dokunmakla yetinerek tek söz etmediler.

Odadakilere dönen M. Gillenormand bağırdı:

— Hadi herkes yüksek sesle konuşsun. Gürültü, şamata yapın. Hadi biraz gürültü çıkaralım! Çocuklar rahatça cıvıldaşsınlar.

Ve Marius ile Cosette'e yaklaşarak alçak sesle:

— Senli benli konuşun. Rahatınıza bakın, dedi.

Gillenormand Teyze yaşlı yüreğine dolan bu ışıkla afallamış bir halde onları izliyordu. Bu afallamada öfke yoktu; gözlerinde iki kumruyu izleyen bir baykuşun kıskanç ve hayâsız bakışları yoktu; bu hayatını eksik yaşamış elli yedi yaşında masum bir zavallının ahmakça zafere, aşka bakmasıydı.

— Büyük Matmazel Gillenormand, diyordu babası, sana bunun olacağını söylemiştim.

Bir an sessiz kalıp ekledi:

— Başkalarının mutluluğunu seyret.

Ardından Cosette'e döndü:

— Ne kadar güzel! Ne kadar güzel! Greuze'ün tablosundan çıkmış gibi. Hayta, demek onu kendine ayırdın! Ah! Çapkın, elimden iyi kurtuldun, şanslısın, on beş yaş genç olsaydım, seninle onun için düello ederdim. Bakın! Size âşığım matmazel.

Çok basit. Bu herkesin hakkıdır. Ah! Küçük, çekici, şirin kız, düğünü ne güzel olacak! Bizim bağlı olduğumuz kilise Saint-Denis du Saint-Sacrement, ama sizin için özel izin alarak düğünü Saint-Paul'de yaptıracağım. Güzel bir Cizvit kilisesidir. Daha zariftir. Birague kardinalinin çeşmesinin tam karşısında. Cizvit mimarisinin başyapıtı Namur'dadır: Saint-Loup Kilisesi. Evlendiğinizde oraya gitmelisiniz. Görmeye değer. Matmazel sizinle hemfikirim, kızların evlenmesini isterim, onlar bunun için yaratılmıştır. Sainte-Catherine'i kafasında tacı olmadan görmek isterdim.[20] Bakire kalmak güzeldir, ama insanın içini üşütür. İncil "Çoğalın," der. Halkı kurtarmak için Jeanne d'Arc gerekir, ama halkı yaratmak için Gigogne Ana olmak gerekir. Bu yüzden güzel kızlar, evlenin. Bakire kalmanın neye yaradığını anlamıyorum. Kilisede onlara ayrılmış bir şapel olduğunu ve Meryem Ana'nın cemaatine girdiklerini biliyorum; ama lanet olsun, güzel, yiğit bir kocaya sahip olmak ve bir yıl sonra memenizi emen, baldırlarında zarif yağ kıvrımları olan ve şafak gibi gülerek göğsünüzü küçük pembe patileriyle döven sarışın, tombul bir yumurcağın annesi olmak, akşam ayininden sonra elinde mumla *Turris eburnea*'yı[21] söylemekten daha iyidir!

Dede doksan yaşına yaraşır bir şekilde topuklarının üzerinde dönerek bir kez daha zembereği boşalmış gibi kendi kendine konuşmaya başladı:

> Demek düşlerine son veriyorsun,
> Alcippe demek yakında evleniyorsun.

— Bu arada!
— Ne var babacığım?
— Senin yakın bir dostun yok muydu?
— Evet, Courfeyrac.
— Ona ne oldu?

20 Fransa'da 25 yaşını geçmiş bekar kızlar genç kızların azizesi Sainte-Catherine'in gününde (25 Kasım) sarı ve yeşilin baskın olduğu renkli, gösterişli taçlar, şapkalar takar; kutlama yaparlar. (e.n.)

21 Fildişi kulesi. (ç.n.)

— Öldü.

— İyi.

Marius'ün yanına ilişip Cosette'i de oturttu ve kırışıklıklar içindeki yaşlı elleriyle dört eli kavradı:

— Bu küçük kız muhteşem. Bu Cosette bir başyapıt! Küçük bir kız ama çok soylu bir kadın. Ona barones demek saygısızlık olur; o bir markiz olarak doğmuş. Şu kirpiklere baksanıza! Çocuklarım, gerçeği yaşadığınızı kafanıza iyice yerleştirin. Birbirinizi sevin. Gözünüz başkasını görmesin. Aşk insanların ahmaklığı ve Tanrı'nın zekâsıdır. Birbirinize tapın. Ancak, dedi aniden kederli bir ifadeyle, ne bahtsızlık! İşte aklımdan geçenler! Yaşadığım sürece gelirimin yarıdan fazlası size yetecek, ama yirmi yıl kadar sonra öldüğümde, beş paranız olmayacak! Madam barones bu güzel, beyaz elleriniz kıt kanaat geçinebilmek için yıpranacak.

O sırada, sakin ve ciddi bir ses duyuldu:

— Matmazel Euphrasie Fauchelevent'ın altı yüz bin frankı var.

Bu Jean Valjean'ın sesiydi.

Şimdiye kadar tek bir söz bile etmemişti ve bu mutlu insanların arkasında hiç kımıldamadan ayakta durduğundan kimse ona dikkat etmemişti.

— Matmazel Euphrasie de kim? diye sordu afallayan dede.

— Benim, dedi Cosette.

— On dört, on beş bin frank eksik olabilir, dedi Jean Valjean.

Ve Matmazel Gillenormand'ın kitap sandığı paketi masanın üzerine koydu.

Jean Valjean paketi kendi elleriyle açtığında kâğıt paralardan oluşan bir yığın belirdi. Para sayıldı. Beş yüz adet bin frank, yüz altmış sekiz adet beş yüz frank vardı. Toplamı beş yüz seksen dört bin franktı.

— İşte güzel bir kitap, dedi M. Gillenormand.

— Beş yüz seksen dört bin frank, diye mırıldandı teyze.

— Bu para her şeyi yoluna koyar, öyle değil mi Büyük Matmazel Gillenormand? dedi dede. Bu şeytan Marius size düşler ağacından milyoner bir fettan koparmış! Şimdi gençlerin aşklarına inanın! Erkek öğrenciler altı yüz bin franklık öğrenci kızlar buluyorlar. Melekler Rothschild'dan daha iyi çalışıyorlar.

— Beş yüz seksen dört bin frank! diye tekrarlıyordu Matmazel Gillenormand alçak sesle. Beş yüz seksen dört bin! Neredeyse altı yüz bin!

Gözlerini birbirlerinden ayırmayan Marius ve Cosette'e gelince, onlar bu ayrıntıya dikkat etme zahmetine bile katlanmamışlardı.

V

Paranızı Banker Yerine Ormana Emanet Edin

Jean Valjean'ın Champmathieu davasından sonraki birkaç gün süren ilk kaçışı sırasında, Paris'e gelip, Montreuil-sur-Mer'de, M. Madeleine adıyla Laffitte'den tam zamanında çektiği parasını kısa süre içinde yeniden yakalanacağı korkusuyla Montfermeil Ormanı'ndaki Blaru arazine gömerek saklamış olduğu hiç kuşkusuz anlaşıldığından bunları uzun uzadıya anlatma gereği duymuyoruz. Altı yüz otuz bin frank tutarındaki kâğıt para fazla yer kaplamadığından bir kutuya sığabiliyordu; kutuyu nemden korumak için içi kestane ağacı yongası dolu meşeden bir sandığa koymuş, aynı sandığın içine diğer hazinesini, piskoposun iki şamdanını yerleştirmişti. Hatırlanacağı gibi bu şamdanları Montreuil-sur-Mer'den kaçarken yanına almıştı. Bir akşam Boulatruelle'in ilk kez gördüğü o adam Jean Valjean'dı. Daha sonraları, Jean Valjean paraya ihtiyacı olduğunda Blaru arazisine ge-

liyor, sözünü ettiğimiz iki üç günlük yolculukları bundan kaynaklanıyordu. Çalılıklar arasında yerini sadece kendisinin bildiği bir kazması vardı. Marius'ün iyileştiğini duyduğunda, paranın işe yarayacağı saatin yaklaştığını hissederek Montfermeil'e gitmiş, onu ormanda bu kez akşam değil sabah gören Boulatruelle'e bir kazma miras bırakmıştı.

Sandıktaki para aslında beş yüz seksen dört bin beş yüz franktı. Jean Valjean beş yüz frankı kendine ayırıp "Daha sonra düşünürüz," demişti.

Bu meblağ ile Laffitte'den çekilen altı yüz otuz bin frank arasındaki fark 1823 ile 1833 yılları arasında yapılan harcamalara tekabül ediyordu. Manastırda geçen beş yıl sadece beş bin franka mal olmuştu.

Jean Valjean'ın şöminenin üzerine koyduğu iki şamdan Toussaint'in hayranlık dolu bakışları altında parlıyordu.

Jean Valjean artık Javert'den kurtulduğunu biliyordu. Onun yanında öldüğünden söz edilmiş, *Moniteur*'de Javert adlı bir müfettişin cesedinin Pont-au-Change ve Pont Neuf arasındaki bir çamaşırcı teknesinin altında bulunduğunu, üstleri tarafından takdir edilen bu kusursuz polisin geriye bıraktığı yazının akıllara ani bir çılgınlık nöbetini ve intiharı getirdiğini okumuştu. Aslında Jean Valjean, "Beni yakalamışken serbest bıraktığına bakılırsa o sırada çoktan çıldırmıştı," diye düşünüyordu.

VI

Cosette Mutlu Olsun Diye Her İki İhtiyar da Kendi Tarzında Elinden Geleni Yapıyor

Aralık ayında doktorun şubatta gerçekleşebileceğini söylediği evliliğin hazırlıkları başladı. Büyüleyici birkaç hafta kusursuz bir mutlulukla akıp gitti.

Dede de herkes gibi sevinçliydi. Cosette'in karşısına geçip onu dakikalarca hayranlıkla izliyordu.

— Hayran olunası güzel kız! diye haykırıyordu. Ne uysal, ne iyi niyetli bir hali var! Dostum gerçekten hayatımda gördüğüm en sevimli kız bu. Gelecekte menekşe kokulu erdemleri de ortaya çıkacak. Bir melek! Böyle bir yaratıkla sadece soylu bir yaşam sürdürülebilir. Marius evladım, baronsun, zenginsin, sana yalvarırım avukatlık yapma.

Cosette ve Marius mezardan cennete geçmişti. Bu geçişe hazırlıklı değillerdi ve gözleri kamaşmamış olsa serseme dönerlerdi.

— Bütün bu olup bitenlere bir anlam verebiliyor musun? diye soruyordu Marius Cosette'e.

— Hayır, diye yanıtlıyordu Cosette, ama bana öyle geliyor ki yüce Tanrı bize bakıyor.

Her şeyi planlayan, düzenleyen, kolaylaştıran Jean Valjean Cosette'in mutluluğu için en az onun kadar acele ediyor, görünüşte onun kadar sevinç duyuyordu.

Zamanında belediye başkanlığı yaptığı için, sadece kendinin bildiği önemli bir sorunu halletmeyi, Cosette'in kimlik belgesini çıkarmayı başarmıştı. Cosette'in gerçek kimliğini açık etmek, kim bilir, belki de bu evliliğe engel olabilirdi. Cosette'i tüm zorluklardan kurtardı. Hiç kimseden evlilik izni alınmamasını garanti etmek için ölmüş kişilerden oluşan bir aile ayarladı. Cosette tüm fertleri ölmüş bir ailenin kızıydı; Cosette öz kızı değildi, bir başka Fauchelevent'ın kızıydı. Fauchelevent kardeşler Petit-Picpus Manastırı'nda birlikte bahçıvanlık yapmışlardı. Manastıra gidildiğinde geniş bilgilere ve saygın tanıklıklara ulaşıldı; babalıkla ilgili konular hakkında pek de bilgili olmayan ve hiçbir art niyet beslemedikleri için Cosette'in iki Fauchelevent'dan hangisinin kızı olduğunu tam olarak bilmeyen iyi yürekli rahibeler kendilerinden isteneni büyük bir iyi niyetle söylediler. Babasının ve annesinin ölmüş olduğunu gösteren resmi bir belge

düzenlendi ve Cosette kanun önünde Matmazel Euprhasie Fauchelevent adını aldı. Öksüz olduğu bildirildi. Jean Valjean Fauchelevent adıyla Cosette'in vasisi, M. Gillenormand da vekil vasisi oldular.

Beş yüz seksen dört bin franka gelince, bu para isminin bilinmesini istemeyen birinin Cosette'e bıraktığı mirastı. Asıl miras beş yüz doksan dört bin franktı; ama beş bin frankı manastıra verilen on bin frank Matmazel Euphrasie'nin eğitimi için harcanmıştı. Üçüncü bir şahsa teslim edilen bu miras erginlik yaşında ya da evlendiğinde Cosette'e verilecekti. Tüm bunlar, özellikle de yarım milyonun üzerindeki bir servetin de katkısıyla oldukça gerçekçi görünüyordu. Bu hikâyede bazı tuhaflıklar yok değildi, ama hiçbiri fark edilmedi; görevli memurlardan biri aşktan, diğeri de altı yüz bin franktan sarhoş olmuştu.

Cosette çok uzun zamandan beri baba dediği bu yaşlı adamın kızı olmadığını öğrendi. O sadece bir akrabasıydı, babası başka bir Fauchelevent'dı. Farklı koşullarda olsa bu durum onu sarsardı. Ama bu gerçek, yaşadığı tasvir edilemez mutluluğa sadece hafif bir gölge düşürdü ve bu bulut o büyük neşesinin içinde kısa sürede gözden kayboldu. Onun artık Marius'ü vardı. Genç adam geliyor, yaşlı adam silinip gidiyordu; hayat böyledir.

Üstelik Cosette uzun yıllardır türlü türlü muammayla karşılaşmaya alışmıştı; gizemli bir çocukluk geçiren herkes böyle hayal kırıklıklarına daima hazırlıklıdır.

Yine de Jean Valjean'a baba demeye devam etti.

Havalarda uçan Cosette, kendisini şarkılardan ve hediyelerden yoksun bırakmayan Gillenormand Baba'dan çok etkilenmişti. Jean Valjean Cosette'in toplumsal konumunu, vatandaşlık haklarını düzenlerken, M. Gillenormand çeyiz sandığını hazırlıyordu. Hiçbir şey onu, cömertliğini belli etmek kadar mutlu edemezdi. Ona, kendi büyükannesinden kalan, Binche dantelinden bir elbise vermişti.

— Bunlar yeniden moda oluyor, diyordu, antikalar rağbet görüyor, yaşlılığımın genç kadınları çocukluğumun yaşlı kadınları gibi giyiniyorlar.

Yıllardır kimsenin dokunmadığı Coromandel lakesiyle kaplı kapakları, kabarık şık konsolları açıyor:

— Bu dul kadınların günahlarını çıkartalım, bakalım şiş göbeklerinde neler var, diyordu. Karılarının, metreslerinin, anneannesinin ve babaannesinin giysileriyle dolu göbekli çekmeceleri sertçe açıyor, Çin ipeklisinden, damaskodan, renkli hareli ve kalın Tours kumaşlarından elbiseleri, Hint kumaşından, üzerine yıkanabilen sırmalar işlenmiş, iki yüzü de aynı desenlerle kaplı mendilleri, Cenova ve Alençon dantellerini, eski mücevher takımlarını, savaş sahneleriyle süslenmiş küçük fildişi şekerlikleri, kurdeleleri, her şeyi Cosette'e hediye ediyordu. Marius'ün aşkıyla gözleri kamaşan, kendinden geçen ve M. Gillenormand'a duyduğu minnetle ürken Cosette satenler ve kadifeler giymiş sınırsız bir mutluluk düşlüyordu. Ruhu Malines dantelinden kanatlarla göklerde uçuyordu.

Dedenin coşkusunun söylediğimiz gibi âşıkların sarhoşluğundan geri kalır bir yanı yoktu. Filles-du-Calvaire Sokağı'nda âdeta şenlik vardı.

Dede her sabah Cosette'e eskiden kalma yeni bir hediye sunuyordu. Akla gelebilecek tüm süslü püslü giysiler etrafında ihtişamla çiçek açıyorlardı.

Bir gün mutluluğunun doruğundaki Marius bir konuda ciddi sözler etti:

— Caton ve Phoicon gibi devrimciler yüzyılların saygınlığını kazanacak kadar yüceydi ve her biri eski bir hatıraya benzer.

— Eski bir hareli kumaş! diye haykırdı ihtiyar. Teşekkürler Marius. Aradığım düşünce tam da buydu.

Ve ertesi sabah çay renginde eski hareli kumaştan muhteşem bir elbise Cosette'in çeyiz sandığındaki yerini almıştı.

Dede bu kumaş parçalarından hikmet çıkarıyordu.

— Aşk, tamam; ama onu süslemek gerek. Mutlulukta yararsız olana da yer vardır. Mutluluk sadece zorunlu olandır. Onu benim için mümkün olduğunca gereksiz şeyle süsleyin. Bir saray ve yüreği. Yüreği ve Louvre. Yüreği ve Versailles'ın akarsuları. Bana bir çoban kızı getirin ve onu düşese dönüştürmek için çabalayın. Bana peygamberçiçeğinden tacıyla Phyllis'i getirin ve ona yüz bin franklık bir gelir bağlayın. Bana mermer bir kolonun altında göz alabildiğince uzanan bir kır manzarası gösterin. Kır manzarasını da mermerin ve altının büyüsü gibi severim. Kuru mutluluk kuru ekmeğe benzer. Yemek yenir ama karın doymaz. Ben gereksizi, faydasızı, aşırılığı, daha fazlasını, hiçbir işe yaramayanı istiyorum. Strasbourg Katedrali'nde üç katlı bir eve benzeyen, saati belirtmek lütfunda bulunsa da bu iş için yapılmamış gibi görünen ve güneşin saati öğleyi, aşkın saati olan gece yarısını ve dilediğiniz saati çalan, size ayı ve yıldızları, toprağı ve denizi, kuşları ve balıkları, Phebus'u ve Phoebe'i ve bir yuvadan çıkan bir yığın nesneyi, on iki havariyi ve İmparator Charles-Quint'i, Eponine'i, Sabinus'u ve trompet çalan, yaldızlarla süslü bir yığın cüceyi sunan, nedeni anlaşılmaksızın her fırsatta havaya çan sesleri yayan bir saat gördüğümü hatırlıyorum. Sadece saatleri gösteren, çırılçıplak bir kadran onunla mukayese edilebilir mi? Ben Strasbourg'un devasa saatiyle hemfikirim ve onu Forêt-Noire'ın guguklu saatine tercih ederim.

M. Gillenormand özellikle düğün konusunda saçmalıyor, övgülerinde XVIII. yüzyıldan kalma antikalıklar iç içe geçiyordu.

— Şenlik sanatını bilmiyorsunuz. Bir günü neşeli kılmayı bilmiyorsunuz, diye bağırıyordu. Sizin XIX. yüzyılınız çok cansız. Aşırılıklardan yoksun. Zenginliği, soyluluğu bilmiyor. Her konuda yetersiz. Emekçileriniz yavan, renksiz, kokusuz ve şekilsiz. Evlenen burjuva kadınlarınızın düşleri

kendi söyledikleri gibi özenli bir şekilde dekore edilmiş bir süslenme odası, pelesenk ve patiskadan ibaret. Boş verin bunları! Mösyö Grigou Matmazel Grippe-sou ile evleniyor. Şatafat ve ihtişam. Bir muma altın para yapıştırılıyor. İşte içinde yaşadığımız dönem böyle. Sarmatlardan daha uzağa kaçmak istiyorum. Ah! 1787'de bir gün Léon prensi, Chabot dükü, Montbazon dükü, Soubise markisi, Thouars vikontu, yüksek meclis üyesi Rohan dükünü külüstür bir arabayla Longchamps'a giderken gördüğümde her şeyin bittiğini tahmin etmiştim. İşte şimdi meyvelerini veriyor. Bu yüzyılda herkes bir işler çeviriyor, borsaya girip para kazanıyor ve pintilik ediyor. Özen gösterilen dış görünüş cilalanıyor, iki dirhem bir çekirdek giyiniliyor, yıkanılıyor, sabunlanılıyor, tırnaklar kesiliyor, tıraş olunuyor, saçlar taranıyor, ayakkabılar cilalanıyor, pantolonlar fırçalanıyor, dışarıdan bakıldığında herkes kusursuz, bir çakıl taşı kadar parlak, ölçülü, ağırbaşlı ve büyükannem kadar erdemli! Oysa vicdanlarının derinliklerinde parmaklarına sümküren bir sığırtmacı bile geriletecek lağımlar, çirkef kuyuları var. Bu döneme şu nitelemeyi bahşediyorum: Kirli temizlik. Marius, bana kızma, konuşmama izin ver, halk hakkında kötü bir şey söylemiyorum, o konuda söyleyecek çok sözüm var, ama dâhil olduğum burjuvaziye az da olsa ağzının payını vermeme müsaade et. Çok seven çok döver. Günümüzde herkes evlenmeyi biliyor, ama nasıl evlenileceğini bilen yok. Ah! Eski geleneklerin görgü kurallarını özlüyorum. Her şeyi özlüyorum. O nezaket, o şövalye ruhu, o kibar ve sevimli davranışlar, herkesin keyfini çıkardığı o refah, düğünlere yukarıdan senfoni, aşağıdan trampetle eşlik eden o müzik, masalardaki neşeli yüzler, o nezih besteler, şarkılar, havai fişekler, içten gülüşler, kurdele fiyonkları. Gelinin jartiyerini özlüyorum. Gelinin jartiyeri Venüs kuşağının kuzinidir. Troya Savaşı neden çıktı? Elbette ki Helene'nin jartiyeri yüzünden. Neden savaşılır, kutsal Diomedes on çivili tunçtan miğferini neden Merionea'nın başın-

da paralar, Akhilleus ve Hektor neden mızraklarıyla birbirlerine girerler? Çünkü Helena jartiyerini Paris'e kaptırmıştır. Homeros *İlyada*'yı Cosette'in jartiyeriyle de yazardı, destana bir de benim gibi yaşlı bir geveze yerleştirip ona Nestor adını verirdi. Dostlarım, eskiden, o güzel eski zamanlarda insanlar bilgece evlenirlerdi; uygun bir sözleşme hazırlanır, ardından muhteşem bir ziyafet verilirdi. Cujas dışarı çıkar çıkmaz içeri Gamache girerdi. Ama başka nasıl olabilirdi ki! Mide kendi payını talep eden ve kendisi de düğüne eşlik etmek isteyen sevimli bir hayvandır. Nefis yemekler yenir, masada boynunu gizlemeye pek de gerek duymayan yakalık takmamış güzel bir kadın illa ki olurdu! Ah! O gülen büyük ağızlar, o zamanlar herkes ne kadar neşeliydi! Gençlik çiçeğe benzerdi; her delikanlı randevusuna elinde bir leylak dalı ya da bir gül demetiyle gelirdi; hem savaşçı hem de kır romanının başkahramanı olan bir âşığa rastlanabilirdi ve dragon süvarisi bir yüzbaşı Florian ismini taşımanın bir yolunu bulurdu. Zarif görünmeye önem verilir, süslenilirdi. Bir burjuva çiçeği, bir marki mücevheri andırırdı. Setre pantolonların altında ayak bandı yoktu, çizme giyilmezdi. Gençler hareli, altın parıltılı esmer renkli kumaşlardan ceketler, pantolonlar giyer; çok zarif, çok şirin görünürlerdi, bu giysiler onların kılıç taşımalarına engel olmazdı. Sinekkuşunun gagası ve cırnakları vardır. Yüzyıl bir yandan zarif, bir yandan muhteşemdi ve ulu Tanrım herkes nasıl da eğlenirdi! Şimdi herkes ciddi. Burjuva hem pinti, hem de dürüstlük taslıyor; sizin yüzyılınız bir felaket. Venüs'ün güzellik perilerini açık saçık giyindikleri için dışlayacaklar. Ne yazık! Güzellik çirkinlikmiş gibi gizleniyor. Devrimden beri dansçılar da dâhil olmak üzere herkes pantolon giyiyor; sokak soytarısı bir kızın ağırbaşlı olması gerekiyor; meydan dansçılarınız pek bilge. Görkemli olmak gerekiyor. Kravat takılmayınca kendilerini huzursuz hissediyorlar. Yirmi yaşında evlenen bir haytanın hayali Mösyö Royer-Collard'a benzemek. Ve bu ihtişamla nereye varılıyor

biliyor musunuz? Alçaklığa. Şunu iyi belleyin: Sevinç sadece sevinçli olmayı değil yüceliği de beraberinde getirir. Bu yüzden birbirinizi sevinçle sevin! Bu yüzden evlenirken mutluluğun göz kamaşmasıyla, şamatasıyla, tantanasıyla evlenin! Kiliseye saygı, kabul. Ama ayin biter bitmez, haydi bakalım! Gelinin etrafında bir düş âleminin canlanması gerek. Evliliğin düşsel ve krallara yaraşır olması gerekir; geçit töreni Reims Katedrali'nden Chanteloup tapınaklarına kadar uzanmalıdır. Gösterişsiz bir düğünden tiksinirim. En azından o gün Olympos'a çıkıp tanrılaşın. Ah! Perilere, sevinç tanrılarına, İskender'in askerlerine dönüşmek varken hödüklük ediyorlar! Dostlarım, yeni damat Aldobrandini prensi gibi olmalıdır. Ertesi gün kurbağaların burjuvazisinin içine yeniden düşmeniz gerekse de yaşamınızın bu yegâne gününden kuğular ve kartallarla gökyüzünün en yüksek katına uçmak için yararlanın. Düğününüzde cimrilik yapmayın, onun ihtişamını kemirmeyin; ışıldadığınız o gün küçük hesaplar yapmayın. Düğün evi idare etmeye benzemez. Ah! Onu kendi keyfimce düzenleyebilseydim, her şey mükemmel olacak, ağaçlar keman çalacaktı. Tüm süslemeler gök mavisi ve gümüş renginde olacaktı. Şenliğe kır, orman ve nehir tanrıçalarını davet ederdim. Deniz dibinin tanrıçası Amphitrite'in düğünlerinde olduğu gibi pembe bulutların, saçları dalgalı çırılçıplak su perilerinin ortasında tanrıçaya bir dörtlük sunan bir akademisyen, deniz canavarlarının çektiği bir savaş arabası olurdu.

> Deniz tanrısı önden gider kuyruğunu sallayarak
> Herkesi büyülen muhteşem ezgiler mırıldanarak

— İşte size bir şenlik programı ya da ben hiçbir şeyden anlamıyorum, fırlatın atın!

Dede sadece kendisinin dinlediği bu şiirsel konuşmayı yaparken Cosette ve Marius birbirlerine özgürce bakabilmenin sarhoşluğunu yaşıyorlardı.

Gillenormand Teyze tüm bunları o sarsılmaz soğukkanlılığıyla izliyordu. Beş altı aydan beri farklı heyecanlar yaşamıştı; Marius bir barikattan kanlar içinde getirilmiş, Marius ölmüş, sonra dirilmiş, dedesiyle barışmış, nişanlanmıştı, Marius yoksul bir kızla evleniyordu, Marius milyoner bir kızla evleniyordu. Son şaşkınlığını altı yüz bin frankı duyunca yaşamış, ardından ilk Kudas Ayini'ne katılan bir kızın kayıtsızlığına geri dönmüştü. Ayinlere düzenli olarak gidiyor, tespihini çekiyor, dua kitabını okuyor, evin bir köşesinden *I love you* sesleri yükselirken o *Ave*'yi mırıldanıyor ve Marius ile Cosette'i belli belirsiz bir gölge gibi görüyordu. Aslında gölge kendisiydi. Çileciliğin, uyuşuklukla edilginleşmiş, dünyevi faaliyetlere yabancılaşmış ruhun depremler ve felaketler dışında keyifli ya da kederli hiçbir insani duyguyu yaşamadığı bir evresi vardır. Gillenormand Baba kızına bu sofuluğun beyin nezlesine benzediğini söylüyordu:

— Hayatta iyi ya da kötü, hiçbir şeyin kokusunu almıyorsun.

Zaten altı yüz bin frank yaşlı kızın kararsızlığını gidermişti. Babası pek ciddiye almamaya öyle alışmıştı ki Marius'ün evliliği konusunda ne düşündüğünü bile sormamıştı. Despotken köleye dönüşen babası Marius'ü mutlu etmek için kendi tarzında fevri bir karar vermişti. Teyzeye gelince, babası onun varlığını ve kendine ait fikirleri olabileceğini aklından bile geçirmemiş, sakin bir kadın olsa da, bu durum Matmazel Gillenormand'ı çileden çıkarmıştı. İçi öfke ve isyan duygularıyla dolu olsa da, bunu dışarıya yansıtmamış, kendi kendine: "Babam evlilik konusunu bana danışmadan hallediyor, ben de miras konusunu ona danışmadan halledeceğim," diyordu. Gerçekten de o zengindi, babası değildi. O da hevesini bu konuya saklamıştı. Bu iki yoksulun evliliği olsaydı, muhtemelen yoksulluğun devam etmemesi için bir katkıda bulunmayacak, "Yeğenim umurumda değil! Bir dilenciyle evleniyor, madem öyle dilenci gibi yaşasın," diyecekti. Ama

Cosette'in yarım milyonu teyzenin hoşuna gitti ve bu âşık çift hakkındaki düşüncelerini değiştirdi. Altı yüz bin franka saygı duyulur; onun parasına ihtiyaçları olmasa da servetini bu gençlere bırakmaktan başka bir şey yapamayacaktı.

Çiftin dedenin evinde oturmasına karar verildi. M. Gillenormand onlara evin en güzel odasını, kendi odasını tahsis etmek konusunda ısrarlıydı. "Bu beni gençleştirecek," diyordu. "Bu eski bir proje. Odamı yeni evlilere vermek, bu hep düşündüğüm bir şeydi." Bir yığın zarif, eski bibloyla süslediği bu odanın tavanını yeniden yaptırdı ve duvarlarını Utrech'ten geldiğine inandığı ayı kulağı çiçeği desenleriyle bezenmiş parlak sarı bir kumaşla kaplattı; "Şu kumaş var ya," diyordu, "Anville düşesinin La Roche-Guyon'daki karyolası da bununla kaplıdır." Şöminenin üzerine Saksonya porseleninden çıplak karnı üzerinde manşon tutan bir heykelcik koydu.

M. Gillenormand'ın kütüphanesi Marius'ün ihtiyaç duyduğu avukatlık bürosuna dönüştürüldü; hatırlanacağı gibi bir avukatın bürosunun olması yasal bir zorunluluktu.

VII

Mutluluğa Karışan Rüya Etkisi

Âşıklar artık her gün görüşüyorlardı. Cosette M. Fauchelevent ile birlikte geliyordu. "Dünya tersine döndü," diyordu Matmazel Gillenormand, müstakbel gelin damadın evine gelip kendine kur yaptırıyor. Ama Marius'ün nekahet döneminden dolayı işler bir süre böyle yürümüş ve Filles-du-Calvaire Sokağı'nın koltukları baş başa geçirilecek zamanlara l'Homme-Armé Sokağı'nın hasır iskemlelerinden daha uygun olduğu için bu alışkanlığa dönüşmüştü. Marius ile M. Fauchelevent birbirlerini görüyor ama konuşmuyorlardı. Sözleşmişlerdi âdeta. Her kız dışarıda kendine eşlik

edecek bir büyüğe ihtiyaç duyar. M. Fauchelevent olmasa Cosette oraya gelemeyecekti. Marius için M. Fauchelevent Cosette'i görme koşuluydu. Buna razıydı. Bazen politik konularda yüzeysel, fazla ayrıntıya girmeden ve genel refahın artırılması açısından konuştuklarında evet ve hayırın biraz ötesine geçiyorlardı. Bir keresinde Marius'ün zorunlu, ücretsiz olması, yaygınlaşması, hava ve güneş gibi herkese bolca dağıtılması, kısacası tüm topluma sunulması gerektiğini düşündüğü eğitim konusunda sohbet ettiler; aynı fikirleri paylaşıyorlardı. Marius bu vesileyle M. Fauchelevent'ın güzel konuştuğunu, kelime dağarcığının oldukça zengin olduğunu fark etti. Yine de bir şeyler eksikti sanki. M. Fauchelevent'ın bir salon adamına kıyasla hem fazlası hem de eksiği vardı.

Marius düşüncelerinin derinliklerinde, kendisine sadece iyi niyetle ve soğuk bir tavırla yaklaşan M. Fauchelevent'ı bir yığın sessiz soruyla çevreliyordu. Bazı anlar kendi anılarından şüpheye düşüyordu. Hafızasında bir delik, siyah bir nokta, dört aylık can çekişmenin kazdığı bir uçurum vardı. Birçok şey bu uçurumun içinde yitip gitmiş, kendi kendine M. Fauchelevent gibi ağırbaşlı ve sakin bir adamın barikata gelmesinin gerçek olup olmadığını soracak hale gelmişti.

Zaten geçmişin zihninde bir belirip bir kaybolan görüntüleri arasında şaşırdığı tek şey bu değildi. Mutlu olsun, halinden memnun olsun fark etmezdi, hafızanın insanı melankolik bir ifadeyle geçmişe bakmaya zorlayan takıntılarından kurtulduğunu sanmamalıydı. Geriye dönüp silinmiş ufuklara bakmayan bir baş düşünceden de aşktan da yoksundur. Arada Marius başını ellerinin arasına alıp öylece duruyor; uğultulu ve hayal meyal bir geçmiş zihnindeki alacakaranlığı katediyordu. Mabeuf'ün ölümünü yeniden görüyor, mermi yağmurunun altında şarkı söyleyen Gavroche'u duyuyor, dudağında Eponine'in alnının soğukluğunu hissediyordu. Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire,

Combeferre, Bossuet, Grantaire ve tüm dostları birden gözünün önüne geliyor, sonra kayboluyordu. Tüm bu sevgili, kederli, yürekli, sevimli ya da hüzünlü varlıklar düşlerden ibaret miydi? Gerçekten var olmuşlar mıydı? Ayaklanma her şeyi dumanların ortasına yuvarlamıştı. Büyük girişimlerin büyük düşleri olur. Kendini sorguluyor, zihnini yokluyor, silinip giden tüm bu gerçeklikler karşısında başı dönüyordu. Hepsi neredeydi? Öldükleri doğru muydu? Karanlıklara doğru bir düşüş kendisi dışında herkesi beraberinde sürüklemişti. Tüm bunlar bir tiyatro perdesinin arkasında kaybolmuştu sanki. Hayatta işte böyle inen perdeler vardır. Tanrı bir sonraki perdeye geçer.

Ya kendisi aynı kişi miydi? Fakirken zengin olmuş, kimsesizken bir aileye kavuşmuş, umutsuzken kendini Cosette ile evlenir bulmuştu. Bir mezara kapkara girip pirüpak çıktığını düşünüyordu. Ve diğerleri o mezarda kalmışlardı. Geçmişte kalan bu varlıklar arada etrafına toplanıp ruhunu daralttıklarında Cosette'i düşünüyor, içi rahatlıyordu; zaten böyle bir felaketin izlerini ancak böyle bir mutluluk silebilirdi.

M. Fauchelevent da yok olup giden bu kişiler arasındaydı. Marius barikattaki Fauchelevent'ın ete kemiğe bürünmüş halde Cosette'in yanında sakince oturan Fauchelevent olduğuna inanmakta tereddüt ediyordu. Barikattaki muhtemelen sayıkladığı günlerde gelip giden kabuslardan biriydi. Zaten her ikisinin kişiliği de Marius'ün M. Fauchelevent'a bu konuda bir soru yöneltemeyeceği kadar katıydı. Daha önce belirttiğimiz gibi böyle bir fikir aklına bile gelmemişti.

Ortak bir gizemi paylaşan ve âdeta bir suskunluk anlaşmasıyla bu konuda tek bir kelime bile konuşmayan iki adama sanıldığından daha nadir rastlanır.

Yine de bir keresinde Marius girişimde bulunmuş, lafı Chanvrerie Sokağı'na getirip M. Fauchelevent'a:

— O sokağı bilir misiniz? diye sormuştu.

— Hangi sokağı?

— Chanvrerie Sokağı'nı?

— Adını hiç duymadım, diye yanıtlamıştı M. Fauchelevent çok doğal bir ses tonuyla.

Sokaktan çok sokağın adıyla ilgilenen bu yanıt Marius'e oldukça inandırıcı geldi.

— Hiç kuşkusuz, düş gördüm, diye düşündü. Bir halüsinasyon. Ona benzeyen biriydi. M. Fauchelevent orada değildi.

VIII

Bulunması İmkânsız İki Adam

Büyülenme ne kadar yoğun olursa olsun Marius'ün aklındaki diğer düşünceleri silemedi.

Evlilik hazırlıkları ve düğün tarihi belirlenirken, geçmişe dönük dikkatli ve zorlu araştırmalara girişti.

Birçok açıdan şükran borçluydu; hem babası namına, hem de kendi namına.

Thénardier vardı; kendisini M. Gillenormand'ın evine getiren o meçhul kişi vardı.

Evlenip onları unutarak mutlu olabileceğini düşünmeyen ve ödenmeyen bu borçların artık aydınlanan yaşamına gölge düşürmesinden korkan Marius bu iki adamı bulmaya çalışıyordu. Tüm bu geçmişi acı içinde arkasında bırakmak onun için imkânsızdı ve geleceğe neşe içinde başlamadan önce geçmişle hesaplaşmak istiyordu.

Thénardier'nin bir alçak olması Albay Pontmercy'nin hayatını kurtarmış olduğu gerçeğine gölge düşürmüyordu. Thénardier, Marius dışında herkes için bir sahtekârdı.

Ve Waterloo Savaşı meydanında ne olup bittiğini bilmeyen Marius o garip durumu, babasının Thénardier'ye yaşamını borçlu olsa da minnet borcu olmadığını bilmiyordu.

Marius'ün görevlendirdiği hafiyeler Thénardier'nin izini bulamadılar. Bu adam tamamıyla silinip gitmiş gibi görünüyordu. Karısı davanın soruşturması sürerken hapishanede ölmüştü. Bu içler acısı aileden geriye kalan Thénardier ve Azelma karanlıklara gömülmüş, toplumsal belirsizliğin girdabı bu varlıkların üzerine sessizce kapanmıştı. Suyun yüzeyinde bir şeylerin düştüğünü ve o noktada araştırma yapılabileceğini belli eden o titreşimler, o eşmerkezli halkalar bile belirmiyordu.

Thénardier'nin karısının ölümü, Boulatruelle'in beraat etmesi, Claquesous'nun ortadan kaybolması, birinci derece suçluların hapisten kaçmaları neticesinde Goreau viranesinde kurulan tuzakla ilgili dava düşmüş gibiydi. Olay açıklığa kavuşturulamamıştı. Ağır Ceza Mahkemesi ikinci derece suçlulardan Bahar Havası lakaplı Panchaud'ya ve İki Milyar lakaplı Demi-Liard'a on yıl kürek cezası vermekle yetinmiş, suç ortaklarını ise gıyaben müebbet kürek cezasına mahkûm etmişti. Hepsini suça teşvik eden elebaşları Thénardier hakkında ise gıyaben ölüm cezası verilmişti. Thénardier'den geriye kalan tek şey olan bu mahkûmiyet kararı, tıpkı tabutun yanında yanan bir mum gibi, ortadan kaybolan bu ismi lanetli ışığıyla aydınlatıyordu.

Zaten Thénardier'yi yakalanma korkusuyla daha da derinlere sürükleyen bu mahkûmiyet, adamın etrafındaki karanlığı daha da artırıyordu.

Marius'ü kurtaran o meçhul kişiye gelince, ilk başlarda olumlu bir seyir izleyen araştırmalar sonuçsuz kalmıştı. Marius'ü 6 Haziran gecesi Filles-du-Calvaire Sokağı'na getiren arabacı bulunmuştu. Adam 6 Haziran günü bir polisin talimatıyla saat üç buçuktan hava kararana kadar Büyük Lağım'ın çıkışının üzerinde, Champs-Elysées rıhtımında beklediğini, saat dokuza doğru nehrin kenarındaki lağım ızgarasının açıldığını, içinden sırtında ölmüşe benzeyen birini taşıyan bir adamın çıktığını, o noktada pusuda bekleyen po-

lisin yaşayan adamı tutukladığını, ölüyü ise gözetim altına aldığını, polisin talimatı üzerine "bu ayaktakımını" arabasına kabul ettiğini, önce ölen adamı bırakmak için Filles-du-Calvaire Sokağı'na gittiklerini, ölü olduğunu söylediği M. Marius'ü "bu kez" canlı olsa da tanıdığını, ardından yeniden arabaya binip atlarını kamçılayarak Archives Kapısı'nın hemen yakınına gittiklerini, orada durmasının söylendiğini ve caddede kendisine parasını ödeyip yanından ayrıldıklarını, polisin diğer adamı götürdüğünü, daha fazlasını bilmediğini, zifiri karanlık olduğunu söylemişti.

Marius, söylediğimiz gibi hiçbir şey hatırlamıyordu. Tek hatırladığı barikatta sırtüstü yere düşerken güçlü bir elin kendini arkadan kavradığıydı; sonrasını hatırlamıyordu. Bilinci ancak M. Gillenormand'ın evinde yerine gelmişti.

Tahminlerin ortasında çırpınıyordu.

Kendi kimliğinden kuşku duyamazdı. Ama Chanvrerie Sokağı'nda yere düştükten sonra Seine'in Invalides Köprüsü'ne yakın kıyısında polisle karşılaşması nasıl gerçekleşmişti? Biri onu Champs-Elysées'deki Les Halles Mahallesi'ne getirmişti. Ama nasıl? Lağım yoluyla. İnanılmaz bir fedakârlık!

Kim olabilirdi?

İşte Marius bu adamı arıyordu.

Kurtarıcısı olan bu adam hakkında elinde tek bir ipucu yoktu.

Marius çok temkinli davranmak zorunda olsa da, Emniyet Müdürlüğü'ne başvuracak kadar ileri gitti. Orada toplanan bilgilerle de hiçbir şey aydınlatılamadı. Emniyet teşkilatı bu konuda arabacıdan daha az şey biliyordu. Ellerinde 6 Haziran günü Büyük Lağım'ın parmaklığında bir tutuklama olduğuna dair bir rapor yoktu ve bu olaya bir masal gözüyle bakılıyor, arabacının uydurması olduğu düşünülüyordu. Bir arabacı bahşiş alabilmek için hayalgücünü çalıştırmak da dâhil olmak üzere her şeyi yapabilirdi. Ama bunlar gerçekten olmuştu ve Marius bundan adı kadar emindi.

Bu garip bulmacada hiçbir şeyin açıklaması yoktu.

Arabacının sırtında baygın Marius'le Büyük Lağım'dan çıkarken gördüğü ve pusudaki polisin bir isyancıyı kurtarırken suçüstü yakaladığı o adama, o esrarengiz adama ne olmuştu? Peki ya onu yakalayan polis neredeydi? Bu adam neden suskun kalmıştı? Adam kaçmayı başarmış mıydı? Yoksa polise rüşvet mi vermişti? Hayatını borçlu olduğu bu adam Marius'e neden yaşadığına dair bir işaret göndermiyordu? Çıkar gözetmemesi de fedakârlığı kadar olağanüstüydü. Bu adam neden ortaya çıkmıyordu? Belki de ödüllendirilmeye aldırış etmiyordu, ama hiç kimse minnet duygusunun üzerinde olamazdı. Ölmüş müydü? Kimin nesiydi? Yüzü nasıldı? Bunu kimse bilmiyordu, arabacının yanıtı "O gece zifiri karanlıktı," olmuştu. Afallayan Basque ve Nicolette sadece kanlar içindeki Marius'e bakmışlardı. Bu adamı sadece mumla Marius'ün trajik dönüşünü aydınlatan kapıcı fark etmişti ve onun için "Korkunç bir adamdı," diyordu.

Marius dedesine getirildiğinde, araştırmalarında bir sonuca varabilme umuduyla üzerindeki kanlı elbiselerin saklanmasını söylemişti. Ceketini incelediğinde garip bir biçimde küçük bir parçasının koparılmış olduğunu fark etti.

Bir akşam Marius, Cosette ve Jean Valjean'a bu garip maceranın tüm ayrıntılarını, topladığı sayısız bilgiyi ve çabalarının hiçbir işe yaramadığını anlatıyordu. "Mösyö Fauchelevent"ın yüzündeki soğuk ifadeye sinirlenerek öfkelendiğini düşündüren bir ses tonuyla haykırdı:

— Evet, o adam kim olursa olsun çok yüce bir insan. Mösyö ne yaptığını biliyor musunuz? Bir kurtarıcı melek gibi araya girdi. Çatışmanın ortasına dalması, beni kaçırması, lağıma inmesi, beni taşıması gerekti! Ürkütücü yer altı geçitlerinin karanlığında, çirkef kuyusunda, iki büklüm olmuş bir halde sırtındaki cesetle bir buçuk fersah yürüdü! Amacı neydi? Bu cesedi kurtarmak. Ve o ceset bendim. Kendi kendine "Yaşaması için belki de hâlâ bir umut ışığı var-

dır; o sefil kıvılcım için hayatımı riske atacağım!" dedi. Ve hayatını bir kez değil, yirmi kez riske attı! Ve her adımı onu tehlikeye sürüklüyordu. Bunun kanıtı lağımdan çıktığında tutuklanmasıdır. Mösyö bu adamın neler yaptığını görüyor musunuz? Hem de hiçbir karşılık beklemeden. Ben kimdim? Bir isyancı. Ben kimdim? Bir mağlup. Ah! Cosette'in altı yüz bin frankı benim olsaydı...

— O para sizin, diye araya girdi Jean Valjean.

— O zaman o parayı bu adamı bulmak için harcardım! dedi Marius.

Jean Valjean yanıt vermedi.

Altıncı Kitap
Uykusuz Geçen Gece

I

16 Şubat 1833

1833 yılı Şubat ayının on altısını on yedisine bağlayan gece kutsal bir geceydi. Gölgelerinin üzerinde açık gökyüzü uzanıyordu. O gece Marius ile Cosette'in düğün gecesiydi.

Gün muhteşem geçmişti.

Dedenin düşlediği gibi evlenen çiftlerin başlarının üzerinde meleklerin, aşk tanrılarının uçuştuğu, bir kapı süslemesine konu olacak kadar gösterişli bir tören olmamıştı, ama gayet güzel ve neşeli geçmişti.

1833'te düğünler bugünkülere benzemiyordu. Fransa damadın gelini kucaklaması, kaçarak kiliseden çıkma, mutluluğun verdiği utançla saklanma ve bir müflisin davranışlarıyla evlilik ilahisinin coşkularını birleştirme gibi zarif bir geleneği İngiltere'den henüz ödünç almamıştı. İnsanlar cennetlerini bir posta arabası koltuğunda sarsmanın, gizemlerini nal sesleriyle kesmenin, bir otel yatağını gelin yatağı saymanın ve bayağı bir odada, genellikle bir gece vakti hayatlarının en kutsal anılarına bir araba sürücüsünü ve bir otel

hizmetçisini dahil etmenin ne denli iffetli, ne denli seçkin, ne denli doğru olduğunu henüz anlamamışlardı.

İçinde bulunduğumuz XIX. yüzyılın ikinci yarısında artık belediye başkanı ve kaftanı, rahip ve cüppesi, yasa ve Tanrı yetmiyor; kolları ve yakaları kırmızı olan, çıngıraklı düğmeleri bulunan mavi ceketi, parlak kol şeridi, yeşil deri pantolonu, sahte sırmaları, siyah şapkası, pudralanmış gür saçları, uzun kırbacı ve kalın çizmeleriyle kuyrukları bağlı Normandiya atlarına küfürler savuran Longjumeau posta arabacısının onları tamamlaması gerekiyor. Fransa işi henüz İngiliz soyluları kadar ileri götürüp, teyzesinin düğün günü öfkelenip düğün arabasına terlik fırlatmasının şans getirdiği Churchill'in, sonrasında da Marlborough ya da Malbrouck'un anısına gelenekselleştirilen, gelin arabasına topuğu aşınmış ve eski terlikler fırlatma seçkinliğine henüz kavuşmamıştır. Eski ayakkabılar ve terlikler henüz evlilik törenlerimizin bir parçası değil; ama biraz sabır, her yana yayılan bu ince beğeniyi biz de bir gün alışkanlıklarımıza dâhil edeceğiz.

1833'te yüz yıl önce evlilik törenleri dörtnala yapılmıyordu.

O dönemde garip bir şekilde hâlâ bir evliliğin samimi ve yakın çevreyi kapsayan bir ortamda yapılabileceğine, bir aile büyüğünün evinde verilen bir yemeğin ailenin itibarını zedelemeyeceğine, aşırıya kaçsa da onurlu bir neşenin çiftin mutluluğuna zarar vermeyeceğine, içinden bir aile çıkan iki kaderin birleşmesinin evde başlamasının ve gelin odasının evliliğe tanıklık etmesinin saygın ve hayırlı olacağına inanılıyordu.

Ve evde evlenmek gibi bir utanmazlığa göz yumuluyordu.

Bu yüzden evlilik töreni günümüzde artık geçersiz sayılan bir tarzda M. Gillenormand'ın evinde yapıldı.

Evlenme ne kadar doğal ve sıradan bir iş olsa da, yayınlanacak evlilik ilanlarının, imzalanacak sözleşmelerin, belediye ve kilisedeki işlemlerin illa ki karmaşık olması nedeniyle hazırlıklar 16 Şubat gününden önce tamamlanamamıştı.

Bu arada her konuda eksiksiz bilgi vermenin mutluluğunu yaşamak için 16 Şubat gününün Tövbe Salısı'na[22] denk geldiğini belirtelim. Bu yüzden en çok da Gillenormand Teyze tereddüt ediyor, endişeleniyordu.

— Bir karnaval günü! diye haykırdı dede, daha iyi! Bir deyiş vardır:

Evlenin bir karnaval günü
Görmezsiniz çocuklarınızın nankörlüğünü.

— Tamam, on altısında olsun! Marius, evliliği daha ileri bir tarihe almak istiyor musun? diye sordu dede.

— Hayır, kesinlikle! diye karşılık verdi âşık.

— O zaman evlilik o gün olacak!

Dolayısıyla neşe içindeki ev halkının da isteğiyle düğünün on altısında yapılmasına karar verildi. O gün yağmur yağıyordu, ama gökyüzünde mutlaka –diğer tüm yaratılanlar şemsiyelerinin altında bile olsa– yalnızca âşıkların görebildiği, mutluluğun hizmetinde bir mavi köşe illa ki vardır.

Jean Valjean bir gün önce Marius'e M. Gillenormand'ın yanında beş yüz seksen dört bin frankı vermişti.

Evlilik mal birliği usulünce yapıldığından işlemler kolayca halledilmişti.

Artık Jean Valjean'a bir yararı dokunmayacak olan Toussaint Cosette'e miras kalmış, o da onu oda hizmetçiliğine terfi ettirmişti.

Jean Valjean'a gelince, M. Gillenormand'ın evindeki güzel bir oda onun için özel olarak döşenmiş ve Cosette ısrarla: "Baba, size yalvarırım," diye tekrarlayarak Jean Valjean'dan oraya yerleşmesi konusunda belli belirsiz bir söz almıştı.

22 Hristiyan geleneklerinde yedi "gras" (yağlı) gününün sonuncusudur, Büyük Perhiz'den önceki salı gününe denk gelir. Yedi gün süren karnavalın da son günüdür. Oruçtan önceki son gün olduğundan yağlı yiyecekler tüketilir. (e.n.)

16 Şubat'tan birkaç gün önce Jean Valjean'ın başına bir kaza gelmiş, sağ elinin başparmağı hafifçe ezilmişti. Ciddi bir şey değildi; kimsenin, hatta Cosette'in bile yarasını görmesine, pansuman yapmasına izin vermedi. Yine de bu yarayı sargı beziyle sarıp kolunu boynuna asması gerekmiş, hiçbir evrakı imzalayamamış, M. Gillenormand Cosette'in vekil vasisi olarak onun yerine imza atmıştı.

Okuyucuyu belediyeye ya da kiliseye götürmeyeceğiz. Âşıkların peşinden oralara kadar gidilmez ve genellikle damadın ceketinin üst cebine bir çiçek yerleştirildiğinde olan bitene sırtını dönmek âdettendir. Düğüne katılanların farkına varmadığı, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan Saint-Paul Kilisesi'ne giden yolda yaşanan bir olayı anlatmakla yetineceğiz.

O dönemde kuzey tarafına kaldırım döşenen Saint-Louis Sokağı'nın girişi Parc-Royal Sokağı hizasına kadar kapalı olduğundan düğün kortejinin doğrudan Saint-Paul'e gitmesi mümkün değildi. Bu yüzden güzergâh değiştirip bulvardan gitmek gerekiyordu. Davetlilerden biri karnaval nedeniyle yolun arabalarla tıkalı olduğunu söyledi.

— Neden? diye sordu M. Gillenormand.

— Maskeliler yüzünden.

— Mükemmel, oradan gidelim, diye karşılık verdi dede. Bu gençler evleniyor; yaşamın ciddiyetine girecekler. Biraz maskaralık seyretmek onları ciddiyete hazırlar.

Bulvara girildi. En öndeki düğün arabasında Cosette, Gillenormand Teyze, M. Gillenormand ve Jean Valjean vardı. Âdetlere göre nişanlısının yanına henüz oturmaması gereken Marius ikinci arabadaydı. Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan çıkan düğün korteji Madeleine'den Bastille'e ve Bastille'den Madeleine'e kadar aralıksız bir zincir oluşturan arabalar konvoyuna katıldı.

Bulvarda hemen herkes maskeliydi. Ara sıra yağmur yağması boşunaydı. Soytarılar, palyaçolar, maskaralar pes

etmiyordu. 1833'ün bu iyi niyetli kışı Paris'i Venedik'e dönüştürmüştü. Artık her şey karnavala dönüştüğü için böyle karnavallar yaşanmıyor.

Yan yollar gelip geçenle, pencereler de meraklılarla doluydu. Tiyatroların sütunlu girişlerinin üzerindeki teraslarda izleyiciler vardı. Maskeliler dışında, Tövbe Salısı'na özgü olduğu kadar Longchamp'a da özgü sayılan, her türden arabanın âdeta perçinlenmiş bir halde, ray üzerinde ilerlediği izlenimini yaratan düzenli geçit resmi vardı. Bu arabaların içindekiler hem seyrediyor, hem de seyrediliyorlardı. Belediye çavuşları birbirlerine paralel olarak karşı yönlerde ilerleyen, biri aşağıya doğru Antin şosesine, diğeri yukarı doğru Saint-Antoine Mahallesi'ne giden bu araba nehrinin çifte akıntısı bir engelle karşılaşmasın diye arabaları bulvarın iki yanına yönlendiriyorlardı. Fransa Yüksek Meclis üyelerinin ve büyükelçilerin arabaları bulvarın ortasından rahatça gidip gelebiliyorlardı. Özellikle Boeuf Gras dâhil olmak üzere, sevimli ve ilgi uyandıran bazı arabalar da bu ayrıcalıktan yararlanıyorlardı. Bu Paris eğlencesinin ortasında İngiltere de kamçısını şaklatmıştı, Lord Seymour'un arabası halkın sövgüleri arasında bulvardan gürültüyle geçti.

Belediye muhafızlarının, yanlarından çoban köpekleri gibi dörtnala geçtikleri iki uzun araba dizisinin arasında, içinde aile büyüklerinin yer aldığı saygın faytonların kapılarının kenarında bu halk coşkusunun bir parçası olduklarını hisseden, kendini soytarılıklarının ağırbaşlılığına ve bir memurun ciddiyetine kaptırmış, altı yedi yaşlarında maskeli erkek ve kız çocukları görülüyordu.

Ara sıra bir aksilik çıkıyor, iki araba dizisinden biri tıkanıklık giderilene kadar duruyordu; bozulan bir araba tüm trafiği felç etmeye yetiyordu. Ardından tekrar yola koyuluyorlardı.

Bastille'e doğru giden düğün arabaları bulvarın sağındaydı. Pont-aux-Choux Sokağı yakınında bir süre duruldu.

Aynı anda Madeleine istikametine giden arabalar da durdu. En öndeki düğün arabasının tam karşısında maskelilerle dolu bir araba vardı.

Bu arabaları ya da daha doğrusu maskelilerin yığıldığı bu dört tekerlekli depoları Parisliler iyi tanır. Bu arabaların karnavalda ya da Çamaşırcılar Bayramı'nda ortada görünmemesi hayra yorulmaz ve "Bunun altında bir şeyler var. Muhtemelen hükümette değişiklik olacak," söylentilerinin yayılmasına neden olurdu. Cassandralar, Harlequinler, Columbinelerden oluşan bir insan yığını arabanın üstünden Türk'ten vahşiye uzanan türlü türlü acayip kılıkla, markizleri taşıyan Herküller, Aristophanes'i utandıran Bakkhalar gibi Rabelais'ye kulaklarını tıkatacak kadar ağzı bozuk kadınlar, kıtık peruklar, pembe mayolar, fiyakalı şapkalar, ürkütücü gözlükler, bir kelebeğin musallat olduğu üç kenarlı Janot şapkaları, yayalara haykıranlar, kalçalardaki yumruklar, kabadayı tavırları, çıplak omuzlar, maskeli yüzler, dizginsiz edepsizlikler, başında çiçekler olan arabacının dört bir yana saçılan küstahlıklarıyla yoldan geçenleri şaşkına çeviriyordu; işte karnaval böyle bir müessesedir.

Eski Yunan Thespis'in el arabasına ihtiyaç duyardı, Fransa Vadé'nin arabasına ihtiyaç duyar.

Her şey, hatta taklit bile taklit edilebilir. Saturnus Şenlikleri, eski çağların o asık yüzlü güzelliği, çirkinleşe çirkinleşe gelir karnavala dönüşür; bir zamanlar asma dallarından tacıyla güneşte parlayan ve ilahi bir yarı çıplaklıkla mermerden göğüslerini sergileyen Bacchus Şenlikleri günümüzde kuzeyin ıslanmış paçavrasının altında yozlaşıp maskaralık adını alır.

Maskeli taşıyan araba geleneği monarşinin eski dönemlerine kadar uzanır. XI. Louis'nin mali hesapları, saray vekilharcına her yol ağzındaki *üç soytarı arabasına bir frank* tahsis etmesini söylerdi. Günümüzde bu gürültücü yaratıklar genellikle iki tekerlekli yük arabalarına doluşuyor ya da uğultulu gruplarıyla körükleri indirilmiş bir belediye lando-

suna yığılıyorlar. Altı kişilik arabaya yirmi kişi biniyorlar. Koltuklara, açılır kapanır iskemlelere, körüklerin kenarına, okun üzerine doluşur, bazen fenerin üzerine çıkarlar. Ayakta durarak ya da uzanmış, oturmuş, dizlerini kıvırmış, bacaklarını sarkıtmış bir halde giderler. Kadınlar erkeklerin kucağına yerleşir, uzaktan bakılınca bu iç içe geçmiş kafaların oluşturduğu çılgın piramitler görülür, bu arabalar kalabalığın ortasında neşe tepeleri oluştururlar. Hiciv yazarları Collé, Panard ve Piron argo tekerlemeleri ile onların aralarına karışır. Halkın üzerine iğrenç sövgüler yağar. Yüküyle devasa görünen bu arabaların zafer kazanmış bir hali vardır. Uğultular önden, kargaşa arkadan gider. O arabalarda bağırır, haykırır, ulur, mutluluktan iki büklüm olurlar; neşe orada kükrer, alaycı sözler orada alevlenir, sevinç orada sergilenir; iki cılız beygir parıltılar saçan yüceltilmiş şakaları taşır; bunlar Kahkaha'nın zafer arabalarıdır.

Samimi olamayacak kadar hayâsız bir kahkaha. Gerçekten de bu kahkahadan kuşku duyulur. Onun bir görevi vardır. Parislilere karnavalı kanıtlamakla yükümlüdür.

İçinde karanlıkların sezildiği bu ağzı bozuk arabalar filozofu düşündürür. Onların içinde hükümet vardır. Kamu yöneticileriyle kamu malı olmuş kadınlar arasındaki gizemli yakınlık hissedilir.

Üst üste yığılmış alçaklığın genel bir sevinç yaratması, rezilliğin yüzkaralarının üstüne kat kat yığılmasının halkın gözünü boyaması, hafiyelerin kalabalıklara meydan okuyarak fuhuşa destek vermesi, halkın dört tekerlekli bir arabada üzerindeki paçavralarla uluyan, şarkı söyleyen, herkesin utancını birleştiren bir zaferle el çırpan bir canavarlar sürüsünü seyretmekten zevk alması, kalabalıkların festivalin keyfine varmasının polisin bu yirmi başlı ejderhalar arasında dolaşmasına bağlı olması kuşkusuz hüzün vericidir. Ama ne yapmalı? Kurdeleler, çiçeklerle süslü bu çirkef arabaları halkın kahkahalarıyla hor görülür ve bağışlanır. Herkesin

kahkahası evrensel alçalış suçuna iştirak eder. Alçaklığın sınırlarını zorlayan bazı şenlikler halkı yozlaştırarak ayaktakımına dönüştürür. Ve ayaktakımına da tiranlar gibi soytarılar gerekir. Kralın Roquelaure'u, halkın palyaçosu vardır. Paris büyük, yüce bir şehir olmadığı zamanlarda, büyük, çılgın bir şehirdir. Karnaval siyasetin bir parçasıdır. Paris'in alçaklığın komedilerini seve seve kabullendiğini itiraf edelim. Efendilerinden –efendileri varsa tabii– tek bir talebi vardır: "Balçığı benim için süsle." Roma da böyleydi. Neron'u severdi. Neron büyük bir soytarıydı.

Söylediğimiz gibi, düğün korteji bulvarın sağında durmuştu ki maskeli kadın ve erkeklerden oluşan biçimsiz salkımları taşıyan geniş bir fayton da bulvarın solunda durdu. Maskelilerin bulunduğu araba bulvarın diğer yanındaki gelin arabasını fark etmişti.

— Şuraya bak! dedi bir maskeli, bir düğün arabası.

— Sahte bir düğün arabası, diye karşılık verdi bir diğeri. Asıl bizimki düğün arabası.

Düğün arabasına seslenemeyecek kadar uzak olduklarından ve zabıta çavuşlarından çekindiklerinden iki maskeli kafasını başka yöne çevirdi. Birkaç saniye sonra arabadaki maskeliler, kalabalığın maskaralık övgüsüyle, yani yuhalamalarla başa çıkmak zorunda kaldılar ve kendi aralarında konuşan iki maskeli de arkadaşlarıyla birlikte halkın ağır sözlerine haller argosunun tüm repertuvarıyla karşılık verdiler. Maskeliler ve kalabalık arasında korkunç bir ağız dalaşı başlamıştı.

Bu arada aynı arabadan iki maskeli daha, biri gür siyah bıyıklı, uzun burunlu, yaşlı, İspanyol'a benzeyen bir adam ve diğeri kurt maskesi takmış, sıska, ağzı bozuk bir genç kız da düğün arabasını fark etmişti, bunun üzerine arkadaşları halka laf yetiştirirken onlar da alçak sesle konuşmaya başladılar.

Sözleri uğultuların içinde kayboluyordu. Yağmur damlaları üstü açık arabanın içini ıslatmıştı; şubat rüzgârı sıcak

esmiyordu; açık saçık giyinmiş, ağzı bozuk kız İspanyol'a cevap verirken titriyor, gülüyor, öksürüyordu.

Aralarında geçen diyalog şöyleydi:

— Baksana.

— Ne var babalık?

— Şu moruğu görüyor musun?

— Hangi moruk?

— Orada, tam karşımızdaki düğün arabasında.

— Kolu siyah bir kravatla boynuna sarılmış olan mı?

— Evet.

— Ne olmuş?

— Onu tanıdığıma eminim.

— Bak sen!

— Bu Parisliyi tanımıyorsam boynumu kessinler, bu o adam değilse ben de hiçbir şey bilmiyorum.

— Günümüzde Parisliyi Pantinliden ayırmak zor.

— Eğildiğinde gelini görebiliyor musun?

— Hayır.

— Ya damadı?

— O arabada damat yok.

— Hadi canım!

— Tabii diğer moruk damat değilse.

— İyice eğilip gelini görmeye çalış.

— Göremiyorum.

— Olsun, pençesine bir şeyler sarmış o herifi tanıyorum.

— Onu tanısan ne olacak?

— Belli olmaz. Bakarsın...

— Moruklar hiç umurumda değil.

— Onu tanıyorum.

— İstediğin kadar tanı.

— Lanet olsun, onun bu düğünde ne işi var?

— Eee biz de düğün arabasındayız.

— O düğün arabası nereden geliyor?

— Ne bileyim ben.

— Dinle.

— Ne var?

— Yapman gereken bir şey var.

— Neymiş?

— Arabadan inip şu düğün arabasını izle.

— Neden?

— Nereye gittiğini ve kimin düğünü olduğunu öğren. Hadi kızım acele et, sen gençsin.

— Arabadan ayrılamam.

— Neden?

— Beni kiraladılar.

— Lanet olsun!

— Bütün gün polise çalışacağım.

— Anladım.

— Arabadan inersem karşıma çıkan ilk polis beni tutuklar.

— Evet, biliyorum.

— Bugün hükümet beni satın aldı.

— Olsun. Şu moruk kafamı kurcalıyor.

— Moruklar kafanı kurcalıyor. Sen genç kız değilsin ki.

— En öndeki arabada.

— Eee?

— Gelinin arabasında.

— Ya sonra?

— Demek ki babası.

— Benim ne umurumda.

— Sana gelinin babası olduğunu söylüyorum.

— Etraf babadan geçilmiyor.

— Dinle.

— Ne var?

— Ben arabadan maskesiz çıkamam. Kimse burada gizlendiğimi bilmiyor. Ama yarın Büyük Perhiz'in başlangıcı olduğundan maske takamam. Yakalanırım. Saklandığım deliğe dönmem gerek. Ama sen özgürsün.

— O kadar da değil.

— Yine de benden daha fazla.

— Peki ya sonra?

— Bu düğün arabasının nereye gittiğini öğrenmen gerek.

— Nereye gittiğini mi?

— Evet.

— Zaten biliyorum.

— Nereye gidiyor?

— Cadran Bleu'ye.

— Cadran Bleu o tarafta değil.

— Öyleyse Rapée'ye.

— Ya da başka bir yere.

— Düğün arabaları dilediği yere gitmekte özgür.

— Sorun bu değil. Sana o moruğun katıldığı bu düğünün sahiplerinin kim olduğunu ve nerede oturduklarını öğrenmen gerektiğini söylüyorum.

— Çok komik! Karnaval günü Paris'ten geçen bir düğün arabasını bir hafta sonra bulmak mümkün mü? Samanlıkta iğne aramaya benzer.

— Olsun, denemek gerek. Anladın mı Azelma?

Bulvarın iki yanındaki araba konvoyunun ters yönlerde harekete geçmesiyle maskelilerin arabası düğün arabasını gözden kaybetti.

II

Jean Valjean'ın Kolu Hâlâ Askıda

Düşlerini gerçekleştirmek. Bu kime lütfedilmiştir ki? Bunun için gökyüzünde seçim yapılması gerekir; farkında olmasak da hepimiz adayızdır, melekler oy verir. Cosette ve Marius seçimi kazanmışlardı.

Toussaint'in Nicolette'in de yardımıyla giydirdiği Cosette belediyede ve kilisede gözleri kamaştırmıştı.

Beyaz taftadan bir etek üzerine Binche dantelinden bir elbise, işlemeli ince dantel bir duvak, inciden bir kolye, portakal çiçeğinden bir taç takmıştı; üzerindeki her şey beyazdı ve bu beyazlığın içinde ışıldıyordu. Bu aydınlığın içinde büyüyen ve biçim değiştiren nefis bir saflıktı. Bir bakire, âdeta bir tanrıçaya dönüşüyordu.

Marius'ün güzel saçlarına jöle sürülmüş, güzel kokular sürülmüştü. Sağda solda, kalın buklelerinin altında barikattan yadigâr yara izlerinin soluk çizgileri görülüyordu.

Dimdik başıyla muhteşem görünen ve giysileri Barras döneminin tüm zarif davranışlarıyla uyum içinde olan dede Cosette'e eşlik ediyordu. Kolu askıda olduğu için gelini koluna alamayan Jean Valjean'ın yerine geçmişti.

Siyahlar içindeki Jean Valjean onları gülümseyerek izliyordu.

— Mösyö Fauchelevent, diyordu dede, işte güzel bir gün. Kederlerin ve acıların sona ermesini istiyorum. Artık hiçbir yerde hüzün olmamalı. Elbette! Neşe ilan ediyorum! Kötülüğün var olma hakkı yok. Bahtsız insanların varlığı göğün mavisi için utanç kaynağıdır. İnsani tüm sefaletlerin başkenti, cehennem, yani lanet olası Tuileries'dir. Ne güzel, ben de tumturaklı sözler söylemeye başladım! Bana gelince, benim siyasi görüşüm yoktur; tüm insanların zengin, yani neşeli olması bana yeter.

Tüm seremonilerden, belediye başkanı ve rahibin önündeki evetlerden, belediye ve kilise defterlerine imzalarını attıktan, yüzüklerini taktıktan, buhurdanlığın dumanında başlarına örtülen beyaz hareli örtünün altında dirseklerini birleştirerek diz çöktükten sonra, herkesin hayran ve imrenen bakışları arasında el ele tutuştular. Ardından baltalı mızrağını yere vuran albay apoletli kilise muhafızını izleyerek, izleyenlerin büyülenmiş bakışları altında kilisenin kapısına yöneldiler. Arabaya binecekleri sırada Cosette olup bitenlere hâlâ inanamıyor; Marius'e, kalabalığa, gökyüzüne bakıyor-

du; âdeta bir rüyadan uyanmaktan korkar gibiydi. Şaşkın ve endişeli hali onu daha da büyüleyici kılıyordu. Dönüşte aynı arabaya bindiler; Marius Cosette'in yanında, M. Gillenormand ve Jean Valjean da tam karşılarında oturuyordu. Arka plana düşen Gillenormand Teyze ikinci arabadaydı.

— Çocuklarım, diyordu dede, işte aylık otuz bin frank gelirle baron ve barones oldunuz. Ve Cosette Marius'e sokularak onun kulağını okşayan meleksi bir fısıltıyla: "Demek bu doğru. Adım Marius. Madam Sen oldum ben."

Bu iki genç ışıl ışıl parlıyordu. Tüm gençliğin ve tüm sevincin kesiştiği o göz kamaştırıcı noktadaki o eşsiz anı yaşıyorlardı. Jean Prouvaire'in bir mısrasını gerçekleştiriyorlardı; yaşlarının toplamı kırk bile etmiyordu. Bu yüce bir evlilikti; bu iki çocuk iki zambaktı. Birbirlerine bakmıyor, birbirlerini hayranlıkla izliyorlardı. Cosette, Marius'ü zaferin ortasında, Marius de Cosette'i sunakta görüyordu. Ve birbirine karışan bu iki kutsiyetin, bu sunağın ve bu zaferin üzerinde Cosette uzaklardaki bir bulutun arkasında, Marius de alevlerin içinde ideali, gerçeği, öpücüğün ve düşün randevusunu, gerdek yastığını görüyorlardı.

Yaşadıkları tüm ıstıraplar bir esrime olarak geri dönüyordu. Artık okşayışlara ve ışıltılara dönüşen kederler, uykusuzluklar, gözyaşları, endişeler, korkular, umutsuzluklar yaklaşan o büyüleyici anı daha çekici hale getiriyorlardı; kederler âdeta sevinci süsleyen hizmetçilerdi. Acı çekmiş olmak ne güzeldi! Bahtsızlıkları mutluluklarını taçlandırıyordu. Aşklarının uzun süren can çekişmesi bir yücelişle sonlanıyordu.

Her iki ruhta da, Marius'te şehvetin, Cosette'te utancın ağır bastığı aynı büyülenme vardı. Birbirlerine alçak sesle: "Plumet Sokağı'ndaki küçük bahçemize gideriz," diyorlardı. Cosette'in elbisesinin kıvrımları Marius'ün bacağının üzerine yayılmıştı.

Böyle bir gün düşle gerçeğin tasvir edilemez bir karışımıdır. Elde edilen şey üzerine varsayımlar üretilir. Henüz tahminler

yürütmek için zaman vardır. O gün, daha öğleyken gece yarısını düşünmek muhteşem bir duygudur. Bu iki yüreğin coşkusu kalabalığa taşıyor ve gelip geçenleri neşelendiriyordu.

Herkes Saint-Antoine Caddesi'ndeki Saint-Paul Kilisesi'nin önünde durup arabanın camından Cosette'in başında titreşen portakal çiçeklerini görmeye çalışıyordu.

Ardından Filles-du-Calvaire Sokağı'ndaki evlerine döndüler. Marius ölmek üzereyken çıkarıldığı merdiveni bu kez Cosette ile birlikte, zafer kazanmış bir edayla, etrafına ışıltılar saçarak çıkıyordu. Kapının önünde toplanan ve kendilerine verilen parayı paylaşan yoksullar onlara hayır duaları ediyorlardı. Evin güzel kokular bakımından kiliseden geri kalır yanı yoktu; kiliseye buhur, eve ise gül kokusu hâkimdi. Sonsuzlukta şarkı söyleyen sesleri duyar gibi oluyor, yüreklerinde Tanrı'yı taşıyorlardı. Kader onlara yıldızdan bir tavan gibi görünüyor, başlarının üzerinde doğan güneşin ışıltısını görüyorlardı. Aniden saat çaldı. Marius Cosette'in çıplak, çekici kollarına ve korsesinin dantelleri arasından hayal meyal seçilen pembeliğe baktı ve Cosette gözlerinin akına kadar kızardı.

Gillenormand ailesinin çok sayıda eski dostu davet edilmişti; herkes Cosette'in etrafına yığılıyor, ona "Madam Barones" diye hitap ediyorlardı.

Şimdi yüzbaşı olan Théodule Gillenormand kuzeni Chartres'daki garnizonundan Pontmercy'nin düğünü için kalkıp gelmişti. Cosette onu tanımadı.

Kadınlar tarafından daima yakışıklı bulunmaya alışmış yüzbaşı da Cosette'i hatırlamadı.

— O mızraklı süvari hikâyesine inanmamakta ne kadar haklıymışım! diyordu M. Gillenormand içinden.

Cosette, Jean Valjean'a hiç bu kadar şefkatle yaklaşmamıştı. Gillenormand Baba'yla uyum içindeydi; dede vecizeler ve özlü sözlerle neşe saçarken, Cosette güzel bir koku gibi aşk ve iyilik yayıyordu. Mutluluk herkesin mutlu olmasını ister.

Jean Valjean'la konuşurken sesini küçük bir kızkenki ses tonu gibi inceltiyor, onu gülümsemelerle okşuyordu.

Yemek salonunda bir ziyafet hazırlanmıştı.

Mekânın gündüz gibi aydınlatılması neşeli bir şölenin olmazsa olmaz süsüdür. Mutlu insanlar gölgeyi ve karanlığı, karaltıların ortasında kalmayı kabul etmezler. Gece kabul edilebilir; ama karanlıklar, hayır. Güneş yoksa onu yaratmak gerekir.

Yemek salonu neşeyle doluydu. Ortada, beyaz ve şık bir masanın üzerinde her biri mumların arasına yerleştirilmiş mavi, mor, kırmızı, yeşil kuşlarla süslü çukur çanaklı bir Venedik avizesi vardı; avizenin etrafında şamdanlar, duvarda üç beş kollu aplikler; aynalar, kristaller, yemek takımları, porselenler, çiniler, çanak çömlek takımları, gümüş takımları neşeyle parıldıyorlardı. Büyük şamdanların arasındaki boşluklara çiçek demetleri yerleştirilmişti, öyle ki ışığın olmadığı yerde çiçek vardı.

Bekleme odasında üç keman ve bir flüt sessizce Haydn'ın eserlerini çalıyorlardı.

Jean Valjean salonda, bir kanadı üzerine doğru açıldığı için âdeta kendisini gizleyen bir kapının arkasında oturuyordu. Masaya oturulmadan hemen önce, Cosette bir anda aklına esmiş gibi Jean Valjean'ın yanına geldi, gelinliğini iki eliyle tutarak reverans yaptı ve şefkat dolu muzip bir bakışla:

— Baba, mutlu musunuz? diye sordu.

— Evet, dedi Jean Valjen, mutluyum.

— O zaman gülümseyin.

Jean Valjean gülümsedi.

Kısa bir süre sonra Basque sofranın hazır olduğunu bildirdi.

Cosette'in koluna giren M. Gillenormand'ın ardından gelen konuklar yemek salonuna girip oturma düzenine göre masanın etrafındaki yerlerini aldılar.

Gelinin iki yanında biri M. Gillenormand'a, diğeri M. Fauchelevent'a ayrılmış iki büyük koltuk vardı. M. Gillenormand oturdu. Diğer koltuk boş kaldı.

Gözler "Mösyö Fauchelevent"ı aradı.

Ortalıkta yoktu.

M. Gillenormand Basque'a seslendi.

— Mösyö Fauchelevent'ın nerede olduğunu biliyor musun?

— Mösyö Fauchelevent bana yaralı sağ elinin biraz ağrıdığını ve baron ile baronesin yemeğine katılamayacağını, kendisini bağışlamalarını, yarın sabah geleceğini söyleyerek az önce çıktı.

Bu boş koltuk bir an için düğün yemeğinin sevincini soğutmuştu. Ama M. Fauchelevent olmasa da, M. Gillenormand oradaydı ve dede her ikisi adına da ışıklar saçıyordu. M. Fauchelevent'ın ağrısı varsa erkenden yatmakla iyi yaptığını, ama yarasının ciddi olmadığını söyledi. Bu açıklama yeterliydi. Zaten böyle bir coşku seli içinde karanlık bir noktanın ne önemi vardı? Cosette ve Marius sadece mutluluğun duyumsandığı o bencil ve kutsal anları yaşıyorlardı. Üstelik M. Gillenormand'ın aklına bir şey gelmişti.

— Bak sen, demek bu koltuk boş kaldı. Marius buraya otur. O koltuğa teyzenin oturması gerekse de, seni hoş görecek. Bu koltuk senin. Meşru ve hoş bir şey olur. Fortunatus, Fortuna'nın yanında. Marius'ün masadakilerin alkışları eşliğinde Cosette'in yanına, Jean Valjean'a ayrılmış koltuğa oturması Jean Valjean'ın yokluğuyla hüzünlenen Cosette'i yeniden neşelendirdi. Marius orada olduktan sonra Cosette Tanrı'ya bile ihtiyaç duymazdı. Küçük, zarif ayağını saran beyaz satenden ayakkabısını Marius'ün ayağının üzerine koydu. Koltuk dolunca M. Fauchelevent silinip gitti, artık her şey tamamdı. Ve beş dakika sonra, tüm masadan unutuşun coşkusuyla kahkahalar yükseliyordu.

Tatlı servisi yapılırken M. Gillenormand ayağa kalktı ve doksan beş yaşın verdiği titremeyle dökülmesin diye yarı-

sına kadar doldurulan şarap kadehini genç çiftin sağlığına kaldırdı.

— İkinci vaazdan kurtulamazsınız, diye haykırdı. Sabah rahibi dinlediniz, şimdi sıra dedede. Beni dinleyin; size bir öğüt vereceğim: Birbirinize tapın. Yapmacık yakınmalarda bulunmadan doğrudan hedefe gideceğim, mutlu olun. Dünyanın en bilge yaratıkları kumrulardır. Filozoflar neşenizde ölçülü olun derler. Bense neşenizin dizginini bırakın diyorum. Birbirinize delice tutkun olun. Çılgınlıklar yapın. Filozoflar saçmalıyorlar. Felsefelerini gırtlaklarına sokmak isterdim. Hayatta güzel kokunun, gül goncasının, öten bülbüllerin, yeşil yaprakların, şafağın fazlası olur mu hiç? Fazla sevmek diye bir şey olabilir mi? Birbirinden hoşlanmanın fazlası olur mu? Estelle dikkat et, fazla güzelsin! Nemorin dikkat et, fazla yakışıklısın! Zırvalık! İnsanın büyülenmesinin, sevilmesinin, kendinden geçmesinin fazlası olur mu? Yaşamanın fazlası olur mu? Mutluluğun fazlası olur mu? Neşenizde ölçülü olun. Hadi canım! Kahrolsun filozoflar! Bilgelik neşedir. Neşelenin, neşelenelim. İyi olduğumuz için mi mutluyuz? Yoksa mutlu olduğumuz için mi iyiyiz? Sancy elmasının adının Sansi olmasının nedeni Harlay de Sancy'ye ait olması mı, yoksa yüz altı karat çekmesi mi?[23] Bu konuda hiçbir fikrim yok; hayat böyle sorunlarla dolu; önemli olan Sancy'ye ve mutluluğa sahip olmaktır. Hır çıkarmadan mutlu olalım. Güneşe körü körüne itaat edelim. Güneş nedir? Aşktır. Aşktan söz eden kadından söz eder. Evet! İşte kadın her şeye kadir bir güçtür. Şu laf ebesi Marius'e şu küçük tiran Cosette'in kölesi olup olmadığını sorun. Hem de kendi isteğiyle, alçak! Kadın! Robespierre bile ona karşı koyamaz, kadın hüküm sürer. Ben sadece bu krallığın kralcısıyım. Âdem nedir? Havva'nın krallığı. Havva'nın 89'u yoktur. Üzerinde zambak armasının bulunduğu kraliyet asası vardı, üzerinde dünya arması bulunan imparatorluk asası var-

23 Cent six (yüz altı) Fransızcada "san si" diye okunur. (ç.n.)

dı, Charlemagne'ın demirden asası vardı, Büyük Louis'nin altından asası vardı, devrim onları saman çöpü gibi büktü; bitti, kırıldı, yere serildi, artık asa yok; bir de tefarik otu kokan şu işlemeli mendile karşı devrim yapsanıza! Ne halt edeceğinizi görmek isterdim. Bir deneyin. Neden bu kadar sağlam? Çünkü zarif kumaştan yapılmıştır. Ah! Demek siz XIX. yüzyılsınız? Peki ya sonra? Biz de XVIII. yüzyıldık! Ve sizin gibi ahmaktık. Seyahat hastalığına kolera, Auvergne dansına *cachucha*[24] diyorsunuz, bazı isimleri değiştirdiniz diye büyük şeyler değiştirdiğinizi sanmayın. Aslında kadınları hep sevmeli. Size bu kuralın dışına çıkmamanızı öğütlüyorum. Evet aşk, kadın, öpücük, işte dışına çıkmamanızı öğütlediğim çember bu ve bana gelince o çemberin içine geri dönmeyi isterdim. Uçurumun zarif varlığının, okyanusun Célimène'i olan Venüs yıldızının, altındaki her şeyi yatıştırarak, dalgalara bir kadın gibi bakarak sonsuzluktaki doğuşunu içinizde kim gördü? Okyanus hırçın bir Alceste'tir. Ama homurdanması boşunadır, Venüs belirince gülümsemesi gerekir. O kaba yaratık boyun eğer. Hepimiz böyleyizdir. Öfke, kasırga, yıldırımlar, köpüren azgın dalgalar. Bir kadın sahneye girer, bir yıldız doğar, hepsi sönüp gider! Marius altı ay önce barikatta çarpışıyordu; bugünse evleniyor. İyi oldu. Evet Marius, evet Cosette, haklısınız. Birbiriniz için cüretle var olun, öpüşüp koklaşın, sizin yaptıklarınızı yapamadığımız için bizi öfkeden kudurtun, birbirinize tapın, gagalarınıza yeryüzündeki tüm mutluluk tutamlarını alın ve yaşam boyu sürecek bir yuva yapın. Sevmek, sevilmek gençseniz ne güzel bir mucizedir! Tüm bunları siz yarattınız sanmayın. Ben de düşledim, düşündüm, iç çektim, benim de ay ışığı gibi parlayan bir ruhum var. Aşk altı bin yaşında bir çocuktur. Aşk uzun beyaz bir sakal bırakmaya layıktır. Mathusal, Cupid'in yanında çocuk kalır. Altmış asırdan beri erkek ile kadın hayatın güçlüklerinden birbirlerini severek

24 XIX. yüzyıl İspanyol dansı. (ç.n.)

sıyrılırlar. Kurnaz şeytan erkekten nefret etmeye başlayınca, ondan daha kurnaz olan erkek, kadını sevdi. Böylece kendine şeytanın yaptığı kötülükten fazla iyilik yapmış oldu. Bu ince hesap dünya cennetinin varoluşundan beri mevcut. Dostlarım, bu keşif eskidir, ama hiç eskimemiştir. Ondan yararlanın. Philemon ve Baukis'e dönüşmeden önce Dafni ile Khloe olun. Öyle yapın ki bir aradayken hiçbir eksiğiniz kalmasın; Cosette Marius'ün güneşi, Marius Cosette'in evreni olsun. Cosette güzel havalar kocanızın gülümsemesi olsun; Marius yağmur karınızın gözyaşları olsun ve evinizin üzerine asla yağmur yağmasın. Piyangoda aşkınızı kutsayacak şekilde en iyi numarayı çektiniz, büyük ikramiyeyi kazandınız, onu iyi saklayın, çarçur etmeyin, birbirinizi hayranlıkla sevin, gerisini boş verin. Bu dediğime kulak verin. Bunu sağduyu söylüyor. Sağduyu asla yalan söylemez. Birbinizin dini haline gelin. Tanrı'ya tapınmanın en mükemmel yolu bir kadını sevmektir. Seni seviyorum! İşte benim dua kitabım. Seven kişi dinine bağlıdır. IV. Henri'nin sövgüsü açgözlülükle ayyaşlığın arasına kutsallığı yerleştirir. *Ventre-saint-gris!*[25] Ben bu sövgünün dinini kabul etmem. Orada kadın unutulmuştur. IV. Henri'nin bu sövgüsü beni şaşırtıyor. Dostlarım, yaşasın kadın! Söylediklerine göre ben yaşlıymışım, kendimi ne kadar genç hissettiğimi bilseler şaşırırlardı. Hâlâ gayda dinlemek için ormana gitmek isterim. Güzel ve mutlu olmayı başaran bu çocuklar başımı döndürüyor. Biri istese onunla evlenirdim. Tanrı'nın bizi birbirimize tapınmak, cıvıldamak, güzelleşmek, güvercin, horoz olmak, sabahtan akşama kadar aşkı gagalamak, güzel karımızda hayranlıkla kendimizi izlemek, gururlu, muzaffer olmak, yiyip içmek dışında başka bir amaç için yaratmış olduğunu düşünmek imkânsızdır; yaşamın amacı budur. Hoşunuza gitsin ya da gitmesin, bizler gençken böyle düşünüyorduk. Ah! Yüce Tanrım! O dönemde ne çekici, ne sevimli genç kadınlar var-

25 Ayyaş ermişin göbeği anlamında bir deyiş. (ç.n.)

dı! Ben de çok çapkınlık yaptım. Bu yüzden birbirinizi sevin. Çiftler birbirlerini sevmeseydi "İlkbahar ne işe yarar?" diye sorardım herhalde ve bana gelince, Tanrı'dan bize verdiği tüm güzellikleri geri almasını ve çiçekleri, kuşları ve güzel kızları çıkardığı kutuya geri koymasını dilerim. Çocuklarım, bu yaşlı adamın hayır duasını kabul edin.

Akşam canlı, neşeli, keyifli geçti. Dedenin sevinci tüm şölene damgasını vurdu ve herkes kendisini bu yüzyıllık içtenliğe kaptırdı. Az dans edildi, çok gülündü; kendi halinde, coşkulu bir düğün oldu. Oraya eski çağların yaşlı bir adamı davet edilebilirdi. Ama Gillenormand Baba tüm benliğiyle o yaşlı adamı temsil ediyordu.

Uğultuların ardından sessizlik çöktü.
Yeni evliler ortadan kayboldular.

Gece yarısından biraz sonra Gillenormand'ın evi bir tapınağa dönüştü.

Burada duruyoruz. Gerdek gecelerinin kapısında bir melek gülümseyerek, bir parmağını dudaklarına götürüp bekler.

Ruh hayranlıkla aşkın kutsandığı o mabete girer.

Bu tapınakların üzerinde ışıltılar olmalıdır. İçerdikleri sevinç bir parıltı halinde duvarlardan dışarı kaçıp karanlıkları belli belirsiz aydınlatıyordur kesin. Bu kutsal ve kaçınılmaz şenliğin sonsuzluğa semavi bir ışıltı göndermemesi imkânsızdır. Aşk, erkek ile kadının, içinde birlikte eridikleri potadır. İki ruhun bir bütüne dönüşmesi karanlıkları duygulandırmalıdır. Âşık rahiptir; büyülenmiş bakire ürker. Bu sevincin bir yanı Tanrı'ya ulaşır. Gerçek bir evliliğin yani aşkın olduğu yerde her yanı hayaller kaplar. Bir gerdek yatağı karanlıkların içinde bir şafak köşesidir. İnsanın gözü semavi âlemin ürkütücü ve sevimli suretlerini görebilseydi, muhtemelen gecenin şekillerinin, meçhul kanatlıların, görünmezin mavi yolcularının bir yığın kasvetli baş suretinde ışıklar, mutluluklar saçan evin

üzerine eğilip, birbirlerine biraz ürkmüş bakireyi gösterdiklerine ve insani mutluluğun onların kutsal yüzlerine yansıdığına tanık olacaktı. O ulvi anda gözleri şehvetle kamaşan ve kendilerini yalnız sanan çiftler etraflarını dinleselerdi, odalarında görünmeyen kanatların çırptığını duyacaklardı. Mükemmel mutluluk meleklerin desteğini gerektirir. O küçük, karanlık yatağın tavanında tüm gökyüzü vardır. Aşkla kutsallaşan iki dudak yaratmak için birbirlerine yaklaştıklarında, bu tasvir edilemez öpücüğün üzerinde, yıldızların gizemli enginliğinde bir ürperme olmaması mümkün değildir.

Bunlar gerçek mutluluklardır. Bunlar dışında başka bir sevinç yoktur. Aşk orada yegâne esrimedir. Geri kalan her şey ağlar.

Sevmek ya da sevilmek yeterlidir. Gerisini sormayın. Yaşamın karanlık kıvrımlarında bulunacak başka bir inci yoktur. Sevmek tamamlanmaktır.

III

Vazgeçilmez

Jean Valjean nereye kaybolmuştu?

Cosette'in nazik ısrarı karşısında gülümsedikten hemen sonra kimseye fark ettirmeden ayağa kalkan Jean Valjean bekleme salonuna geçmişti. Burası sekiz ay önce torununu çamura, kana, toza bulanmış bir halde dedeye getirdiği salondu. Eski duvar doğraması yapraklar ve çiçeklerle süslenmişti; müzisyenler Marius'ün yattığı kanepede oturuyorlardı. Siyah bir ceket, kısa bir pantolon, beyaz çorap ve beyaz eldiven giymiş olan Basque servis edilecek tabakların etrafına gülden taçlar yerleştiriyordu. Ona boynuna asılı duran kolunu göstererek yokluğunun nedenini açıklamakla görevlendiren Jean Valjean dışarı çıkmıştı.

Yemek salonunun pencereleri caddeye bakıyordu. Birkaç dakika boyunca ışıltılar saçan bu pencerelerin altında hiç kımıldamadan duran Jean Valjean ziyafetin kendisine kadar ulaşan gürültüsünü dinliyor, dedenin yüksek ve heybetli sesini, kemanları, tabakların, çatalların şıkırtısını, kahkahaları duyuyor ve tüm bu neşeli uğultuların arasında Cosette'in yumuşak, sevinçli sesini ayırt ediyordu.

L'Homme-Armé Sokağı'na gitmek için Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan ayrıldı.

Eve dönerken Saint-Louis Sokağı'na sapıp, oradan Culture-Sainte-Catherine ve Blancs-Manteaux sokaklarından geçti; bu yol biraz uzundu, ama üç aydır Cosette ile Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan l'Homme-Armé Sokağı'na dönerken Vieille-du-Temple Caddesi'nin yığıntılarından ve çamurundan uzak durmak için bu güzergâhı kullanmaya alışmışlardı.

Cosette'in defalarca geçmiş olduğu bu yol diğerlerini dışlıyordu.

Jean Valjean eve dönmüştü. Mumunu yakıp yukarı çıktı. Ev bomboştu. Toussaint bile yoktu. Jean Valjean'ın adımları odalarda her zamankinden daha çok gürültü çıkarıyordu. Tüm dolaplar açılmıştı. Cosette'in odasına süzüldü. Yatağın üzerinde çarşaf yoktu. Kılıfsız, dantelsiz keten yastık artık kimsenin uyumayacağı şiltenin ayak ucundaki katlanmış battaniyelerin üzerine konmuştu. Cosette'in kadınsı tüm küçük objeleri götürülmüş, geriye mobilyalar ve dört duvar kalmıştı. Hazırlanmış ve birini beklermiş gibi görünen tek yatak Jean Valjean'ınkiydi.

Duvarlara bakan Jean Valjean birkaç dolap kapısını kapadıktan sonra bir odadan diğerine gidip gelmeye başladı.

Sonunda kendi odasına girip mumu masanın üzerine koydu.

Kolunun bağını çıkarmıştı ve sağ elini hiç acı çekmiyormuş gibi kullanıyordu.

Yatağına yaklaştığında, gözleri tesadüfen ya da özellikle yanından hiç ayırmadığı ve Cosette'in kıskanarak *vazgeçilmez* dediği küçük valize takıldı. L'Homme-Armé Sokağı'na geldikleri 4 Haziran günü, onu yatağının başucundaki konsolun üzerine koymuştu. Âdeta heyecanlanarak konsola uzandı, cebinden bir anahtar çıkarıp valizi açtı.

İçinden yavaş yavaş Cosette'in on yıl önce Montfermeil'den ayrılırken giymiş olduğu küçük siyah elbiseyi, siyah atkıyı, ayakları çok küçük olduğu için Cosette'in bugün bile giyebileceği kaba, sağlam ayakkabıları, kalın pazen gömleğini, yün eteğini, cepli önlüğünü, yün çoraplarını teker teker çıkarmaya başladı. Hâlâ küçük bir bacağın izlerini zarif bir şekilde taşıyan bu çoraplar Jean Valjean'ın avcuna sığıyordu. Tüm giysilerin rengi siyahtı. Bunları Cosette için Montfermeil'e o getirmişti. Elbiseleri valizden çıkarıp yatağın üzerine koyarken düşüncelere dalıyor, hatırlıyordu. Kıştı, bir aralık günü paçavralar içinde yarı çıplak titriyordu, zavallı, küçük, kırmızı ayakları tahta pabuçların içindeydi. Jean Valjean bu paçavraları çıkartıp ona yas elbisesini giydirmişti. Mezarındaki annesi onu özellikle de sıcak tutan yas giysileri içinde gördüğüne mutlu olmuştu. Cosette ile birlikte yürüdükleri Montfermeil Ormanı'nı, soğuk havayı, yapraksız ağaçları, kuşsuz ormanları, güneşsiz gökyüzünü düşünüyordu; her şeye rağmen çok sevimliydi. Küçük giysileri yatağın üzerine dizdi, atkıyı eteğin, çorabı ayakkabıların, gömleği elbisenin yanına koyup hepsine tek tek baktı. Boyu ancak şu kadarcıktı, kollarında bebeği vardı, altın parasını bu önlüğün cebine koymuştu, gülüyordu, el ele yürüyorlardı, Cosette'in dünyada ondan başka kimsesi yoktu.

O anda o saygın beyaz baş yatağa düştü; o yaşlı, çilekeş yürek parçalandı; yüzü Cosette'in giysilerine âdeta gömüldü; o sırada biri sahanlıktan geçiyor olsaydı, içler açısı hıçkırıkları duyabilirdi.

IV

Immortale Jecur[26]

Birçok evresine daha önceden tanık olduğumuz o eski, korkunç iç çatışma yeniden başladı.

Yakup melekle ancak bir gece mücadele etti. Ne yazık ki Jean Valjean'ın karanlıklarda vicdanıyla göğüs göğüse geldiğini ve kendine karşı çılgınca bir mücadeleye giriştiğini defalarca gördük!

İnanılmaz bir çatışma! Bazı anlarda insanın ayağı kayar, bazı anlardaysa ayağının altındaki zemin kaybolur. İyiliğe tutkuyla bağlı olan bu vicdan onu kaç kez köşeye sıkıştırıp canından bezdirmişti! Acımasız gerçeklik onu kaç kez iki büklüm etmişti! Piskoposun, ona yönelttiği o karşı konulmaz ışık hiçbir şey görmek istemediği anlarda kaç kere gözlerini kamaştırmıştı! Çatışmada kaç kez ayağa dikilip kayalıklara tutunmuş, sırtını yanılsamalara dayayıp toz toprak içinde sürüklenirken ya vicdanını yere sermiş ya da onun tarafından alt edilmişti! Kararsızlığın pençesinde bencilliğin ağır bastığı hain bir akıl yürütmeden sonra öfkeli vicdanının "Demek çelme takıyorsun! Sefil!" diye bağırdığını kaç kez duymuştu! Boyun eğmeyen vicdanı görevin gerçekliği karşısında kaç kez titreyerek inlemişti! Tanrı'ya direniş. Ecel terleri. İçinde, kanadığını sadece kendisinin hissettiği ne çok gizli yara vardı! İçler acısı varlığı ne çok darbe almıştı! Kaç kere yaralanmış, kanlar içinde kalmış, aydınlamış, yüreği umutsuzlukla, ruhu dinginlikle dolu bir halde ayağa kalkmış ve mağlup olsa da galip geldiğini hissetmişti! Ve vicdanı onu mengene gibi sıkıp parçaladıktan sonra, üzerinde ayakta durup ona ürkütücü, parıltılı ve sakin bakışlarla: "Hadi, şimdi huzur içinde çek git!" demişti.

Ama ne yazık ki bu kasvetli mücadeleden her çıkışında iç karartıcı bir huzurla karşı karşıya kalmıştı.

---

26 Ölümsüz keder. (ç.n.)

Yine de o gece Jean Valjean bunun gireceği son mücadele olduğunu hissediyordu.

Ortada çok önemli bir mesele vardı.

İnsanın önünde doğrusal bir çizgide ilerlemeyen kaderin çıkmazları, dolambaçlı yolları, karanlık dönemeçleri, birçok yola ayrılan endişe verici kavşakları vardı. Jean Valjean şu anda bu dönemeçlerin en tehlikelisinde mola vermişti.

Gözlerinin önünde iyiliğin ve kötülüğün tam olarak kesiştiği o karanlık nokta vardı. Bu kez de, daha önceki karar anlarında olduğu gibi önünde biri çekici, diğeri ürkütücü olmak üzere iki yol açılıyordu. Hangisine girmeliydi?

Gözlerimizi karanlığa sabitlediğimizde her zaman fark ettiğimiz o gizemli işaret parmağı ürkütücü yolu tavsiye ediyordu.

Jean Valjean bir kez daha o korkunç liman ve o güleç tuzak arasında bir tercih yapmak zorundaydı.

Demek bir ruhun iyileşebileceği ama kader için aynı şeyin geçerli olmadığı doğruydu. Kaderin tedavi edilememesi dehşet vericiydi!

Jean Valjean, Cosette ve Marius'ün mutlulukları karşısında nasıl bir tavır sergileyecekti? Kendisinin istediği, kendisinin yarattığı bu mutluluğu yüreğine kendi saplamıştı ve şu anda göğsünden çıkarttığı kanlı hançerin üzerinde kendi isminin baş harflerinin yazdığını gören bir bıçak üreticisinin duygularını hissediyordu.

Cosette'in Marius'ü vardı, Marius, Cosette'e sahip olmuştu. Her şeyleri, hatta servetleri bile vardı. Ve bu durumu kendi elleriyle hazırlamıştı.

Ama artık gerçekleşmiş olan bu mutluluk karşısında ne yapacaktı? Bu mutluluğa kendi de dâhil olacak mıydı? Onu kendisinin yarattığını hissettirecek miydi? Kuşkusuz Cosette bir başkasına aitti; ama kendisi Cosette'ten yaptığı iyiliklerin karşılığını bekleyecek miydi? Şimdiye kadar olduğu gibi, ara sıra fark edilen ama saygı duyulan bir baba olarak mı kala-

caktı? Cosette'in evine huzur içinde girebilecek miydi? Tek bir söz bile etmeden geçmişini bu geleceğe taşıyacak mıydı? O ışıltılı yuvaya, o belirsiz kimliğiyle sanki hakkı varmış gibi girip oturacak mıydı? O masumların ellerini gülümseyerek ellerinin arasına alacak mıydı? Gillenormand evinin o dingin şöminesinin kenarlarına, yasanın alçaltan gölgesini peşinden sürükleyen ayaklarını yaslayabilecek miydi? Cosette ve Marius'le talihini birleştirecek miydi? Kendi alnındaki karanlığı ve onların alınlarındaki sis bulutunu daha da yoğunlaştıracak mıydı? Felaketini onların mutluluklarına ekleyecek miydi? Susmaya devam edecek miydi? Özetle, o mutlu varlıkların yanında kaderin kasvetli dilsizi rolünü oynamayı sürdürecek miydi?

Bazı sorunlar korkunç çıplaklıklarıyla karşımızda belirdiğinde onlarla başa çıkabilmek için kaderin lanetli oyunlarına ve bu türden rastlantılara alışık olmak gerekir. İyi ya da kötü, bu acımasız soru işaretinin ardındadır. Sfenks: "Ne yapacaksın?" diye sorar.

Jean Valjean böyle sınamalara alışıktı. Sfenkse dik dik baktı.

Bu acımasız sorunu her yönüyle inceledi.

Cosette, o sevimli varlık bu kazazedenin salıydı. Ne yapmalıydı? Ona sıkıca tutunmak mı? Yoksa bırakıp gitmek mi?

Ona sıkıca tutunsa, felaketten kurtulur, yeniden güneşe doğru yükselir, tuzlu suyun giysilerinden ve saçlarından akmasına izin verir, yaşamaya devam ederdi.

Onu bırakacak mıydı?

O zaman onu okyanusun derinlikleri bekliyordu.

Böylece düşünceleriyle tartışıyor, daha doğrusu çarpışıyor, öfkeyle kâh iradesine, kâh inançlarına saldırıyordu.

Ağlayabilmek Jean Valjean'a iyi gelmiş, belki de ruhunu aydınlatmıştı. Yine de ilk başlarda çok zorlandı. İçinde, bir zamanlar kendisini Arras'a sürükleyenden daha korkunç bir fırtına patladı. Geçmiş bugünün karşısına dikiliyor, olayları karşılaştırıyor, hıçkırıklara boğuluyordu. Gözyaş-

larının bendi açıldığında umutsuzluğa kapılan Jean Valjean iki büklüm oldu.

Kararını verdiğini hissediyordu.

Ne yazık ki bencilliğimiz ve sorumluluğumuz arasındaki bu korkunç mücadelede, sarsılmaz idealimiz karşısında, afallamış ve boyun eğmekten öfkelenmiş bir halde mevzimizi koruyarak, olası bir kaçış ve çıkış yolu arayarak geri çekildiğimizde, arkamızda bir duvarın sert ve kasvetli direnişiyle karşılaşırız!

Kutsal gölgenin engel oluşturduğunu görmek!

Görünmezin acımasızlığı, ne büyük bir saplantı!

Demek insan, vicdanı karşısında her zaman sorumludur. *Karar ver Brutus; karar ver Cato.* Vicdan Tanrı olduğu için dipsizdir. Bu kuyuya yaşamın tüm emeği, servetler, zenginlikler, başarılar, özgürlükler, vatan sevgisi, refahlar, huzurlar, sevinçler atılır. "Daha fazla! daha fazla! Her şeyi boşaltın! Testiyi devir!" İnsan sonunda oraya yüreğini de atmak zorunda kalır.

Eski cehennemlerin pusları arasında bir yerde bunun gibi bir fıçı vardır.

İnsan sonunda her şeyi reddederek bağışlanmaz mı? Tükenmek bilmeyenin bir hakkı olabilir mi? Uçsuz bucaksız zincirler insan gücünün üzerinde değil midir? Sisyphos ve Jean Valjean "Bu kadar yeter!" deseler onları kim suçlayabilir?

Maddenin boyun eğişi sürtünmeyle sınırlıdır; ruhun boyun eğişinin sınırı var mıdır? Sürekli devinim imkânsızsa, sürekli özveri zorunlu mudur?

İlk adım hiçbir şeydir, zor olan sonuncusudur. Champmathieu davasının Cosette'in evliliğinin ve beraberinde getireceklerinin yanında ne önemi vardı? Kürek altına girmek, hiçliğe girmenin yanında nedir ki?

Ey aşağı inen ilk basamak, ne kasvetlisin! Ey ikinci basamak, ne kadar karanlıksın!

Bu kez geri dönmemek mümkün müydü?

Bir dava uğruna ölmek yıpratıcı bir yücelme, kutsayan bir işkencedir. İlk başta, kabul edilip kızgın demirden tahta oturulur, alna kızgın demirden taç takılır, kızgın demirden dünya armalı asa kabullenilir, ama geriye alevden pelerini giymek kalır, ama sefil insan teninin başkaldırdığı, işkenceye pes ettiği bir an yok mudur?

Jean Valjean sonunda bezginliğin sükûnetine kavuştu.

Düşündü, ışığın ve karanlığın terazisinde kefelerini peş peşe tarttı.

Bu iki göz kamaştırıcı çocuğa kürek mahkûmiyetini dayatmak ya da çözümsüz yok oluşunun ilk adımını atmak. Biri Cosette'in, diğeri kendisinin özverisiydi.

Hangi karara vardı?

Kaderin karşı konulmaz sorgusuna karşı yüreğindeki nihai yanıt neydi? Hangi kapıyı açmaya karar verdi? Hayatının hangi yanını kapatmaya, mahkûm etmeye karar verdi? Etrafını çevreleyen dik kayalıklardan hangisini seçti? Hangi sonuca vardı? Hangi uçurumların kenarında başını olumlu bir ifadeyle salladı?

Baş döndürücü düşleri bütün gece sürdü. Gün doğana dek yatağının üzerinde iki büklüm olmuş, kaderin devasa gücü önünde secde etmiş, belki de parçalanıp gitmiş, yumruklarını sıkmış, kollarını başı üzerine yere fırlatılacak biri gibi iki yana açmış bir halde hiç kımıldamadan bekledi. Buz gibi bir kış gecesinde, on iki saat boyunca başını kaldırmadan ve tek bir söz bile etmeden öylece kalakaldı. Düşünceleri kâh bir ejderha gibi yerlerde yuvarlanan, kâh bir kartal gibi göklerde uçuşan bir ceset gibiydi. Böyle hiç kımıldamadığını görenler onun öldüğünü sanabilirlerdi; aniden tüm bedeni titredi ve Cosette'in giysilerini öpmeye başladı; Jean Valjean'ın ölmediğini anladılar.

Kim? Jean Valjean odada yalnız olduğuna göre bunu kim gördü?

Karanlıklardakiler.

Yedinci Kitap
Kutsal Çanaktan Son Yudum

I

Cehennemin Yedinci Halkası Göğün Sekizinci Katı

Düğünlerin ertesi günü sakin geçer. Mutlu çiftlerin baş başa kalmalarına, hatta biraz geç kalkmalarına saygı gösterilir. Kutlama ziyaretleri geç başlar. 17 Şubat günü, saat öğleyi biraz geçerken koltuğunun altındaki toz bezleri ve fırçalarla bekleme salonunu temizlemekle meşgul Basque kapının hafifçe vurulduğunu duydu. Böyle bir güne saygı duyulduğu için kapının çıngırağı çalınmamıştı. Basque karşısında M. Fauchelevent'ı buldu. Onu dün gecenin neşesiyle savaş alanına dönmüş olan salona aldı.

— Mösyö, biraz geç kalktık, dedi Basque.

— Ev sahibi kalktı mı? diye sordu Jean Valjean.

— Mösyönün kolu nasıl? diye karşılık verdi Basque.

— İyi. Ev sahibi kalktı mı?

— Hangisi? Eskisi mi yoksa yenisi mi?

— Mösyö Pontmercy.

— Mösyö Baron mu? dedi Basque doğrularak.

Baronluk özellikle hizmetçiler için önemlidir. Kendilerini bir şey sanırlar; bir filozofun unvandan sıçrayan çamur

dediği bu durum onların gururlarını okşar. Sırası gelmişken söyleyelim ki kanıtladığı üzere aktif bir cumhuriyetçi olan Marius artık istemese de barondu. Evde bu unvan konusunda küçük bir devrim gerçekleşmişti. Artık M. Gillenormand, Marius'ün uzak durmaya çalıştığı bu unvana sahip çıkıyordu. Ama Albay Pontmercy vasiyetinde şöyle yazmıştı: *Oğlum unvanımı taşıyacaktır.* Üstelik içinde kadınsılığın tomurcuklanmaya başladığı Cosette barones olarak anılmaya bayılıyordu.

— Mösyö Baron? diye tekrarladı Basque. Ona M. Fauchelevent'ın geldiğini söyleyeceğim.

— Hayır. Ona benim geldiğimi söylemeyin. Birinin onunla özel bir şey konuşmak istediğini bildirin ve adımı söylemeyin.

— Öyle mi? dedi Basque.

— Ona bir sürpriz yapmak istiyorum.

— Öyle mi? diye tekrarladı bu ikinci "öyle mi"yle ilkini açıklarmış gibi.

Ve gitti.

Jean Valjean yalnız kaldı. Salon söylediğimiz gibi darmadağındı. Kulak verilse neredeyse düğün gecesinin uğultusu belli belirsiz duyulacaktı. Parkenin üzerinde saçlardan ve taçlardan düşmüş türlü türlü çiçek vardı. Diplerine kadar yanmış mumlar avizelerin kristallerine balmumundan birer sarkıt ekliyorlardı. Hiçbir mobilya eski yerinde değildi. Köşelerde, birbirlerine yaklaştırılarak halka oluşturmuş üç dört koltuk sohbete devam ediyormuş gibi görünüyordu. Hâlâ gülümseyen salonda bir şenlik sonunun zarafeti vardı. Mutlu bir akşam geçirilmişti. Karmakarışık bu iskemlelerin üzerinde, solan şu çiçeklerin arasında, sönen bu ışıkların altında neşeli şeyler düşünülmüştü. Avizenin yerini güneş almıştı ve salona sevinçle doluyordu.

Birkaç dakika geçti. Basque'ın bıraktığı yerde hiç kımıldamadan duran Jean Valjean çok solgundu. Gözleri çukura

kaçmıştı, uykusuzluktan öyle çökmüşlerdi ki âdeta yuvalarına gömülmüşlerdi. Siyah takım elbisesinde uykusuz bir geceden kalma kırışıklar vardı. Dirsekleri kumaşa sürtünen çarşafın tüyleriyle beyazlaşmıştı. Jean Valjean ayaklarına, güneşin parkenin üzerine çizdiği pencere gölgesine bakıyordu.

Kapının açıldığını duydu ve başını kaldırdı.

Marius dimdik başı, gülümseyen dudakları, garip bir ışıltının yansıdığı yüzü, parlak alnı, zafer kazanmışa benzeyen gözleriyle içeri girdi. O da gece uyumamıştı.

— Baba, demek siz geldiniz! diye haykırdı Jean Valjean'ı fark edince; o ahmak Basque bana gizli saklı bir şeyler söyledi! Ama çok erken geldiniz. Saat daha on iki buçuk. Cosette uyuyor.

Marius'ün M. Fauchelevent'a baba demesi olağanüstü bir mutluluğun dışa vurumuydu. Bilindiği gibi aralarında hep sarp bayırlar, soğukluklar, çatışmalar, kırılması ya da eritilmesi gereken buzlar olmuştu. Marius bayırı alçaltacak, buzları eritecek, M. Fauchelevent'ı Cosette gibi babası olarak görecek ölçüde kendinden geçmişti.

Yüreğinden sevincin o ilahi doruk noktasına özgü sözler taşarken devam etti:

— Sizi gördüğüme ne kadar sevindim! Dün akşam yokluğunuzu nasıl da hissettik! Günaydın baba. Eliniz nasıl? Daha iyi değil mi?

Kendi kendine verdiği cevapla tatmin olmuş bir halde ekledi:

— İkimiz sizden çok söz ettik. Cosette sizi çok seviyor! Burada odanız olduğunu unutmayın. L'Homme-Armé Sokağı'nda oturmanızı kesinlikle istemiyoruz. Bir ucunda parmaklık olan, içine zar zor girilen, insanın içini üşüten öylesine kasvetli, çirkin bir sokakta nasıl oturabiliyordunuz? Buraya yerleşeceksiniz. Hem de bugün. Yoksa Cosette başınızın etini yer. Sizi uyarayım, hepimizi parmağının ucunda oynatmak istiyor. Odanızı gördünüz, bizimkinin yanında,

bahçelere bakıyor; sürgüsü tamir edildi, yatak dâhil her şey hazır, siz gelin yeter. Cosette yatağınızın yanına Utrecht kadifesinden eski, geniş bir koltuk yerleştirip ona "Babama kollarını uzat," dedi. Her ilkbahar pencerenizin karşısındaki akasyalara bir bülbül gelir. İki ay sonra orada olacak. Onun yuvası solunuzda, bizimkiyse sağınızda olacak. Geceleri o cıvıldayacak, gündüzleri Cosette konuşacak. Odanız güneye bakıyor. Cosette kitaplarınızı, Kaptan Cook'un yolculuklarını, bir de o Vancouver ile ilgili olanı hepsini düzenleyecek, tüm ihtiyaçlarınızı karşılayacak. Sanırım çok önem verdiğiniz bir valiz var, onun için bir şeref köşesi hazırladım. Dedemin kalbini fethettiniz, sizinle çok iyi anlaşıyor. Birlikte yaşayacağız. Whist oynamayı biliyor musunuz? Biliyorsanız dedem çok sevinir. Adliyede olduğum günler Cosette'i gezintiye siz çıkaracaksınız, eskiden Luxembourg Bahçesi'nde yaptığınız gibi koluna gireceksiniz. Tam anlamıyla mutlu olmaya karar verdik. Baba, siz de bu mutluluğumuza ortak olacaksınız. Bugün bizimle yemek yiyecek misiniz?

— Mösyö, dedi Jean Valjean, size söylemem gereken bir şey var. Ben eski bir kürek mahkûmuyum.

Algılanabilir tiz seslerin sınırı zihin gibi kulakları da aşabilir. M. Fauchelevent'ın ağzından çıkan ve Marius'ün kulaklarına giren o "Ben eski bir kürek mahkûmuyum," sözleri duymanın sınırlarını aşıyordu. Marius duymadı. Kendisine bir şeyler söylendiğini sandı, ama ne söylendiğini bilmiyordu. Afalladı.

O zaman konuştuğu adamın ürkütücü göründüğünü fark etti. Coşkuyla konuştuğu sırada bu yüzün korkunç solgunluğunu görememişti.

Jean Valjean sağ kolunu boynuna bağlayan bezi çözüp elindeki sargıyı çıkardı ve başparmağını Marius'e gösterdi:

— Elimde hiçbir şey yok.

Marius parmağa baktı.

— Elime hiçbir şey olmadı, diye ekledi Jean Valjean.

Gerçekten de elinde hiçbir yara izi yoktu.

Jean Valjean devam etti:

— Evliliğiniz sırasında ortalarda görünmemem daha uygun düşerdi. Ben de elimden geldiğince ortalıkta görünmedim. Bu yarayı bir hata yapmamak, evlilik sözleşmelerini geçersiz kılmamak, imza atmamak için uydurdum.

Marius geveledi:

— Bu ne anlama geliyor?

— Kürek mahkûmu olduğum anlamına geliyor.

— Aklımı kaçırmama neden olacaksınız! diye bağırdı ürken Marius.

— Mösyö Pontmercy, dedi Jean Valjean, hırsızlık suçundan on dokuz sene kürek cezası yattım. Ardından suçu tekrarladığım için ömür boyu küreğe mahkûm oldum. Şu anda bir kaçağım.

Gerçeğin önünde gerilemek, doğrulara direnmek, olan bitenleri reddetmek için boşuna çabalayan Marius sonunda söylenenlere inanmak zorunda kaldı. Anlamaya başladı ve böyle durumlarda her zaman olduğu gibi anlatılanlardan daha fazlasını anladı. İçinde çakan iğrenç bir şimşeğin etkisiyle ürperdi; aklına gelen bir düşünceyle titredi. Gelecekte kendi adına şekilsiz bir kaderin belirdiğini hayal meyal gördü.

— Her şeyi anlatın, her şeyi anlatın! diye bağırdı. Siz Cosette'in babasısınız!

Ve tasvir edilemez bir dehşete kapılarak iki adım geriledi.

Jean Valjean'ın heybetli bir ifadeyle kaldırdığı başı âdeta tavana yükselmiş gibi göründü.

— Her ne kadar bizim yeminimiz adalet karşısında geçerli olmasa da, bana inanmalısınız mösyö...

Burada bir ara verdi, ardından mezardan çıkmış gibi görünen ve üst perdeden bir sesle hecelerin üzerine basa basa ekledi:

— ... Bana inanacaksınız. Tanrı adına, ben Cosette'in babası değilim! Mösyö Baron Pontmercy, ben Faverolleslü

bir köylüyüm. Hayatımı ağaç budayarak kazanırdım. Adım Fauchelevent değil Jean Valjean. Cosette ile hiçbir akrabalık bağım yok. İçiniz rahat olsun.

Marius yeniden geveledi:

— Bunu kim kanıtlayabilir?

— Ben. Çünkü ben söylüyorum.

Marius kasvetli ve sakin görünen bu adama baktı. Böyle bir sükûnetle yalan söylüyor olamazdı. Buz gibi görünen içtendir. Bu mezar soğukluğunda gerçeğin izleri hissediliyordu.

— Size inanıyorum, dedi Marius.

Jean Valjean bu sözü kabul eder gibi başını öne eğip devam etti:

— Cosette için ben kimim? Yoldan geçen sıradan bir yolcu. On yıl önce varlığından haberim bile yoktu. Onu sevdiğim doğru. Yaşlanmaya başlayan biri gördüğü küçük bir çocuğu sever. İnsan yaşlandığında kendini tüm küçük çocukların dedesi gibi hisseder. Sanırım göğsümde yüreğe benzer bir şey taşıdığımı kabul edersiniz. Öksüzdü. Bana ihtiyacı vardı. İşte bu yüzden onu sevmeye başladım. Çocuklar benim gibi de olsa önlerine çıkan ilk kişinin himayesine girebilecek kadar güçsüzdürler. Cosette'e karşı bu görevi yerine getirdim. Böyle sıradan bir şeyin gerçekten de iyi bir davranış olarak nitelenebileceğine inanmıyorum; ama iyi bir davranış olsa da varsayın ki öyle davrandım. Bu hafifletici sebebi unutmayın. Bugün Cosette hayatımdan çıkıyor; yollarımız ayrılıyor. Bundan böyle onun için bir hiçim. O artık Madam Pontmercy. Kaderi değişti. Cosette bu değişimden kazançlı çıktı. Artık her şey yolunda. Bana henüz sözünü etmediğiniz ama aklınızdan geçeceğini tahmin ettiğim altı yüz bin franka gelince, o bir emanettir. Bu emanet elime nasıl geçti? Ne önemi var? Emaneti teslim ediyorum. Bana bu konuda başka bir şey sormayın. Gerçek ismimi söyleyerek emaneti geri veriyorum. Bu da beni ilgilendirir. Benim kim olduğumu bilmenizi önemsiyorum.

Ve Jean Valjean, Marius'ün yüzüne baktı.

Marius karmakarışık, tutarsız duygular içindeydi. Kader bazen öyle eser ki ruhumuzu dalgalandırır.

Hepimiz içimizdeki her şeyin dört bir yana dağıldığı o şaşkınlık anlarını yaşamışızdır; aklımıza ilk geleni söyleriz, bunlar her zaman tam olarak söylemek istediklerimizi ifade etmeyebilir. İnsanın yüksek alkollü bir şarabın sarhoşluğuna kapılmış gibi kendini tutamayarak verdiği tepkiler vardır. Marius'ün ortaya çıkan bu yeni durum karşısındaki şaşkınlığı bu adama âdeta bu itirafa öfkelendiğini belli eden sözler etmesine yol açacak kadar büyüktü.

— Ama bütün bunları bana neden anlatıyorsunuz? diye haykırdı. Sizi buna kim zorluyor? Sırrınızı kendinize saklayabilirdiniz. Kimse sizi ihbar etmedi, izinizi sürmedi, köşeye sıkıştırmadı. Böyle bir açıklamayı böylesine rahat bir şekilde yapabilmenizin bir nedeni olmalı. Söyleyin. İşin içinde başka bir iş olmalı. Neden böyle bir itirafta bulundunuz?

— Neden böyle bir itirafta bulundum? diye karşılık verdi Marius'ten çok kendi kendine konuşurmuş gibi boğuk ve alçak bir sesle. Gerçekten de bir kürek mahkûmunun "Ben bir kürek mahkûmuyum," demesinin gerekçesi ne olabilir? Evet, bunun garip bir nedeni var. Bakın, işin bahtsız tarafı şu, yüreğimde bir ip var, onunla bağlıyım. Bu ipler özellikle yaş ilerledikçe sağlamlaşır. Etraftaki tüm yaşam çözülse de onlar dayanır. Bu ipi koparıp, düğümü çözüp ya da kesip uzaklara gidebilseydim, kurtulmuştum; sadece gitmem yeterdi; Bouloy Sokağı'nda yolcu arabaları var; siz mutlusunuz, ben gidiyorum. O ipi koparmayı denedim, iyice çekiştirdim ama dayandı, kopmadı, onu koparmak için yüreğimi de yerinden sökmem gerekti. Bunun üzerine "Başka bir yerde yaşayamam, kalmam gerek," dedim. Evet, haklısınız, ben ahmağın biriyim, sizin dediğiniz gibi bir yaşam sürdürebilirdim. Bana evinizde bir oda veriyorsunuz, Madam Pontmercy beni çok seviyor, o koltuğa "Kollarını babama uzat," diyor, babanız

yanında olmamdan başka bir şey istemiyor, benimle iyi anlaşıyor, hep birlikte yaşayacağız, birlikte yemek yiyeceğiz, Cosette, bağışlayın, alışkanlık işte, Madam Pontmercy koluma girecek, aynı çatının altında, aynı masanın, aynı ateşin etrafında olacağız, kışın aynı köşede toplanacağız, yazın birlikte gezintiye çıkacağız. Tüm bunlar sevinçtir, mutluluktur. Bir aile olarak yaşayacağız!

Bu son sözlerin ardından yüzünü vahşi bir ifade kaplayan Jean Valjean kollarını kavuşturup ayağının altındaki zemine bir uçurum kazmak istermiş gibi baktı ve sesi aniden yükseldi:

— Aile olarak yaşayacağız! Hayır. Ben sizinki de dâhil olmak üzere hiçbir aileye mensup değilim. Ben insanlardan uzak bir adamım. İnsanların yaşadıkları evlerde ben bir fazlalığım. Aileler olabilir, ama benim ailem yok. Bahtsızım, dışlanmışım. Annemin, babamın varlığından bile şüphe ediyorum. Bu çocuğu evlendirdiğim gün her şey bitti, onun sevdiği adamla ve iyi yürekli bir ihtiyarla birlikte mutlu olduğunu, iki meleğin neşeyle aynı evde yaşadıklarını gördüğümde kendi kendime "İçeri girme," dedim. Doğru, yalan söyleyip hepinizi aldatabilir, M. Fauchelevent olarak kalabilirdim. Onun için olsa yalan söyleyebilirdim; ama kendi adıma bunu yapamam. Doğru, susmam yeterdi, her şey aynı şekilde sürüp giderdi. Beni kimliğimi itiraf etmeye kimin zorladığını sordunuz, garip bir şey: vicdanım. Suskun kalmak daha kolay olurdu. Bütün gece kendimi buna ikna etmeye çabaladım; size günah çıkarıyorum ve size söylediklerim olağanüstü şeyler, hakkınız var, evet, geceyi kendimi haklı çıkarmak için gerekçeler bulmakla geçirdim, çok haklı gerekçeler de buldum, elimden geleni yaptım. Ama iki şeyi başaramadım: Yüreğime yerleşmiş, perçinlenmiş ipi koparamadım ve yalnızken benimle alçak sesle konuşan birini susturamadım. İşte bu yüzden, bu sabah size her şeyi itiraf etmeye geldim. Her şeyi ya da neredeyse her şeyi. Sadece beni ilgilendiren

şeyleri anlatmamın bir anlamı yok; onları kendime saklıyorum. Önemli olanı siz biliyorsunuz. Böylece sırrımı alıp size getirdim. Ve gözlerinizin önünde sırrımı açtım. Alınması kolay bir karar değildi. Tüm gece kendimle çatıştım. Bu durum Champmathieu davasına benzemiyordu, adımı saklayarak kimseye kötülük etmiş olmazdım, Fauchelevent ismi yaptığım bir iyilik karşısında bana bizzat Fauchelevent adında biri tarafından verilmişti, bu ismi koruyabilir, bana sunduğunuz odada canımı hiç sıkmadan mutlu olabilirdim ve siz Cosette ile birlikteyken, ben de onunla aynı evi paylaşmanın keyfini çıkarabilirdim. Herkes kendince mutlu olurdu. Mösyö Fauchelevent olarak devam etsem herkes huzur bulurdu. Evet, ruhum dışında. Etrafım neşeyle dolu olsa da, ruhumun derinlikleri karanlıkta kalacaktı. Mutlu olmak yetmez, halinden memnun olmak da gerek. Size bunları anlatmasam, Mösyö Fauchelevent olarak kalacak, gerçek yüzümü gizleyecek, sizin mutluluğunuzun karşısına bir muammayı, sizin neşenizin karşısına karanlıkları yerleştirecek, hiç umursamadan evinize kürek mahkûmiyetini sokacak, masanıza kim olduğumu bilseniz beni kovacağınız düşüncesiyle oturacak, kim olduğumu bilseler "Ne korkunç!" diyecek hizmetçilerin işlerimi görmelerine izin verecek, dirseğimle size dokunacak, hakkım olmadan elinizi sıkacaktım! Evinizdeki saygı onurlu beyaz saçlar ve utanç verici beyaz saçlar arasında paylaşılacaktı; tüm yüreklerin derinliklerinin birbirlerine açıldığı en içtenlikli anlarınızda, dedeniz, siz ikiniz ve ben bir araya geldiğimizde, orada bir yabancı olacaktı! Sizin yaşamınızı korkunç kuyumun kapağının açılmamasına sürekli dikkat ederek paylaşacaktım. Böylece bir ölü olarak siz yaşayanların arasına katılacaktım. Cosette'i ömür boyu kendime mahkûm edecektim. Siz, Cosette ve ben başlarımızda yeşil bereyi taşıyacaktık! Bu içinizi ürpertmiyor mu? İnsanların sadece en zavallısı olmakla kalmayıp en alçağı olacaktım. Ve bu suçu her gün işleyecektim! Ve bu yalanı her gün söyle-

yecektim! Ve o gece karanlığını her gün yüzümde taşıyacaktım! Ve her gün üzerime çöken lanetin bir parçasını size, sevdiklerime, çocuklarıma, masumlara dağıtacaktım! Susmak önemsiz mi? Suskunluğu korumak kolay mı? Hayır, kolay değil. Yalan söyleyen bir sessizlik vardır. Ve yalanımı, düzenbazlığımı, değersizliğimi, alçaklığımı, ihanetimi, suçumu damla damla içecek, tükürecek, yeniden içecek, gece yarısı sona erdirip sabah yeniden başlayacaktım ve iyi sabahlar, iyi akşamlar temennilerim yalandan ibaret olacaktı ve bu şekilde uyuyacak, ekmeğimi yiyecek, Cosette'in yüzüne bakacak, meleğin gülümsemesine bir lanetlinin gülümsemesiyle karşılık verecek, iğrenç bir hilebaza dönüşecektim! Hangi amaçla? Mutlu olmak için! Benim mutlu olmaya hakkım var mı? Ben yaşamın dışına itilmiş biriyim mösyö.

Jean Valjean sustu. Marius dinliyordu. Düşüncelerin ve endişelerin böyle sıralandığı sırada lafa girilmez. Jean Valjean sesini yeniden alçaltı, ama bu boğuk değil, kasvetli bir ses tonuydu.

— Bunları size neden anlattığımı soruyorsunuz? İhbar edilmediğimi, izimin sürülmediğini, köşeye sıkıştırılmadığımı söylüyorsunuz. Evet, ihbar edildim! İzime düşüldü! Köşeye sıkıştırıldım! Kim tarafından? Kendim. Özgürlüğe giden yolu tıkayan benim, sürükleniyorum, kendimi itiyorum, duruyorum, kendimi yargılıyorum ve insan kendini ele geçirdiğinde sıkıca kavrar.

Ve kendi ceketini ensesinden tuttu ve kendini Marius'e doğru sürüklerken:

— Bu yumruğu görüyorsunuz, dedi. Bu yakayı bir daha asla bırakmamak üzere yakaladığını anlamıyor musunuz? Evet, başka bir yumruk daha var, o da vicdan! Kişi mutlu olmak istiyorsa mösyö, sorumluluklarını asla anlamamalıdır; çünkü onları anladığında bir daha asla karşı koyamaz. Âdeta onları anladığınız için sizi cezalandırır; ama hayır, aslında sizi ödüllendirir; çünkü sizi kendinizi Tanrı'nın ya-

nında hissettiğiniz bir cehenneme atar. İnsan ancak yüreğini parçaladığında vicdanen huzurlu olur.

Ve dokunaklı bir vurguyla ekledi:

— Mösyö Pontmercy, söylediklerim makul görünmese de ben onurlu bir insanım. Sizin gözünüzde alçalırken, kendi gözümde büyüyorum. Aynı şey bir kere daha başıma geldi, ama bu kadar acı verici değildi, bunun yanında hiç kalırdı. Evet, ben onurlu bir insanım. Hatamdan dolayı bana saygı duysaydınız onurlu bir insan olamazdım, şimdi beni hor gördüğünüze göre onurlu bir insanım. Kaderimde sadece beni alçaltan, iç huzurumu bozan çalınmış bir saygınlık var ve kendime saygı duymam için aşağılanmam gerek. O zaman kendimi iyi hissediyorum. Vicdanına itaat eden bir kürek mahkûmuyum. Bunun nadir rastlanan bir durum olduğunu biliyorum. Ama ne yapmamı bekliyorsunuz ki? Bu böyle. Kendime sözler verdim, onları tutuyorum. Bizi bağlayan rastlantılar, bizi sorumluluklarımıza sürükleyen tesadüfler vardır. Mösyö Pontmercy, gördüğünüz gibi, hayatım boyunca çok felaketler yaşadım.

Bir kez daha susan Jean Valjean sözler ağzında buruk bir tat bırakmışçasına tükürüğünü zorla yuttuktan sonra devam etti:

— İnsanın başına böyle bir felaket gelmişse, itiraf etmeden onu başkalarıyla paylaşmaya hakkı yoktur, vebasını onlara bulaştırmaya hakkı yoktur, fark ettirmeden onları kendi uçurumuna sürüklemeye hakkı yoktur, kırmızı kazağını üzerlerine geçirmeye hakkı yoktur, kendi sefaletini başkalarının mutluluğuna katmaya hakkı yoktur. Kişinin sağlıklı insanlara görünmez iltihaplı yarasıyla yaklaşması iğrençtir. Fauchelevent bana ismini boşuna ödünç verdi, o ismi kullanmaya hakkım yok; o adını bana verse de ben alamadım. Bir isim, bir kimliktir. Mösyö gördüğünüz gibi, köylü olsam da, biraz düşündüm, biraz okudum, kendimi kolayca ifade edebiliyorum. Olan bitenin farkındayım. Kendi kendimi

eğittim. Bir adı alıp onun altına gizlenmek onursuzluktur. Alfabenin harfleri tıpkı bir para kesesi, bir saat gibi çalınabilir. Ete kemiğe bürünmüş sahte bir imza olmak, canlı bir maymuncuk olmak, kilitleri açarak dürüst insanların evlerine girmek, gözlerinin içine bakamamak, her zaman yalan söylemek zorunda kalmak, alçaklaşmak, hayır! Hayır! Hayır! Acı çekmeyi, yüreğimin kanamasını, ağlamayı, tırnaklarımla derimi koparmayı, gecelerimi endişeyle kıvranarak geçirmeyi, yüreğimi ve ruhumu kemirmeyi tercih ederim. İşte sizin söylediğiniz gibi tüm bunları böylesine kolayca anlatabilmemin nedeni bu.

Güçlükle nefes alıp sözlerine devam etti:

— Eskiden yaşamak için bir ekmek çalmıştım, şimdi yaşamak için bir ismi çalamam.

— Yaşamak için mi? diye araya girdi Marius. Yaşamak için bu isme ihtiyacınız yok mu?

— Evet, anlıyorum, diye karşılık verdi Jean Valjean başını birkaç kez indirip kaldırarak.

Bir sessizlik oldu. İkisi de kendi düşüncelerinin uçurumuna gömülmüş bir halde susmuştu. Bir masanın kenarındaki iskemleye oturan Marius ağzını kıvrılmış parmaklarından birine yaslamıştı. Salonda gidip gelen Jean Valjean bir aynanın önünde hiç kımıldamadan durdu. Ardından kendi kendine cevap veriyormuş gibi görmeden baktığı aynaya doğru:

— Şimdi içimin rahatladığını hissediyorum, dedi.

Yeniden salonun bir ucundan diğerine gidip gelmeye başladı. Arkasını döndüğünde Marius'ün kendine baktığını fark etti. Bunun üzerine ona tasvir edilemez bir ses tonuyla:

— Bacağımı biraz sürüyorum. Şimdi bunun nedenini anlıyorsunuz.

Ardından ekledi:

— Ve şimdi mösyö, şunu bir düşünsenize: Hiçbir şey söylemeden M. Fauchelevent olarak kaldım, evinize taşındım, içinizden biri oldum, odama yerleştim, sahah kahval-

tıya terliklerimle geliyorum, akşamları üçümüz gösterilere gidiyoruz, Madam Pontmercy'yi Tuileries'ye ve Place-Royale'e götürüyorum, hep birlikteyiz, beni kendiniz gibi sanıyorsunuz ve bir gün hep birlikte sohbet edip gülerken, aniden bir sesin şu ismi haykırdığını duyuyorsunuz: Jean Valjean! Ve polisin o ürkütücü eli karanlıklardan çıkıp maskemi düşürüyor!

Yeniden sustu; Marius ürpererek ayağa kalkmıştı. Jean Valjean devam etti:

— Ne dersiniz?

Marius'ün sessizliği bu soruyu yanıtlıyordu.

Jean Valjean devam etti:

— Suskun kalmamakta haklı olduğumu görüyorsunuz. Mutlu olun, gökyüzüne, güneşe uçun, meleğin meleği olun ve bununla yetinin, lanetli bir sefilin bağrına taş basıp sorumluluğunu yerine getirmesine aldırış etmeyin; karşınızda bir sefil var mösyö.

Ağır ağır Jean Valjean'ın yanına gelen Marius elini uzattı.

Ama Jean Valjean elini uzatmayınca, elini zorla tuttu, Jean Valjean sesini çıkarmadı; Marius âdeta mermerden bir eli sıkıyordu.

— Dedemin dostları var, dedi Marius; sizi affetmelerini sağlayabilirim.

— Faydası olmaz, diye karşılık verdi Jean Valjean. Beni öldü sanıyorlar, bu yeterli. Ölülerin izi sürülmez. Huzur içinde çürümeye terk edilirler. Ölmek, affedilmekle aynı şey.

Ve Marius'ün bırakmadığı elini geri çekerek olağanüstü bir vakarla ekledi:

— Zaten görevimi yapıyorum, işte dostuma başvuruyorum; sadece vicdanımın beni affetmesine ihtiyacım var.

O sırada salonun diğer ucundaki kapı hafif aralandı; Cosette'in başı belirdi. Sadece güzel yüzü görülebiliyordu, saçları muhteşem bir şekilde darmadağınıktı, gözkapakları hâlâ şişkindi. Başını yuvasından çıkaran bir kuş gibi önce

kocasına, sonra Jean Valjean'a baktı, onlara gülerek seslendiğinde yüzünde âdeta bir gülün gülümsemesi vardı:

— Bahse girerim ki siyaset konuşuyorsunuz. Ne saçma, benim yanımda olacağınız yerde!

Jean Valjean titredi.

— Cosette, diye geveledi Marius... Ve sustu. İkisi de kendilerini suçlu gibi hissediyorlardı.

Işıltılar saçan Cosette onlara bakmaya devam ediyordu. Gözlerinde cennetten sızan görüntüler vardı.

— Sizi suçüstü yakaladım, dedi Cosette. Kapının arasından babamın "Vicdan...", "Sorumluğunu yerine getirmek" gibi sözler ettiğini duydum. Siyaset hakkında konuşmanızı istemiyorum. Yarından itibaren siyaset konuşmak yok. Bu hiç de hoş değil.

— Yanılıyorsun Cosette, dedi Marius. İş konuşuyoruz. Senin altı yüz bin frankını en iyi nasıl değerlendirebileceğimizden konuşuyorduk...

— Hepsi bu değil, diye araya girdi Cosette. Geliyorum. Beni yanınızda görmek istiyor musunuz?

Ve kararlı bir şekilde eşiği geçti, salona girdi. Kolları bol, her yanı kıvrımlarla kaplı, boynundan ayak bileklerine inen beyaz bir sabahlık giymişti. Eski gotik tablolarda tasvir edilen altın göklerde, melek taşımaya yarayan sevimli çuvallar vardır.

Büyük bir aynada kendine baktıktan sonra tasvir edilemez bir coşku patlamasıyla haykırdı:

— Bir zamanlar bir kral ve kraliçe varmış. Ah! Ne kadar mutluyum!

Bunları söyledikten sonra Marius ve Jean Valjean'a doğru bir reverans yaptı.

— İşte, dedi, sizin yanınızda bir koltuğa oturacağım, yarım saat içinde yemek hazır olacak, istediğinizi konuşun, erkeklerin konuşmaları gerektiğini bilirim, sözünüze hiç karışmayacağım.

Marius koluna girip sevgi dolu bir ifadeyle:

— İş konuşuyoruz, dedi.

— Bu arada, diye karşılık verdi Cosette, penceremi açtığımda bahçeye bir yığın küçük soytarının girdiğini gördüm. Ama serçelerden bahsediyorum, maskeli soytarılardan değil. Bugün Büyük Perhiz'in ilk günü, ama kuşların umurunda değil.

— Sana iş konuştuğumuzu söylüyorum, hadi küçük Cosette'im, bizi biraz yalnız bırak. Rakamlardan söz ediyoruz. Canın sıkılacak.

— Bu sabah çok şık bir fular takmışsın Marius. Çok zarif görünüyorsunuz mösyö. Hayır, canım sıkılmayacak.

— İnan ki sıkılacak.

— Hayır. Siz burada olduğunuza göre canım sıkılmayacak. Anlamadan dinleyeceğim. Sevilen sesler duyulduğunda söyledikleri sözleri anlamaya gerek kalmaz. Burada hep birlikte olmak, tek istediğim bu. Haydi bakalım sizinle kalıyorum!

— Sevgili Cosette'im, bu imkânsız!

— İmkânsız mı?

— Evet.

— Tamam o zaman, dedi Cosette. Size yeni haberler getirmiştim. Dedenin hâlâ uyuduğunu, teyzenizin ayine gittiğini, Fauchelevent babamın odasının şöminesinin yakıldığını, Nicolette'in baca temizleyicisini çağırdığını, Nicolette'in kekemeliğiyle alay ettiği Tossaint'le tartıştığını söyleyecektim. Tamam o zaman, bunlardan haberdar olamayacaksınız. Demek imkânsız, öyle mi? Benim de sıram gelecek mösyö, ben de gün gelecek "İmkânsız," diyeceğim. Bakalım kim zararlı çıkacak? Küçük Marius'üm, sana yalvarırım, bırak sizinle kalayım.

— Sana yemin ederim ki yalnız konuşmamız lazım.

— Yani ben yabancı mıyım?

Cosette ağzını hiç açmayan Jean Valjean'a döndü:

— Babacığım, önce beni öpmenizi istiyorum. Benden yana olacağınıza neden hiç sesinizi çıkarmıyorsunuz? Evliliğimin iyi gitmediğini görüyorsunuz. Kocam bana çok kötü davranıyor. Hadi, beni hemen öpün.

Jean Valjean yaklaştı.

Cosette Marius'e döndü.

— Size surat asıyorum.

Ardından alnını Jean Valjean'a uzattı.

Jean Valjean ona doğru bir adım attı.

Cosette geriledi.

— Baba, çok solgun görünüyorsunuz. Kolunuz mu ağrıyor?

— İyileşti, dedi Jean Valjean.

— İyi uyuyamadınız mı?

— Hayır.

— Kederli misiniz?

— Hayır.

— Beni öpün. Sağlığınız yerindeyse, iyi uyudunuzsa, keyfiniz yerindeyse, sizi azarlamayacağım.

Ve yeniden alnını uzattı.

Jean Valjean semavi bir yansımanın yayıldığı bu alnı öptü.

— Gülümseyin.

Jean Valjean bir hayalet gibi gülümsedi.

— Şimdi beni kocama karşı savunun.

— Cosette! dedi Marius.

— Baba ona kızın, ona burada kalmam gerektiğini söyleyin. Benim yanımda da konuşabilirsiniz. Demek benim ahmak olduğumu sanıyorsunuz. Sanki konuştuklarınız çok önemli! Parayı bankaya yatırmak ne büyük bir iş. Erkekler bir hiç uğruna gizemli tavırlar takınırlar. Kalmak istiyorum. Bu sabah çok güzelim. Marius bana baksana.

Hayran olunası bir omuz silkmeyle ve nadir rastlanan bir somurtmayla Marius'e baktı. İkisinin arasında âdeta

bir şimşek çakmıştı. Orada başka birinin olması önemli değildi:

— Seni seviyorum! dedi Marius.

— Sana tapıyorum! dedi Cosette.

Ve karşı konulmaz bir şekilde birbirlerinin kollarına atıldılar.

— Şimdi, dedi sabahlığını düzelten Cosette zafer kazanmış gibi dudak bükerek, burada kalıyorum.

— Hayır, diye yanıtladı Marius yalvaran bir ses tonuyla. Bitirmemiz gereken bir konuşma var.

— Yine mi hayır?

Marius sesini ciddileştirdi:

— Seni temin ederim ki burada kalman mümkün değil.

— Ah! Demek erkeksi bir ses tonuyla konuşuyorsunuz. Tamam gidiyorum. Baba, siz de bana hiç destek olmadınız. Kocam, babam, sizler tiransınız. Bunu dedeye söyleyeceğim. Buraya dönüp ısrar edeceğimi sanıyorsanız yanılıyorsunuz. Ben gururluyum. Şimdi ben sizin çağırmanızı bekleyeceğim. Ben olmayınca canınızın sıkıldığını göreceksiniz. Oldu, gidiyorum.

Ve dışarı çıktı.

İki saniye sonra kapının yeniden açılmasıyla, pembe yüzü bir defa daha kapının kanatları arasında belirdi:

— Size çok kızgınım, diye bağırdı.

Kapı yeniden kapanınca salona karanlık çöktü.

Sanki yolunu şaşıran bir güneş ışığı aniden gecenin ortasından geçmişti.

Marius kapının iyice kapanıp kapanmadığını kontrol etti.

— Zavallı Cosette, diye mırıldandı, bunu öğrenince...

Bu sözler üzerine tüm bedeni titreyen Jean Valjean şaşkın bakışlarını Marius'e sabitledi.

— Cosette! Evet bu doğru, bunları Cosette'e anlatacaksınız. Bakın, bunu hiç düşünmemiştim. İnsan bir şeyle müca-

dele ederken başkasıyla uğraşacak gücü bulamıyor. Mösyö size yalvarırım, bana inandığınız en kutsal değer üzerine söz verin, bunları ona söylemeyin. Sizin bilmeniz yeterli değil mi? Bunları hiç kimsenin zoru olmadan tüm dünyaya anlatabilirdim. Ama o, neyin ne olduğunu bilmiyor, bu onu çok ürkütecek. Bir forsa! Ona anlatmak zorunda kalıp, benim kürek mahkûmu olduğumu söylemeniz gerekecek. Bir gün onların zincire bağlanmış halde geçtiklerini görmüştü. Aman Tanrım!

Bir koltuğa yığılıp yüzünü ellerinin arasına sakladı. Duyulmasa da omuzlarının sarsılmasından ağladığı anlaşılıyordu. Sessiz, korkunç gözyaşları.

Hıçkırıklar insanın soluğunu keser. Titremeye başladı, gözyaşlarıyla sırılsıklam yüzünü Marius'ten saklamadan sırtını koltuğa yasladı ve kollarını iki yana bıraktı; Marius onun âdeta dipsiz bir uçurumdan gelen alçak bir sesle mırıldandığını duydu: "Ah! Keşke ölseydim!"

— İçiniz rahat olsun, dedi Marius, sırrınızı kendime saklayacağım.

Belki de yeterince duygulanmamıştı, ama bir saatten beri beklenmedik korkunç bir gerçekle karşı karşıya kalmış, giderek M. Fauchelevent'ın bir forsaya dönüştüğünü görmüş, bu kasvetli gerçeğe yavaş yavaş alışmış ve konuşmanın doğal gidişatında bu adamla kendisi arasındaki mesafeyi fark etmiş olan Marius ekledi:

— Size onurlu bir davranışla verdiğiniz emanetten söz etmemem mümkün değil. Bu, dürüstlüğünüzün göstergesi. Size bir ödül verilmesi uygun düşecek. Rakamı siz belirleyin ve bunu yaparken yüksek bir meblağ olmasından çekinmeyin.

— Teşekkür ederim mösyö, dedi Jean Valjean yumuşak bir ses tonuyla.

Bir an düşüncelere daldı, gayriihtiyari başparmağını işaretparmağına dokunduruyordu, ardından sesini yükseltti:

— Neredeyse her şeyi hallettik. Geriye tek bir şey kaldı...

— Nedir? dedi Marius.

Derin bir tereddüte kapılmış gibi görünen Jean Valjean, hiç sesini çıkarmadan, soluk bile almadan bekledikten sonra konuşmaktan çok bir şeyler geveledi:

— Şimdi her şeyi bildiğinize göre, evin reisi olarak artık Cosette'i görmemem gerektiğini mi düşünüyorsunuz?

— Sanırım böylesi daha iyi olur, dedi Marius soğuk bir ifadeyle.

— Onu artık hiç görmeyeceğim, dedi Jean Valjean.

Ve kapıya yöneldi.

Tokmağını çevirdiği kapıyı kendisinin geçebileceği şekilde aralayan Jean Valjean bir an hiç kımıldamadı, ardından kapıyı kapatıp Marius'e döndü.

Şimdi yüzü daha da solgunlaşmıştı. Gözlerinde yaş yerine hüzünlü bir alev vardı. Sesi yeniden beklenmedik bir şekilde sakinleşti:

— Bakın mösyö, isterseniz onu görmeye gelirim. Sizi temin ederim ki bunu çok istiyorum. Cosette'e önem vermeseydim, size itirafta bulunmayıp çeker giderdim; ama Cosette'e yakın olmak ve onu görmeye devam etmek için size her şeyi dürüstçe açıkladım. Söylemek istediğimi anlıyorsunuz, değil mi? Anlaşılması güç bir şey değil. Dokuz yıldır benim yanımda. Önce bulvardaki o virane evde, sonra manastırda, nihayet Luxembourg Bahçesi'nin yakınında yaşadık. Onu ilk kez orada gördünüz. Mavi şapkasını hatırlarsınız. Invalides Mahallesi'nde, Plumet Sokağı'nda, bahçesi parmaklıklı bir evde oturduk. Ben arka avludaki evden onun piyano çalışını duyardım. İşte hayatım böyle geçti. Dokuz yılı aşkın bir süreden beri birbirimizden asla ayrılmadık. Onun babası gibiydim, o da benim çocuğumdu. Beni anlıyor musunuz bilemiyorum Mösyö Pontmercy, ama şimdi çekip gitmek, onu bir daha görememek, onunla bir daha konuşamamak, onu yok saymak çok güç olacak. Sizin için bir sakıncası yoksa ara sıra Cosette'i görmeye gelirim. Çok sık gelmem. Uzun

süre kalmam. Zemin kattaki küçük salona gelmemi söylersiniz. Hizmetçilerin kullandığı arka kapıdan girerim, ama bu belki kuşkuyla karşılanır. Sanırım ana kapıdan girmem daha iyi olur. Mösyö gerçekten de Cosette'i sizin belirleyeceğiniz aralıklarla bir süre daha görmek isterim. Beni kendi yerinize koyun. Bundan başka tesellim yok. Üstelik temkinli olmak gerek. Buraya bir daha hiç gelmemem garip karşılanabilir. Örneğin, akşamları hava kararırken gelirim.

— Her akşam gelebilirsiniz, dedi Marius, Cosette sizi bekleyecek.

— Mösyö siz iyi birisiniz, dedi Jean Valjean.

Marius Jean Valjean'ı selamladı, mutluluk umutsuzluğa kapıya kadar eşlik etti ve ayrıldılar.

II

Bir İtirafın İçerdiği Belirsizlikler

Marius altüst olmuştu.

Cosette'in yanında gördüğü adama bir türlü yakınlık duyamamasının nedeni artık açıklığa kavuşmuştu. İçgüdüleri onu bu adamda esrarengiz bir şeyler olduğuna dair uyarmıştı. Bu gizem utançların en iğrenci olan kürek mahkûmiyetiydi. Mösyö Fauchelevent, gerçekte forsa Jean Valjean'dı.

Mutluluğunun ortasında aniden böyle bir itirafla karşılaşmak kumru yuvasında bir akrebin gezindiğini fark etmeye benziyordu.

Marius ve Cosette'in mutluluğu artık bu ilişkiye mi mahkûmdu? Bu bir emrivaki miydi? Bu adamın eve kabul edilmesi evliliklerinin bir parçası mıydı? Başka çare yok muydu?

Marius aynı zamanda bir kürek mahkûmuyla mı evlenmişti?

İnsan ışıkla ve neşeyle taçlanmış olsa da, hayatının o en muhteşem günlerinin, mutlu aşkın tadını çıkarsa da, böyle sarsıntılar huşuyla kendinden geçmiş bir başmeleği, muzaffer bir yarı tanrıyı bile titretirdi.

Bu türden ani değişimlerde hep olduğu gibi, Marius de kendine hatalı davranıp davranmadığını sordu. Bir şeyleri kestirememiş miydi? Temkinli davranmamış mıydı? Farkında olmadan safça mı hareket etmişti? Belki de biraz. Cosette'le evlenmesiyle sonuçlanan bu aşk macerasına gözü kapalı mı atılmıştı? Kabul ediyordu –işte hayat bizi, kendimizle ilgili peş peşe yaptığımız böyle tespitlerle azar azar daha iyi olmaya sevk eder–, tabiatının boş ve hayalci yanını da, çoğu insanda bulunan yaradılıştan gelen ve tutku ile kederin kriz anlarında ruh değişimlerinin hararetiyle kabaran ve insanı, geriye sise gömülmüş bir bilinçten başka bir şey bırakmayacak kadar ele geçiren o dahili bulutun varlığını kabul ediyordu. Marius'ün kişiliğinin bu temel özelliğine daha önce birçok kez vurgu yapmıştık.

Plumet Sokağı'nda aşkının sarhoşluğuyla kendinden geçtiği altı yedi hafta boyunca, Cosette'e Gorbeau viranesinde gerçekleşen ve pusuya düşürülen adamın dalaşma sırasında garip bir şekilde sessiz kaldığı, ardından da kaçtığı o dramın sözünü bile etmediğini hatırlıyordu. Bunu Cosette'e neden anlatmamıştı? Üstelik kısa süre önce gerçekleşen korkunç bir olaydı. Ona özellikle de Eponine'le karşılaştığı gün Thénardierlerden neden hiç söz etmemişti? O zamanki suskunluğuna şimdi bir anlam veremiyordu. Bunu pekala yapabilirdi. Kafasının karıştığını, Cosette'in aşkıyla kendinden geçtiğini her şeyi içine çeken aşkı, birbirini ideale doğru çekiştirmeyi hatırlıyordu ve belki de ruhun bu şiddetli ve çekici haline karışan biraz sağduyu, belli belirsiz ve duygusuz bir içgüdü, hafızasında canlandırmaktan ürktüğü ve birini suçlamadan ne anlatıcı ne de tanık rolü oynayabileceği bu korkunç olayı saklamasını, zihninden silmesini söylemişti.

Zaten o birkaç hafta şimşek hızıyla geçmiş, birbirlerine sevgi sözcükleri söylemekten başka hiçbir şeye vakit ayıramamışlardı.

Kaldı ki her şeyi enine boyuna inceleyip Cosette'e Gorbeau viranesindeki tuzağı anlatsa, sonuçlarını göze alıp ona Thénardierlerden söz etse, hatta Jean Valjean'ın bir kürek mahkûmu olduğunu öğrenseydi, Marius'ün düşünceleri değişecek miydi? Cosette gözüne farklı mı görünecekti? Geri adım mı atacaktı? Onu daha az mı sevecekti? Onunla evlenmeyecek miydi? Hayır. Tüm bunlar hiçbir şeyi değiştiremeyecekti. Bu yüzden pişmanlık duyacağı, yakınacağı bir şey yoktu. Her şey yolundaydı. Âşık denen bu sarhoşların tek bir Tanrı'sı vardır. Marius gözü kapalıyken, gözleri tamamen açıkken de gidebileceği yoldan gitmişti. Aşk gözlerini bağlamış ve onu nereye götürmüştü? Cennete.

Ama artık bu cennet hemen bitişiğindeki cehennemle karmaşıklaşmıştı.

Marius'ün, Jean Valjean'a dönüşen o Fauchelevent'a olan mesafesine korku karışmıştı. Şunu da söyleyelim ki bu korkuda biraz merhamet, biraz da şaşkınlık vardı.

Suçunu tekrarlamış bu hırsız, altı yüz bin franlık yüklü bir emanet bırakmıştı. Bu paradan sadece kendisi haberdardı. Kendine saklayabilecekken, hepsini onlara vermişti.

Ayrıca kimliğini kendi ele vermişti. Bunu açıklamak zorunda değildi. Bu itirafla aşağılanmaktan çok tehlikeyi göze almıştı. Bir mahkûm için maske, sadece maske değil bir sığınaktır. Bu sığınaktan vazgeçmişti. Sahte bir isim güvenliği anlamına geliyordu, bu sahte ismi reddetmişti. Bir kürek mahkûmu olarak onurlu bir ailenin yanında ölene dek saklanabilirdi; o bu fırsatı geri çevirmişti. Peki hangi nedenle? Vicdanının hassasiyeti nedeniyle. Her şeyi gerçekliğin karşı konulmaz vurgusuyla bizzat kendisi anlatmıştı. Netice itibarıyla Jean Valjean kim olursa olsun tartışmasız bir biçimde uyanmış bir vicdandı ve içinde gizemli bir dönüşüm baş-

lamıştı, her halükârda bu adam vicdanının denetimi altındaydı. Adalet ve iyiliğe doğru bu türden yönelişler sıradan insanlara özgü değildir. Vicdanın uyanışı ruhun yücelişidir.

Jean Valjean içtendi. Gerçekliği ona verdiği kederle kanıtlanan bu somut, karşı konulmaz içtenlik onun hakkında bilgi edinmeyi gereksiz kılıyor ve bu adamın tüm söylediklerinin doğru olduğunu gösteriyordu. Bu konuda Marius durumun tam tersine dönüştüğünü hissediyordu. M. Fauchelevent insanda neyi uyandırıyordu? Kuşkuyu. Jean Valjean'ın verdiği his neydi? Güven.

Düşünceli Marius çıkardığı gizemli Jean Valjean bilançosunda tüm eksileri ve artılarıyla değerlendirerek dengeyi bulmaya çalışıyordu. Ama her şey âdeta bir kasırga gibiydi. Bu adam hakkında kesin bir karara varmaya çabalayan ve âdeta düşüncelerinin derinliklerinde Jean Valjean'ı izleyen Marius, onu kasvetli bir pusun arasında bir buluyor bir kaybediyordu.

Dürüstçe teslim edilen emanet, itirafın soyluluğu iyiydi. Bunlar bir bulut kümesinin bir süre aydınlanmasını sağlasalar da, bir süre sonra yeniden kararmasına engel olamıyorlardı.

Marius'ün anıları ne kadar bulanık olursa olsun, gölgeler arasından bir şeyleri seçebiliyordu.

Jondrette'in odasında yaşanan o olayın anlamı neydi? Bu adam polis geldiğinde şikâyette bulunacağına neden kaçmıştı? Marius artık bu soruyu yanıtlayabiliyordu. Çünkü bu adam bir kaçaktı.

Diğer bir soru: Bu adam barikata neden gelmişti? Marius artık zihninde ateşe tutulduğunda görünür olan mürekkep gibi yeniden canlanan bu hatırayı net bir şekilde anımsıyordu. Bu adam barikata gelmişti. Çatışmalara katılmıyordu. Orada ne işi vardı? Bu sorunun karşısına Javert'in hayaleti dikiliyor ve cevabı veriyordu. Marius sımsıkı bağlanmış Javert'i barikatın dışına götüren Jean Valjean'ın iç karartıcı

görüntüsünü kesin olarak hatırlıyor, Mondétour Sokağı'nın köşesinden gelen o korkunç tabanca sesi hâlâ kulaklarında yankılanıyordu. Kuşkusuz bu muhbir ile bu kürek mahkûmu arasında görülmemiş eski bir hesap vardı. Jean Valjean barikata intikamını almaya gelmişti. Geç kalmasına bakılırsa, muhtemelen Javert'in tutsak edildiğini öğrenmişti. Korsikalılara özgü kan davaları toplumun bazı alt katmanlarına yerleşmiştir; yüzünü iyiliğe dönmüş ruhlar için bile sıradan bir olaydır bu ve suç için yaratılmış bu yürekler tövbe edip hırsızlıktan vazgeçseler de, intikam söz konusu olunca gözlerini bile kırpmadan cinayet işlerler. Jean Valjean Javert'i öldürmüştü. En azından öyle görünüyordu.

Nihayet Marius'ü mengene gibi kavrayan ve yanıtını bir türlü bulamadığı son soru: Jean Valjean'ın uzun süre Cosette'le birlikte yaşaması nasıl açıklanabilirdi? Kader bu çocukla bu adamı hangi kasvetli oyunla bir araya getirmişti? Semavi âlemde de iki uçlu zincirler var mıydı ve Tanrı melek ve şeytanı çiftleştirmekten keyif mi alıyordu? Sefillerin kürek mahkûmiyetinde suç ve masumiyet aynı zindanı paylaşıyor olabilir miydi? İnsanın kaderi dediğimiz, bu mahkûm geçit töreninde bir şafağın ilahi beyazlığıyla yıkanmış saf bir yüzle sonsuz bir şimşeğin ışığıyla sonsuza dek solmuş dehşet verici bir yüz yan yana durabilir miydi? Bu açıklanamaz birliktelik kimin kararıydı? Bu küçük masum kızla bu lanetlenmiş ihtiyar hangi mucizenin eseri olarak aynı hayatı paylaşmışlardı? Kuzuyu kurda ve daha anlaşılmazı kurdu kuzuya kim bağlayabilmişti? Dokuz yıl boyunca meleğin tek dayanak noktasının canavar olduğuna bakılırsa, kurt kuzuyu seviyor, vahşi yaratık zayıf olana hayranlık duyuyordu. Cosette'in çocukluğu, yeniyetmeliği, kişiliğinin oturması, hayata ve aydınlığa doğru giderek artan masumiyeti bu garip özveri tarafından korunmuştu. Bu konuda sorular sayısız muammalara dönüşüyor, uçurumların dibinde yeni uçurumlar açılıyor, Marius Jean Val-

jean'ın önünde başı dönmeksizin eğilemiyordu. Dipsiz bir uçurumu andıran bu adam kimdi?

Yaratılışın kadim sembolleri ölümsüzdür; daha büyük bir aydınlığın değiştireceği o güne kadar insanlar arasında iki tür adam değişmeden var olacaktır; biri üstün, diğeri aşağılık, biri iyiliği, diğeri kötülüğü temsil eden iki adam: Habil ve Kabil. Bu yüreği şefkat dolu Kabil kimdi? Bir bakireye âdeta dini bir tutkuyla bağlanan, üzerine titreyen, onu yetiştiren, koruyan, saygınlaştıran, saflıklarla sarmalayan bu alçak haydut kimdi? Bu masumiyete, üzerine tek bir çamur lekesi bile bulaştırmayacak kadar saygı duyan o çirkef kuyusu kimin nesiydi? Cosette'i eğiten, tek gayesi doğan bir yıldızı tüm gölgelerden ve bulutlardan korumak olan bu karanlık adam kimdi?

Bu Jean Valjean'ın, aynı zamanda da Tanrı'nın sırrıydı.

Marius bu çifte gizem karşısında geriliyor, biri her nasılsa diğerini gölgede bırakıyordu. Tanrı bu macerada Jean Valjean'dan daha ön plandaydı. Tanrı'nın aletleri vardır. Dilediğini kullanır. İnsana karşı sorumlu değildir. Tanrı'nın nasıl davrandığını bilebilir miyiz? Jean Valjean Cosette için emek harcamış ve bu ruhun şekillenmesine biraz olsun katkıda bulunmuştu. Burası tartışılmazdı. Peki ya sonra? İşçi iğrençti ama yapıtı muhteşemdi. Tanrı mucizelerini kendi keyfince üretir. Bu mükemmel Cosette'i yaratırken Jean Valjean'ı kullanmış, bu garip yardımcıyı bu görev için seçmek hoşuna gitmişti. Ona hesap sorabilir miyiz? Gübreler ilkbaharın gülleri hazırlamasına ilk kez mi yardım ediyordu?

Marius kendine bu soruları soruyor ve verdiği yanıtları yerinde buluyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi kendi kendine itiraf edemese de, tüm bu sorularla Jean Valjean'ı sıkıştırmaya cesaret edememişti. Tasvir edilemeyecek kadar saf ve temiz olan Cosette'e sahipti ve ona tapıyordu. Bu onun için yeterliydi. Başka bir açıklamaya, aydınlığa ihtiyacı var mıydı? Cosette bir ışıktı. Işığın aydınlanmaya ihtiyacı var

mıydı? Her şeye sahipti; başka ne isteyebilirdi? Tüm bunlar yeterli değil miydi? Jean Valjean'ın kişisel sorunları onu ilgilendirmiyordu. Bu adamın lanetli gölgesine doğru eğilirken, o sefilin gerçekleri yansıtan şu sözlerine sarılıyordu: "Cosette ile hiçbir akrabalık bağım yok. On yıl önce varlığından haberdar bile değildim."

Jean Valjean gelip geçen biriydi. Bunu kendi söylemişti. Ve şimdi geçip gidiyordu. Kim olursa olsun rolü bitmişti. Artık kaderin verdiği görevleri yerine getirmek için Cosette'in yanında kendisi vardı. Cosette göğün maviliğinde eşini, aşını, kocasını, semavi erkeğini bulmuştu. Cosette dönüşümünü tamamladıktan sonra kanatlanıp uçarken o iğrenç ve içi boş kozasını, Jean Valjean'ı yeryüzünde bırakmıştı.

Hangi düşünce çemberinde dolanırsa dolansın Marius habire Jean Valjean'ın ürkütücü imgesiyle karşılaşıyordu. Bu korku belki de kutsaldı, çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, bu adamda bir *quid divinum* hissediyordu. Ama ne yaparsa yapsın, hangi hafifletici nedenleri kullanırsa kullansın nihayetinde şu sonuca ulaşıyordu: O bir forsaydı; yani son basamağın altında bulunduğu için toplumun merdiveninde yeri olmayan bir yaratıktı. Kürek mahkûmu en alçak insanın bile ardından gelir. İnsani vasıflarının tümü elinden alınmış olan forsa artık insanlarla denk değildir. Marius demokrat olsa da, ceza hukukunun o acımasız sistemini benimsiyordu ve yasanın darbesini indirdiği kişiler söz konusu olduğunda yasayla aynı düşünceleri paylaşıyordu. Henüz bilişsel evrimini tamamlamamış, insanların yazdıklarıyla Tanrı'nın yazdıkları, yasayla hak arasındaki farkı görecek aşamaya gelememişti. İnsanın geri gelmeyecek, telafi edilemeyecek olanı dilediği gibi kullanma hakkına sahip olup olmadığına hiç bakmamıştı. *İntikam* sözcüğüne isyan etmiyordu. Yazılı yasalara karşı durmanın amansız cezalara çarptırılmasını doğal buluyor ve toplumsal lanetlenmeyi uygarlığın bir sonucu olarak benimsiyordu. Muhakeme gücü hâlâ bu seviyede

olsa da, dürüst kişiliği sayesinde gelecekte kaçınılmaz olarak gizli bir gelişme kaydedeceği söylenebilirdi.

Bu düşünceler çerçevesinde Jean Valjean ona biçimsiz, itici bir yaratık olarak görünüyordu. Dışlanmış bir forsaydı. Forsa sözcüğü onun için ilahi adaletin yargısıydı ve Jean Valjean'ı uzun süre gözlemledikten sonra, son kararı ondan yüz çevirmek olmuştu. *Vade retro.*[27]

Jean Valjean'ı, ona "Size günah çıkarıyorum" dedirtecek kadar sorgulayan Marius'ün kesin sonuca ulaşmasını sağlayacak iki üç soruyu sormadığını ısrarla belirtmemiz gerek. Bu sorular aklına gelmişti, ama Marius onları sormaya korkmuştu. Jondrette viranesi? Barikat? Javert? Bu sorulara verilecek cevapların nereye varacaklarını kim bilebilirdi? Jean Valjean geri adım atacak bir adam değildi ve gerçekleri açıklamaya başladığında onu durduramayabilirdi. Bazı olağanüstü durumlarda bir soruyu sorduktan sonra cevabını duymamak için kulaklarımızı kapamak hepimizin başına gelmemiş midir? İnsan özellikle sevdiği zaman bu tür alçaklıkları yapar. Özellikle kendi yaşamımızın bir parçasının da işin içine karıştığı karanlık olayları aşırı kurcalamak doğru değildir. Jean Valjean'ın ümitsiz açıklamalarından doğacak ürkütücü bir ışığın, iğrenç bir aydınlığın Cosette'e kadar ulaşmayacağını kim bilebilirdi ki? Bu meleğin alnına cehennemden gelen bir ışığın yansımasının düşmeyeceğini kim bilebilirdi ki? Kaderin, renkli yansımalar yasası gereği suçun masumiyeti damgaladığı böyle oyunları vardır. En saf yüzler bile ürkütücü bir yakınlığın yansımasını taşıyabilirler. Haklı ya da haksız, Marius korkmuştu. Şimdiden çok şey biliyordu. Her şeyi aydınlatmaktan çok oluruna bırakmak istiyordu. Kendini kaybetmiş bir halde Cosette'i kollarının arasına alırken Jean Valjean'a gözlerini kapatıyordu.

Bu adam yaşayan, korkunç bir geceyi andırıyordu. Onun sırrının derinliklerine inmeye nasıl cesaret edebilirdi? Karan-

27 Geri çekil. (ç.n.)

lığı sorgulamak korkunç bir şeydi. Ne yanıt vereceğini kim bilebilirdi? Şafak sonsuza dek lekelenebilirdi.

Marius böyle bir ruh hali içinde, bu adamın Cosette'le bir şekilde ilişki içinde olacağını düşündükçe kafası karışıyordu. Kesin ve nihai bir karara varmasını sağlayacak o ürkütücü soruları sormadığı için şimdi kendi kendine kızıyordu. Kendini çok iyi niyetli, çok yumuşak, hadi biz söyleyelim çok zayıf hissediyordu. Bu zayıflık onu temkinli davranmayıp taviz vermeye sürüklemiş, duygularıyla hareket etmiş, hata yapmıştı. Jean Valjean'ı hiç düşünmeden kovmalıydı. Jean Valjean yanan bir ateşti, sönmüş gibi görünse de her an etrafına kıvılcımlar saçabilirdi, bu adamı evinden uzak tutması gerekirdi. Kendine kızıyor, kendini körleştiren, sağırlaştıran, sürükleyen bu ani duygu girdabının şiddetine öfkeleniyordu.

Şimdi ne yapmalıydı? Jean Valjean'ın ziyaretleri onda derin bir tiksinti uyandırıyordu. Bu adamın evinde ne işi vardı? Burada ne yapacağını şaşırıyor, daha derinlere inmek, kendi kendini sorgulamak istemiyordu. Söz vermiş, söz vermesi için ikna edilmişti; Jean Valjean bir forsa da olsa, hatta özellikle forsa olduğu için sözünü tutmalıydı. Artık Cosette'e karşı görevini yerine getirmeliydi. Sonuç olarak içindeki tiksinti ona isyan ettiriyordu.

Marius kendisini huzursuz eden her bir düşünceyi peş peşe zihninden geçiriyor, kafası iyice karışıyordu. Bu felaketi Cosette'den gizlemek kolay değildi, ama aşkın verdiği gayretle Marius bunu başardı.

Zaten belli bir amacı olmadan, beyaz bir güvercin kadar saf olan ve hiçbir şeyden kuşkulanmayan Cosette'e çocukluğu ve gençliği hakkında sorular sorduğunda, bu kürek mahkûmunun babalık görevini hakkıyla yerine getirdiğine, hoşgörülü ve saygılı davrandığına giderek daha çok ikna oldu. Marius'ün sezdiği ve varsaydığı her şey gerçekti. Bu ısırganotu bu zambağı sevmiş ve korumuştu.

Sekizinci Kitap
Alacakaranlığın Çekilmesi

I

Alt Kattaki Oda

Jean Valjean ertesi gün hava kararırken Gillenormand evinin kapısını çaldı. Kapıyı Basque açtı. Basque talimat almış gibi tam o sırada avluda bekliyordu. Bazen bir uşağa "Şu mösyönün gelmesini bekleyeceksiniz," denir.

Basque, Jean Valjean'ın yanına gelmesini beklemeden:

— Sayın baron, bana mösyönün yukarı çıkmak mı yoksa alt katta kalmak mı istediğini sormamı söyledi, dedi.

— Alt katta kalmak istiyorum, diye yanıtladı Jean Valjean.

Oldukça saygılı davranan Basque basık tavanlı odanın kapısını açıp "Madama haber vereyim," dedi.

Jean Valjean'ın girdiği bölme caddeye bakan, kırmızı karolarla döşenmiş, demir parmaklıklı bir pencerenin loş ışığıyla aydınlanan, gerektiğinde şarap mahzeni olarak kullanılan tavanı kubbe şeklinde, nemli bir odaydı.

Burası toz bezlerini, fırçaları, süpürgeleri rahatsız edecek türden bir oda değildi. Orada tozlar huzur içindeydi. Örüm-

ceklerin imhası için hiçbir önlem alınmamıştı. Ölü sineklerle kaplı, geniş, simsiyah bir ağ pencerenin camlarından birinde bir çark görünümü almıştı. Küçük ve basık tavanlı odanın bir köşesine boş şişelerle yığılmıştı. Koyu sarı badanalı duvarın sıvası yer yer büyük tabakalar halinde dökülmüştü. Dipte, kenarları siyaha boyanmış ahşap çerçeveli küçük bir şömine vardı. Şömine yanıyordu; Jean Valjean'ın talebinin *alt katta kalmak* olacağının tahmin edildiği anlaşılıyordu.

Şöminenin iki yanına iki koltuk yerleştirilmişti. Koltukların arasına halı niyetine yünü dökülmüş, sadece iplikleri kalmış bir yatak önü paspası serilmişti.

Oda şöminenin ateşi ve pencereden giren alacakaranlıkla aydınlanıyordu.

Günlerdir yemek yememiş, uyku uyumamış Jean Valjean yorgun düşmüştü. Kendini koltuklardan birine attı.

Geri gelen Basque şöminenin üzerine yanan bir mum bırakıp çıktı. Başı öne eğilmiş, çenesi göğsüne gömülmüş Jean Valjean mumu da Basque'ı da fark etmedi.

Aniden irkilmiş gibi ayağa fırladı. Cosette arkasındaydı.

Girdiğini görmemişti, ama hissetmişti.

Arkasını dönüp hayranlıkla onu izledi. Çok güzel görünüyordu. Ama o derin bakışları güzelliğini değil ruhunu yansıtıyordu.

— Şu işe bakın, diye haykırdı Cosette, garip biri olduğunuzu biliyordum babacığım, ama bu kadarını asla tahmin etmemiştim. Ne güzel bir fikir! Marius bana burada ağırlanmayı sizin istediğinizi söyledi.

— Evet, ben istedim.

— Doğrusu bu cevabı bekliyordum. Tamam o zaman, sizinle tartışacağım. En baştan başlayalım. Babacığım beni öpün.

Ve yanağını uzattı.

Jean Valjean hiç kımıldamadı. Ayakları zemine çivilenmiş gibiydi.

— Durum ciddileşiyor, dedi Cosette. Ben size ne yaptım? Size küstüğümü bildirmek isterim. Benimle barışmalısınız. Bizimle akşam yemeğine kalacaksınız.

— Ben yedim.

— Bu doğru değil. Mösyö Gillenormand'a sizi azarlamasını söyleyeceğim. Dedelerin işi babaları paylamaktır. Hadi. Benimle birlikte hemen salona çıkın.

— Mümkün değil.

Cosette bu yanıt karşısında biraz duraladı. Talimat vermekten vazgeçip sorular sormaya başladı.

— Ama neden? Beni görmek için evin en çirkin odasını seçiyorsunuz. Burası çok iğrenç.

— Bilirsin ki...

Jean Valjean kendini topladı.

— Madam, garip bir adam olarak tuhaf alışkanlıklarım olduğunu bilirsiniz.

Cosette küçük ellerini çırptı.

— Madam! Bilirsiniz! Bir yenilik daha! Bu ne anlama geliyor?

Jean Valjean ona bazen yaptığı gibi hüzünlü bir gülümsemeyle baktı:

— Madam olmayı istediniz. Madam oldunuz.

— Bu sizin için geçerli değil babacığım.

— Bana artık baba demeyin.

— Nasıl?

— Bana Mösyö Jean diye, hatta dilerseniz Jean diye hitap edin.

— Artık babam değil misiniz? Ben artık Cosette değil miyim? Mösyö Jean? Bu ne demek oluyor? Yoksa devrim mi oluyor? Neler oldu? Biraz yüzüme bakın. Üstelik bizimle birlikte yaşamak istemiyorsunuz! Benim odamı istemiyorsunuz! Ben size ne yaptım? Ben size ne yaptım? Demek bir hata yaptım?

— Hayır.

— Peki o zaman?

— Her şey her zamanki gibi.

— İsminizi neden değiştirdiniz?

— Siz de kendi isminizi değiştirdiniz.

Aynı gülümsemeyle ekledi:

— Siz Madam Pontmercy olduğunuza göre ben de Mösyö Jean ismini kullanabilirim.

— Hiçbir şey anlamıyorum. Tüm bunlar çok saçma. Mösyö Jean olmanız için kocamdan izin isteyeceğim. Bunu kabul etmeyeceğini umuyorum. Beni çok üzüyorsunuz. Garip alışkanlıklarınız olabilir, ama küçük Cosette'inizin kalbini kırmayın. Bu çok kötü. Siz iyi yürekli bir insansınız, kötü olmaya hakkınız yok.

Jean Valjean yanıt vermedi.

Cosette aniden Jean Valjean'ın iki elini kavradı ve karşı konulamaz bir hareketle yüzüne götürdü, derin bir şefkatin belirtisi olarak boynuna bastırdı.

— Lütfen! Bana iyi davranın!

Ve ekledi:

— İyi davranmaktan kastettiğim şu: Nazik olun, burada bizimle yaşayın, burada da Plumet Sokağı'ndaki gibi kuşlar var, l'Homme-Armé Sokağı'ndaki o delikten ayrılıp buraya taşının, bilmece gibi sözler etmeyin, herkes gibi olun, öğle ve akşam yemeklerini bizimle yiyin, babam olun.

Jean Valjean ellerini geri çekti.

— Artık kocanız olduğuna göre babaya ihtiyacınız yok.

Cosette öfkelendi.

— Demek babaya ihtiyacım yok! Akla mantığa sığmayan bu sözlere ne yanıt vereceğimi bilemiyorum!

— Toussaint burada olsaydı, dedi tutunacak bir dal, kendini destekleyecek bir söz bulmaya çalışan Jean Valjean, size benim her zaman böyle davrandığımı söyleyecekti. Değişen hiçbir şey yok. Ben her zaman karanlık köşemi sevdim.

— Ama burası soğuk. Yeterince aydınlık değil. Mösyö Jean olmayı istemek iğrenç bir şey. Bana siz demenizi istemiyorum.

— Az önce buraya gelirken Saint-Louis Sokağı'ndaki bir marangoz dükkânında bir mobilya gördüm. Güzel bir kadın olsaydım o mobilyanın etkisine kapılırdım. Modaya uygun, çok şık bir tuvalet masası. Sanırım gül ağacından yapılmış. Kakmalarla süslenmiş. Büyük bir aynası, çekmeceleri var. Çok güzel.

— Üfff! Yaşlı tilki! diye karşılık verdi Cosette.

Ve olağanüstü bir zarafetle dişlerini sıkıp dudaklarını aralayarak soluğunu Jean Valjean'ın yüzüne üfledi. Bu, küçük bir kediyi taklit eden bir güzellik perisiydi.

— Çok öfkeliyim, diye devam etti. Dünden beri beni çıldırtıyorsunuz. Çok kızgınım. Hiçbir şey anlamıyorum. Beni Marius'e karşı savunmuyorsunuz, Marius beni size karşı savunmuyor, yapayalnızım. Odayı özenle hazırlıyorum. Elimden gelse oraya ulu Tanrı'yı yerleştiririm. Odamı boş bırakıyorlar. Kiracım fikrini değiştiriyor. Nicolette'e güzel bir akşam yemeği hazırlamasını söylüyorum. "Yemek davetiniz reddediliyor madam." Ve Fauchelevent babam kendisine Mösyö Jean diye hitap etmemi istiyor ve onu duvarları küflerle sakallanmış, kristallerin yerine boş şişelerin, perde yerine örümcek ağlarının olduğu çirkin bir odada ağırlıyorum! Garip biri olduğunuzu kabul ediyorum, bu sizin tarzınız, ama evlenen çiftlerle biraz olsun uyum içinde olmak gerek. Hemen eski tuhaf kişiliğinize bürünmemeliydiniz. Demek o iğrenç l'Homme-Armé Sokağı'nda mutlu olacaksınız. Ben orada ne kadar umutsuzdum! Bana çok acı çektiriyorsunuz. Yazıklar olsun!

Ve aniden ciddileşip bakışlarını Jean Valjean'a sabitleyerek devam etti:

— Demek bana mutlu olduğum için kızıyorsunuz!

Saflık bazen farkında olmadan çok derinlere saplanır. Cosette için oldukça sıradan olan bu soru Jean Valjean'ı sarstı. Cosette tırmalamak isterken parçalamıştı.

Yüzünün rengi solan Jean Valjean bir an hiç yanıt vermedi, ardından tasvir edilemez bir ses tonuyla kendi kendine konuşurmuş gibi mırıldandı:

— Onun mutluluğu hayatımın amacıydı. Şimdi Tanrı çıkış belgelerimi imzalayabilir. Cosette, sen mutlusun; benim zamanım doldu.

— Ah! Bana *sen* dediniz! diye haykırdı Cosette.

Ve boynuna atladı.

Kendinden geçen Jean Valjean onu göğsüne bastırdı. Bir an âdeta onu yeniden kazandığını düşündü.

— Teşekkürler baba! dedi Cosette.

Kendini bu coşkuya kaptırmasının Jean Valjean için acıklı sonuçları olacaktı. Cosette'in kollarından yavaşça sıyrıldı, şapkasını aldı.

— Ne oldu? diye sordu Cosette.

— Yanınızdan ayrılıyorum madam, sizi bekliyorlar.

Ve kapının eşiğinde ekledi:

— Size sen dedim. Kocanıza bir daha böyle bir şey olmayacağını söyleyin. Özür dilerim.

Jean Valjean Cosette'i bilmeceyi aldıran bu elvedayla şaşırtarak dışarı çıktı.

II

Geriye Doğru Başka Adımlar

Jean Valjean ertesi gün aynı saatte geri geldi.

Cosette ona hiç soru sormadı, şaşkınlığını belli etmedi, üşümekten şikâyet etmedi, onu ağırladığı odadan söz etmedi; baba ya da Mösyö Jean demekten kaçındı. Kendisine ma-

dam diye hitap etmesine karşı çıkmadı. Sadece neşesi biraz azalmıştı. Kederlenebilecek durumda olsaydı kederlenecekti.

Muhtemelen Marius'le sevilen adamın dilediğini söylediği, hiçbir şey açıklamadığı, sevilen kadını mutlu ettiği o konuşmalardan birini yapmıştı. Âşıkların merakı aşklarından daha öteye gitmez.

Basık tavanlı oda biraz düzenlenmiş, Basque şişeleri, Nicolette de örümcekleri halletmişti.

Gelip geçen her gün Jean Valjean'ı aynı saatte oraya getiriyordu. Marius'ün sözlerini harfi harfine yerine getirmekten başka çaresi olmadığından her gün geldi. Marius, Jean Valjean'ın geldiği saatlerde evde olmuyordu. Ev ahalisi M. Fauchelevent'ın bu yeni tarzına alıştı. Toussaint bu durumu destekliyor: *Mösyö hep böyleydi,* diye tekrarlıyordu. Dedenin düşünceleri de şöyleydi: "Garip bir adam." Ve hepsi buydu. Zaten doksan yaşında yeni ilişkiler kurmak zordur, her şey yerli yerine oturmuştur, yeni tedirgin eder. Yeniye yer kalmamıştır, tüm alışkanlıklar iyice yerleşmiştir. Adı M. Fauchelevent ya da M. Tranchelevent olan "bu mösyönün" uzak durması Gillenormand Baba'nın işine geldi. Onun hakkında şu sözleri ekledi:

— Bu tuhaf insanlara her yerde rastlanıyor. Bir açıklaması olmaksızın her türlü tuhaflığı yapar bunlar. Canaples markisi bundan da beterdi. Tavan arasında oturmak için bir saray satın aldı. Bunlar garip mizaçlı insanlar.

Kimse bu gelişmelerin altında yatan lanetli gerçeği fark edemiyordu. Zaten böyle bir şeyi kim tahmin edebilirdi? Hindistan'daki bazı bataklıklarda su rüzgâr yokken olağanüstü, açıklanamaz bir biçimde titreşir; durgun olması gerekirken çalkanır. Yüzeydeki nedensiz köpüklenmelere bakarız, dipte sürüklenen ejderhayı fark etmeyiz.

Çoğu insanda böyle bir canavar; besleyen bir kötülük, iç kemiren bir ejderha, geceye çöken bir umutsuzluk gizlidir. Böyle bir insan diğerlerine benzer; gelir, gider. O sefilin

içinde yaşayan ve onu öldüren bin dişli, ürkütücü, asalak keder fark edilmez. O adamın durağan ama derin bir uçurum olduğunu kimse bilmez. Ara sıra yüzeyinde anlaşılmaz bir karışıklık olur. Gizemli bir kırışıklık kıvrılır, sonra kaybolur ve tekrar belirir; bir hava kabarcığı yükseklir ve patlar. Ufacık bir şeydir, ama korkunçtur. Bu o bilinmeyen yaratığın soluğudur.

Başkalarının dışarı çıktıkları saatte eve dönmek, başkaları ortadan kaybolduğunda ortaya çıkmak, her fırsatta duvar renkli paltoyu sırtında taşımak, ıssız yolları aramak, tenha sokakları tercih etmek, sohbetlere hiç katılmamak, kalabalıklardan ve şenliklerden uzak durmak, refah içindeymiş gibi görünüp yoksul bir yaşam sürmek, zengin olduğu halde anahtarı cebinde, mumu kapıcısında olmak, arka kapıdan girmek, gizli merdivenden çıkmak gibi garip alışkanlıklar, bu anlam verilemeyen ilginçlikler, hava kabarcıkları, yüzeydeki kaçamak kıvrımlar sıklıkla dehşet verici bir derinlikten kaynaklanırlar.

Haftalar böyle geçti. Cosette yavaş yavaş evliliğin gerekleri, ziyaretler, ev işleri, eğlencelerden oluşan yeni bir yaşama alışıyordu. Cosette'in eğlenceleri pahalı değildi; tek eğlencesi Marius'le birlikte olmaktı. Onunla dışarı çıkmak, onunla evde kalmak yaşamının en önemli meşgalesiydi. Onlar için güneşli günlerde, kimseden gizlenmeden, herkesin önünde, baş başa, kol kola gezinmek her zaman tazeliğini koruyan bir sevinçti. Cosette'in canını sıkan bir şey oldu. İki yaşlı kızın yakınlaşması mümkün olmadığından Nicolette'le anlaşamayan Toussaint evden ayrıldı. Dedenin sağlığı iyiydi; Marius ara sıra bazı davalara bakıyordu; Gillenormand Teyze yeni evlilerin yanında sakin bir yaşam sürdürüyordu. Jean Valjean her gün geliyordu.

Senli benli konuşmaların bitmesi, siz, madam, mösyö Jean hitapları Cosette'in ondan yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamasına neden oluyordu. Onu kendinden soğutmak için gös-

terdiği özen başarılı oluyordu. Cosette daha neşeli ama daha ilgisiz davranmaya başlamıştı. Yine de Jean Valjean kendisini hâlâ çok sevdiğini hissediyordu. Bir gün Cosette aniden ona: "Babamdınız, artık babam değilsiniz; amcamdınız, artık amcam değilsiniz; Mösyö Fauchelevent'dınız, şimdi Jean oldunuz. Peki siz kimsiniz? Bunlardan hiç hoşlanmıyorum. İyi yürekli biri olduğunuzu bilmesem sizden korkardım," dedi.

Cosette'in oturduğu mahalleden uzaklaşmaya karar veremediği için hâlâ l'Homme-Armé Sokağı'nda oturuyordu.

İlk başlarda, Cosette'in yanında birkaç dakika kaldıktan sonra gidiyordu.

Zamanla ziyaretlerinin süresini uzattı. Âdeta gündüzlerin uzamasından yararlanıyor, erken gelip geç gidiyordu.

Bir gün Cosette'in ağzından baba sözcüğünü kaçırması üzerine Jean Valjean'ın yaşlı, kasvetli yüzü bir neşe parıltısıyla aydınlandı.

Yine de "Bana Jean diye hitap edin," dedi.

— Ah! Doğru ya, Mösyö Jean, diye karşılık verdi Cosette bir kahkaha atarak.

— Evet, işte böyle, dedi Jean Valjean gözlerindeki yaşları sildiğini belli etmemek için başını çevirirken.

III

Plumet Sokağı'ndaki Bahçeyi Hatırlıyorlar

Bu son olmuştu. O parıltıdan sonra tam bir karanlık başlamıştı. Artık bir yakınlık, "günaydın" sözüne eşlik eden bir öpücük, derin bir sevecenlikle söylenen "Babacığım!" sözleri gibi mutluluklar kendi isteği ve çabası sayesinde hayatından birer birer çıkmış ve Cosette'i bir günde tamamen kaybettikten sonra, onu yavaş yavaş kaybetme ıstırabını çekmek zorunda kalmıştı.

Göz sonunda mahzenin loş ışığına alışır. Cosette'i her gün bir süre görmek ona yetiyordu. Tüm yaşamı o bir saate yoğunlaşmıştı. Onun yanında oturuyor, sessizce ona bakıyor ya da geçen yıllardan, çocukluğundan, manastırdan, o zamanki küçük arkadaşlarından söz ediyordu.

Bir öğleden sonra –nisanın ilk günleriydi, havalar ısınmıştı ısınmasına ama hâlâ serin sayılırdı– güneşin ışınlarını büyük neşeyle yaydığı bir anda, Marius ve Cosette'in pencerelerini çevreleyen bahçeler uyanışın heyecanını yaşıyordu; akdikenler filizlenmiş, şebboylar eski duvarların üzerinde çiçeklenmiş, pembe aslanağızları taşların yarıklarında esnemeye başlamıştı, otların üzerinde beyaz papatyalar ve düğünçiçekleri beliriyordu; yılın ilk beyaz kelebekleri uçuşuyordu; rüzgâr, sonsuz düğünlerin kemancısı ağaçların arasında eski şairlerin yeniden doğuş adını verdikleri o büyük senfoninin ilk notalarını çalmaya başlamıştı. Marius, Cosette'e: "Plumet Sokağı'ndaki bahçemize gitmeye karar vermiştik. Hadi. Nankörlük etmeyelim." Ve iki kırlangıç gibi ilkbahara uçtular. Plumet Sokağı'ndaki bu bahçe onlarda şafak etkisi yaratıyordu. Yaşamlarında aşkın baharı denen şeyi şimdiden geride bırakmışlardı. Plumet Sokağı'ndaki evin sözleşmesi devam ettiği için kullanım hakkı hâlâ Cosette'deydi. Evi ve bahçeyi ziyaret ettiler. Orada kendilerini yeniden buldular, her şeyi unuttular. Jean Valjean akşamüstü her zamanki saatte Filles-du-Calvaire Sokağı'na geldi. "Madam, mösyö ile birlikte dışarı çıktı ve henüz geri dönmedi," dedi Basque. Sessizce oturup bir saat bekledi. Cosette geri dönmeyince başını öne eğip gitti.

Cosette ertesi gün "bahçelerindeki" gezintinin sarhoşluğu ve "gün boyunca geçmişi yaşamış olmanın" sevinciyle başka hiçbir şeyden söz etmedi. Jean Valjean'la konuştuğunu bile fark etmedi.

— Oraya nasıl gittiniz? diye sordu Jean Valjean.

— Yürüyerek.

— Peki eve nasıl döndünüz?

— Arabayla.

Genç çiftin sürdürdüğü kanaatkâr yaşam bir süreden beri Jean Valjean'ın dikkatini çekiyor, bundan rahatsız oluyordu. Marius çok tutumlu davranıyordu ve araba sözünün anlamını kavrayan Jean Valjean şu soruyu sordu:

— Neden kendinize bir araba almıyorsunuz? Güzel bir fayton size ayda beş yüz franka mal olur. Artık zenginsiniz.

— Bilmiyorum, diye yanıtladı Cosette.

— Toussaint de işten ayrıldı. Onun yerine neden birini almadınız?

— Nicolette yetiyor.

— Ama size bir oda hizmetçisi lazım.

— Marius o işi hallediyor.

— Kendinize ait bir eviniz, hiçmetçileriniz, arabanız, tiyatroda bir locanız olması gerek. Daha iyilerine layıksınız. Zenginliğinizden neden yararlanmıyorsunuz? Zenginlik mutluluğu artırır.

Cosette hiç karşılık vermedi.

Jean Valjean'ın ziyaretlerinin süresi hiç kısalmıyordu. Aksine. Yuvarlanan bir yürek yokuşta duramaz.

Jean Valjean ziyaretini uzatmak ve saati unutturmak istediğinde, Marius'ü övmeye başlıyor; onu yakışıklı, soylu, yürekli, nüktedan, iyi yürekli bulduğunu söylüyordu. Cosette de ona katılıyordu, Jean Valjean yeniden söze başlıyordu. Susmak bilmiyorlardı. Marius ismi bitmez tükenmez sohbetlere konu oluyordu; bu altı harf üzerine ciltler yazılabilirdi. Bu şekilde Cosette'in yanında uzun süre kalmayı başaran Jean Valjean için onu görmek, onun yanında kendini unutmak çok hoştu! Bu yarasının pansumanıydı. Birçok kez Basque üst üste iki kez gelip: "Mösyö Gillenormand beni sayın baronese sofranın hazır olduğunu hatırlatmak için gönderdi," demek zorunda kalmıştı.

O günlerde Jean Valjean evine çok düşünceli bir halde gidiyordu.

Marius'ün zihninde canlanan o koza imgesinin gerçeklik payı var mıydı? Jean Valjean gerçekten de inat eden ve kelebeğini görmeye gelen bir koza mıydı?

Bir gün her zamankinden daha uzun süre kaldı. Ertesi gün geldiğinde şöminede ateş olmadığını fark etti.

— Şu işe bak! diye düşündü. Ateş yanmıyor. Ve bu duruma kendince bir açıklama getirdi: Çok basit. Nisan ayındayız. Soğuklar geçti.

— Tanrım! Burası ne kadar soğuk! diye haykırdı Cosette içeri girdiğinde.

— Ama hayır, dedi Jean Valjean.

— Basque'a şömineyi yakmamasını siz mi söylediniz?

— Evet, neredeyse mayıs geldi.

— Ama hazirana kadar şömine yakılır. Hele bu mahzende bütün yıl yakılması gerekir.

— Ateş yakmanın gereksiz olduğunu düşündüm.

— Bu da sizin parlak fikirlerinizden biri! diye karşılık verdi Cosette.

Ertesi gün şömine yanıyordu. Ama iki koltuk salonun öbür ucundaki kapının yanına taşınmıştı. "Bu ne anlama geliyor?" diye düşündü Jean Valjean.

Koltukları her zamanki gibi şöminenin yanına getirdi. Yeniden yanan ateş onu cesaretlendirmişti. Sohbetin her zamankinden daha uzun sürmesi için elinden geleni yaptı. Gitmek için ayağa kalktığında Cosette ona:

— Kocam dün bana garip bir şey söyledi, dedi.

— Nasıl garip bir şey?

— Bana "Cosette senin gelirin yirmi yedi bin frank, benim gelirim de dedemin verdiği üç bin frank, yani toplam otuz bin frank gelirimiz var, üç bin frankla yetinebilir misin?" dedi. Ben de "Elbette, hiç paramız olmasa da seninle yaşarım," diye karşılık verdim. Ardından "Bunu bana neden sordun?" dedim. Yanıtı: "Öğrenmek için," oldu.

Jean Valjean ne söyleyeceğini bilemedi. Cosette muhtemelen ondan bir açıklama bekliyordu. Onu hüzünle dinleyen

Jean Valjean l'Homme-Armé Sokağı'na döndü. Derin düşüncelere daldığı için evin kapısını şaşırıp yandaki eve girdi. Hatasını ancak ikinci kata çıktığında anladı, yeniden aşağı indi.

Zihni tahminlerinin azabıyla kıvranıyordu. Marius'ün altı yüz bin frankın kaynağı konusunda şüphelerinin olduğu kesindi, kim bilir belki de bunun haksız bir kazanç olduğunu düşünüyordu? Hatta belki de bu paranın Jean Valjean'a ait olduğunu öğrenmiş ve kaynağı belirsiz bu servet karşısında duraksayıp onu kendi parası gibi kullanmaktan tiksinmiş, Cosette'le birlikte kuşkulu bir zenginliğe sahip olmaktansa, fakir bir yaşam sürdürmeyi tercih etmişti.

Jean Valjean belli belirsiz dışlandığını hissetmeye başlamıştı.

Ertesi gün, basık tavanlı odaya girdiğinde aniden sarsıldı. Koltuklar ortadan kaybolmuştu. Tek bir iskemle bile yoktu.

— Ah! Şu işe bakın! diye haykırdı Cosette içeri girdiğinde, koltuklar yok! Koltuklar nerede?

— Artık koltuk yok, diye yanıtladı Jean Valjean.

— Bu kadarı da fazla!

Jean Valjean geveledi:

— Onları kaldırmasını Basque'a ben söyledim.

— Ama neden?

— Bugün sadece birkaç dakika kalacağım.

— Birkaç dakika kalmak ayakta durmanın gerekçesi olamaz.

— Sanırım Basque'ın koltuklara ihtiyacı vardı.

— Neden?

— Kuşkusuz bu akşam misafirleriniz gelecek.

— Bugün kimse gelmeyecek.

Jean Valjean başka bir şey söyleyemedi.

Cosette omuzlarını silkti.

— Koltukları kaldırtmak! Birkaç gün sonra mumları da söndüreceksiniz. Ne kadar tuhafsınız!

— Elveda, diye mırıldandı Jean Valjean.

"Elveda Cosette," demedi. Ama "Elveda madam," diyecek gücü de kendinde bulamadı.

Yıkılmış bir halde dışarı çıktı.

Bu kez anlamıştı.

Ertesi gün gelmedi. Cosette bunu ancak gece fark etti.

— Bak sen, dedi, Mösyö Jean bugün gelmedi.

Yüreği hafifçe sıkışsa da Marius'ün bir öpücüğü sayesinde bunu pek fark etmedi.

Jean Valjean bir sonraki gün de gelmedi.

Çok mutlu olduğu için bunu pek önemsemeyen Cosette her zamanki gibi rahat uyudu ve Jean Valjean'ı ancak uyandığında düşünebildi. Nicolette'i hasta olup olmadığını ve dün neden gelmediğini öğrenmek için hemen Mösyö Jean'ın evine gönderdi. Nicolette Mösyö Jean'ın yanıtını getirdi. Hasta değilmiş, meşgulmüş. Yakın zamanda gelmek için gayret edecekmiş. Zaten kısa bir yolculuğa çıkacakmış. Madamın ara sıra bu türden yolculuklara çıktığını hatırlaması gerekirmiş. Kendisi için endişelenecek bir durum yokmuş.

Nicolette Mösyö Jean'ın evine girdiğinde Cosette'in sözlerini tekrarlamış, madamın "Mösyö Jean'ın önceki gün neden gelmediğini" öğrenmek istediğini söylemişti. Jean Valjean da ona yumuşak bir ifadeyle:

— Gelmeyeli iki gün oldu, demişti.

Ama Nicolette bu dokundurmayı fark etmemiş, bu sözleri Cosette'e iletmemişti.

IV

Çekim Gücü ve Sönme

1833 ilkbaharının son, yazının ilk günlerinde Marais'den geçen sayılı kişi, mahalle esnafı, kapılarının eşiğinde duran aylaklar temiz bir siyah takım elbise giymiş bir ihtiyarın her gün aynı saatte hava kararırken l'Homme-Armé Sokağı'ndan

Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie Sokağı'na doğru çıktığını, Blancs-Manteaux Sokağı'ndan Culture-Sainte-Catherine Caddesi'ne geçtiğini ve Echarpe Sokağı'na geldiğinde sola dönüp Saint-Louis Sokağı'na girdiğini görüyorlardı.

Orada hiçbir şey görmeden, hiçbir şey duymadan, başını öne doğru uzatıp bakışlarını bir noktaya sabitleyerek ağır adımlarla yürüyordu. Ona bir ışıltı gibi gelen bu nokta Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesine tekabül ediyordu. Bu köşeye yaklaştıkça gözleri parlıyor, gözbebekleri içinde bir şafak sökmüşçesine aydınlanıyor, büyülenmiş ve hüzünlü bir ifadeyle görmediği biriyle konuşurmuş gibi dudaklarını kımıldatıyor, hafifçe gülümsüyor ve elinden geldiğince yavaş adımlarla ilerliyordu. Âdeta oraya ulaşmayı istiyor ama köşeye varacağı andan korkuyordu. Kendini çekermiş gibi görünen o caddeyle arasında birkaç ev kaldığında, adımları artık yürümediğini düşündürecek kadar yavaşlıyordu. Başının titremesi ve gözlerinin sabitliği kutbu arayan pusulanın ibresine benziyordu. Sonunda varması gereken Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesine geldiğinde duruyor, titriyor, başını çekingen bir ifadeyle son evin köşesinden öteye uzatıyor, caddeye bakıyordu. Bu hüzünlü bakışta olanaksızın göz kamaştırıcılığından, kayıp cennetin yansımasından bir şeyler vardı. Ardından, gözkapaklarının köşesinde yavaş yavaş biriken bir damla yaş düşecek kadar irileştiğinde yanaklarından süzülüyor, bazen ağzının kenarında durduğunda, yaşlı adam onun acı tadını hissediyordu. Birkaç dakika boyunca taş kesilmiş bir halde öylece bekliyordu ve sonra geri dönüyordu, aynı yoldan, aynı ağır adımlarla, attığı her adımla bakışları biraz daha sönüyordu.

Yavaş yavaş bu ihtiyar Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesine kadar gitmekten vazgeçti; Saint-Louis Sokağı'nın yarısından biraz öteye, bazen de biraz geriye kadar gitmeye başladı. Bir gün Culture-Sainte-Catherine Sokağı'nın köşesinde durup uzaktan Filles-du-Calvaire Sokağı'na baktı.

Ardından başını bir şeyleri reddediyormuş gibi sağdan sola sallayarak geri döndü.

Kısa zaman sonra, Saint-Louis Sokağı'na kadar bile gelmedi. Pavée Sokağı'na kadar geliyor, başını sallıyor, geri dönüyordu; ardından önce Trois-Pavillons, sonra da Blancs-Manteaux Sokağı'ndan öteye gitmedi.

Her gün aynı saatte evden çıkıyor, aynı güzergâhı izlese de tamamlamıyor, belki de farkına varmadan gittiği mesafeyi kısaltıyordu. Tüm yüzüne zihnindeki tek düşüncenin ifadesi yansıyordu: Neye yarar? Sönmüş gözbebeklerinde ışıltı kalmamıştı. Kurumuş gözyaşları da gözkapaklarının köşesinde birikmiyordu artık, düşünceli gözleri ıslanmıyordu. İhtiyar başını daima öne doğru uzatıyordu, bazen çenesi kımıldıyor, zayıf boynundaki kırışıklıklar insanın içini sızlatıyordu. Bazen hava kötü olduğunda yanına hiçbir zaman açmadığı şemsiyesini alıyordu. Mahallenin yaşlı kadınları onun için: "Zavallı adam," diyor, çocuklar gülerek peşinden gidiyorlardı.

Dokuzuncu Kitap
Muhteşem Karanlık, Muhteşem Şafak

I

Bahtsızlara Merhamet, Ama Mutlulara da Hoşgörü

Mutlu olmak korkunç bir şey! İnsan halinden nasıl da memnundur! Bunun kendisi için yeterli olduğuna nasıl da inanır! Yaşamın yanlış hedefi olan mutluluğa yönelirken, gerçek hedef olan sorumluluk nasıl da unutulur.

Yine de Marius'ü suçlamanın haksızlık olacağını söyleyelim.

Marius, anlattığımız gibi evlenmeden önce M. Fauchelevent'a soru sormamıştı ve daha sonra Jean Valjean'a soru sormaktan korkmuştu. İstemeden verdiği sözden pişmanlık duymuş, umutsuzluğa böyle bir ödün vererek hata yaptığını düşünmüş, Jean Valjean'ı yavaş yavaş evinden uzaklaştırmakla ve onu Cosette'in zihninden olabildiğince silmekle yetinmişti. Bir şekilde hep Cosette'le Jean Valjean'ın arasına girmiş ve böylelikle onu unutturacağına inanmış, silinip gitmesinden öte yok olmasını sağlamıştı.

Marius haklı olduğunu ve böyle davranması gerektiğini düşünüyor, Jean Valjean'ı kabalık etmeden ama zaaf da

göstermeden uzaklaştırmak için daha önce gördüğümüz ve daha sonra göreceğimiz ciddi gerekçeleri olduğuna inanıyordu. Tesadüfen aldığı bir dava sebebiyle Laffitte kuruluşunun eski çalışanlarından biriyle tanışmış, ondan gizli bilgiler edinmiş, ama saklamaya söz verdiği sırra olan saygısından ve Jean Valjean'ı tehlikeye atma riskinden dolayı bu bilgileri derinleştirememişti. O dönemde yerine getirmesi gereken ciddi bir görev olduğunu, kaynağını büyük bir ihtiyatla araştırdığı altı yüz bin frankı birine teslim etmeyi düşünüyor, bu arada parayı kullanmaktan kaçınıyordu.

Cosette'e gelince onun bu sırların hiçbirinden haberi yoktu; ama onu suçlamak da pek kolay değil.

Marius'ün Cosette üzerinde manyetik bir gücü vardı, bu yüzden Marius'ün dilediği her şeyi içgüdüsel ve neredeyse otomatik olarak yapıyordu. Marius'ün "Mösyö Jean" hakkında bir fikre sahip olduğunu hissediyor, bu fikre uyum gösteriyordu. Kocası ona hiçbir şey söylemese de, onun suskun niyetlerinin pek belirgin olmayan ama kesin baskısını hissediyor, ona gözü kapalı itaat ediyor, itaatini Marius'ün unuttuğunu hatırlamayarak gösteriyordu. Bunun için hiç çaba harcamamıştı. Nedenini bilmese ve bundan dolayı kendini suçlamasa da, ruhu kocasının ruhuyla bütünleşmişti; Marius'ün düşüncesine gölge düşüren şey onun zihnini de karartıyordu.

Yine de daha ileri gitmeyelim; Jean Valjean'ın unutuluşu ve silinişi yüzeyseldi. Cosette unutkan olmaktan öte dalgındı. Aslında uzun yıllar boyunca "baba" diye hitap ettiği kişiyi seviyordu. Ama kocasını daha çok seviyordu. İşte yüreğinin dengesini bozan, bir tarafın daha ağır basmasıydı.

Cosette bazen Jean Valjean'dan söz ediyor, onun artık gelmemesine şaşırıyordu. Böyle durumlarda Marius onu sakinleştiriyordu: "Sanırım, burada değil. Yolculuğa çıkacağını söylememiş miydi?"

— Bu doğru, diye düşünüyordu Cosette. Ortadan kaybolma alışkanlığı vardır. Ama hiç bu kadar uzun sürmezdi.

Mösyö Jean'ın geri dönüp dönmediğini öğrenmek için iki üç kez Nicolette'i l'Homme-Armé Sokağı'na gönderdi. Jean Valjean kapıcısına olumsuz yanıt vermesini söyledi.

Dünyada Marius'ten başka bir şeye ihtiyaç duymayan Cosette daha fazla üstelemedi.

Marius ve Cosette de bir süreliğine şehir dışına, Marius'ün babasının mezarını ziyaret etmek için Vernon'a gittiler.

Marius, Jean Valjean'ı Cosette'in aklından neredeyse silmiş, Cosette de işi oluruna bırakmıştı.

Zaten bazı koşullarda çok ileri giderek çocukların nankör olduklarını söylemek sanıldığı kadar doğru bir şey değildir. Gerçek olan doğanın nankörlüğüdür. Doğa daha önce de söylediğimiz gibi *ileriye dönüktür*. Doğa canlıları gelenler ve gidenler olarak ikiye ayırır. Gidenlerin yüzü karanlığa, gelenlerin yüzü aydınlığa dönüktür. Bu yüzden yaşlılar açısından ölümcül, gençler açısından kendi iradelerine dayanmayan bir ayrılık vardır. Önce fark edilmeyen bu ayrılık, dalların gövdeden uzaklaşması gibi yavaşça gerçekleşir. Dallar gövdeden tamamen ayrılmasalar da ondan uzaklaşırlar. Bu onların suçu değildir. Gençlik neşeye, şenliklere, aydınlıklara, aşklara uzanır. Yaşlılık ise sona doğru ilerler. Birbirlerini gözden kaybetmeseler de artık birbirlerine sarılamazlar. Gençler yaşamın, yaşlılar mezarın soğuğunu hissederler. Bu zavallı çocukları suçlamayalım.

II

Yağı Tükenen Lambanın Son Çırpınışları

Bir gün Jean Valjean evin merdiveninden indi, sokakta üç adım attıktan sonra haziranın beşini altısına bağlayan o gece Gavroche'un onu düşünceli bir ifadeyle gördüğü taşın üzerine oturdu; birkaç dakika sonra yukarı çıktı. Bu, bir sarkacın

son salınımıydı. Ertesi gün evden çıkmadı. Bir sonraki gün yatağından dışarı çıkmadı.

Kendisine biraz lahana, biraz patates, biraz da domuz yağından hafif bir yemek hazırlamış olan kapıcı kadın toprak rengi tabağa bakıp haykırdı:

— Ama zavallı mösyö, dün yemek yememişsiniz!

— Yedim, diye yanıtladı Jean Valjean.

— Tabak dolu.

— Sürahiye baksanıza, bomboş.

— Bu su içtiğinizi gösterir, yemek yediğinizi değil.

— Olsun, ya su için acıktıysam?

— Ona susamak denir ve su içip yemek yememek hastalık belirtisidir.

— Yarın yiyeceğim.

— Ya da çıkmaz ayın son çarşambasında. Neden bugün yemiyorsunuz? Yarın yerim denir mi? Tabağıma hiç dokunmamışsınız! Patateslerim çok lezzetliydi!

Jean Valjean yaşlı kadının elini tuttu.

— Size onları yiyeceğime dair söz veriyorum, dedi yumuşak bir ses tonuyla.

— Halinizi hiç beğenmiyorum, diye yanıtladı kapıcı kadın.

Jean Valjean bu yaşlı kadından başka kimseyle görüşmüyordu. Paris'te kimsenin geçmediği sokaklar, kimsenin girmediği evler vardır. Jean Valjean o sokaklardan, o evlerden birindeydi.

Hâlâ sokağa çıktığı günlerden birinde bir bakırcıdan birkaç franka bakır bir haç alıp yatağının karşısındaki bir çiviye asmıştı. Bu çarmıhı görmek her zaman yararlıdır.

Jean Valjean bir hafta boyunca odasında tek bir adım atmamıştı. Yataktan hiç çıkmadı. Kapıcı kadın kocasına:

— Yukarıdaki ihtiyar yataktan hiç çıkmıyor, hiçbir şey yemiyor, fazla yaşamayacak. Çok kederli. Kızının yanlış bir evlilik yaptığından eminim, dedi.

Kapıcı bir kocanın otoritesiyle karşılık verdi:

— Zenginse doktor çağırır. Zengin değilse çağıramaz. Doktor gelmezse ölür.

— Ya doktor gelirse?

— Yine ölür.

Eski bir bıçakla, kaldırımın dediği taşların arasındaki otları kesmeye başlayan kapıcı kadın homurdandı:

— Çok yazık! Tertemiz bir ihtiyar! Bir çocuk kadar saf.

Sokağın sonundan mahallede oturan doktorun geçtiğini görünce yanına gidip ona üst kattaki hastaya bakması için yalvardı.

— İkinci katta oturuyor, dedi. İçeri girmeniz yeterli. Yatağından kalkmadığı için anahtar kapının üzerinde.

Doktor yukarı çıkıp Jean Valjean'la konuştu.

Aşağı indiğinde kapıcı kadın ona seslendi:

— Durumu nasıl doktor?

— Hastanız çok hasta.

— Neyi var?

— Her şeyi var ve hiçbir şeyi yok. Bu adam kesinlikle çok sevdiği birini kaybetmiş. İnsanlar bu yüzden ölebilirler.

— Size ne söyledi?

— Sağlığının yerinde olduğunu.

— Yeniden gelecek misiniz?

— Evet. Ama benden başka birinin de gelmesi gerek.

III

Fauchelevent'ın Arabasını Kaldıran Eller Kalem Tutacak Gücü Bulamıyor

Jean Valjean bir akşam dirseğinin üzerinde güçlükle doğruldu. Bileğini yokladı, ama nabız alamadı; kesik kesik soluk alıp veriyor, bazen de nefesi kesiliyordu; daha önce hiç bu kadar güçsüz düşmediğini fark etti. Bunun üzerine, kuş-

kusuz zorunlu bir işi halletmenin baskısıyla çabalayıp yatağında doğrularak eski işçi gömleğini giydi. Artık dışarı çıkmadığı için bu gömleği giymeyi tercih ediyordu. Giyinirken gömleğini kollarına geçirebilmek için birkaç kez ara vermek zorunda kaldı, alnından ter boşanıyordu.

Yalnız yaşamaya başladığından beri bu ıssız dairede daha az yer kaplamak için yatağını sofaya taşımıştı.

Valizi açıp Cosette'in giysilerini çıkardı ve yatağın üzerine serdi.

Piskoposun şamdanları şöminenin üzerinde, her zamanki yerlerinde duruyorlardı. Bir çekmeceden iki mum çıkarıp şamdanların üzerine yerleştirdi. Ardından, yaz günü, hava hâlâ aydınlık olmasına rağmen mumları yaktı. Bazen ölülerin evinde gün ortasında yanan mumlar görülür.

Attığı her adım onu bitkin düşürüyordu, bu yüzden oturmak zorunda kalmıştı. Gücün yenilenmek üzere harcandığı o sıradan yorgunluklardan değildi; tükenen bir yaşamın bir daha tekrarlanmayacak son çabalarıydı.

Kendini üzerine bıraktığı iskemlenin karşısında kendisi için ölüm, Marius için yaşam anlamına gelen ve üzerinde Cosette'in kurutma kâğıdına ters geçmiş yazısını okuduğu ayna vardı. Bu aynaya baktığında kendini tanıyamadı. Seksen yaşında görünüyordu; oysa düğünden önce ancak elli yaşında gösteriyordu; o yıl hayatının otuz yılını almıştı. Alnındaki çizgi yaşlılığın getirdiği kırışıklık değil, ölümün gizemli damgasıydı. Alnında acımasız bir tırnağın açtığı oyuk hissedilebilirdi. Yanakları sarkmımıştı; yüzünün derisi şimdiden üzerine toprak atılmış gibi görünüyordu; dudaklarının kenarları eskilerin mezarlarına yaptırdıkları maskelerdeki gibi aşağı doğru bükülmüştü; sitem dolu bir ifadeyle boş bakıyordu; birilerinden yakınan o büyük tragedya kahramanlarına benziyordu.

Jean Valjean işte bu durumdaydı, bitkinliğin son evresinde, kederin artık akmadığı âdeta pıhtılaştığı o son evresinde; yüreğinin üzerinde kabuk bağlamış bir umutsuzluk yarası vardı.

Hava kararmıştı. Bir masayı ve eski koltuğu güçlükle şöminenin yanına çekti ve masanın üzerine bir kalem, mürekkep hokkası ve bir kâğıt koydu.

Ardından bayıldı. Kendine geldiğinde susamıştı. Sürahiyi kaldıramadığı için güçlükle ağzına doğru eğip bir yudum su içti.

Ardından, ayağa kalkamadığından oturduğu yerden küçük siyah elbiseye ve çok değer verdiği giysilere baktı.

Birkaç dakika gibi gelen bu hayranlık dolu bakışlar saatlerce sürmüştü. Aniden ürperip üşüdüğünü hissetti; piskoposun şamdanlarının aydınlattığı masaya dirseklerini yaslayıp kalemi aldı.

Uzun zamandır kullanılmayan kalemin ucu eğrilmiş, mürekkebi kurumuştu, mürekkebe birkaç damla su katmak için yürümeye iki üç kez ara vermesi gerekti ve kalemin tersiyle yazmak zorunda kaldı. Arada alnını siliyordu.

Elleri titriyordu. Ağır ağır aşağıdaki satırları yazdı:

Cosette,

Sana hayır duası ediyorum. Sana durumu açıklayacağım. Kocan gitmek zorunda olduğumu bana anlatmakta haklıydı; yine de bazı hususlarda biraz yanılgı içindeydi, ama haklıydı. Mükemmel bir genç. Ben öldükten sonra da onu sevmeye devam et. Mösyö Pontmercy, siz de sevgili çocuğumu her zaman sevin. Cosette, burada bulacakları bu kâğıtta sana şunları söylemek istiyorum, hatırlayacak gücü bulursam rakamları göreceksin. İşte asıl mesele: Beyaz kehribar Norveç'ten, siyah kehribar İngiltere'den, siyah boncuk Almanya'dan gelir. Kehribar daha hafif, daha değerli, daha pahalıdır. Fransa'da da Almanya'daki gibi taklitleri yapılabilir. Bunun için bir avuç büyüklüğünde küçük bir örs ve mumu yumuşatmak için bir ispirto ocağı yeterlidir. Eskiden mum reçineden ve karbon tortusundan yapılır, yarım kilosu dört franka mal olurdu. Ben mumu gomalak ve terebentinden yapmayı düşündüm. Maliyeti bir buçuk frank ediyordu ve daha kaliteliydi. Küpeler, mor camın bu mum sayesinde demirden küçük siyah halkalara yapıştırılmasıyla üretilir. Camın demirden süs eşyaları için mor, altından süs eşyaları için siyah olması gerekir. İspanya bundan çok fazla ithal eder. Orası kehribar ülkesidir...

Burada durdu, kalem parmaklarının arasından yere düştüğünde ara sıra ruhunun derinliklerinden yükselen umutsuz hıçkırıklara boğuldu, zavallı adam başını iki elinin arasına alıp düşünmeye başladı.

— Ah! diye haykırıyordu içinden (bu içler acısı çığlıkları sadece Tanrı duyar), her şey bitti. Artık onu göremeyeceğim. O üzerimden esip geçen bir gülümsemeydi. Karanlıklara onu bir daha göremeden gireceğim. Ah! Bir dakika, bir saniye sesini duymak, elbisesine dokunmak, o meleğe bakmak! Ve ardından ölmek! Ölmek bir şey değil, ama onu görmeden ölmek korkunç. Bana gülümseyecek, bir şeyler söyleyecekti. Bunun kimseye zararı olur muydu? Hayır, her şey bitti. İşte tek başımayım. Tanrım! Tanrım! Artık onu göremeyeceğim.

O sırada kapıya vuruldu.

IV

Sadece Beyazlatmaya Yarayan Mürekkep Hokkası

Aynı gün ya da daha doğrusu aynı akşam, Basque yemek masasından kalkıp bir dosyayı incelemek için çalışma odasına geçen Marius'e bir mektup getirdi ve "Bu mektubu yazan kişi bekleme salonunda," dedi.

Cosette ile dede kol kola bahçede geziniyorlardı.

Bir mektup da tıpkı bir insan gibi kötü bir izlenim bırakabilir. Kalın kâğıda yazılıp kabaca ikiye katlanmış mektuplar daha ilk bakışta göze hoş görünmezler. Basque'ın getirdiği mektup bu türdendi.

Marius mektubu eline aldığında tütün kokusunu hissetti. Hiçbir şey hafızayı bir koku kadar canlandıramaz. Marius bu tütün kokusunu tanımıştı. Başlığa baktı: *Sayın Baron Pommerci'ye. Konağında iletilmek üzere.* Tanıdık tütün kokusu sayesinde yazıyı da tanıdı. Şaşkınlığın insanın zihninde

şimşekler çaktırdığı söylenebilir. Marius bu şimşeklerle aydınlanmış gibiydi.

Hafızanın gizemli yardımcısı, koku duyusu sayesinde her şeyi gözünde yeniden canlandırmıştı. Elindeki mektup, aynı türden kâğıda, aynı soluk renkli mürekkeple yazılmış, aynı şekilde katlanmıştı; yazı, özellikle de tütün kokusu çok tanıdıktı. Jondrette'in viran odası hafızasında beliriyordu.

Tüm bunlar kaderin garip bir oyunuydu! Yakın zamana kadar büyük bir çabayla aradığı ve artık izini kesinlikle bulamayacağını sandığı iki kişiden biri kendi isteğiyle ayağına kadar gelmişti. Mektubu aceleyle açıp okumaya başladı:

Sayın Baron,

Yüce Tanrı bana bazı yetenekleri ihsan etmiş olsaydı, ben de institü üyesi (ilimler akademisi) Baron Thénard olabilirdim. Ama olamadım. Ben sadece kendi ismimi taşıyorum, bu anının bana iyiliğinizi bahşetme onuruna erişmemi sağlaması beni mutlu edecek. Beni onurlandıracağınız iyilik karşılıksız kalmayacak. Bir kişinin sırrına sahibim. Bu kişi sizin bir yakınınız. Size faydeli olmanın onurunu yaşamak arzusuyla bu sırrı size açıklıyacağım. Sayın barones soylu bir aileden geldiği için, şerefli ailenizde yer almaya hakkı olmıyan birini evinizden kovmanızı sağlıyacak bilgiyi size sunacağım. Erdemin sunağı kendini reddetmeden günahla aynı çatı altında kalamaz.

Sayın baron begleme odasında talimatlarınızı begliyorum.

Saygılarımla.

Mektubun altında "THENARD" imzası vardı.

Bu imza sahte değildi, sadece biraz kısaltılmıştı.

Zaten yazıdaki anlam ve imla hataları gerçeği ortaya koyuyordu. Mektubun menşei konusunda hiç şüphe yoktu.

Marius çok heyecanlanmıştı. Şaşkınlığını atlattıktan sonra mutlu hissetti.

Aradığı diğer adamı da –kendisini kurtaran adamı– bulabilseydi keşke, başka da bir şey istemezdi. Çalışma masasının çekmecesinden çıkardığı kâğıt parayı cebine koyduktan sonra çıngırağı çaldı. Basque kapıyı hafifçe araladı.

— İçeri alın, dedi Marius.

Basque seslendi:

— Mösyö Thénard.

Bir adam içeri girdi.

Marius bir kez daha şaşırmıştı. Bu adamı tanımıyordu.

Bu yaşlı adamın iri bir burnu, fularının içine gizlediği bir çenesi, çifte siperlikli yeşil gözlükleri ve *high life* mensubu İngilizlerin şoförlerinin perukları gibi kaş hizasına dek uzanan ve alna iyice yapıştırılmış kır saçları vardı. Tepeden tırnağa simsiyah giyinmişti, giysileri yıpranmış olsa da temizdi; yelek cebinden sarkan bir zincir orada bir saat varmış izlenimi yaratıyordu. Elinde eski bir şapka tutuyordu. İki büklüm yürüyor ve yerlere kadar eğilip selam verdikçe sırtının kamburu iyice belirginleşiyordu.

İlk bakışta dikkati çeken, düğmeleri özenle iliklenmiş bu geniş ceketin bu adama hiç de uygun olmamasıydı. Burada konunun biraz dışına çıkmamız gerekecek.

O dönemde Paris'te Arsenal yakınında, Beautreillis Sokağı'ndaki eski, adı kötüye çıkmış bir kulübede mesleği bir serseriyi onurlu bir insana dönüştürmek olan kurnaz bir Yahudi yaşıyordu. Serseri için can sıkıcıydı, ama bu değişim uzun sürmüyordu. Görüntüde yapılan değişiklik, günlüğü bir buçuk frank karşılığında kiralanan ve kişiyi mümkün olduğunca dürüst gösteren giysiler sayesinde iki üç gün sürüyordu. Bu elbise kiralayıcısı *Kostümcü* olarak anılıyordu; ona bu lakabı Parisli yankesiciler takmıştı, onu bu isimle tanıyorlardı. Eksiksiz bir gardırobu vardı. İnsanları kandırmakta kullandığı giysiler başköşedeydi. Giysilerinin her birinin bir kimliği, bir niteliği vardı; dükkânındaki her çiviye yıpranmış ve kırış kırış bir toplumsal konum asılıydı; şurada bir yargıcın, orada bir rahibin, burada bir bankerin, bir köşede bir subayın, bir başka köşede bir edebiyatçının ve bir devlet adamının giysileri duruyordu. Bu yaratık düzenbazlığın Paris'te sergilediği muhteşem dramın kostümcüsüydü.

Kulübesi hırsızın çıktığı sırada cepçinin girdiği bir kulisti. Paçavralar içindeki bir dilenci bu gardırobun önüne geliyor, o günkü rolü için bir buçuk frank karşılığında bir elbise seçiyor ve dışarı çıktığında başka bir kimliğe bürünüyordu. Ertesi gün, elbiseler mutlaka geri getiriliyordu ve yankesicilere güvenen Kostümcü şimdiye kadar hiç soyulmamıştı. Bu giysilerin tek sakıncası onları giyecek kişilere göre dikilmemiş olmalarıydı, kimine daracık geliyor, kiminin üzerinden düşüyor, kimseye uymuyorlardı. İri ve zayıf ölçülerinin ortalamasını aşan serseri Kostümcü'nün giysileri içinde kendini rahat hissetmiyordu. İri kıyım ya da çok zayıf olmamak gerekiyordu. Kostümcü gardrobunu sadece normal insanlar için doldurmuş, şişman ya da ince, uzun ya da kısa olanları düşünmemişti. Bu yüzden Kostümcü'nün müşterileri bazen giysilerine uyum sağlamakta güçlük çekiyorlardı. Vücut ölçüleri konusunda aşırıya kaçanlar başlarının çaresine bakacaklardı! Örneğin, baştan aşağı siyah, dolayısıyla da saygın görünmeyi sağlayan devlet adamı giysisi Pitt için çok geniş, Castelcicata için çok dardı. Kostümcü kataloğundaki devlet adamı giysilerinin özelliklerini aynen aktarıyoruz: "Siyah kumaştan bir ceket, siyah yün bir pantolon, ipek bir yelek, çizmeler ve çamaşırlar." Kenarda "Eski Büyükelçi" yazıyordu ve yanına şöyle bir not düşülmüştü: "Ayrı bir kutuda, temiz bir peruk, yeşil gözlükler, saat zincirleri ve pamuklar sarılmış bir parmak boyunda iki küçük çubuk." Tüm bunlar eski büyükelçi aksesuarlarıydı. Bu kostüm âdeta miadını doldurmuştu; dikişler beyazlamış, dirseklerin birinde belli belirsiz bir delik açılmıştı, ceketin göğsünde bir düğme eksikti; ama devlet adamının bir eli daima yüreğinin üzerinde olduğundan bu önemli bir ayrıntı değildi ve eksik düğme bu şekilde gizlenebilirdi.

Marius Paris'in gizli müesseselerini bilseydi, Basque'ın içeri aldığı ziyaretçinin üzerinde Kostümcü'den ödünç alınmış bir devlet adamı giysisi olduğunu hemen anlayacaktı.

Marius'ün beklediğinden başka bir adamın içeri girmesiyle yaşadığı hayal kırıklığı şimdi umutsuzluğa dönüşmüştü. Kendisini selamlamak için yerlere kadar eğilen adamı tepeden tırnağa inceleyip sert bir ses tonuyla sordu:

— Ne istiyorsunuz?

Adam ancak bir timsahın sevimli gülümsemesine benzetilebilecek sinsi bir sırıtmayla karşılık verdi.

— Sayın baronu daha önce soylu çevrelerde görmüş olma onuruna eriştiğimden eminim. Sanırım, birkaç yıl önce, Prenses Bagration'un ve Fransız Yüksek Meclisi üyesi Dambray vikontunun evinde karşılaşmıştık.

Düzenbazlıkta hiç tanınmayan birini tanırmış gibi görünmek iyi bir taktiktir.

Bu adamın konuşmasını dikkatle dinleyen Marius vurguları ve el kol hareketlerini gözlemliyor, ama hayal kırıklığı daha da artıyordu; genizden gelen sesi beklediği tiz ve sert ses tonundan çok farklıydı. Tam anlamıyla afallamıştı.

— Madam Bagration'u da, M. Dambray'i de tanımıyorum, dedi. Her ikisinin evine de adımımı atmadım.

Yanıtın kesinliğine rağmen kibar beyefendi üsteledi:

— O zaman mösyöyü Chateaubirand'ın evinde görmüş olmalıyım! Chateaubirand'ı iyi tanırım. Çok naziktir. Bana bazen: Thénard, dostum... benimle bir kadeh şarap içer misiniz? der.

Marius'ün alnı giderek daha fazla kırışıyordu:

— Mösyö Chateaubirand'ın evine davet edilmek onuruna asla erişemedim. Kısa keselim. Benden ne istiyorsunuz?

Adam yeniden eğilerek selam verdikten sonra gür bir sesle devam etti:

— Sayın baron, beni dinlemeye tenezzül edin. Amerika'da, Panama'ya komşu bir ülkede Joya adında tek bir evden oluşan bir köy vardır. Güneşte pişmiş tuğladan yapılmış bu dört katlı büyük ev kare şeklindedir; her cephenin uzunluğu elli metredir, her kat altındaki kattan binayı çevreleyen bir te-

ras oluşturacak şekilde dört metre geridedir; ortada erzak ve cephaneliğin bulunduğu bir iç avlu vardır; pencere ve kapı yoktur, bunların yerine mazgal delikleri ve zeminden birinci kata, birinci kattan ikinci kata, ikinci kattan üçüncü kata çıkıp inmeyi sağlayan merdivenler vardır; odalarda kapı niyetine gizli bölmeler, merdiven niyetine el merdivenleri vardır; akşamları gizli bölmeler kapanır, merdivenler yukarı çekilir, mazgal deliklerine karabinalar yerleştirilir; içeri girmek mümkün değildir; gündüz ev, gece kale olan bu binada köy halkını oluşturan sekiz yüz kişi yaşar. Bunca önlemin sebebi nedir? Çünkü bu tehlikeli bölgede insan yiyen yamyamlar yaşar. O zaman oraya neden gidilir? Çünkü topraklarından altın fışkıran muhteşem bir bölgedir.

— Lafı nereye getirmek istiyorsunuz? diye araya girdi hayal kırıklığı sabırsızlığa dönüşen Marius.

— Sayın baron, ben yaşlanmış eski bir diplomatım. Eski uygarlık beni çok yıprattı. Biraz da yamyamları incelemek istiyorum.

— Ya sonra?

— Sayın baron, bencillik dünyanın temel yasasıdır. Yevmiyeyle çalışan tarım işçisi bir yolcu arabası geçtiğinde arkasını dönüp bakar, toprak sahibiyse arkasını dönmez. Yoksulun köpeği zengine havlar, zenginin köpeği yoksula havlar. Herkes kendi başının çaresine bakar. İnsanların amaçları çıkarlarıdır. Altın bir mıknatıstır.

— Ya sonra? Kısa kesin artık.

— Joya'ya yerleşmek istiyorum. Üç kişiyiz. Karım ve güzel kızımla birlikte. Yolculuk uzun ve masraflı. Bana para gerekiyor.

— Bu beni ne ilgilendirir? diye sordu Marius.

Boynunu akbabalara özgü bir hareketle fularından dışarı çıkaran yabancı daha da gülümseyerek yanıtladı:

— Sayın baron mektubumu okumadı mı?

Bu soruda biraz da olsa haklılık payı vardı. Marius mektubun içeriğini tam olarak kavrayamamış, okumaktan çok yazıyı incelemişti. Neler yazdığını güçlükle hatırlıyordu. Bir süreden beri aklını bir karım ve kızım var sözleri kurcalıyor, yabancıyı delici bakışlarla inceliyordu. Bir sorgu hâkimi bile bundan iyisini yapamazdı. Ona şu yanıtı vermekle yetindi:

— Sadede gelin.

İki elini yeleğinin ceplerine sokan yabancı omurgasını kımıldatmadan başını kaldırıp yeşil gözlüklerinin ardından Marius'ü inceledi.

— Tamam sayın baron, sadede geliyorum. Size satacak bir sırrım var.

— Sır mı?

— Bir sır.

— Benimle ilgili mi?

— Biraz.

— Neymiş bu sır?

Marius adamı giderek daha sıkı bir şekilde inceliyordu.

— Ücretsiz başlıyorum, dedi yabancı. İlginç olduğunu göreceksiniz.

— Anlatın.

— Sayın baron, evinizde bir hırsız ve bir katil var.

Marius ürperdi.

— Benim evimde mi? Hayır, dedi.

Yabancı kararlı bir ifadeyle dirseğiyle şapkasının tozunu silkeleyerek devam etti:

— Katil ve hırsız. Sayın baron, burada eski, gerilerde kalmış, yasa önünde zaman aşımına uğramış, Tanrı önünde tövbekârlıkla bağışlanmış olaylardan söz etmediğime dikkatinizi çekerim. Yakın zamanda işlenmiş, adaletin şu an henüz haberdar olmadığı suçlardan bahsediyorum. Bu adam sizin güveninizi kazanıp sahte bir isimle ailenize girdi. Size gerçek ismini, üstelik karşılığında hiçbir talep etmeden söyleyeceğim.

— Sizi dinliyorum.

— Adı Jean Valjean.

— Biliyorum.

— Size yine hiçbir karşılık istemeden kim olduğunu söyleyeceğim.

— Söyleyin.

— O eski bir kürek mahkumu.

— Biliyorum.

— Size söyleme onuruna eriştiğimden beri biliyorsunuz.

— Hayır. Daha önceden biliyordum.

Marius'ün soğuk ses tonu, konuşmanın gidişatına aykırı bir şekilde iki kez *biliyorum* diye kısa cevaplar vermesi adamın içinde boğuk bir öfke uyandırmıştı. Marius'e belli etmeden parlayıp sönen öfkeli bir bakış yöneltti. Ne kadar kaçamak olursa olsun, bir kez görüldüğünde bir daha unutulmayacak türden bu bakış Marius'ün gözünden kaçmamıştı. Düşüncenin dikiz deliği olan gözbebekleri sadece bazı kişilerden gelen bu parıltıları hemen algılar; gözlükler hiçbir şeyi saklayamaz; öyle olsa cehennemin önüne bir cam konulurdu.

Yabancı gülümseyerek devam etti:

— Sayın baronu yalanlayacak değilim. Yine de bu konuda bilgi sahibi olduğumu görüyorsunuz. Şimdi size sadece benim bildiğim bir şeyden söz edeceğim. Sayın baronesin servetiyle ilgili. Olağanüstü bir sır. Önce size açıklamak istiyorum. Çok ucuza. Bedeli yirmi bin frank.

— Bu sırrı da diğerleri gibi biliyorum, dedi Marius.

Adam fiyatı biraz düşürme ihtiyacını hissetti:

— Sayın baron, on bin frank verirseniz size anlatırım.

— Size bana öğretecek hiçbir şeyiniz olmadığını tekrarlıyorum. Bana ne diyeceğinizi biliyorum.

Adamın gözünde yeni bir şimşek çaktı.

— Yine de bugün yemek yemem gerek! diye haykırdı. Size olağanüstü bir sır olduğunu söylüyorum. Sayın baron, anlatacağım. Bana yirmi bin frank verin.

Marius gözlerini ondan ayırmadı.

— Sizin olağanüstü sırrınızı biliyorum; Jean Valjean'ın ismini biliyordun, sizin isminizi de biliyorum.

— Benim ismimi mi?

— Evet.

— Sayın baron, ismimi bilmeniz gayet doğal. Size ismimi bildirme onuruna erişmiştim. Thénard.

— Dier.

— Nasıl?

— Thénardier.

— O da kim?

Tehlike anında kirpi dikenlerini çıkarır, bokböceği ölü taklidi yapar, eski ulusal muhafız birliği kare düzenine geçer; bu adam gülmeye başladı.

Ardından ceketinin kolundaki toza bir fiske attı.

Marius devam etti:

— Siz aynı zamanda işçi Jondrette, komedyen Fantabou, İspanyol don Alvarès ve Balizard Ana'sınız.

— Kim dediniz?

— Montfermeil'de bir meyhane işletiyordunuz.

— Meyhane mi? Asla!

— Ve size adınızın Thénardier olduğunu söylüyorum.

— Bu doğru değil.

— Ve aynı zamanda bir dilencisiniz. Yakalayın.

Ve cebinden çıkardığı parayı adamın yüzüne doğru fırlattı.

— Teşekkürler! Bağışlayın! Beş yüz frank! Sayın baron!

Ve eğilip bükülen, selam veren, parayı havada kapıp inceleyen adam:

— Beş yüz frank! diye haykırdı afallamış bir halde. Ve alçak sesle geveledi: İyi para!

Ardından aniden:

— Tamam, kabul, diye bağırdı. İşimize bakalım.

Ve bir maymun çevikliğiyle saçlarını geriye doğru atıp gözlüklerini çıkardıktan sonra burnundaki pamukla sarılı çubukları gizlice çıkardı ve bu kitabın bir başka sayfasında gördüğümüz gibi şapkasını çıkarır gibi yüzünü çıkardı.

Gözleri parladı; iğrenç bir şekilde kırışmış derin yarıklarla dolu alnı ortaya çıktı, burnu yeniden bir gaga gibi sivrileşti; avcının vahşi ve kurnaz yüzü yeniden ortaya çıkmıştı.

— Sayın baron haklı, dedi artık çubukları çıkardığı için genizden gelmeyen net bir sesle, adım Thénardier.

Ve kamburu düzeldi.

Thénardier, çünkü gerçekten oydu, garip bir şekilde faka basmış; mümkün olsa afallayacak duruma düşmüştü. Oraya şaşırtmak için gelmiş, şaşıran kendisi olmuştu. Bu aşağılanma karşısında kazandığı beş yüz frankı kabul etmiş ve soğukkanlılığını yeniden kazanmıştı.

İlk defa gördüğü bu Baron Pontmercy kılık değiştirmesine karşın kendisini –hem de en ince ayrıntılarına kadar– tanımıştı. Ve bu baron sadece kendisi değil Jean Valjean hakkında da bilgi sahibiymiş gibi görünüyordu. İnsanların isimlerini, takma adlarını bilen, onlara kesesini açan, dolandırıcılara bir yargıç gibi sert davranan ve onlara ahmak gibi para dağıtan bu soğukkanlı, cömert, toy delikanlı kimdi?

Thénardier, hatırlanacağı gibi Marius'ün komşusu olsa da, Paris'te sık rastlanan bir durum olduğu üzere onu hiç görmemiş, bir ara kızlarının yan odada Marius adlı çok yoksul bir gençten söz ettiklerini duymuş ve onu tanımasa da bilinen mektubu yazmıştı. Zihninde o Marius'le Baron Pontmercy arasında hiçbir bağlantı kuramıyordu.

16 Şubat günü, düğün kortejinin peşinden gönderdiği kızı Azelma'dan edindiği bilgiler ve şahsi araştırmaları sonucu birçok şeyi öğrenmeyi başarmış ve karanlık ilişkileri sayesinde birçok gizemli ipucu elde etmiş, kurnazlığıyla bir gün Büyük Lağım'da rastladığı kişinin kim olduğunu anlamış ya da en azından tahmin etmişti. Adamdan ismine ulaşması

kolay olmuştu. Madam Pontmercy'nin Cosette olduğunu biliyordu. Ama bu konuda suskun kalmayı tercih ediyordu. Cosette'in kim olduğunu kendisi bile tam olarak bilmiyordu. Fantine'in geçmişinin karanlık olduğunu bildiğinden onun gayrimeşru bir çocuk olduğunu sezinleyebiliyordu; ama bundan söz etmenin ne yararı vardı? Bu konudan hiç kimseye söz etmeyeceğine dair para mı isteyecekti? Elinde satabileceği, bundan daha iyi bir şey vardı ya da öyle sanıyordu. Ve hiçbir kanıt göstermeden Baron Pontmercy'ye: *Karınız piçtir*, demesi, kocasının tekmesini yemesinden başka bir işe yaramayacaktı.

Thénardier, Marius'le yapacağı pazarlığın henüz başlamadığını düşünüyordu. Geri çekilmek, stratejisini ve cephesini değiştirmek zorunda kalsa da, asıl konuya girmemiş ve beş yüz frankı cebine koymuştu ve ne kadar bilgili ve donanımlı olsa da, kendini Baron Pontmercy karşısında güçlü hissediyordu. Thénardier'nin kişiliğine sahip insanlar için her konuşma bir çatışmadır. Gireceği bu çatışmada konumu neydi? Kiminle konuştuğunu bilmiyor, ama ne konuşacağını biliyordu. Zihninde elindeki kozları hızla gözden geçirdikten sonra: *Ben Thénardier'yim*, deyip bekledi.

Marius düşüncelere dalmıştı. Bulmak için onca çaba harcadığı adam karşısındaydı. Nihayet Albay Pontmercy'nin vasiyetini yerine getirecekti. Böyle bir kahramanın bu alçağa borçlu olması ve babasının mezarın dibinden Marius'e gönderdiği senedin bugüne kadar protesto edilmesi yüzünden kendini aşağılanmış hissediyordu. Ayrıca Thénardier'nin karşısında yaşadığı kafa karışıklığıyla, albayın böyle bir alçak tarafından kurtarılmasının öcünü alacağını düşünüyordu. Ne olursa olsun, halinden memnundu. Nihayet albayın ruhunu bu düzenbaz alacaklıdan kurtaracak, babasının borcu yüzünden hapiste olan hatırasını temize çıkaracaktı.

Bu görevinin yanı sıra mümkünse Cosette'in servetinin kaynağını da öğrenmesi gerekiyordu. Eline fırsat geçmiş gibi

görünüyordu. Thénardier belki de bu konuda bir şeyler biliyordu. Bu adamın bildiklerini öğrenmek yararlı olabilirdi. Konuya oradan girdi.

"İyi parayı" yeleğin cebine indirmiş olan Thénardier Marius'e âdeta şefkatli bir uysallıkla bakıyordu.

Marius sessizliği bozdu.

— Thénardier, size isminizi söyledim. Şimdi, bana açıklamak istediğiniz sırrınızı size söyleyebilir miyim? Ben de bilgi topladım. Sizden daha çok şey bildiğimi göreceksiniz. Jean Valjean söylediğiniz gibi bir hırsız ve katil. Hırsız çünkü iflasına neden olduğu zengin bir üreticiyi, M. Madeleine'i dolandırdı. Bir katil, çünkü polis Javert'i öldürdü.

— Sayın baron, ne demek istediğinizi anlamıyorum, dedi Thénardier.

— Size açıklayacağım. Dinleyin. 1822'ye doğru, Pas-de-Calais bölgesinde, eskiden başı adaletle derde girmiş ve M. Madeleine ismiyle kendine çekidüzen verip dürüst bir hayat sürmeye başlamış, adil nitelemesini tam anlamıyla hak etmiş bir adam vardı. Siyah boncuk üretimi sayesinde şehrin refahını yükseltmiş, kendini arka planda bıraksa da bir servet sahibi olmuştu. Fakirlerin babasıydı, hastaneler, okullar açıyor; hastaları ziyaret ediyor, kızlara çeyizlik veriyor, dul kadınlara destek oluyor, öksüzleri evlat ediniyordu. Şehrin hamisi haline gelmişti. Kendisine verilen nişanı reddetse de Belediye Başkanı seçilmişti. Serbest bırakılan bir kürek mahkumu bu adamın bir zamanlar işlediği suçu biliyordu; onu ihbar edip tutuklattı ve Paris'e gelip –bunu bizzat veznedardan öğrendim– bankacı Laffitte'ten M. Madeleine ait olan yarım milyon frankın üzerindeki parayı sahte bir imzayla çekti. M. Madeleine'i dolandıran bu adamın adı Jean Valjean'dır. Diğer olaya gelince, onda da bana anlatabileceğiniz bir sır yok. Jean Valjean müfettiş Javert'i tabancayla öldürdü. Ben de oradaydım.

Thénardier, Marius'e savaşı kaybetmek üzereyken zafere ulaşan ve kaybettiği toprakları bir dakikada geri alan bir adamın kibirli bakışlarını yöneltti. Yeniden gülümseye başladı; kazandığını hisseden kazandığını sananı hoşgörülü bir zaferle mağlup etmelidir, bu yüzden Thénardier Marius'e:

— Sayın baron, yanlış yolda ilerliyoruz, demekle yetindi.

— Nasıl? diye yanıtladı Marius, buna itiraz mı ediyorsunuz? Bunların hepsi gerçektir.

— Bunların hepsi hayal ürünü. Sayın baronun beni onurlandırdığı güven ona bir şeyleri açıklamamı gerektiriyor. Gerçek ve adalet her şeyden önce gelir. İnsanları haksız yere suçlamak istemem. Sayın baron Jean Valjean, M. Madeleine'i dolandırmadı ve Javert'i öldürmedi.

— Bak sen! Nasıl olur?

— İki nedenden dolayı.

— Nedir? Anlatın.

— İşte ilki: Jean Valjean M. Madeleine'in kendisi olduğundan kimseyi dolandırmış sayılmaz.

— Siz neler zırvalıyorsunuz?

— İşte ikincisi: Javert'i öldürmedi, çünkü Javert kendi kendini öldürdü.

— Ne demek istiyorsunuz?

— Javert intihar etti.

— Kanıtlayın! Kanıtlayın! diye bağırdı kendini kaybeden Marius.

Thénardier cümlesini hecelere ayırıp üzerlerine basa basa dile getirdi:

—Po-lis-mü-fet-ti-şi-Ja-vert'in-ce-se-di-Pont-au-Change'da bir tek-ne-nin al-tın-da bu-lun-du.

— Kanıtlasanıza!

Thénardier yan cebinden içinde farklı büyüklüklerde kâğıtlar bulunduğunu düşündüren gri bir zarf çıkardı.

— Bu benim dosyam, dedi sakince.

Ve ekledi:

— Sayın baron, sizin çıkarınız için, Jean Valjean hakkında geniş bilgi toplamak istedim. Jean Valjean ve M. Madeleine'in aynı kişi olduğunu ve Javert'in katilinin Javert olduğunu söylüyorum ve şüpheli, aldatıcı el yazılarına değil yayınlanmış kanıtlara dayanarak konuşuyorum.

Thénardier konuşurken zarftan sararmış, solmuş, üzerlerine yoğun tütün kokusu sinmiş iki gazete sayfası çıkarıyordu. Bu gazetelerden biri, kırış kırış olmuş, dörtgen paçavralara dönüşmüş haliyle diğerinden daha eskiye benziyordu.

— İki olay, iki kanıt, dedi Thénardier Marius'e açılmış gazeteleri uzatırken.

Okuyucu bu iki gazeteyi biliyor. İçeriği bu kitabın II. Cilt, 2. Kitap, 1. Bölüm'ünde görülebilecek olan *Drapeau blanc*'ın 25 Temmuz 1823 tarihli yazısında M. Madeleine'in Jean Valjean olduğu belirtiliyordu. 15 Haziran 1832 tarihli *Moniteur*'de ise Javert'in intihar ettiği ve Emniyet Müdürlüğü'ne yazdığı raporda Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatta tutsak edildiğini ve hayatını kendisini öldürmek yerine tabancayı havaya sıkan bir isyancının yüce gönüllüğüne borçlu olduğunu belirttiği yazıyordu.

Marius yazıları okudu. Tarihler, kanıtlar kesindi, bu iki gazete Thénardier'nin söylediklerine destek olmak için basılmış olamazlardı. *Moniteur*'deki yazı bizzat Emniyet Müdürlüğü tarafından iletilmişti. Marius bundan kuşku duyamazdı. Veznedarın verdiği bilgiler yanlıştı ve kendisini yanıltmıştı. Jean Valjean aniden yücelerek bulutların arasından çıkıyordu. Marius kendini bir sevinç çığlığı atmaktan alamadı.

— Demek o bahtsız mükemmel bir adammış! Tüm bu servet gerçekten ona aitmiş! Bir bölgenin kaderini değiştiren M. Madeleine oymuş! Javert'i Jean Valjean kurtarmış! O bir kahraman! O bir aziz!

— Ne kahraman ne de aziz, dedi Thénardier. O bir katil ve hırsız.

Ve üstünlüğünü dayatmaya başlayan bir adamın ses tonuyla ekledi:

— Sakin olalım.

"Hırsız", "katil", yok olup gittiklerini sandığı ama yeniden beliren bu sözcükler Marius'ün üzerinde soğuk bir duş etkisi yarattı.

— Yine mi? dedi.

— Yine, diye karşılık verdi. Jean Valjean M. Madeleine'i dolandırmadı, ama o bir hırsız. Javert'i öldürmedi, ama o bir katil.

— Sizin gazetelerinizin de belirttiği gibi, hayatı boyunca pişmanlık, fedakârlık ve erdemle bedelini ödediği kırk yıl önceki o hırsızlık olayından mı söz ediyorsunuz?

— Sayın baron, cinayet ve hırsızlık diyorum. Ve size güncel olaylardan söz ettiğimi, size anlatacaklarımı hiçbir gazetenin yazmadığını, sadece tarafımca bilindiğini tekrarlıyorum. Belki de böylece Jean Valjean'ın sayın baronese kurnazca sunduğu servetin kaynağına ulaşabilirsiniz. Kurnazca diyorum, çünkü bu türden bir bağışla refah dolu yaşamı paylaşılacak onurlu bir aileye sızmak, suçunu saklamak, hırsızlığının keyfini çıkarmak, ismini saklamak ve kendine bir aile yaratmak hiç de aptalca bir iş değildir.

— Sözünüzü kesebilirdim ama neyse siz devam edin, dedi Marius.

— Sayın baron, ödülü sizin cömertliğinizin takdirine bırakıp her şeyi anlatacağım. Bu sır tomarla altın değerinde. Bana bunları neden Jean Valjean'a karşı koz olarak kullanmadığımı soracaksınız. Çok basit bir nedenle: Parayı size bağışladığını biliyorum ve bunu çok akıllıca buluyorum, ama tek bir meteliği bile yok, bana boş ceplerini gösterecekti, bu yüzden Joya'ya gitmek için gereken parayı hiçbir şeyi olmayan ondan değil, tüm servete sahip olan sizden istiyorum. Biraz yoruldum, iskemleye oturmama izin verin.

Marius oturdu ve ona da oturması için işaret etti.

Kapitone bir iskemleye oturan Thénardier katladığı gazeteleri zarfa geri koyup tırnağıyla *Drapeau blanc*'ı didiklerken mırıldandı: "Bunu ne büyük zorluklarla ele geçirdim." Ardından söylediklerinden emin kişilere özgü bir tavırla bacak bacak üzerine atıp iskemleye yayıldı ve ciddi bir ifadeyle her sözcüğü vurgulayarak konuya girdi:

— Sayın baron, 6 Haziran 1832'de, yaklaşık bir yıl önceki ayaklanma sırasında Paris'in Invalides ve Iéna köprüleri arasında Seine'e açılan Büyük Lağım'ında bir adam vardı.

Marius aniden iskemlesini Thénardier'ninkine yaklaştırdı. Bunu fark eden Thénardier dinleyicisini etkileyen ve söylediklerileyle rakibini heyecanlandıran bir konuşmacının yavaşlığıyla devam etti:

— Siyasetle ilgisi olmayan nedenlerden dolayı saklanmak zorunda kalan bu adam anahtarını ele geçirdiği lağıma girmişti. Tekrarlıyorum, 6 Haziran günü, akşam saat sekiz civarındaydı. Adam lağımda bir gürültü duyunca şaşırıp bir köşeye saklandı ve etrafı gözlemeye başladı. Karanlıkta biri yürüyerek kendisine doğru ilerliyordu. Lağımda garip bir şekilde başka biri daha vardı. Lağımın çıkışı uzak değildi. Loş ışıkta sırtında bir şey taşıyarak gelen adamı gördü. İki büklüm olmuş bir halde yürüyordu. Bu adam eski bir kürek mahkumuydu ve sırtında bir ceset taşıyordu. Cinayetten suçüstü yakalanabilirdi. Hırsızlığa gelince, söylemeye gerek yok, bedavaya adam öldürülmez. Bu forsa cesedi nehre atacaktı. Bu arada, çıkışa varmadan önce, lağımın derinliklerinden gelen bu kürek mahkumu korkunç bir göçükle karşılaştı, cesedi oraya bırakabilirdi, ama ertesi gün çukuru açmaya gelen lağımcıların cesedi bulmaları katilin işine gelmezdi. Göçüğü yüküyle birlikte aşmayı tercih etti ve çabaları olağanüstüydü, insan hayatını bundan fazla tehlikeye atamaz, oradan sağ olarak nasıl çıktığını anlamıyorum.

Marius'ün iskemlesini biraz daha yaklaştırmasını fırsat bilen Thénardier derin bir soluk alıp devam etti:

— Sayın baron, bir lağım Champ de Mars'a benzemez. Orada hiçbir şey, gizlenecek bir köşe bile yoktur. İki adam lağıma girmişse birbirleriyle karşılaşmaları gerekir. Lağımın sakini ve geçen yolcu birbirlerini istemeden de olsa selamladılar. Yolcu lağımın sakinine: *Sırtımdakini görüyorsun, dışarı çıkmam gerek, anahtarını bana ver*, dedi. Bu forsa karşı konulamayacak ölçüde güçlü bir adamdı. Yine de anahtarı elinde bulunduran sadece zaman kazanmak amacıyla onunla konuştu. Bu arada ölüyü inceledi, ama şık giyimli, zengin görünümlü, yüzü kanlar içinde kalmış bir genç olması dışında hiçbir şey göremedi. Onunla sohbet ederken, fark ettirmeden ölünün giysisinden bir parça koparmayı başardı. Anlarsınız, suçlunun suçunu ispat etmek için bir kanıt. Kumaş parçasını cebine koyduktan sonra parmaklığı açıp adamı sırtındaki yükle dışarı çıkardı, parmaklığı yeniden kapayıp cinayete daha fazla bulaşmamak ve katil cesedi nehre atarken orada olmamak için kaçtı. Şimdi anlıyorsunuz. Cesedi taşıyan Jean Valjean'dı, anahtarı elinde bulunduran da şu anda sizinle konuşuyor ve kumaş parçası...

Thénardier cümlesini bitirirken cebinden çıkardığı lekelerle kaplı, delik deşik olmuş siyah kumaş parçasını iki baş ve işaret parmağıyla gözlerinin hizasında tuttu.

Yüzü solan, güçlükle nefes alan, gözlerini siyah kumaş parçasından ayırmayan Marius geri geri giderken, sağ elini arkaya uzattı ve şöminenin yanındaki dolabın üstünde anahtarı aradı. Anahtarı bulup dolabı açtı ve içine bakmadan, ürkmüş gözlerini Thénardier'nin elinde tuttuğu delik deşik kumaştan ayırmadan kolunu içine uzattı.

Bu arada Thénardier devam ediyordu:

— Sayın baron, Jean Valjean tarafından tuzağa düşürülüp öldürülen gencin çok zengin olduğuna ve üzerinde yüklü miktarda para taşıdığına inanmamama yetecek güçlü kanıtlarım var.

— O genç bendim, işte giysi! diye haykıran Marius kan lekeli siyah bir ceketi parkenin üzerine fırlattı.

Ardından, Thénardier'nin elindeki kumaşı alıp ceketin üzerine diz çöktü ve kumaş parçasını cekedin yırtığına yaklaştırdı. Yırtık kumaş parçasıyla tamamen kapanıyordu.

Taş kesilen Thénardier içinden: "Şimdi hapı yuttum," diyordu.

Marius umutsuz bir ifadeyle ışıltılar saçarak, titreyerek doğruldu.

Cebini karıştırıp öfkeyle Thénardier'ye doğru yürüdü, beş yüzlük ve binlik banknotlarla dolu yumruğunu yüzüne yaklaştırdı.

— Siz bir alçaksınız! Siz bir yalancı, iftiracısınız. O adamı suçlamaya gelip temize çıkardınız; onu lanetlemek isterken yücelttiniz. Hırsız olan sizsiniz! Katil olan sizsiniz! Thénardier Jondrette, sizi Hôpital Bulvarı'ndaki evden tanıyorum. Sizi kürek mahkumiyetine, hatta daha da uzağa götürecek çok şey biliyorum. Alın bin frank, siz aşağılık bir adamsınız!

Ve bin frankı Thénardier'nin suratına fırlattı.

— Ah! Jondrette Thénardier, soysuz alçak! Sırların antikacısı, gizemlerin satıcısı, karanlıkların kazmacısı, sefil, bu size ders olsun! Şu beş yüz frankı da alın ve buradan gidin! Waterloo sizi koruyor.

— Waterloo! diye homurdandı beş yüz ve bin frankı cebine koyarken.

— Evet, katil! Orada bir albayın hayatını kurtardınız...

— Bir generalin, dedi Thénardier başını kaldırarak.

— Bir albayın! diye karşılık verdi Marius öfkeyle. Bir general için metelik vermezdim. Ve buraya gelip alçaklık ediyorsunuz! Size her türlü suçu işlediğinizi söylüyorum. Defolun! Kaybolun! Mutlu olun, tek isteğim bu. Ah! Canavar! İşte üç bin frank daha. Alın. Yarın kızınızla Amerika'ya gideceksiniz; çünkü iğrenç yalancı, karınız öldü. Haydut, buradan gittiğini gördüğümde yirmi bin frank daha vereceğim. Gidip kendinizi başka yerde astırın!

— Sayın baron, dedi yerlere kadar eğilen Thénardier, size sonsuz minnet borçluyum.

Ve Thénardier hiçbir şey anlamadan, üzerine yağan altın keselerinin ve binlerce franklık yıldırımların tatlı ağırlığıyla şaşırmış, büyülenmiş bir halde dışarı çıktı.

Yıldırım çarpmışa dönmüştü ama halinden memnundu ve bu yıldırımlara karşı bir paratoneri olsa kendine çok kızacaktı.

Bu adam hakkında anlatacaklarımızı hemen bitirelim. Aktardığımız olaylardan iki gün sonra, Marius'ün yardımıyla, sahte bir isimle, kızı Azelma ile birlikte Amerika'ya doğru yola çıktığında elinde New York'ta ödenecek yirmi bin franklık bir senet vardı. Thénardier'nin, bu başarısız burjuvanın ahlaki sefaleti iflah olmaz boyutlardaydı; Amerika'da da Avrupa'daki adamdı. Kötü bir adamla karşılaşmak bazen iyiliği çürütmeye ve onun içinden kötülüğü çıkartmaya yeter. Thénardier, Marius'ün parasıyla köle tüccarlığına başladı.

Thénardier dışarı çıkar çıkmaz Marius hâlâ bahçede gezinen Cosette'in yanına koştu:

— Cosette! Cosette! diye bağırdı. Gel! Çabuk gel! Hemen çıkalım. Basque bir araba çağır! Cosette, buraya gel. Aman Tanrım! Hayatımı o kurtarmış! Bir dakika bile kaybetmeyelim! Şalını giy.

Onun çıldırdığını sanan Cosette itaat etti.

Soluk alamıyor, çarpıntılarını bastırmak için elini yüreğine bastırıyordu. Hızlı adımlarla gidip geliyor, Cosette'e sarılıyor, ona "Ah! Cosette! Ne bahtsızım!" diyordu.

Kendini kaybeden Marius, Jean Valjean'ın ruhundaki asaleti ve karanlığı görmeye başlıyordu. İnanılmaz, olağanüstü yüceliğinin ortasında, mütevazı bir erdem önünde beliriyor, kürek mahkumu İsa'ya dönüşüyordu. Marius'ün gözleri bu mucizeyle kamaşmıştı. Aslında ne gördüğünü bilmiyordu, ama büyüklüğünü hissediyordu.

Birazdan araba kapıya geldi.

Marius Cosette'i bindirdiği arabaya hızla atladı.

— Arabacı, dedi, l'Homme-Armé Sokağı, 7 numara.

Araba hareket etti.

— Ah! Ne büyük mutluluk! dedi Cosette, l'Homme-Armé Sokağı. Sana söz etmekten çekiniyordum. Mösyö Jean'ı görmeye gidiyoruz.

— O baban! Cosette, hem de her zamankinden daha çok. Cosette şimdi anlıyorum. Sana Gavroche aracılığıyla gönderdiğim mektubu asla almadığını söylemiştim. Demek onun eline geçmiş. Cosette barikata beni kurtarmak için geldi. Meleklik görevini yerine getirmek için başkalarını da, Javert'i de kurtardı. Beni o uçurumdan sana kavuşturmak için çıkardı. O korkunç lağımda beni sırtında taşıdı. Ah! Ben nankör bir canavarım. Cosette senin kaderini değiştirdikten sonra benimkini de değiştirdi. Düşünsene orada içinde yüzlerce kez boğulacağım bir çirkef kuyusu vardı! Beni oradan geçirdi. Baygındım, hiçbir şey görmüyor, hiçbir şey duymuyordum, başımdan geçenler hakkında hiçbir şey bilmiyordum. İstese de istemese de, onu yanımıza alacağız, artık bizden hiç ayrılmayacak. Yeter ki onu bulalım! Hayatımın geri kalanını ona saygı duymakla geçireceğim. Evet böyle olmalı, anlıyor musun Cosette? Gavroche mektubu ona vermiş. Her şey ortada. Anlıyorsun değil mi?

Cosette tek kelimesini bile anlamamıştı.

— Haklısın, dedi.

Araba yoluna devam ediyordu.

V

Ardında Gündüz Olan Gece

Kapının sesini duyan Jean Valjean arkasını döndü.

— Girin, dedi zayıf bir ses tonuyla.

Kapının açıldı. Cosette ve Marius göründü.

Cosette hızla odaya daldı.

Eşikte duran Marius kapıya yaslandı.

— Cosette! dedi Jean Valjean ve solgun, kasvetli, şaşkın yüzüyle, gözlerindeki derin sevinçle iskemlesinde doğrularak titreyen kollarını iki yana açtı. Heyecandan soluk soluğa kalmış olan Cosette, Jean Valjean'ın göğsüne atıldı.

— Baba! dedi.

Allak bullak olan Jean Valjean geveliyordu:

— Cosette! O! Siz, madam! Sen! Aman Tanrım!

Ve Cosette'i kollarının arasına alıp haykırdı:

— Sensin! Buradasın! Demek beni bağışlıyorsun!

Gözyaşlarının akmasına engel olmak için gözkapaklarını kapayan Marius bir adım atıp hıçkırıklarını bastırmak titreyerek kenetlediği dudaklarının arasından:

— Babacığım! diye mırıldandı.

— Demek siz de, beni bağışlıyorsunuz! dedi Jean Valjean.

Marius diyecek söz bulamadı ve Jean Valjean ekledi:

— Teşekkürler.

Cosette şalını çıkarıp şapkasını yatağın üstüne attı.

— Bunlar içimi daraltıyor, dedi.

Ve yaşlı adamın dizlerine oturdu, beyaz saçlarını zarif bir şekilde aralayıp alnını öptü.

Afallayan Jean Valjean hiç sesini çıkarmadı.

Cosette olan biteni tam olarak anlayamadığı için Marius'ün borcunu ödemek üzere onu öpücüklere boğuyordu.

Jean Valjean mırıldanıyordu:

— İnsan ne kadar ahmaklaşabiliyor! Onu bir daha hiç göremeyeceğimi sanıyordum. Mösyö Pontmercy düşünsenize, siz içeri girdiğiniz sırada kendi kendime "Her şey bitti. İşte küçük elbisesi, ben sefil bir adamım, Cosette'i bir daha göremeyeceğim," diyordum, bunları siz merdiveni çıkarken söylüyordum. Ne kadar aptalmışım. İnsan böyle ahmaklaşabiliyor! Tabii Tanrı'yı hesaba katmazsa insan bu hale dü-

şer. Ulu Tanrı "Terk edildiğini düşünüyorsun, budala!" der. Hayır. Böyle olmayacak. Hadi orada bir meleğe ihtiyacı olan zavallı bir ihtiyar var. Ve melek gelir ve Cosette'e, küçük Cosette'e yeniden kavuşulur! Ah! Ne kadar çaresizdim.

Bir an konuşamadı, ardından devam etti:

— Cosette'i ara sıra kısa bir süre için de olsa görmeye ihtiyacım vardı. Bir yürek kemirecek bir kemik ister. Yine de, kendimi bir fazlalık gibi hissediyor, kendi kendime "Sana ihtiyaçları yok, köşende otur, insanları rahatsız etmemelisin," gibi gerekçeler buluyordum. Ah! Yüce Tanrım onu yeniden görüyorum! Cosette, kocanın çok yakışıklı olduğunu biliyor musun? Ah! İşlemeli yakan ne güzel. Bu motifi çok severim. Onu kocan beğendi değil mi? Sana kaşmirden elbiseler de gerek. Mösyö Pontmercy, onunla senli benli konuşamama izin verin. Uzun sürmeyecek.

Ve Cosette sitem ediyordu:

— Bizi böyle yüzüstü bırakmak ne acımasızlık! Nereye gittiniz? Neden bu kadar uzun süre kaldınız? Eskiden yolculuklarınız üç dört günden fazla sürmezdi. Nicolette'i gönderdiğimde hep "Henüz dönmedi," diyorlardı. Ne zaman döndünüz? Bize neden haber vermediniz? Çok değiştiğinizin farkında mısınız? Ah! Huysuz babam! Hasta olmuş, biz bilmiyoruz! Marius baksana, eli ne kadar soğuk!

— İşte buradasınız Mösyö Pontmercy! Beni bağışlıyorsunuz! diye tekrarladı Jean Valjean.

Jean Valjean'ın tekrarladığı bu sözler üzerine Marius'ün yüreğinde kabaran her şey bir çıkış yolu bulup dışarı fışkırdı:

— Cosette, görüyor musun? Bak hâlâ farkında değil! benden özür diliyor. Cosette, benim için ne yaptığını biliyor musun? Hayatımı kurtardı. Daha da fazlasını yapıp beni sana kavuşturdu. Ve hayatımı kurtarıp birbirimize kavuşmamızı sağladıktan sonra kendi için ne yaptı? Kendini feda etti. İşte böyle bir insan o. Ve benim gibi nanköre, hayırsıza, acımasıza, suçluya "Teşekkürler!" diyor. Cosette, tüm ya-

şamım bu adamın ayaklarının dibinde geçse bile yetmez. O barikatı, o lağımı, o çirkef kuyusunu, hepsini benim için aştı! Benden uzaklaştırdığı, kendisi için kabullendiği tüm ölümlerin arasında beni sırtında taşıdı. O tüm yürekliliklere, tüm erdemlere, tüm kahramanlıklara, tüm ermişliklere sahip, Cosette bu adam bir melek!

— Şişşşt, şişşşt! dedi Jean Valjean alçak sesle. Tüm bunları neden anlatıyorsunuz?

— Peki ya siz! diye haykırdı Marius saygıyla karışık bir öfkeyle, siz neden anlatmadınız? Bu sizin de suçunuz. İnsanların hayatlarını kurtarıp, yaptıklarınızı onlardan saklıyorsunuz! Daha ileri gidip kimliğinizi açıklamak bahanesiyle kendinize iftira atıyorsunuz. Bu çok korkunç.

— Ben gerçeği söyledim, dedi Jean Valjean.

— Hayır, diye karşılık verdi Marius, tüm gerçeği söylemediniz. Bana Mösyö Madeleine olduğunuzu, Javert'i kurtardığınızı neden söylemediniz? Size hayatımı borçluyum, bunu neden söylemediniz?

— Çünkü ben de sizin gibi düşünüyordum. Haklı olduğunuza inanıyordum. Sizden ayrılmam gerekiyordu. Lağım olayını bilseydiniz, sizin yanınızda kalmam konusunda ısrarcı davranacaktınız. Benim de susmam gerekecekti. Her şeyi anlatmam, her şeyi berbat edecekti.

— Nasıl, neyi berbat edecekti? dedi Marius. Burada kalacağınızı mı sanıyorsunuz? Sizi götürüyoruz. Aman Tanrım! Tüm bunları tesadüfen öğrendiğimi düşünüyorum da! Sizi götürüyoruz. Artık bizim ailemizdensiniz. Onun da benim de babamsınız. Bu berbat evde bir gün daha kalmayacaksınız. Yarın burada olacağınızı aklınızdan bile geçirmeyin.

— Yarın, dedi Jean Valjean, burada olmayacağım, ama sizin evinizde de olmayacağım.

— Ne demek istiyorsunuz? diye sordu Marius. Hayır, yolculuğa çıkmanıza da izin vermiyoruz. Yanımızdan hiç ayrılmayacaksınız. Artık bizimle kalacaksınız. Sizi hiçbir yere bırakmıyoruz.

— Bu kez kararlıyız, diye ekledi Cosette. Aşağıda araba bekliyor. Sizi yerinizden kaldırıyorum. Gerekirse zor kullanacağım. Şu anda bahçenin ne kadar güzel olduğunu bilseydiniz! Açelyalar muhteşem! Yollara nehir kumu döküldü, mor renkli kabuklar var. Çileklerimden yiyeceksiniz. Onları ben suluyorum. Ve artık madam, Mösyö Jean hitapları olmayacak, cumhuriyet döneminde yaşıyoruz, herkes birbirine *sen* diyor artık, öyle değil mi Marius? Sistem değişti. Bilseniz ne kadar kederliyim baba, duvarın oyuğuna yuvasını yapan bir kızılgerdan vardı, iğrenç bir kedi onu yedi. Zavallı, küçük kızılgerdanım, başını pencereye yaslayıp bana bakardı! Çok ağladım! Elime geçirsem o kediyi öldürecektim. Ama artık ağlamak yok. Herkes gülecek, herkes mutlu olacak. Bizimle geleceksiniz. Dede nasıl da sevinecek! Bahçedeki tarhınıza çilek ekeceksiniz ve hangimizinkinin daha lezzetli olduğunu göreceğiz. Üstelik tüm isteklerinizi yerine getireceğim, siz de benim sözümü dinleyeceksiniz.

Jean Valjean onu anlamadan dinliyor, sözcüklerinin anlamından çok sesinin melodisini işitiyor, ruhun incileri olan o iri gözyaşlarından biri yavaşça gözünde birikiyordu.

— Burada olması Tanrı'nın yüceliğinin kanıtı, diye mırıldandı.

— Babacığım! dedi Cosette.

Jean Valjean devam etti:

— Birlikte yaşamamızın çok güzel olacağı doğru. Ağaçlar kuşlarla dolu. Cosette'le gezinecektim. Yaşayan, birbirleriyle selamlaşan, bahçede birbirlerine seslenen insanların arasında olmak çok hoş. Herkes sabahtan akşama kadar birbirini görecekti. Hepimiz küçük bir köşede meyve yetiştirecektik. Cosette bana çileklerini yedirecekti, benim yetiştirdiğim gülleri toplayacaktı. Her şey mükemmel olacaktı. Ama...

Bir ara verip alçak sesle ekledi:

— Ne yazık!

Gözyaşı düşmedi, geri çekildi ve Jean Valjean gülümsemeye başladı.

Cosette yaşlı adamın ellerini ellerinin arasına aldı.

— Tanrım! dedi, elleriniz daha da soğumuş. Hasta mısınız? Ağrınız var mı?

— Hayır, dedi Jean Valjean, çok iyiyim, ama...

Durdu.

— Aması ne?

— Kısa süre sonra öleceğim.

Cosette ve Marius titrediler.

— Ölmek mi? diye haykırdı Marius.

— Evet, ama önemli değil.

Bir soluk alıp gülümseyerek devam etti:

— Cosette benimle konuşuyordun, devam et, demek küçük kızılgerdanın öldü, hadi konuş, sesini duyayım!

Taş kesilen Marius yaşlı adama bakıyordu.

Cosette içler acısı bir çığlık attı:

— Baba! Babacığım! Yaşayacaksınız. Yaşayacaksınız. Yaşamanızı istiyorum, anlıyor musunuz?

Jean Valjean hayranlık dolu bakışlarını ona yöneltti.

— Ah! Evet bana ölmeyi yasakla. Kim bilir? Belki de kabul ederim. Siz geldiğinizde ölmek üzereydim. Ama sizi görünce yeniden doğduğumu hissettim.

— Hayat dolu ve güçlüsünüz, diye bağırdı Marius. İnsanın böyle öleceğini mi düşünüyorsunuz? Kederliydiniz, ama artık böyle olmayacak. Sizden özür diliyorum ve önünüzde diz çöküyorum! Yaşayacaksınız, hem de bizimle birlikte, hem de uzun süre. Sizi götürüyoruz. Bundan böyle ikimizin de tek düşüncesi sizi mutlu etmek olacak!

— Görüyorsunuz, dedi gözleri yaşlarla dolan Cosette, Marius ölmeyeceğinizi söylüyor.

Jean Valjean gülümsemeye devam ediyordu.

— Mösyö Pontmercy beni yanınıza aldığınızda kimliğimde bir değişiklik olacak mı? Hayır, Tanrı sizin ve benim

gibi düşündü ve fikrini değiştirmedi; gitmemin herkese yararı olacak. Ölüm her şeyi düzeltecek. Tanrı bize neyin gerektiğini bizden iyi biliyor. Mutlu olun, Mösyö Pontmercy'nin yanında hep Cosette olsun, gençlik şafağa eşlik etsin, çocuklarım etrafınızda leylaklar ve bülbüller olsun, yaşamınız güneşin altındaki bir çimenliğe benzesin, gökyüzünün tüm ışıltıları ruhunuza dolsun ve şimdi artık hiçbir işe yaramayan biri olarak öldüğüme göre her şey yoluna girecek. Bakın, makul olalım, artık yapılacak hiçbir şey yok, benim için her şeyin bittiğini hissediyorum. Bir saat önce bayıldım. Bu akşam sürahideki suyun hepsini içtim. Cosette kocan ne kadar iyi yürekli! Onunla benim yanımda olduğundan daha mutlusun.

Kapının gürültüyle açılmasıyla doktor içeri girdi.

— Merhaba ve elveda doktor, dedi Jean Valjean. İşte benim zavallı çocuklarım.

Marius doktora yaklaştı, ona tek bir sözcük yöneltti: "Mösyö?.." Ama bu sözü öyle telaffuz etmiştik ki tek sözcükle soracağı her şeyi sormuş gibiydi.

Doktor bu soruya anlamlı bir bakışla karşılık verdi.

— Olan bitenler hoşumuza gitmiyor diye Tanrı'ya haksızlık edemeyiz, dedi Jean Valjean.

Bir sessizlik oldu. Hepsinin göğsü sıkışmıştı.

Cosette'e dönen Jean Valjean âdeta onu sonsuza kadar yanına almak istiyormuşçasına hayranlıkla seyretti. Şimdiden indiği karanlığın derinliklerinde bile Cosette'e bakarken hâlâ kendinden geçebiliyordu. Bu sevimli yüzün yansıması solgun suratını aydınlatıyordu. Mezarın da gözleri kamaşabilir.

Doktor nabzını yokladı.

— Asıl ihtiyaç duyduğu sizdiniz! diye mırıldandı Cosette ve Marius'e bakarak.

Ve Marius'ün kulağına eğilerek alçak sesle ekledi:

— Artık çok geç.

Jean Valjean, Cosette'e bakmaya devam ederken Marius'ü ve doktoru soğukkanlılıkla izliyordu. Ağzından yarım yamalak şu sözlerin çıktığı duyuldu:

— Ölmek bir şey değil, yaşamamak korkunç.

Aniden bazen can çekişmenin sonlarında rastlandığı gibi tüm gücünü toplayarak ayağa kalkıp kendisine yardım etmek isteyen Marius ve doktorun arasından kararlı adımlarla duvara doğru gitti ve orada asılı duran bakır haçı alıp sağlıklı bir insan gibi rahat hareketlerle yatağına oturdu, haçı masanın üzerine koyarken yüksek sesle:

— İşte asıl ıstırap çeken, dedi.

Ardından göğsü içeri göçtü, başı âdeta mezarın sarhoşluğuyla titredi ve dizlerinin üzerine koyduğu ellerinin tırnaklarıyla pantolonunun kumaşını tırmalamaya başladı.

Omuzlarına destek veren Cosette ağlıyor, konuşmaya çalışsa da başaramıyordu. Gözyaşları acı tükürüklerine karışırken şu sözleri ettiği duyuluyordu: "Baba! Bizi terk etmeyin. Sizi bulduğumuz an kaybetmemiz mümkün mü?"

Can çekişmenin dolambaçlı yollar izlediği söylenebilir. Gelir, gider, mezara doğru yürür, hayata geri döner. Ölüme yaklaştığında el yordamıyla yürümeye başlar.

Jean Valjean bu hafif baygınlıktan sonra, kendine geldi, başını salladı, yüzü yeniden canlandı. Cosette'in elbisesinin kolunu tutup öptü.

— Kendine geliyor! Doktor kendine geliyor! diye bağırdı Marius.

— İkiniz de iyi yüreklisiniz, dedi Jean Valjean. Size beni kederlendiren bir şeyden söz edeceğim. Mösyö Pontmercy, o paraya el sürmemeniz beni hüzünlendiriyor. O para karınıza ait. Çocuklarım, size bunu anlatacağım, sizi gördüğüme bu yüzden de sevindim. Siyah kehribar İngiltere'den, beyaz kehribar Norveç'ten gelir. Tüm bunlar şu kâğıtta yazılı. Bilezikler için lehimlenmiş sac halkalar yerine üst üste geçirilen sac halkalar geliştirdim. Daha güzel, daha mükemmel, daha

ucuzdur. Bu yöntemle bir servet elde edilebileceğini anlıyorsunuz. Bu yüzden Cosette'in parası ona aittir. Size bu ayrıntıları size rahat edin diye veriyorum.

Yukarı çıkan kapıcı kadın aralık kapıdan içeri bakıyordu. Doktor ona gitmesini söyledi, ama bu iyi gayretkeş kadının ölmek üzere olan Jean Valjean'a "Rahip ister misiniz?" diye sormasını engelleyemedi.

— Burada bir tane var, diye karşılık verdi Jean Valjean.

Ve parmağıyla başının üzerinde birini görür gibi olduğu noktayı işaret ediyordu.

Muhtemelen piskopos da bu ölüm sahnesine eşlik ediyordu.

Cosette yavaşça sırtına bir yastık koydu.

Jean Valjean devam etti:

— Mösyö Pontmercy, sizden ricam hiç endişelenmemeniz. Altı yüz bin frank Cosette'indir. O parayı kullanmazsanız hayatım boşa geçmiş demektir! O boncukları mükemmel bir şekilde üretiyorduk. Berlin mücevheriyle rekabet ediyorduk. Oysa Almanya'nın siyah camının yerini hiçbir şey tutamaz. Bin iki yüz adet iyi yontulmuş boncuk tanesi içeren on iki düzine en fazla üç franka mal oluyordu.

Sevilen birinin öleceği anlaşıldığında, ona sabitlenen bakışlar âdeta onun hayatta tutmaya çalışırlar. Ölüm karşısında ne diyeceklerini bilemedikleri için endişeyle suskunlaşan Cosette ve Marius ümitlerini kaybetmiş bir halde titreyerek, el ele ayakta duruyorlardı.

Jean Valjean giderek güçten düşüyor, karanlık ufka yaklaşıyordu. Kesik kesik nefesine bir hırıltı eşlik ediyor, kolunu oynatmakta güçlük çekiyordu, ayakları hareketsizleşmişti. Bedenindeki bitkinlik artarken ruhunun azameti artıyor ve yüzüne yansıyordu. Bilinmeyen dünyanın ışığı şimdiden gözbebeklerinde belirmişti.

Yüzü solmuştu ama gülümsemeye devam ediyordu. Artık onda yaşamdan başka bir şey vardı. Soluğu kesiliyor, bakışları derinleşiyordu. Âdeta kanatlanmış bir ceset gibiydi.

Cosette'e ve Marius'e yaklaşmalarını işaret etti; kuşkusuz son saatinin son dakikasını yaşıyordu ve onlarla âdeta uzaktan gelen ve artık aralarında bir duvar varmış hissi uyandıran zayıf bir sesle konuştu.

— Yaklaş, ikiniz de yaklaşın. Sizi çok seviyorum. Ah! Böyle ölmek ne büyük mutluluk! Cosette'im sen de beni seviyorsun. Bu yaşlı adamı her zaman sevdiğini biliyordum. Bu yastığı belime yerleştirirken ne kadar zariftin! Benim için ağlayacaksın, değil mi? Ama fazla ağlama. Acı çekmeni istemiyorum. Çocuklarım artık eğlenmeniz gerekecek. Size bizim ürettiğimiz küpelerin ötekilerden çok daha fazla kazandırdığını söylemeyi unuttum. On iki düzinesi on franka mal oluyor, altmış franka satılıyordu. Gerçekten de kazançlı bir ticaretti. Mösyö Pontmercy bu yüzden altı yüz bin franka şaşmamanız lazım. Dürüstçe kazanılmış bir paradır. Refah ve huzur içinde yaşayabilirsiniz. Bir araba almanız, ara sıra tiyatroda loca kiralamanız, Cosette'ime şık balo giysileri almanız, dostlarınızı yemeğe davet etmeniz ve çok mutlu olmanız lazım. Az önce Cosette'e yazıyordum. Mektubumu okuyacak. Şöminenin üzerindeki şamdanları Cosette'e bırakıyorum. Gümüş olsalar da, benim için altın, elmas değeri taşırlar, üzerlerine konan mumu güzelleştirirler. Onları bana verenin yukarıdan baktığında benden memnun kalıp kalmadığını bilemem. Ben elimden geleni yaptım. Çocuklarım, benim yoksul biri olduğumu unutmayacaksınız, beni bir köşeye, yattığım yeri belli eden ve üzerinde ismim yazmayan bir taşın altına gömeceksiniz. Bu vasiyetimdir. Cosette ara sıra gelirse, beni mutlu edecek. Siz de Mösyö Pontmercy. İlk başlarda sizi sevmediğimi itiraf ediyorum, bu yüzden sizden özür dilerim. Artık ikiniz benim için bir bütünsünüz. Size çok minnettarım. Cosette'i mutlu ettiğinizi hissediyorum. Mösyö Pontmercy onun ne güzel güzel, pembe yanakları vardı bir bilseniz; onlar benim neşe kaynağımdı, biraz solgun gördüğümde hüzünlenirdim. Çekmecede beş yüz frank

var. Ona hiç dokunmadım. Onu yoksullara verin. Cosette yatağın üzerindeki küçük elbiseni gördün mü? Onu hatırlıyor musun? On yıl bile olmadı. Zaman nasıl da geçiyor! Çok mutluyduk. Ama artık bitti. Çocuklarım ağlamayın, çok uzağa gitmiyorum, sizi oradan göreceğim. Akşam olup gökyüzüne baktığınızda size gülümsediğimi göreceksiniz. Cosette, Montfermeil'i hatırlıyor musun? Ormanda çok korkmuştun; kovanın sapını tuttuğumu hatırlıyor musun? Zavallı küçük, eline ilk kez dokunmuştum. Ne kadar da üşümüştü! Ah! O zamanlar elleriniz kıpkırmızıydı matmazel, şimdi güzel elleriniz bembeyaz. Ya büyük bebeği hatırlıyor musun? Ona Catherine adını vermiştin. Onu manastıra götürmediğin için üzülüyordun! Benim tatlı meleğim, beni defalarca nasıl da güldürdün! Yağmur yağdığında su birikintilerine attığın saman çöplerinin gidişini seyrederdin. Bir gün sana sorgun ağacından raket, yeşil, kırmızı tüylü bir topaç vermiştim. Unuttun mu? Küçükken çok yaramazdın! Oyun oynar, kulaklarına kiraz takardın. Bunlar geçmişte kaldı. Çocuğumla geçtiğim ormanlar, altında gezindiğimiz ağaçlar, saklandığımız manastırlar, oyunlar, neşeli çocuk gülüşleri karanlığa gömüldü. Tüm bunların bana ait olduğunu düşünüp saçmalamaştım. Thénardierler kötü insanlardı. Onları bağışlamak lazım. Cosette işte sana annenin adını söylememin zamanı geldi. İsmi Fantine'di. Bu ismi aklında tut: Fantine. Adını ağzına her aldığında diz çök. Çok acı çekti. Seni çok sevdi. Sen ne kadar mutlu olduysan, o da o kadar mutsuz yaşadı. Tanrı böyle paylaştırmayı uygun bulmuş. O yukarıda, hepimizi görüyor ve devasa yıldızların ortasında ne yaptığını farkında. Çocuklarım, artık gidiyorum. Birbirinizi hep çok sevin. Dünyada sevmekten güzel bir şey yok. Ara sıra burada ölen zavallı ihtiyarı düşüneceksiniz. Cosette'im! Seni son zamanlarda görmemek benim hatam değil, yüreğim sızlıyordu; caddenin köşesine kadar gidiyordum, beni görenler halime gülmüşlerdir, delirmiş gibiydim, bir keresin-

de dışarı şapka giymeden çıktım. Çocuklarım, artık sizi net göremiyorum, daha söyleyeceklerim vardı, ama olsun. Beni arada bir düşünün. Siz kutsanmış varlıklarsınız. Neyim var bilemiyorum, bir ışık görüyorum. Biraz daha yaklaşın. Mutlu ölüyorum. Ellerimi üzerlerine koymam için güzel başlarınızı bana uzatın.

Gözleri yaşlarla dolan Cosette ve Marius kendilerini kaybetmiş bir halde diz çöküp başlarını Jean Valjean'ın ellerine uzattılar. O yüce eller artık kımıldamıyordu. İki şamdanın ışığıyla aydınlanan bedeni sırtüstü uzanmıştı; beyaz yüzü gökyüzüne dönüktü, Cosette ve Marius ellerini öpüyorlardı; ölmüştü. Yıldızsız gökyüzü çok karanlıktı. Kuşkusuz, karaltıların ortasında kanatlarını açmış bir melek ruhu bekliyordu.

VI

Otlar Örter, Yağmur Siler

Père-Lachaise Mezarlığı'nda, kimsesizler mezarlığının yakınlarında, bu mezarlıklar şehrinin seçkin semtlerinden uzakta, sonsuzluğun karşısına geçip gösteriş yapan ölümün iğrenç modalarından uzakta, yoksullara ayrılmış bölümdeki eski duvarın kenarında, ıssız bir köşede, gündüzsefalarının tırmandığı ulu bir porsuk ağacının dibinde, ayrık otları ve yosunlar arasında bir taş vardır. Bu taş da diğerleri gibi zamanla yosunlarla, küfle, kuş dışkılarıyla kaplanmıştır. Su onu yeşertir, hava onu karartır. Hiçbir patikaya yakın değildir; kimse o tarafa gitmez istemez, çünkü otlar uzundur ve insanın ayakları ıslanır. Biraz güneş açınca kertenkeleler oraya gelir. Orada, çepeçevre yabani yulafların hışırtısı duyulur. İlkbaharda ağaçlarda çalıbülbülleri ötüşür.

Bu taş çırılçıplaktır. Sadece bir mezarın gerektirdiği kadar yontulmuştur; bir insanın üzerini örtecek uzunlukta ve genişliktedir.

Üzerinde isim yazmaz.

Üzerinde sadece bir elin yıllar önce kurşun kalemle yazdığı, zamanla yağmurun ve tozun etkisiyle okunamaz hale gelmiş ve günümüzde muhtemelen silinmiş olan şu dört mısra vardır:

Uyuyor. Tuhaf bir kaderi olmasına rağmen yaşadı
Meleğini kaybedince ölüp gitti
İşler kendiliğinden olup bitti
Tıpkı gündüzün yerini gecenin alması gibi.

Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde Yayımlanan Eserler

1. GURUR VE ÖNYARGI
   Jane Austen
2. GECEYE ÖVGÜLER
   Novalis
3. MUTLU PRENS
   -BÜTÜN MASALLAR, BÜTÜN ÖYKÜLER-
   Oscar Wilde
4. SEÇME MASALLAR
   Hans Christian Andersen
5. KEREM İLE ASLI
   Anonim
6. YÜREK BURGUSU
   Henry James
7. DUINO AĞITLARI
   Reiner Maria Rilke
8. MODESTE MIGNON
   Honoré de Balzac
9. KANLI DÜĞÜN
   Federico Garcia Lorca
10. HÜSN Ü AŞK
    Şeyh Galib
11. YARAT EY SANATÇI
    Johann Wolfgang von Goethe
12. GORGİAS
    Platon
13. DEDEKTİF (AUGUSTE DUPIN) ÖYKÜLERİ
    Edgar Allan Poe
14. ERMİŞ ANTONIUS VE ŞEYTAN
    Gustave Flaubert

15. YERLEŞİK DÜŞÜNCELER SÖZLÜĞÜ
Gustave Flaubert
16. PARİS SIKINTISI
Charles Baudelaire
17. YERGİLER
Iuvenalis
18. YUNUS EMRE, HAYATI VE BÜTÜN ŞİİRLERİ
Abdülbâki Gölpınarlı
19. SEÇME ŞİİRLER
Emily Dickinson
20. KAMELYALI KADIN
Alexandre Dumas Fils
21. DÖRTLÜKLER
Ömer Hayyam
22. YAŞAM BİLGELİĞİ ÜZERİNE AFORİZMALAR
Arthur Schopenhauer
23. DENEMELER
Michel de Montaigne
24. DEVLET
Platon
25. GARGANTUA
François Rabelais
26. OBLOMOV
İvan Aleksandroviç Gonçarov
27. UTOPIA
Thomas More
28. TARİH
Herodotos
29. KAYGI KAVRAMI
Søren Kierkegaard
30. ŞÖLEN-DOSTLUK
Platon
31. YÜZBAŞININ KIZI
-BÜTÜN ROMANLAR, BÜTÜN ÖYKÜLER-
Aleksandr Sergeyeviç Puşkin
32. SEVİYORDUM SİZİ
Aleksandr Sergeyeviç Puşkin
33. MADAME BOVARY
Gustave Flaubert
34. BABALAR VE OĞULLAR
İvan Sergeyeviç Turgenyev
35. KÖPEĞİYLE DOLAŞAN KADIN
Anton Pavloviç Çehov
36. BÜYÜK OYUNLAR
Anton Pavloviç Çehov

37. CİMRİ
Molière
38. MACBETH
William Shakespeare
39. ANTONIUS VE KLEOPATRA
William Shakespeare
40. AKŞAM TOPLANTILARI
Nikolay Vasilyeviç Gogol
41. HİTOPADEŞA
Narayana
42. MANTIK AL-TAYR
Feridüddin Attâr
43. HAGAKURE: Saklı Yapraklar
Yamamoto
44. EŞEKARILARI, KADINLAR SAVAŞI VE DİĞER OYUNLAR
Aristophanes
45. SUÇ VE CEZA
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
46. SİS
Miguel de Unamuno
47. BRAND-PEER GYNT
Henrik Ibsen
48. BİR DELİNİN ANI DEFTERİ
Nikolay Vasilyeviç Gogol
49. TOPLUM SÖZLEŞMESİ
Jean Jacques Rousseau
50. MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ
Adam Smith
51. MASALLAR
Jean de La Fontaine
52. GULLIVER'İN GEZİLERİ
Jonathan Swift
53. URSULE MIROUËT
Honoré de Balzac
54. RUBAİLER
Mevlânâ
55. MEDEA
Seneca
56. JULIUS CAESAR
William Shakespeare
57. BİLİMLER VE SANAT ÜSTÜNE SÖYLEV
Jean Jacques Rousseau
58. KADIN HAKLARININ GEREKÇELENDİRİLMESİ
Mary Wollstonecraft

59. KISA ROMANLAR, UZUN ÖYKÜLER
Henry James
60. HOPHOPNAME (Seçmeler)
Mirze Elekber Sabir
61. KARAMAZOV KARDEŞLER
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
62. TOPRAK ARABACIK (Mriççhakatika)
Şudraka
63. DİLLERİN KÖKENİ ÜSTÜNE DENEME
Jean Jacques Rousseau
64. AKTÖRLÜK ÜZERİNE AYKIRI DÜŞÜNCELER
Denis Diderot
65. YAŞAMININ SON YILLARINDA GOETHE İLE KONUŞMALAR
Johann Peter Eckermann
66. PHAEDRA
Seneca
67. ABEL SANCHEZ –Tutkulu Bir Aşk Hikâyesi–
TULA TEYZE
Miguel de Unamuno
68. PERICLES
William Shakespeare
69. SANAT NEDİR
Lev Nikolayeviç Tolstoy
70. III. RICHARD
William Shakespeare
71. DÎVÂN-I KEBİR
Mevlânâ
72. BİR İNGİLİZ AFYON TİRYAKİSİNİN İTİRAFLARI
Thomas De Quincey
73. ATİNALI TIMON
William Shakespeare
74. AKIL ve TUTKU
Jane Austen
75. ILLUMINATIONS
Arthur Rimbaud
76. YÜCE SULTAN
Miguel de Cervantes Saavedra
77. SİYASAL İKTİSADIN VE VERGİLENDİRMENİN İLKELERİ
David Ricardo
78. HAMLET
William Shakespeare
79. EZİLENLER
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski

80. BİNBİR HAYALET
Alexandre Dumas
81. EVDE KALMIŞ KIZ
Honoré de Balzac
82. SEÇME MASALLAR
E.T.A. Hoffman
83. HÜKÜMDAR
Niccolò Machiavelli
84. SEÇME ÖYKÜLER
Mark Twain
85. HACI MURAT
Lev Nikolayeviç Tolstoy
86. İKİ BÜYÜK DÜNYA SİSTEMİ ÜZERİNE DİYALOG
Galileo Galilei
87. ÖLÜLER EVİNDEN ANILAR
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
88. SEÇME AFORİZMALAR
Francis Bacon
89. MASUMİYET VE TECRÜBE ŞARKILARI
William Blake
90. YERALTINDAN NOTLAR
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
91. BİZANS'IN GİZLİ TARİHİ
Prokopios
92. OTHELLO
William Shakespeare
93. IV. HAÇLI SEFERİ KRONİKLERİ
Geoffroi de Villehardouin-Henri de Valenciennes
94. UPANİSHADLAR
Anonim
95. GALİB DÎVÂNI
Mirza Esedullah Han Galib
96. ALÇAKGÖNÜLLÜ BİR ÖNERİ
Jonathan Swift
97. FRAGMANLAR
Sappho
98. KURU GÜRÜLTÜ
William Shakespeare
99. MAHŞERİN DÖRT ATLISI
Vicente Blasco Ibañez
100. GÜVERCİNİN KANATLARI
Henry James
101. GEZGİN SATICI
Guy de Maupassant

102. TROIALI KADINLAR
Seneca
103. BİR HAVVA KIZI
Honoré de Balzac
104. KRAL LEAR
William Shakespeare
105. MURASAKİ SHİKİBU'NUN GÜNLÜĞÜ
Murasaki Shikibu
106. EMILE
Jean Jacques Rousseau
107. ÜÇ SİLAHŞOR
Alexandre Dumas
108. RUDİN - İLK AŞK - İLKBAHAR SELLERİ
İvan Sergeyeviç Turgenyev
109. SİVASTOPOL
L. N. Tolstoy
110. YAŞAMIMDAN ŞİİR VE HAKİKAT
Johann Wolfgang von Goethe
111. DİRİLİŞ
L. N. Tolstoy
112. SUYU BULANDIRAN KIZ
Honoré de Balzac
113. PAZARTESİ HİKÂYELERİ
Alphonse Daudet
114. SONELER
William Shakespeare
115. KATIKSIZ MUTLULUK
Katherine Mansfield
116. BÜTÜN FRAGMANLAR
Ephesoslu Hipponaks
117. ECCE HOMO
Friedrich Nietzsche
118. MÜFETTİŞ
Nikolay Vasilyeviç Gogol
119. SİYASETNAME
Nizamü'l-mülk
120. TILSIMLI DERİ
Honoré de Balzac
121. STEPANÇİKOVO KÖYÜ
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
122. THÉRÈSE ve LAURENT
George Sand
123. ROMEO VE JULIET
William Shakespeare

124. TRAGEDYANIN DOĞUŞU
Friedrich Nietzsche
125. AŞK SANATI
Ovidius
126. MÜLKİYET NEDİR?
Pierre-Joseph Proudhon
127. PIERRETTE
Honoré de Balzac
128. KAFKAS TUTSAĞI
Lev Nikolayeviç Tolstoy
129. GÖKSEL KÜRELERİN DEVİNİMLERİ ÜZERİNE
Nicolaus Copernicus
130. TARAS BULBA VE MİRGOROD ÖYKÜLERİ
Nikolay Vasilyeviç Gogol
131. ON İKİNCİ GECE
William Shakespeare
132. SAPHO
Alphonse Daudet
133. ÖTEKİ
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
134. PUTLARIN ALACAKARANLIĞI
Friedrich Nietzsche
135. GERMINAL
Émile Zola
136. KİTLELERİN AYAKLANMASI
José Ortega y Gasset
137. BAKKHALAR
Euripides
138. YETER Kİ SONU İYİ BİTSİN
William Shakespeare
139. ÖLÜ CANLAR
Nikolay Vasilyeviç Gogol
140. LYKURGOS'UN HAYATI
Plutarkhos
141. YANLIŞLIKLAR KOMEDYASI
William Shakespeare
142. DÜELLO –Bütün Öyküler–
Heinrich von Kleist
143. OLMEDO ŞÖVALYESİ
Lope de Vega
144. EV SAHİBESİ
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
145. KRAL JOHN'UN YAŞAMI VE ÖLÜMÜ
William Shakespeare

146. LOUIS LAMBERT
Honoré de Balzac
147. GÜLŞEN-İ RÂZ
Mahmûd-ı Şebüsterî
148. KADINLAR MEKTEBİ
Molière
149. BÜTÜN ŞİİRLERİ
Catullus
150. MASAL IRMAKLARININ OKYANUSU
Somadeva
151. HAFIZ DÎVÂNI
Hafız-ı Şirazî
152. YAKARICILAR
Euripides
153. CARDENIO
William Shakespeare - John Fletcher
154. GEORGE DANDIN
Molière
155. GENÇ WERTHER'İN ACILARI
Johann Wolfgang von Goethe
156. BÖYLE SÖYLEDİ ZERDÜŞT
Friedrich Nietzsche
157. KISASA KISAS
William Shakespeare
158. SİSTEM OLARAK TARİH
José Ortega y Gasset
159. HAYAT BİR RÜYADIR
Calderon de la Barca
160. DİONYSOS DİTHYRAMBOSLARI
Friedrich Nietzsche
161. ANNA KARENİNA
Lev Nikolayeviç Tolstoy
162. GÜZEL DOST
Guy de Maupassant
163. RESOS
Euripides
164. KRAL OIDIPUS
Sophokles
165. BUDALA
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
166. KRAL VIII. HENRY
William Shakespeare
167. KÖRLER ÜZERİNE MEKTUP
SAĞIRLAR ÜZERİNE MEKTUP
Denis Diderot

168. AKIL ÇAĞI
Thomas Paine
169. VENEDİK TACİRİ
William Shakespeare
170. SILAS MARNER
George Eliot
171. MUTLAK PEŞİNDE
Honoré de Balzac
172. BİR YAZ GECESİ RÜYASI
William Shakespeare
173. MARIANNE'İN KALBİ
Alfred de Musset
174. ECİNNİLER
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
175. BORİS GODUNOV
Aleksandr Sergeyeviç Puşkin
176. HIRÇIN KIZ
William Shakespeare
177. DUMAN
İvan Sergeyeviç Turgenyev
178. ELEKTRA
Sophokles
179. NORTHANGER MANASTIRI
Jane Austen
180. ROBINSON CRUSOE
Daniel Defoe
181. İKİ SOYLU AKRABA
William Shakespeare - John Fletcher
182. SOKRATES'İN SAVUNMASI
Platon
183. İNSAN NEYLE YAŞAR?
Lev Nikolayeviç Tolstoy
184. EVLENME KUMARBAZLAR
Nikolay Vasilyeviç Gogol
185-1 İNSANCA, PEK İNSANCA
Friedrich Nietzsche
185-2 KARIŞIK KANILAR VE ÖZDEYİŞLER
Friedrich Nietzsche
185-3 GEZGİN VE GÖLGESİ
Friedrich Nietzsche
186. AYI -DOKUZ KISA OYUN-
Anton Pavloviç Çehov
187. PARA ÜZERİNE BİR İNCELEME
John Maynard Keynes
188. JOSEPH ANDREWS
Henry Fielding

189. PROFESÖR
Charlotte Brontë
190. MALAVİKA VE AGNİMİTRA
Kalidasa
191. NASIL HOŞUNUZA GİDERSE
William Shakespeare
192. ZİNCİRE VURULMUŞ PROMETHEUS
Aiskhylos
193. CYRANO DE BERGERAC
Edmond Rostand
194. YAŞAMA SEVİNCİ
Émile Zola
195. KUMARBAZ
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
196. FELSEFE PARÇALARI YA DA BİR PARÇA FELSEFE
Søren Kierkegaard
197. YÜKÜMLÜLÜKLER ÜZERİNE
Cicero
198. RAMEAU'NUN YEĞENİ
Denis Diderot
199. KRAL V. HENRY
William Shakespeare
200. KREUTZER SONAT
Lev Nikolayeviç Tolstoy
201. BAŞTAN ÇIKARICININ GÜNLÜĞÜ
Søren Kierkegaard
202. MASALLAR
Aisopos
203. CYMBELINE
William Shakespeare
204. ATİNALILARIN DEVLETİ
Aristoteles
205. BİR İDAM MAHKÛMUNUN SON GÜNÜ
Victor Hugo
206. FELSEFE KONUŞMALARI
Denis Diderot
207. VERONALI İKİ SOYLU DELİKANLI
William Shakespeare
208. İNSANDAN KAÇAN
Molière
209. ÜÇ ÖLÜM
Lev Nikolayeviç Tolstoy
210. KIRMIZI VE SİYAH
Stendhal

211. İLÂHİNAME
Feridüddin Attâr
212. KADERCİ JACQUES VE EFENDİSİ
Denis Diderot
213. NOTRE-DAME'IN KAMBURU
Victor Hugo
214. CORIOLANUS'UN TRAGEDYASI
William Shakespeare
215. MEDEA
Euripides
216. TROILUS VE CRESSIDA
William Shakespeare
217. GÜLME
Henri Bergson
218. KIŞ MASALI
William Shakespeare
219. İLYADA
Homeros
220. ODYSSEİA
Homeros
221. KRAL IV. HENRY - I
William Shakespeare
222. KRAL IV. HENRY - II
William Shakespeare
223. İVAN İLYİÇ'İN ÖLÜMÜ
Lev Nikolayeviç Tolstoy
224. AŞKIN EMEĞİ BOŞUNA
William Shakespeare
225. AŞK VE ANLATI ŞİİRLERİ
William Shakespeare
226. SEVGİLİLER
Carlo Goldoni
227. BEYAZ GECELER
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski
228. ANTİGONE
Sophokles
229. TITUS ANDRONICUS
William Shakespeare
230. ÇOCUKLUK
Lev Nikolayeviç Tolstoy
231. HANÇER -Seçme Şiir ve Manzumeler-
Mihail Yuryeviç Lermontov
232. TRAKHİSLİ KADINLAR
Sophokles

233. II. RICHARD
William Shakespeare
234. SAVAŞ SANATI
Sun Tzu
235. KRAL VI. HENRY - I
William Shakespeare
236. KRAL VI. HENRY - II
William Shakespeare
237. KRAL VI. HENRY - III
William Shakespeare
238. ALMAN GÖÇMENLERİN SOHBETLERİ
Johann Wolfgang von Goethe
239. WINDSOR'UN ŞEN KADINLARI
William Shakespeare
240. GILGAMIŞ DESTANI
Anonim
241. ÖZEL GÜNCELER -APAÇIK YÜREĞİM-
Charles Baudelaire
242. FIRTINA
William Shakespeare
243. ŞAM TARİHİNE ZEYL
İbn Kalânisî
244. KUTADGU BİLİG
Yusuf Has Hacib
245. İLKGENÇLİK
Lev Nikolayeviç Tolstoy
246. PHİLOKTETES
Sophokles
247. SEYİR DEFTERLERİ
Kristof Kolomb
246. LOKANTACI KADIN
Carlo Goldoni
247. SEYİR DEFTERLERİ
Kristof Kolomb
248. LOKANTACI KADIN
Carlo Goldoni
249. THESEUS-ROMULUS
Plutarkhos